

๕๐ ปี

การปฏิวัติ ๒๔๗๕

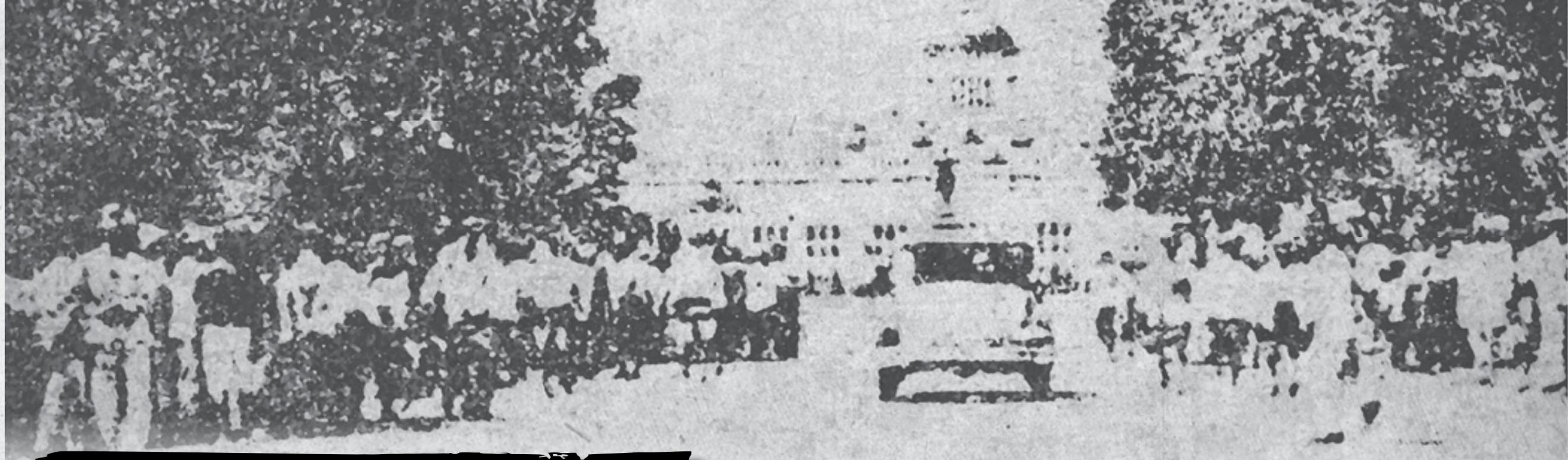

หอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์

Thammasat Archives Bulletin

รายชื่อคณะกรรมการบริหารและดำเนินงานหอจดหมายเหตุ
และหอประวัติศาสตร์เกียรติยศแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ชาญวิทย์	เกษตรศิริ	ที่ปรึกษา
สมคิด	เลิศไพฑูรย์	ประธานกรรมการ
วรรณิ	สำราญเวทย์	รองประธานกรรมการ
วารุณี	โอสถารมย์	กรรมการ
วนิดา	จันทนทัศน์	กรรมการ
สุดแดน	วิสุทธิลักษณ์	กรรมการ
ฐาปนันท์	นิพิฏฐกุล	กรรมการ
ชาติรี	ประกิตนทการ	กรรมการ
อัครพงษ์	คำคุณ	กรรมการ
ชนิษฐา	วงศ์พานิช	กรรมการ
ณัฐพล	ใจจริง	กรรมการ
ดาวเรือง	แนวทอง	กรรมการและเลขานุการ
ฐานิตา	บุญนำ	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

บทบรรณาธิการ: 80 ปีของการปฏิวัติ 2475

หากประวัติศาสตร์ เป็นทั้ง ความทรงจำ (Remembrance) และความลืมเลือน ซึ่งความทรงจำคือ การกลับมาสู่ความเป็นสมาชิก (Re-member) และความลืมเลือนคือ การออกไปจากความเป็นสมาชิกนั้น สถานะของ“การปฏิวัติ 2475 “ในฐานะหมุดหมายของประวัติศาสตร์การเมืองไทยสมัยใหม่ก็ได้รับผลกระทบจากการช่วงชิงทางอำนาจการเมืองระหว่างฝ่ายที่ต้องการให้จงจำหรือลืมเลือน แต่ตลอดกว่า 60 ปี หลังจากที่คณะราษฎรเสื่อมถอยและสูญเสียอำนาจการเมืองให้กับกลุ่มการเมืองอื่นไปส่งผลให้สังคมไทยส่วนใหญ่ดูประหนึ่งลืมเลือน “การปฏิวัติ 2475” ไป ประกอบกับความผันผวนทางการเมืองไทยหลังจากนั้นไม่เพียงแต่สร้างความซ้ำ-เจื้อยให้ครองพื้นที่ความสำนึกของผู้คนในสังคมไทยมากขึ้นเท่านั้น แต่ยังได้สร้างความรุ่มร้อนเยื้อยให้แพร่กระจายออกไปทั่วในภาษาและวัฒนธรรมแม้กระทั่งชื่อระบอบการเมืองของไทย

ในวาระสำคัญที่พ.ศ. 2555 นี้เป็นปีครบรอบ 80 ปีของ “การปฏิวัติ 2475” มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ซึ่งเป็นสถาบันอุดมศึกษาที่ถูกสถาปนาขึ้นจากการปฏิวัติครั้งนั้นเพื่อเป็นประหนึ่ง “บ่อน้ำ” บำบัดความกระหายทางความรู้ให้กับประชาชนตามหลักความเสมอภาคในการศึกษาซึ่งเป็นหลักการสำคัญหนึ่งในหลัก 6 ประการของคณะราษฎร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จึงมีอาจพลาดการเป็นแม่จวนสำคัญในการร่วมแสดงถาวรระลึกถึง “การปฏิวัติ 2475” ไปได้ด้วยเหตุนี้ หอจดหมายเหตุ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จึงมีส่วนในการทำหน้าที่ในทางวิชาการร่วมพลิกฟื้นความหมายและความสำคัญของ “การปฏิวัติ 2475” ให้กลับมาสู่ความทรงจำของสังคมไทยอีกครั้ง

จุลสารหอจดหมายเหตุฯ ฉบับ “80 ปีของการปฏิวัติ 2475” นี้ได้รับเกียรติจากทายาทของแกนนำสำคัญของคณะราษฎร คือ วาณี พนมยงค์ และจิรวีรส พิบูลสงคราม ปันยารชุน เขียนบทความเป็นส่วนนำเพื่อร่วมรำลึกถึงความสำคัญของ “การปฏิวัติ 2475” ด้วย

“การปฏิวัติ 2475” ได้กลับมาเป็นประเด็นถกเถียงทางวิชาการร่วมสมัยอีกครั้ง ด้วยแง่มุมใหม่ ๆ ที่น่าสนใจในจุลสารฉบับนี้ นับตั้งแต่บทความของเก่งกิจ กิติเรียงลาภ ที่นำประเด็นการถกเถียง เรื่องการเปลี่ยนแปลงของ

รัฐไทย ใน “สถานะของวิาทะว่าด้วยการเปลี่ยนรูปของรัฐไทยภายหลัง 2475” วรวิทย์ เจริญพันธุ์ศักดิ์ ที่ได้ภาพบริบททางการเมืองระหว่างประเทศที่มีผลกระทบต่อความคิดของคณะราษฎรใน “24 มิถุนายน 2475 ในกระแสการเปลี่ยนแปลงโลก” และการศึกษาของกัญญ์ วัลโลธรังสี ได้นำคนอีสานกลับมาสู่การเมืองไทยสมัยใหม่ใน เรื่อง “ทัศนคติของปัญญาชนอีสานต่อการเมืองในระบอบประชาธิปไตยระยะแรกเริ่ม”

แม้ “การปฏิวัติ 2475” จะพยายามก้าวข้ามสภาพการเมืองเดิมที่ดูราวกับเป็นโรงละครที่มั่งคั่งและเปลี่ยนรูปแบบทางการเมืองและวัฒนธรรมไปสู่การจิวางสถานะใหม่และลดทอนบทบาทให้กับตัวละครเอกเดิมและเปลี่ยนตัวนายโรงใหม่มาเป็นประชาชน อีกทั้ง พยายามลดความฟุ่มเฟือยต่าง ๆ ลงเพื่อให้เกิดความเสมอภาคในหลาย ๆ ด้าน ตลอดจนการนำเสนอศูนย์กลางของค่านิยมและความคิดในการออกแบบที่สอดคล้องกับระบอบการเมืองใหม่ให้กับสังคมไทย ดังเห็นจากบทความของศรัณยู เทพสงเคราะห์ เรื่อง “การแสวงหาบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ ระหว่าง พ.ศ. 2478-2487” ปรีดี หงษ์สตัน ในเรื่อง “มองงานฉลองรัฐธรรมนูญในแง่การเมืองวัฒนธรรมหลังการปฏิวัติ 2475” และชาติวี ประกิตนทการในเรื่อง “รูปภาพ ลวดลาย และสัญลักษณ์ฉบับชาวไทย: ภาพสะท้อนทางการเมือง”

แม้การศึกษาแง่มุมต่างๆ ของ “การปฏิวัติ 2475” ในปัจจุบันมีการขยายตัวมากขึ้น แต่หลักฐานที่จะช่วยทำให้องค์ความรู้เกี่ยวกับการเมืองไทยสมัยใหม่ยังคงเพิ่มขึ้นน้อย อย่างไรก็ตาม ความจำกัดของหลักฐานได้ถูกบรรเทาไปบ้าง เมื่อครอบครัวพนมยงค์ได้มอบเอกสารส่วนบุคคลของนายปรีดี-ท่านผู้หญิงพูนสุข พนมยงค์แก่หอจดหมายเหตุ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เพื่อให้บริการทางวิชาการ ปรียาภรณ์ กันทะลา ได้ศึกษาเบื้องต้นและเขียนรายงานการสำรวจเอกสารทรงคุณค่าชุดดังกล่าว เมื่อได้ค้นพบจดหมายที่สะท้อนความสัมพันธ์ของนายปรีดี พนมยงค์ และจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่ทำลายความเชื่อเดิมที่ดำรงอยู่ใน “บางส่วนของความทรงจำในจดหมายลับจากจอมพล ป. ถึงปรีดี”

สุดท้ายแต่ไม่ท้ายที่สุด สถานะทางประวัติศาสตร์ของ “การปฏิวัติ 2475” ที่กลับคืนสู่ความทรงจำของสังคมไทยในวาระ 80 ปี จึงมิใช่เพียงแต่เป็นการรำลึกถึงจุดเริ่มต้นระบอบประชาธิปไตยของไทยเท่านั้น แต่การกลับมาของความทรงจำถึง “การปฏิวัติ 2475” ครั้งนี้อาจจะเป็นจุดเริ่มต้นของการร่วมกันมองเห็นถึงปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นกับเส้นทางประชาธิปไตยของไทยที่ผ่านมาอย่างคมชัดมากยิ่งขึ้นต่อไป

**“จากวันนั้นเมื่อ 80 ปี ก่อน...
ถึงวันนี้ ขอมอบเอกสารส่วนบุคคลของนายปรีดี-ท่านผู้หญิงพูนสุข
พนมยงค์ ให้หอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์”**

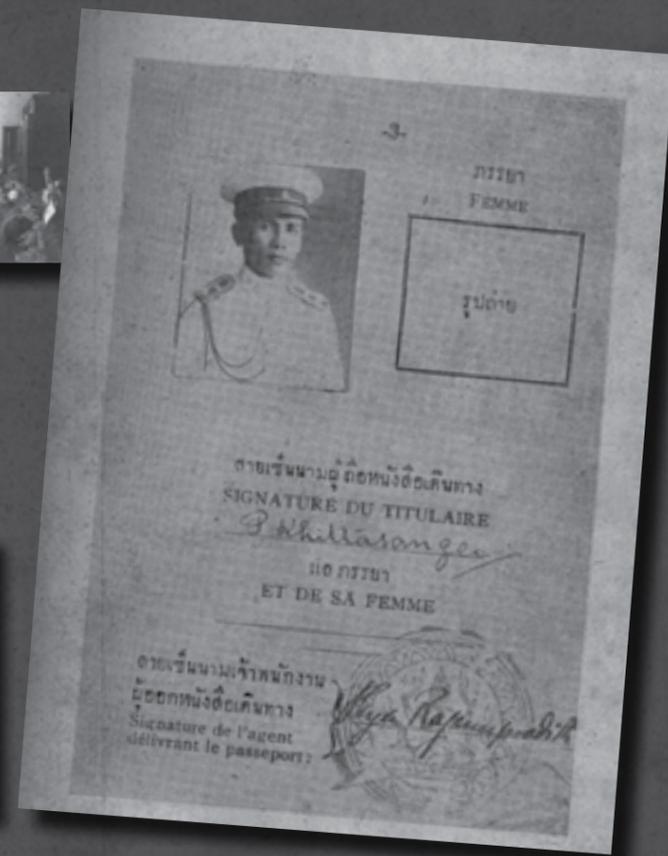
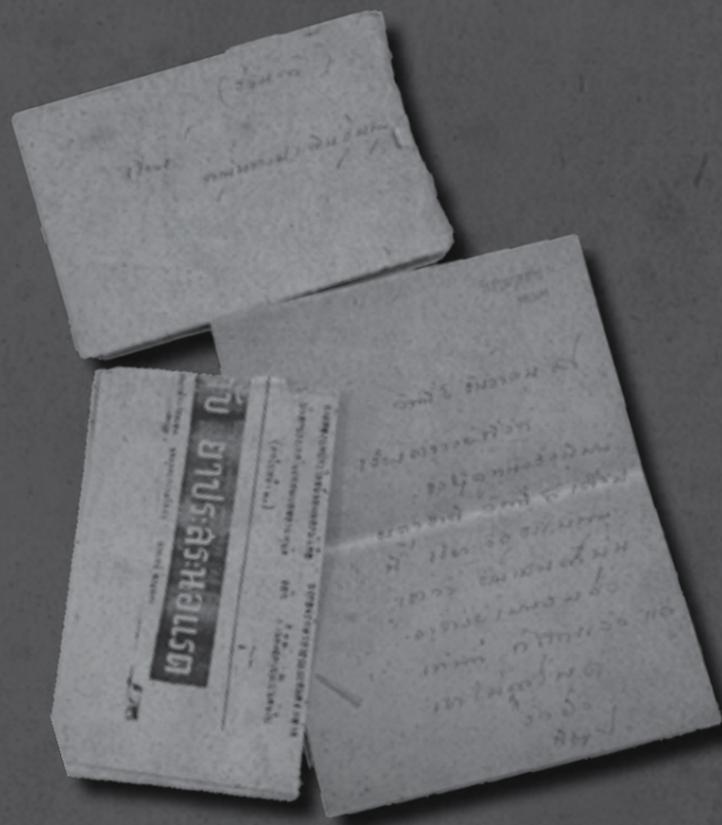
**“ การที่ทำอะไรไป ทั้งนี้ก็เพื่อเห็นแก่ชาติ และ
ราษฎรเป็นส่วนมาก เห็นว่าเกิดมาครั้งเดียว
เมื่อมีโอกาสทำได้อีกควรทำ
ไม่ควรบำเพ็ญตนให้เป็นคนหน้าโลก ”**

ปรีดี พนมยงค์ได้กล่าวไว้ในจดหมายฉบับวันที่ 3 กรกฎาคม พ.ศ. 2475 ที่เขียนถึงพูนสุข ภรรยาผู้ชีวิต อธิบายถึงวัตถุประสงค์ในการทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พุทธศักราช 2475 ในจดหมายฉบับเดียวกันนี้ยังได้กล่าวอีกว่า

การทำทั้งนี้ยิ่งกว่าการบวช เราได้กุศล ผลบุญที่ทำให้ชาติยอมได้สืบทอดไปจนบุตรหลานภรรยาที่มีส่วนร่วมอยู่ด้วย ความจริงบ่นถึงทุกวันกับหัวหน้าทหารที่ชื่อว่า เธอเองคงเศร้าโศก แต่จะทำอย่างไรได้เมื่อเราทำการเพื่อชาติ และในชีวิตของคนอีกหลายร้อยล้านหาโอกาสไม่ ไม่ช้าเมื่อเรียบร้อยแล้ว เรากองอยู่กับเป็นปกติต่อไป ขอให้คิดถึงชาติและราษฎรให้มากกว่า การทั้งหลายจับได้เริ่มมาแต่ปารีส เมื่อมุ่งทางนี้ไปแล้วจะสละเกียรติยศทิ้งเสียอย่างไรได้ การเมืองก็การเมือง การส่วนตัวก็ส่วนตัว

ในโอกาสครบรอบ 112 ปี ชาตกาลปรีดี พนมยงค์ และครบรอบ 80 ปีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 24 มิถุนายน พุทธศักราช 2475 ทายาทปรีดี-พูนสุข ได้ตกลงมอบ “จดหมายจากปรีดีถึงพูนสุข” ฉบับนี้ รวมทั้งเอกสารสำคัญทรงคุณค่าเรื่องอื่นๆที่เกี่ยวกับปรีดี-พูนสุข ให้หอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เก็บรักษาไว้ เพื่อให้สาธารณชนและคนรุ่นหลังที่สนใจสามารถศึกษาค้นคว้าความเป็นปรีดี-พูนสุข อย่างที่เป็นจริงอยู่ และสืบสานปณิธานเพื่อชาติและราษฎรไทย จึงหวังว่าผู้บริหารและผู้เกี่ยวข้องในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อีกทั้งสาธารณชนจะช่วยกันดูแลรักษาและอนุรักษ์ให้เป็นสมบัติของชาติไทยตลอดไป

วาณี พนมยงค์
ในนามทายาทปรีดี-พูนสุข พนมยงค์
11 พฤษภาคม 2555

“รำลึก 80 ปี 24 มิถุนายน 2475”

ในวาระที่ปี 2555 เป็นปีครบรอบ 80 ปีของการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาสู่ระบอบประชาธิปไตย คณะผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองมีเจตจำนงร่วมกันเพื่อทำให้ประเทศมีความทัดเทียมกับนานาประเทศทั้งหลาย

หากถอยกลับไปสู่คลังความทรงจำของข้าพเจ้าในวัยเด็ก เมื่อบ่ายของวันที่ 24 มิถุนายน 2475 ข้าพเจ้าจำได้ว่า ข้าพเจ้ามีอายุได้เพียง 11 ปี ขณะนั้นข้าพเจ้าเรียนหนังสือชั้นมัธยมปีที่ 2 ที่โรงเรียนสตรีวิทยา บ่ายวันนั้น คุณพ่อ (จอมพล ป. พิบูลสงคราม) ของข้าพเจ้าได้กลับบ้านมาล้างหน้าภายหลังจากภารกิจเบื้องต้นในการเปลี่ยนแปลงการปกครองสำเร็จ ข้าพเจ้าได้ยืนพ่อบอกว่า “นี่ว่าจะไม่ได้เห็นหน้าลูกอีกแล้ว” ข้าพเจ้ากลับมากล่าวครวญอีกครั้งในวาระสำคัญนี้ทำให้ข้าพเจ้า ตระหนักได้ว่า สิ่งที่คุณพ่อข้าพเจ้าทำเป็นสิ่งที่สำคัญและพอรู้เท่าการกระทำในวันนั้นเสี่ยงอันตรายยิ่งนัก

ในสายตาของข้าพเจ้าเวลานี้ ข้าพเจ้าเห็นว่า คณะผู้ก่อการฯ พวกเขาได้พยายามประหนึ่งสร้างบ้านหลังใหม่ขึ้นอีกหลังหนึ่งและร่วมกันวางรากฐานความเป็นประชาธิปไตยให้เกิดขึ้นกับพลเมืองและประเทศไทย แม้ว่า ในเวลาต่อมา ผู้นำกลุ่มใหม่ที่ขึ้นมาใช้อำนาจในภายหลังนั้นจะสามารถตกแต่งบ้านหลังนี้ให้ดีขึ้นได้ เช่น การเปลี่ยนแปลงหน้าที่ต่างประคองให้สวยงามได้ แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า ขาดความต่อเนื่อง

เมื่อเกิดการรัฐประหาร 2490 นั้น ข้าพเจ้าจำได้ว่า คุณแม่ (ท่านผู้หญิงละเอียด) ของข้าพเจ้าได้ถามคุณพ่อว่า “เธอร้องให้ทำไม” คุณพ่อตอบว่า “เมื่อรถถึงเคลื่อนกำลังออกมา 2475 ของฉันก็เป็นอันว่า หมดแล้ว” ต่อมา เมื่อคุณพ่อของข้าพเจ้าหมดอำนาจลงจากการรัฐประหาร 2500

คุณพ่อได้บอกพวกเรากว่า “หมดหน้าที่ของเราแล้ว ให้คนอื่นเขาทำไปบ้างก็แล้วกัน”

ในฐานะที่ข้าพเจ้าเป็นลูกคนหนึ่งของผู้ก่อการฯ ข้าพเจ้ามีความประทับใจในคำพูดของคุณพ่อและท่านปรีดี พนมยงค์ สมาชิกอีกผู้หนึ่งของผู้ก่อการฯ ได้กล่าวมีใจความว่า “การปฏิวัตินี้ มิใช่ขึ้นอยู่กับความสำเร็จในการยึดอำนาจเท่านั้น แต่ถ้าเราไม่แก้ไขให้ประชาชนร่ำรวย พวกเราก็คงวางมือให้คณะใหม่เข้ามาบริหารแผ่นดินตามรัฐธรรมนูญ” ดังนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่า สิ่งนี้คือ หัวใจสำคัญของการเปลี่ยนแปลงการปกครองในครั้งนั้น

ในวาระที่จะครบ 80 ปีของ 24 มิถุนายน 2475 ข้าพเจ้ามีความรู้สึกที่ สิ่งที่คุณพ่อผู้ก่อการฯ ได้ตัดสินใจเข้าเปลี่ยนแปลงประเทศนั้นเป็นการเสียสละอย่างยิ่ง พวกเขาอุทิศตนให้กับการเปลี่ยนแปลงการปกครองที่เต็มไปด้วยความเสี่ยงเพื่ออุดมคติร่วมกัน คือ ประเทศที่ก้าวหน้า แต่หากพวกเขาทำไม่สำเร็จชีวิตจะเป็นอย่างไรก็ไม่ยากจินตนาการ

ในวาระสำคัญนี้ ข้าพเจ้าอยากเชิญชวนให้พวกเราทั้งหลายตระหนักถึงภาระอันหนักหน่วงในระบอบประชาธิปไตยร่วมกันและระลึกถึงคุณูปการของการเปลี่ยนแปลงการปกครองในครั้งนั้น ตลอดจนร่วมกันรักษาระบอบประชาธิปไตยให้ยั่งยืนต่อไป ข้าพเจ้าเป็นผู้หนึ่งที่อยากเห็นประเทศไทยเรามีความเป็นประชาธิปไตยอย่างที่พวกเราทั้งหลายต้องการในเวลาอันใกล้ ข้าพเจ้าขออาราธนาคุณพระศรีรัตนตรัยและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในสากลโลก โปรดช่วยให้พวกเราสำเร็จในสิ่งปรารถนาทุกประการ

จิวิวัสส์ พิบูลสงคราม ปันยารชุน บุตรีของจอมพล ป. พิบูลสงคราม

วัตถุประสงค์ความทรงจำบางส่วนเกี่ยวกับ การปฏิวัติ 2475

กระชุมและเข้มกลัดที่ระลึกในงานฉลอง “วันชาติ” ในวันที่ 24 มิถุนายน ซึ่งเริ่มในปี พ.ศ. 2482 ตามประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง “วันชาติ” ลงวันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2481 สมัยรัฐบาล พระยาพหลพลพยุหเสนา (พจน์ พหลโยธิน) แต่งงานเริ่มต้นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2482 ในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี โดยรัฐบาลคณะราษฎรได้ประกาศให้เป็นวันหยุดราชการหลายวัน อย่างไรก็ตาม ฐานะการเป็น “วันชาติ” ของ 24 มิถุนายนดำรงอยู่เพียง 21 ปี โดยสิ้นสุดลงในปี พ.ศ. 2503 เมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์เป็นนายกรัฐมนตรี ก็ได้ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรีให้ดิถีวันพระราชสมภพเป็นวันชาติแทน

กายหลังการปฏิวัติ 2475 คณะราษฎรได้ดำเนินการตั้ง “สมาคมคณะราษฎร” ในหลายจังหวัดซึ่งถือได้ว่าเป็นพรรคการเมืองพรรคแรกของไทยโดยพฤตินัย ซึ่งมีวัตถุประสงค์ในการขยายและรวบรวมการสนับสนุนระบอบใหม่จากพลเมืองอย่าง กว้างขวาง ต่อมาได้มีการจดทะเบียนเป็นสมาคมอย่างเป็นทางการในปี พ.ศ. 2477 มีการเปิดสาขาสมาคมฯ ในหลายจังหวัด รวมทั้ง สมาคมรัฐธรรมนูญ ประจำจังหวัดต่าง ๆ ด้วย โดยสัญลักษณ์ของ “สมาคมคณะราษฎร” เป็น รูปสมอเรือและคันไถ เหนือขึ้นไปเป็นตราอุณาโลม ล้อมรอบด้วยวงข้าวช้าย-ขวาระหว่างวงข้าวมีกรอบระบุปีจดทะเบียน คือ พ.ศ. 2477 สัญลักษณ์ดังกล่าวน่าจะหมายถึง การร่วมมือกันลงหลักปักฐานระบอบใหม่ให้มั่นคงและสร้างความอุดมสมบูรณ์ให้กับประชาชน คาดว่าเหรียญห้อยคอและล็อกเกตสมาคมฯ แบบต่าง ๆ ถูกแจกจ่ายให้กับพลเมืองอย่างกว้างขวางภายหลังการปฏิวัติ แต่คณะราษฎรกับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีความขัดแย้งอย่างต่อเนื่องช่วง พ.ศ. 2475-2478 เกิดความหวาดระแวงต่อกัน โดยพระองค์ไม่ต้องการให้มีการจัดตั้งสมาคมการเมืองทำให้ “สมาคมคณะราษฎร” เปลี่ยนชื่อเป็น “สโมสรคณะราษฎร” โดยมีวัตถุประสงค์ในทางการกุศลและสังสรรค์แทน ซึ่งมีที่ตั้ง ณ สวนสราญรมย์ สโมสรฯ ดังกล่าว ต่อมาเสื่อมคลายลงภายหลังจอมพลสฤษดิ์ขึ้นมาสืบทอดอำนาจไม่นาน

ลหรีวญห้อยคอ “สมาคมคณะราษฎร” ด้านหน้าเป็นตราสมาคมฯ ด้านหลังเป็นพระบรมรูปรัชกาลที่ 7 พระราชทานรัฐธรรมนูญ มีข้อความว่า “เหรียญที่ระลึกราษฎรได้รับพระราชทานรัฐธรรมนูญ ๒๗.๓.๒๔๗๕” หมายถึง รัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว วันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2475 คาดว่า เหรียญดังกล่าวคณะราษฎรได้แจกจ่ายแก่พลเมืองที่เป็นสมาชิกสมาคมฯ ในช่วงก่อนประกาศใช้รัฐธรรมนูญ ฉบับ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475

ลหรีวญห้อยคอ “สมาคมคณะราษฎร” ด้านหน้าเป็นตราสมาคมฯ ด้านหลังมีข้อความว่า “ที่ระลึกในงานเปิดสาขา สมาคมคณะราษฎร จังหวัดชลบุรี ๑๑/๑๑/๒๔๗๕” (11 กุมภาพันธ์ 2476)

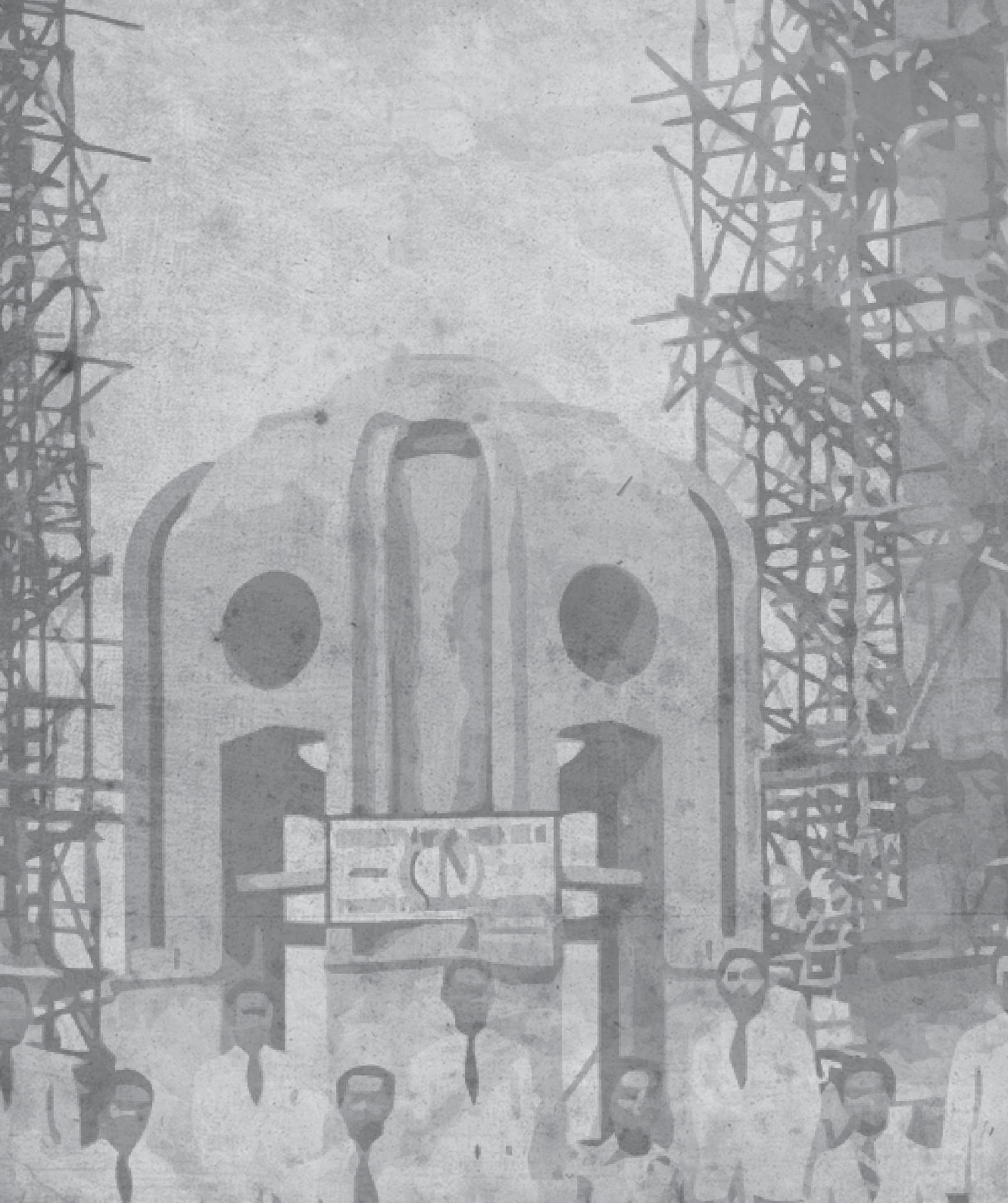

ลหรีวญอุสิริยาภรณ์ “พิทักษ์รัฐธรรมนูญ” รัฐบาลคณะราษฎรได้จัดสร้างขึ้นเพื่อมอบเป็นบำเหน็จความชอบอย่างกว้างขวางให้กับทหารและพลเมืองทั่วไป รวมทั้งลูกเสือที่ช่วยกันพิทักษ์รัฐธรรมนูญให้ปลอดภัยจากกองทัพประจักษ์ปฏิวัติ ในกรณี “กบฏบวรเดช” ในปี พ.ศ. 2476 ลักษณะของเหรียญด้านหน้าเป็นภาพสมุทรวรยุทธนาวีบนพนาแว่นฟ้าสองชั้นอยู่ภายในวงพวงมาลัยชัยพฤกษ์ ผู้ได้รับเหรียญจะได้รับเหรียญนี้ด้วย ด้านหลังของเหรียญมีรูปพระสยามเทวาธิราชทรงพระขรรค์ในท่าประหารประจักษ์ ยืนลอยอยู่เหนือตัวอักษรตามขอบล่างว่า “ปราบกบฏ พ.ศ. ๒๔๗๖” ภายใต้ห่วงอันมีอักษรว่า “พิทักษ์รัฐธรรมนูญ” แพรแถบสีธงไตรรงค์

ลหรีวญห้อยคอที่ระลึกดังกล่าว รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามได้จัดสร้างขึ้นเพื่อแจกจ่ายแก่พลเมืองในการเปิดอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยเมื่อ พ.ศ. 2483 ด้านหน้า เป็นรูปอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย ด้านหลังมีข้อความว่า “สร้างชาติ” เพื่อปลุกเร้าพลเมืองให้ร่วมมือกันในการสร้างชาติ

กายหลังการปฏิวัติ 2475 “ชาติ” ได้กลายเป็นสิ่งที่มีความสำคัญสูงสุด รัฐบาลคณะราษฎรเห็นว่า ความมีเพลงชาติสยามขึ้น จึงได้มอบหมายให้ขุนวิจิตรมาตราแต่งเนื้อร้อง และพระเจนดุริยางค์ แต่งทำนองขึ้นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2477 ต่อมามีการแก้ไขปรับปรุงเมื่อมีการเปลี่ยนชื่อประเทศเป็นไทยในปี พ.ศ. 2482

สถานะของวิาทะว่าด้วย การเปลี่ยนรูปของรัฐไทยภายหลัง 2475

เก่งกิจ กิติเรียงลาภ

บทนำ

ในปี พ.ศ. 2554 *ฟ้าเดียวกัน* ซึ่งเป็นวารสารกึ่งวิชาการหัวก้าวหน้าของสังคมไทยได้รวบรวมวิาทะสำคัญของปัญญาชนสาธารณะจำนวนหนึ่งของสังคมไทยเข้ามารวบรวมอภิปรายในประเด็นที่ค่อนข้างตกอยู่ในความเงิบในรอบกว่ายี่สิบปีที่ผ่านมา นั่นคือ “มรดกสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในปัจจุบัน”¹ วิาทะที่เกิดขึ้นวนเวียนอยู่กับคำถามว่า “รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สิ้นสุดหรือยัง” ถ้าสิ้นสุดแล้ว “เหตุการณ์หรือเงื่อนไขปัจจัยอะไรที่ทำให้สมบูรณาญาสิทธิถึงกาลอวสาน” หรือถ้ายังไม่สิ้นสุด “สมบูรณาญาสิทธิที่ยัง (เหลือ) อยู่ส่งผลอย่างไรต่อการสังคมการเมืองไทยในปัจจุบัน” และ “สถานะของสถาบันกษัตริย์ไทยเป็นอย่างไร” ศักดินา นายทุน สมบูรณาญาสิทธิราชย์ เผด็จการ หรือประชาธิปไตย อาจกล่าวได้ว่าวิาทะที่กำลังเริ่มต้นส่งเสียงดังขึ้นมามากกว่านี้ไม่ใช่ของใหม่ แต่เป็นวิาทะที่ดูเหมือนจะจบสิ้นลงแล้วก่อนหน้านี้กว่าทศวรรษ โดยนักวิชาการทั้งไทยและต่างชาติที่ศึกษาระบบสมบูรณาญาสิทธิได้ประกาศอย่างชัดเจนว่ารัฐสมบูรณาญาสิทธิ (Absolutist State) ได้จบสิ้นลงแล้ว และเรากำลังอยู่ในยุคสมัยของรัฐประชาชาติ (Nation-State) และเหตุการณ์ “2475” คือ ประจักษ์พยานของการจบสิ้นดังกล่าว และนี่เป็นจุดสิ้นสุด (ความเงิบที่ยาวนาน) ของการถกเถียงวิาทะในเรื่องดังกล่าว²

¹ ชงชัย วิจิระกุล, “มรดกสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในปัจจุบัน,” *ฟ้าเดียวกัน*, ปีที่ 9 ฉบับที่ 2 (เมษายน-มิถุนายน 2554) .

² ฤ Chaiyan Rajchagool, *The Rise and Fall of the Thai Absolute Monarchy : Foundations of the Modern Thai State from Feudalism to Peripheral Capitalism* (Bangkok : White Lotus, 1994); เบนจามิน เอ. บัทสัน (เขียน) กาญจนี ละอองศรี และยุพา ชุมจันทร์ (บรรณาธิการแปล), *อวสานสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสยาม* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2543) และ Kullada Kesboonchoo Mead, *The Rise and Decline of Thai Absolutism* (London : Routledge Curzon, 2004) เป็นต้น คำถามที่น่าสนใจก็คือ เป็นไปได้หรือไม่ที่เงิบของความเห็นอกเห็นใจจากความหนักแน่นของข้อเสนอของนักวิชาการกลุ่มดังกล่าว ก็คือความพ่ายแพ้ของพลังที่เป็นปฏิปักษ์กับ “ศักดินา” โดยเฉพาะอย่างยิ่งพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ส่งผลให้คำถาม

บริบทสำคัญของการกลับมาใหม่ของวิวาทะดังกล่าวนี้มีมาจากเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ที่เรากำลังเผชิญอยู่ 2 ประการ หนึ่งในภาพกว้างคือสังคมการเมืองไทยอยู่ในช่วงเปลี่ยนผ่านที่ประวัตรโจนพฤษชัย เรียกว่า “ช่วงการเมืองปลายรัชกาล”³ ซึ่งถือเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านทางการเมืองครั้งสำคัญ ของสังคมการเมืองไทย โดยเฉพาะประเด็นที่เกี่ยวข้องกับสถาบันกษัตริย์และพัฒนาการประชาธิปไตยไทย และสอง ความขัดแย้งทางการเมืองที่พุ่งสูงขึ้นหลังรัฐประหาร 19 กันยายน พ.ศ. 2549 ซึ่งทำให้คำถามสำคัญทางการเมืองกลับ (จากเดิมที่เคยอยู่ที่นักการเมืองฉ้อฉลคอร์รัปชั่น) มาอยู่ที่ประเด็น “สถานะและบทบาทของสถาบันกษัตริย์” ในการเมืองไทย

บทความปริทรรศน์ชิ้นนี้มีภารกิจสำคัญ คือ การสำรวจวิวาทะเกี่ยวกับการเปลี่ยนรูปของรัฐ (Transformation of State) ในประเทศไทย โดยเฉพาะงานเขียนชิ้นสำคัญ ๆ เกี่ยวกับประเด็นดังกล่าว ซึ่งในการสำรวจวิวาทะในงานเขียนชิ้นต่าง ๆ ดังกล่าว จะพิจารณาที่ประเด็นสำคัญ 2 ประเด็น คือ หนึ่ง เหตุการณ์ “2475” มีสถานะเช่นไร ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงต่อรูปแบบของรัฐไทยหรือไม่ และในแง่ใดบ้าง และสอง รูปแบบของรัฐไทยในปัจจุบันเป็นอย่างไร เป็นรัฐสมบูรณาญาสิทธิ รัฐศักดินา รัฐประชาชาติ หรือรัฐทุนนิยม และเกณฑ์ชี้วัดการเป็นหรือไม่เป็นรูปแบบนั้น ๆ คืออะไร และบทความนี้แบ่งการนำเสนอออกเป็น 2 ส่วนหลัก คือ ส่วนแรก ศึกษาวิวาทะที่เกิดขึ้นหลัง 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ซึ่งกินเวลารวมกว่า 3 ทศวรรษ ซึ่งในส่วนนี้จะแบ่งออกเป็นสามช่วงตามคู่วิวาทะที่เกิดขึ้น และ ส่วนที่สอง ทำหน้าที่อภิปรายโดยสังเขปเกี่ยวกับวิวาทะที่เกิดขึ้น “หลังรัฐประหาร 2549” โดยเฉพาะที่สืบเนื่องจากข้อเสนอของ ธงชัย วินิจจะกูล และในที่สุดท้ายจะทดลองตั้งคำถามที่น่าจะมีการศึกษาต่อไปในประเด็นดังกล่าว โดยหวังว่างานชิ้นนี้จะเป็จุดเริ่มต้นของการทำความเข้าใจแผนที่ของความรู้ในเรื่องดังกล่าวและโดยเฉพาะคือ ที่มาที่ไปของความขัดแย้งทางการเมืองไทยในปัจจุบันต่อไป

ประวัติศาสตร์วิวาทะ 3 ทศวรรษ

ทศวรรษ 2510: ชัยอนันต์- “อริษย์” -จิตร และพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย

ในบทความชิ้นสำคัญของสมศักดิ์ เจียมธีรสกุล⁴ ซึ่งเป็นงานปริทัศน์วรรณกรรมเกี่ยวกับวิวาทะการเปลี่ยนผ่านจากศักดินาไปสู่ทุนนิยม (Transition Debates) ที่เกิดขึ้นในแวดวงปัญญาชนไทย สมศักดิ์เริ่มต้นการอภิปรายถึงวิวาทะสำคัญของสำนักคิดสองสำนักที่ศึกษาประวัติศาสตร์ไทย ระหว่าง “สำนักฉัตรทิพย์” ที่ประกอบด้วย ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และลูกศิษย์จำนวนหนึ่ง และ “สำนักนิธิ” ซึ่งนำโดย นิธิ เอียวศรีวงศ์ (และต่อมาระยะหนึ่งลูกศิษย์คนสำคัญของนิธิที่ผลิตงานออกมาโดยสืบต่อจากข้อเสนอหลักเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงช่วงต้นรัตนโกสินทร์ คือ สายชล สัตยานุรักษ์ และ

เกี่ยวกับสถานะของสถาบันกษัตริย์กลายเป็นคำถามที่ไม่น่าสนใจหรือคิดไม่ถึงได้ – ประเด็นดังกล่าวอยู่บนอกเหนือการหาคำตอบในบทความชิ้นนี้

³ <http://prachatai.com/journal/2010/09/31039> (เข้าถึง 23 มกราคม 2555)

⁴ สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, “สังคมไทย: จาก ‘ศักดินา’ สู่ ‘ทุนนิยม’,” วารสารธรรมศาสตร์, ปีที่ 11 ฉบับที่ 2 (มิถุนายน 2525), หน้า 128-164.

อรรถจักร สัตยานุรักษ์⁵) วิวาทะของทั้ง 2 สำนักคิดจำกัดกรอบอยู่ใน 2 ส่วน คือ หนึ่ง ศึกษา “ลักษณะสังคมไทย” โดยภาพรวม คือ การหาคำตอบว่าสังคมสยาม-ไทยเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมในเวลาไหน และด้วยเงื่อนไขปัจจัยอะไร และสังคมไทย “ก่อน” ทุนนิยมมีลักษณะเช่นไร ถ้าหยุดนิ่งไม่เปลี่ยนแปลงหรือมีพลวัตและเปิดรับความเปลี่ยนแปลงจากภายนอก ประเด็นว่าด้วยรูปแบบของรัฐเป็นประเด็นรอง และสอง “ช่วงเวลา” ที่จำกัดอยู่ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ จนถึงการเข้ามาของระบบทุนนิยมโลกที่มีสนธิสัญญาเบาว์ริงเป็นหลัก โดยไม่ได้เน้นการอภิปรายถึงสถานะของ “2475” และหลังจากนั้น อันเนื่องมาจาก 2 ประเด็นข้างต้นนั้น สมศักดิ์ได้อภิปรายถึงวิวาทะนี้ในรายละเอียดในที่อื่นแล้ว ผู้เขียนจะไม่แตะงานของทั้งสองสำนักในที่นี้และจะกล่าวถึงเฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้องกับการอภิปรายเกี่ยวกับการเปลี่ยนรูปของรัฐ ซึ่งเป็นประเด็นหลักของบทความ

[ภาพปกหนังสือของ บุญเลิศ เจริญทิพย์ ที่พิมพ์เผยแพร่ในปี พ.ศ. 2475]

หากมองในแง่ประวัติศาสตร์ของการวิวาทะที่เกิดขึ้น วิวาทะว่าด้วยการเปลี่ยนผ่านจากศักดินาสู่ทุนนิยมของทั้งสองสำนักวางอยู่บนการมีบทสนทนาอย่างเงียบ ๆ กับข้อเสนอของนักสังคมศาสตร์กระแสหลัก โดยเฉพาะฉัตรทิพย์ซึ่งเริ่มต้นจากการโต้แย้งงานของ ชัยอนันต์ สมุทวณิช นักรัฐศาสตร์กระแสหลัก โดยในช่วงหลัง 14 ตุลาฯ ชัยอนันต์เขียนงานชิ้นสำคัญ 2 ชิ้น⁶ ที่นำไปสู่การถกเถียงเกี่ยวกับสังคมก่อนทุนนิยมและรัฐไทยในเวลาต่อมา งานชิ้นแรกชัยอนันต์เขียนร่วมกับ ชัดติยากรรมสูตร ชื่อว่า *เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ. 2471-2477* (2518) และงานชิ้นที่สองคือ *ศักดินากับพัฒนาการของสังคมไทย* (2519) ในงานชิ้นที่สอง ชัยอนันต์ได้เสนอการวิเคราะห์

⁵ สายชล สัตยานุรักษ์, *พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก* (พ.ศ. 2325-2352) (กรุงเทพฯ: มติชน, 2546) และอรรถจักร สัตยานุรักษ์, *การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 – พ.ศ. 2475* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538) .

⁶ ชัยอนันต์ สมุทวณิช, *ศักดินากับพัฒนาการของสังคมไทย* (กรุงเทพฯ: นำอักษรการพิมพ์, 2519) และบทวิจารณ์หนังสือของ ฉัตรทิพย์ที่มีต่อชัยอนันต์ ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, “บทวิจารณ์หนังสือศักดินาไทยกับพัฒนาการสังคมไทย,” ใน *ชัยอนันต์, ศักดินากับพัฒนาการของสังคมไทย และงานชิ้นสำคัญอีกชิ้นของชัยอนันต์ คือ ชัยอนันต์ สมุทวณิช และชัดติยากรรมสูตร, ผู้รวบรวม, เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ. 2417-2477, พิมพ์ครั้งแรก 2518* (กรุงเทพฯ: สถาบันสยามศึกษา สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2530) .

[บรรยายภาพงานฉลองรัฐธรรมนูญปีที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475]

ลักษณะสังคมไทยผ่านการโต้แย้งงานของ จิตร ภูมิศักดิ์ (ที่มองว่า สังคมศักดินาเป็นสังคมที่มีพลวัตและขับเคลื่อนด้วยความขัดแย้งอันเกิดมาจากการต่อสู้ทางชนชั้นระหว่างชนชั้นเจ้าศักดินาและชนชั้นไพร่ ซึ่งมีวิวัฒนาการคล้ายกับระบบฟิวดัลในโลกตะวันตก) แต่ชียอนันต์เสนอว่า ศักดินาไทยต่างจากฟิวดัลในยุโรป เนื่องจาก ศักดินาไทยมีลักษณะรวมศูนย์อำนาจแบบเด็ดขาดไว้ที่กษัตริย์ โดยกษัตริย์จะทำหน้าที่ผูกขาดควบคุมการชลประทานซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญของสังคม ส่งผลให้สังคมศักดินาของไทยมีพัฒนาที่ล่าช้าหยุดนิ่ง อีกทั้งต้องเผชิญกับการทำลายจากภายในและภายนอกในระดับต่ำ ด้วยลักษณะรวมศูนย์เด็ดขาดเช่นนี้ ศักดินาของไทยจึงมีลักษณะเป็นรัฐสมบูรณาญาสิทธิ (Absolutism) มาตั้งแต่โบราณ (นี่เป็นความเข้าใจทั่วไปของประวัติศาสตร์กระแสหลักในสังคมไทยว่า สังคมไทยเป็นสมบูรณาญาสิทธิมาตั้งแต่สมัยอยุธยา) ส่วนงานชิ้นแรก ชียอนันต์และชัตติยาได้เสนอข้อวิเคราะห์เกี่ยวกับ “2475” ซึ่งกลายมาเป็นแม่แบบของเรื่องเล่าเกี่ยวกับ “2475” ที่สำคัญก็คือ ความเห็นที่ว่า “2475 นั้น เป็นเพียงการเปลี่ยนแปลงเฉพาะรูปแบบและกลุ่มบุคคลผู้ถืออำนาจใช้การปฏิบัติในความหมายที่แท้จริงไม่”⁷ แต่ “2475” เป็นการเปลี่ยนแปลงของคนส่วนน้อยที่เป็นพวกข้าราชการ ซึ่ง “ชิงสุกก่อนห่าม” ในขณะที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวกำลังจะพระราชทานรัฐธรรมนูญส่งผลให้ “2475” เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ไม่สมบูรณและจบลงด้วยการช่วงชิงอำนาจกันเองระหว่างผู้นำของคณะราษฎรหลายกลุ่ม จนในที่สุดรัฐไทยหลัง “2475” ได้พัฒนามาเป็นรัฐข้าราชการอำมาตยาธิปไตย (Bureaucratic Polity) ที่รวมศูนย์อำนาจทางการเมืองอยู่ที่ข้าราชการ ไม่ใช่รัฐสภาอย่างที่ควรจะเป็น

⁷ ชียอนันต์ สมุทวณิช และชัตติยา การณสุทร, ผู้รวบรวม, เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ. 2417-2477, หน้า 195.

[“อรรถพรหมชฎ” ไขเสนอแนวคิดไทยกึ่งเมืองขึ้น เมื่อ พ.ศ. 2493 ต่อมาถูกพิมพ์ใหม่ชื่อ *เส้นทางสังคมไทย*]

ความน่าสนใจก็คือ ในช่วงเวลาเดียวกัน ท่ามกลางความตื่นตัวทางการเมือง หลัง 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 และการกลับมาใหม่ของงานเขียนของปัญญาชนหัวก้าวหน้าในทศวรรษ 2490 ในหมู่ปัญญาชนฝ่ายซ้ายไทย มีงานวิเคราะห์ลักษณะสังคมไทยของนักคิดของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย 2 ชิ้นที่ถูกนำกลับมาอ่านใหม่ พิมพ์ใหม่หลายรอบ และกลายมาเป็นคัมภีร์การวิเคราะห์ลักษณะสังคมไทยและกำหนดยุทธศาสตร์การปฏิวัติ งานชิ้นแรกคือ *เส้นทางสังคมไทย*⁸ ของ “อรรถพรหมชฎ” (นามปากกาของ อุดม สีสุวรรณ) และอีกชิ้นคือ *โฉมหน้าศักดินาไทย*⁹ ของจิตร ภูมิศักดิ์ จุดร่วมสำคัญของงานทั้งสองชิ้นคือการนำเสนอการวิเคราะห์ลักษณะสังคมไทยภายใต้ทฤษฎี “กึ่งเมืองขึ้น-กึ่งศักดินา” ซึ่งมีลักษณะพิเศษ ดังนี้ หนึ่ง รากฐานการชุดริต

แบบศักดินายังคงอยู่และมีอิทธิพลเหนือวิถีชีวิตของประชาชน สอง ทุนนิยมแห่งชาติเกิดขึ้นแล้ว แต่อยู่ในสภาพอ่อนแอ ยังไม่ใช่รูปการหลักของสังคม เพราะถูกรุกรานโดยจักรวรรดินิยม ทุนนิยมเช่นนี้จึงมีลักษณะเป็นทุนนายหน้า (ของจักรวรรดิ) และทุนขุนนางผูกขาด ซึ่งเป็นอุปสรรคของการพัฒนาของทุนนิยมแห่งชาติ สาม แม้ว่าจะระบอบสมบูรณาญาสิทธิได้ถูกทำลายไปแล้ว แต่การเมืองและวัฒนธรรมแบบประชาธิปไตยยังไม่สถาปนาขึ้น สี่ จักรวรรดินิยมกับชนชั้นปกครองร่วมมือกันเพื่อผลประโยชน์ของจักรวรรดินิยม ส่งผลให้รัฐไม่สามารถเป็นตัวแทนผลประโยชน์ของประชาชน ห้า ความขัดแย้งระหว่างจักรวรรดินิยมส่งผลให้การเมืองภายในไม่มีเสถียรภาพ และหก ด้วยการกดขี่ซ้ำซ้อน 3 ชั้นจาก จักรวรรดินิยม ชนชั้นเจ้าที่ดินใหญ่ และชนชั้นนายทุนใหญ่ ส่งผลให้ชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนยากลำบากและจนลง¹⁰

ทั้ง “อรรถพรหมชฎ” และจิตรมีข้อเสนอทางการเมืองต่อสถานการณ์ “กึ่งเมืองขึ้น-กึ่งศักดินา” คล้ายกัน “อรรถพรหมชฎ” ชี้ว่า “ฐานะของประเทศเราทางหนึ่งเป็น “กึ่งเมืองขึ้น” อีกทางหนึ่งเป็น “กึ่งศักดินา” เราก็จะมองเห็นภาระหน้าที่แห่งการปฏิวัติของปวงชนชาวไทยได้อย่างแจ่มชัดแล้วก็คือ “ทางหนึ่งจะต้องโค่นล้มอิทธิพลของจักรวรรดินิยม อีกทางหนึ่งจะต้องกวาดล้างศักดินานิยมที่เหลือเดน”¹¹

⁸ อรรถพรหมชฎ, *เส้นทางสังคมไทย* (กรุงเทพฯ: อักษร, 2522) .

⁹ จิตร ภูมิศักดิ์, *โฉมหน้าศักดินาไทย* (กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, 2548)

¹⁰ อรรถพรหมชฎ, *เส้นทางสังคมไทย*, หน้า 270-274.

¹¹ อรรถพรหมชฎ, *เส้นทางสังคมไทย*, หน้า 274.

(ตัวเข้มตามต้นฉบับ) โดยจิตรเสนอไปในทางเดียวกันว่า “ในกระแสคลื่นแห่งความเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจ, การเมืองและวัฒนธรรมปัจจุบันนี้ สิ่งทีประชาชนชาวไทยได้ยินและกล่าวถึงจำเจเป็นปัญหาประจำวันก็คือ **จักรวรรดินิยม** ซึ่งรวมทั้งนายทุนนายหน้าและนายทุนขุนนางผู้เป็นสมุนของมัน และ **ศักดินา** สถาบันของประชาชนทั่วไปจะเป็นหนังสือพิมพ์ที่ดี, การอภิปรายในที่สาธารณะ เช่น ห้องสนามหลวงของจังหวัดพระนครและในบริเวณศาลากลางหรือตลาดต่างจังหวัดก็ดี และแม้ในความเคลื่อนไหวอื่น ๆ ของประชาชนเป็นต้นว่าการเดินขบวนก็ดี เสียงที่ดังที่สุดก็คือ เสียงคัดค้านและประณามจักรวรรดินิยมและศักดินา”¹² (เน้นตามต้นฉบับ)

ข้อถกเถียงในทศวรรษนี้จบลงด้วยข้อสรุปที่เป็นจุดร่วมสำคัญระหว่างนักวิชาการฝ่ายขวาอย่างช้อยอนันต์และปัญญาชนฝ่ายซ้ายอย่าง “อรัญญ์” และจิตร (ซึ่งมีอิทธิพลในพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย) คือ หนึ่งในเหตุการณ์ “2475” ไม่สามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนรูปของรัฐไทยจากรัฐศักดินา/รัฐสมบูรณาญาสิทธิไปสู่อำนาจนิยม/รัฐประชาชาติได้อย่างสมบูรณ์ ในขณะที่ช้อยอนันต์ชี้ว่า ระบอบสมบูรณาญาสิทธิเข้มแข็งและหยั่งรากลึก กอปรกับคณะราษฎรล้มเหลวในการล้มทำลายระบอบดังกล่าว “อรัญญ์” และจิตรกลับชี้ว่า ปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงก็คือ จักรพรรดินิยมจากภายนอกที่เข้ามาเปลี่ยนรูปของรัฐไทยจากรัฐศักดินาเป็น “กึ่งศักดินา” ส่งผลให้รัฐไทยมีลักษณะพิกลพิการดังที่กล่าวไปแล้ว

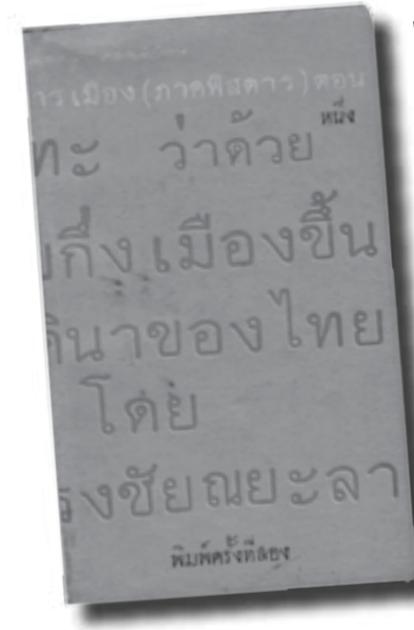
ทศวรรษ 2520: ประทีป-สมเกียรติ-นครินทร์

ในงานศึกษาความขัดแย้งภายในพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยขึ้นสำคัญของ อิกานต์ ศรีนารา ได้ชี้ให้เห็นว่า ในต้นทศวรรษ 2520 โดย “เกือบตลอดปี 2523 จนถึงต้นปี 2524 ภายในขบวนการปฏิวัติของไทยได้เกิดกระแสโต้แย้งทางความคิดขึ้นอย่างกว้างขวาง โดยผู้ปฏิบัติงานของ พคท. และแนวร่วมกลุ่มต่าง ๆ ได้เสนอความเห็นต่อ พคท. หลายประเด็นใหญ่ ๆ โดยเฉพาะ “ปัญหาการวิเคราะห์ลักษณะสังคมไทยว่าเป็นกึ่งเมืองขึ้น กึ่งศักดินาหรือไม่?” ซึ่งเป็นที่ถกเถียงอย่างกว้างขวาง “เมื่อนักศึกษาจำนวนมากกลับเข้าเมืองแล้ว (หลัง 66/2523 – ผู้เขียน) บางส่วนของพวกเขาเหล่านี้จะเข้าไปมีส่วนร่วมในกระแสการวิพากษ์ว่าด้วยลักษณะสังคมไทยและยุทธศาสตร์ยุทธวิธีในการปฏิวัติประเทศไทย ซึ่งจะเกิดขึ้นและดำเนินไปเกือบตลอดปี 2524”¹³ สำหรับบรรยากาศนอก พคท. โดยเฉพาะในแวดวงวิชาการก็อยู่ในบรรยากาศที่ตึงเครียดมาก โดยเฉพาะการเกิดขึ้นของกระแสการศึกษางานฝ่ายซ้ายใหม่ ๆ จากโลกตะวันตก¹⁴ และการเฟื่องฟูขึ้นของ “สำนักนิธิ” และแนวประวัติศาสตร์หัวก้าวหน้า โดยกระแสคิดเหล่านี้มุ่งไปที่การกลับไปทบทวนตั้งคำถามกับงานเขียนของช้อยอนันต์ “อรัญญ์” และจิตร (ซึ่งหมายรวมถึง พคท.) ในยุคก่อนหน้านั้น กระแสภูมิปัญญาฝ่ายซ้ายใหม่และงานประวัติศาสตร์หัวก้าวหน้า

¹² จิตร ภูมิศักดิ์, โฉมหน้าศักดินาไทย, หน้า 28.

¹³ อิกานต์ ศรีนารา, หลัง 6 ตุลาฯ: ว่าด้วยความขัดแย้งทางความคิดระหว่างขบวนการนักศึกษากับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ 6 ตุลาวัลย์, 2552), หน้า 320-321.

¹⁴ คู่มืออย่างงานเขียนหลายชั้นที่นำเข้าวิพากษ์ต่าง ๆ ของแวดวงมาร์กซิสต์ตะวันตก เช่น สมเกียรติ วันทะนะ สุวินัย ภรณวลัย และสุรพงษ์ ชัยนาม เป็นต้น

[“ทรงชัย ณ ยะลา” ใต้โต้แย้งแนวคิดของ “อรัญญ์ ทพนทมนู” พ.ศ. 2524]

ได้รวมเอาคนรุ่นใหม่อย่าง สมเกียรติ วันทะนะ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ และประทีป นครชัย (นามปากกาชื่อ “ทรงชัย ณ ยะลา”) เข้ามามีส่วนร่วมสำคัญในการวิพากษ์เกี่ยวกับลักษณะสังคมไทยและการเปลี่ยนรูปของรัฐไทย และจุดจบของวิพากษ์ดังกล่าวได้กลายมาเป็นความรู้ความเข้าใจหลักเกี่ยวกับ “2475” มาอีกกว่า 30 ปี

อาจกล่าวได้ว่า จุดร่วมสำคัญของทั้ง 3 คน ก็คือการมีเป้าหมายที่มุ่งโต้แย้งข้อเสนอของ พคท. และช้อยอนันต์ เกี่ยวกับสถานะและบทบาทของ “2475” และลักษณะของสังคมและรัฐไทยหลังจากนั้นเป็นประการสำคัญ ข้อเสนอของทั้ง 3 คนมุ่งไปที่การยืนยันว่า “2475” ถือเป็นจุดสิ้นสุดของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และเป็นจุดเริ่มต้นของรัฐประชาชาติ (ทุนนิยม) นครินทร์เรียก “2475” ว่าเป็น “การปฏิวัติ” (Revolution) ซึ่งคนส่วนใหญ่เข้ามามีส่วนร่วม ไม่ใช่การรัฐประหารโดยคนส่วนน้อยที่ไม่ได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอะไรในสาระสำคัญ แม้ว่าจะมีข้อเสนอ

ไปในทิศทางเดียวกันเกี่ยวกับสถานะของ “2475” แต่งานของ สมเกียรติ นครินทร์ และประทีปวางอยู่บนกรอบการวิเคราะห์ทางทฤษฎีและการเลือกใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่แตกต่างกันออกไป

ในปี พ.ศ. 2524 “ทรงชัย ณ ยะลา” (นามปากกาของ ประทีป นครชัย)¹⁵ ได้เขียนบทความความหมายยาวขึ้นสำคัญภายใต้การนำเอาข้อถกเถียงระหว่าง โมริช ดอบบ์ (Maurice Dobb) และ พอล เอ็ม. สวีซี (Paul M. Sweezy) ที่เคยโด่งดังในโลกตะวันตกมาใช้ในการวิพากษ์การวิเคราะห์ของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยและนักวิชาการที่ได้รับอิทธิพลจากความคิดแบบเหมาอิดส์ที่ว่าด้วย “กึ่งเมืองขึ้น-กึ่งศักดินา” โดยในหนังสือที่ชื่อว่า วิพากษ์ว่าด้วยสังคมกึ่งเมืองขึ้นกึ่งศักดินาของประเทศไทย (2524) ของทรงชัยนั้นมีข้อเสนอว่า “2475” มีความสำคัญอย่างยิ่งใน 2 ประการ คือ หนึ่งใน “2475” ได้ทำลายรัฐศักดินาลงไปอย่างราบคาบ และสอง “2475” ได้ก่อให้เกิดกระบวนการการเปลี่ยนแปลงจากวิถีการผลิตจากศักดินามาสู่วิถีการผลิตแบบทุนนิยมที่มีลักษณะพึ่งพาต่างชาติ แม้ว่าทุนนิยมจะเข้ามาสู่สังคมสยามนานแล้ว อย่างน้อยตั้งแต่ปีพ.ศ. 2398 ที่สยามรับสนธิสัญญาเบาว์ริง แต่วิถีการผลิตแบบทุนนิยมเพิ่งจะเป็นวิถีการผลิตหลักของสังคมก็ภายหลัง “2475” เท่านั้น เห็นได้จากความพยายามของคณะราษฎรที่จะพัฒนาทุนนิยมโดยรัฐขึ้น แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จมากนัก ต้องรองจนกระทั่งสมัยรัฐบาลจอมพล ป. ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่ “นายทุนขุนนาง นายทุนนายหน้า และจักรพรรดินิยม และจากนั้นเท่านั้นที่เราจะถือว่าวิถีการผลิตแบบทุนนิยมสถาปนาตนเองขึ้นเป็นวิถีการผลิตหลักของสังคมในความหมายที่แท้จริง คือ **ครอบงำทั้งทางเศรษฐกิจและทางการเมืองพร้อมกันไป**”¹⁶ (ตัวเข้มตามต้นฉบับ)

¹⁵ ทรงชัย ณ ยะลา, วิพากษ์ว่าด้วยสังคมกึ่งเมืองขึ้นกึ่งศักดินาของประเทศไทย (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์หน้าหยาก, 2524).

¹⁶ ทรงชัย ณ ยะลา, วิพากษ์ว่าด้วยสังคมกึ่งเมืองขึ้นกึ่งศักดินาของประเทศไทย, หน้า 78.

ยิ่งไปกว่านั้น ทรงซึ้งยังอภิปรายถึงความเป็นไป (ไม่) ได้ของการย้อนกลับไปสู่วิถีการผลิตแบบก่อนทุนนิยมของชนชั้นศักดินาไทย ดังนี้ “เพื่อที่จะรักษาความอยู่รอดแห่งชนชั้นของตน ศักดินาไทยเข้าร่วมอย่างแข็งขันในความสัมพันธ์และวิถีการผลิตใหม่ที่ครอบงำสังคมไทย คือ **เข้าร่วมเป็นนายทุนไม่ว่าทางการผลิต ทางการค้า และทางการคลัง** มิใช่รื้อฟื้นหรือถอยหลังกลับไปรักษาวิถีและความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบเก่าอันถูกกวาดล้างไปตั้งแต่... และหลัง ค.ศ. 1932” (หน้า 117) ดังนั้น “สังคมไทยถูกครอบงำด้วยวิถีการผลิตแบบทุนนิยมมาตั้งแต่ 20 ปีหลังค.ศ. 1932 แต่เป็นระบบทุนนิยมที่พึ่งพาจักรวรรดินิยม และมีลักษณะด้อยพัฒนา เพราะยังรักษาสภาพ ‘ก่อนทุนนิยม’ ในชนบทไว้เป็นส่วนใหญ่”¹⁷ (ตัวเข้มตามต้นฉบับ)

สมเกียรติ วันทะนะ ได้เสนอบทความสำคัญที่ชื่อว่า “รัฐสมบูรณาญาสิทธิในสยาม 2435-2475”¹⁸ ในปี พ.ศ. 2525 หนึ่งปีให้หลังจากงานนาร่องของประทีป ในงานชิ้นนี้ สมเกียรติเริ่มต้นโดยการโต้แย้งมุมมองของช้อยันต์ และฉัตรทิพย์ที่มองว่า รัฐสมบูรณาญาสิทธิของไทยมีความสืบเนื่องยาวนาน โดยในงานชิ้นนี้สมเกียรติเสนอให้มองใหม่ว่า รัฐสมบูรณาญาสิทธิสยามเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2435 และสิ้นสุดลงในปี พ.ศ. 2475 อายุของรัฐประเพณีนี้มีเพียง 40 ปีเท่านั้น ซึ่งน้อยมากเมื่อเทียบกับรัฐแบบอื่น ๆ ในอดีต ลักษณะสำคัญของรัฐประเพณีก็คือ รัฐสมบูรณาญาสิทธิเป็นรัฐศักดินาช่วงปลายซึ่ง “เป็นกระบวนการตอบโต้ปรับตัวของระบอบศักดินาที่มีต่อความเสื่อมสลายของระบอบศักดินาเอง และมีความกตตันจากทุนนิยมโลกหลัง พ.ศ. 2398” แต่ในช่วงนี้ถือเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านที่ “พัฒนาไปในแนวทางของรัฐประชาชาติ (nation-state) ด้วย**พร้อม ๆ** กันกับพัฒนาการของรัฐสมบูรณาญาสิทธิ” โดยที่ กระบวนการดังกล่าว “มิได้เป็นไปด้วยความราบรื่น แต่มีความตึงเครียดเกิดขึ้นหลายระดับ” (ตัวเข้มโดยผู้เขียน)

ความสำคัญของข้อเสนอของสมเกียรติดังกล่าวก็คือ หนึ่ง รัฐสมบูรณาญาสิทธิได้จบสิ้นลงในปี พ.ศ. 2475 และสอง รัฐที่เกิดขึ้นควบคู่และกลายมาเป็นระบอบหลักหลังการล่มสลายคือรัฐประชาชาติ แต่ปัญหาสำคัญ คือ ในงานชิ้นนี้สมเกียรติไม่ได้อธิบายรายละเอียดของความขัดแย้งในรัฐสมบูรณาญาสิทธิไว้ แต่ถือได้ว่า งานชิ้นนี้กลายเป็นงานบุกเบิกสำคัญต่อการตีความเหตุการณ์ “2475” ใหม่

ในปีเดียวกัน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ เริ่มเขียนงานชิ้นแรก¹⁹ ซึ่งตอกย้ำการตีความเหตุการณ์ “2475” ใหม่ของประทีปและสมเกียรติก่อนหน้านี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง นครินทร์พยายาม

¹⁷ ทรงชัย ณ ะลา, วิวาทะว่าด้วยสังคมกึ่งเมืองขึ้นกึ่งศักดินาของไทย, หน้า 134.

¹⁸ สมเกียรติ วันทะนะ, “รัฐสมบูรณาญาสิทธิในสยาม 2435-2475” (เอกสารประกอบปาฐกถาทางวิชาการ จัดโดยสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย และสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 19 มีนาคม 2525) และดูเพิ่มเติม “เมืองไทยยุคใหม่: สัมพันธภาพระหว่างรัฐกับประวัติศาสตร์สำนัก,” ใน สมบัติ จันทร์วงศ์ และชัยวัฒน์ สถาอานันท์ บรรณาธิการ, อยู่เมืองไทย (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530) .

¹⁹ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, “การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ของสยาม: ทรมแดนแห่งความรู้,” วารสารธรรมศาสตร์, ปีที่ 11 ฉบับที่ 2 (มิถุนายน 2525), หน้า 6-39. และดูบทวิจารณ์ต่อท้ายของ สมศักดิ์ เจริญธวัชกุล, พรภิรมณ์ เอี่ยมธรรม และเสน่ห์ จามริกในวารสารฉบับเดียวกัน

[หนังสือร่วมสมัยได้เผชิญบทบาทของแกนนำคณะราษฎรในการปราบกบฏบวรเดช พ.ศ. 2476]

ก้าวข้ามคำอธิบายว่า “2475” เป็นเหตุการณ์ที่ “ชิงสุกก่อนห่าม” และเป็น “การเปลี่ยนแปลงที่ไม่สมบูรณ์” ซึ่งปรากฏอย่างแพร่หลายในวรรณกรรมชิ้นสำคัญก่อนหน้านี้ และในอีก 2 ปีถัดมา นครินทร์ ได้ผลิตงานชิ้นสำคัญซึ่งเป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาโทและต่อมากลายมาเป็นหนังสือคือ การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475²⁰ (พิมพ์ครั้งแรก 2535)

จุดเด่นสำคัญของนครินทร์ก็คือ การชี้ให้เห็นว่า ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้นมีความขัดแย้งหรือวิกฤติภายในระบอบสูงมาก โดยเฉพาะวิกฤติอันเกิดจากช่องว่างทางสังคมที่สูง ในขณะที่รัฐสมบูรณาญาสิทธิสร้างระบบราชการขึ้น พร้อมกับดึงดูดสามัญชนจำนวนมากเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของระบบราชการสมัยใหม่ แต่รัฐประเพณีเองกลับส่งอำนาจในระบอบราชการไว้ที่ชนชั้นเจ้านายจำนวนน้อย²¹ กอปรกับการขยายตัวของแนวคิดชาตินิยมแบบประชาชนของชนชั้นกลางในเมืองและพวก “คนไทยผสม” มาก่อนหน้า²² วิกฤติภายในดังกล่าวส่งผลให้รัฐประเพณีที่มีอายุสั้นอยู่แล้วในตัวมันเองเช่นนี้ ประสบกับอัตราเร่งมากยิ่งขึ้น

ข้อเสนอที่สำคัญที่สุดของนครินทร์ก็คือ การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 เป็น “การปฏิวัติ” ที่หมายถึง “การเปลี่ยนแปลงรูปแบบรัฐ การจัดการปกครอง ระบบราชการ และความคิดทางการเมืองในทั้งรัฐหรือทั้งระบอบ... ดังนั้นประเทศสยามในปลายทศวรรษ 2470 จึงเป็นรัฐ หรือประเทศสยาม

²⁰ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, การปฏิวัติสยาม 2475 (กรุงเทพฯ: พ้าเตียกัน, 2553) .

²¹ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, การปฏิวัติสยาม 2475, หน้า 75-118.

²² ดู นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, “พลังของแนวคิดชาติ-ชาตินิยมกับการเมืองไทยในสมัยแรกเริ่มของรัฐธรรมนูญ,” รัฐศาสตร์สาร, ปีที่ 21 ฉบับที่ 3 (2542), หน้า 1-104.

[ชาญวิทย์ เกษศิริ ให้นำการถกเถียงทางวิชาการเกี่ยวกับการปฏิวัติ 2475 กลับมาอีกครั้งใน พ.ศ. 2525]

ใหม่ซึ่งมีชาติ กฎหมายรัฐธรรมนูญ สภาผู้แทนราษฎร คณะรัฐมนตรี และระบบราชการแบบใหม่เป็น กลไกในทางการปกครอง”²³ กล่าว ในแง่นี้ ตัวชี้วัดความเปลี่ยนแปลง ของรัฐจากรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ไปสู่รัฐประชาธิปไตยตามความคิดเขา ก็คือ “การแยกอำนาจบริหารออกจากพระมหากษัตริย์” ซึ่ง “พระ- มหากษัตริย์หลังการเปลี่ยนแปลงการ ปกครอง พ.ศ. 2475 ทรงเป็นที่รักของ ปวงชน เพราะว่าพระองค์ไม่ได้ทรง ทำงานบริหารอีกแล้ว เป็นพระราชชาติ อยู่ในใจของปวงชน ทรงเป็นพระราชชาติ ที่ไม่ได้ทำงานบริหาร จึงทรงหลุดพ้น จากการเป็นประมุขฝ่ายบริหารได้ .. นี่คือการที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของการ- เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ในแง่ของการให้พระมหากษัตริย์ทรงหลุด พ้นจากการเป็นประมุขฝ่ายบริหาร โดยที่พระองค์ทรงเป็นองค์พระประมุขของฝ่ายรัฐเพียงอย่างเดียว”²⁴

ต่อประเด็นที่ว่าด้วยความเป็นไปได้ที่จะมีการหวนกลับไปสู่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และต่อประเด็นบทบาทสถานะของสถาบันกษัตริย์ในการเมืองไทย นครินทร์เสนอว่า “เจ้านายเองก็รู้ว่า ไม่สามารถกลับไปเป็นระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้แล้ว” แต่สาระสำคัญของความขัดแย้งและการ- ต่อสู้ของฝ่ายกษัตริย์ “หลัง 2475” จะอยู่ในประเด็น “พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์จะมีมากหรือน้อย”²⁵ มากกว่าที่จะเป็นการหวนกลับไปสู่ระบอบเก่าก่อน “2475” ซึ่งระบอบเก่ากลับลงไปแล้ว

ทศวรรษ 2520 จบลงด้วยข้อสรุปที่ปรากฏในงานของ ประทีป สมเกียรติ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งงานของนครินทร์ซึ่งได้กลายมาเป็นหมุดหมายสำคัญที่ปิดฉากการวิวาทะเกี่ยวกับ รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก่อน 2475 และข้อเสนอของนครินทร์ที่ว่า “2475” คือ “การปฏิวัติ” ที่คน ส่วนมากเข้ามามีส่วนร่วมได้กลายมาเป็นข้อสรุปที่ปราศจากการท้าทายตลอดกว่า 3 ทศวรรษ

²³ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, การปฏิวัติสยาม 2475, หน้า 433.

²⁴ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, “ภาคผนวก: เหตุแห่งการปฏิวัติสยาม,” ความคิด ความรู้ และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติสยาม 2475 (กรุงเทพฯ: พ้าเตี้ยกัน, 2546), หน้า 444-445.

²⁵ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, “ภาคผนวก: เหตุแห่งการปฏิวัติสยาม,” ความคิด ความรู้ และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติสยาม 2475, หน้า 444.

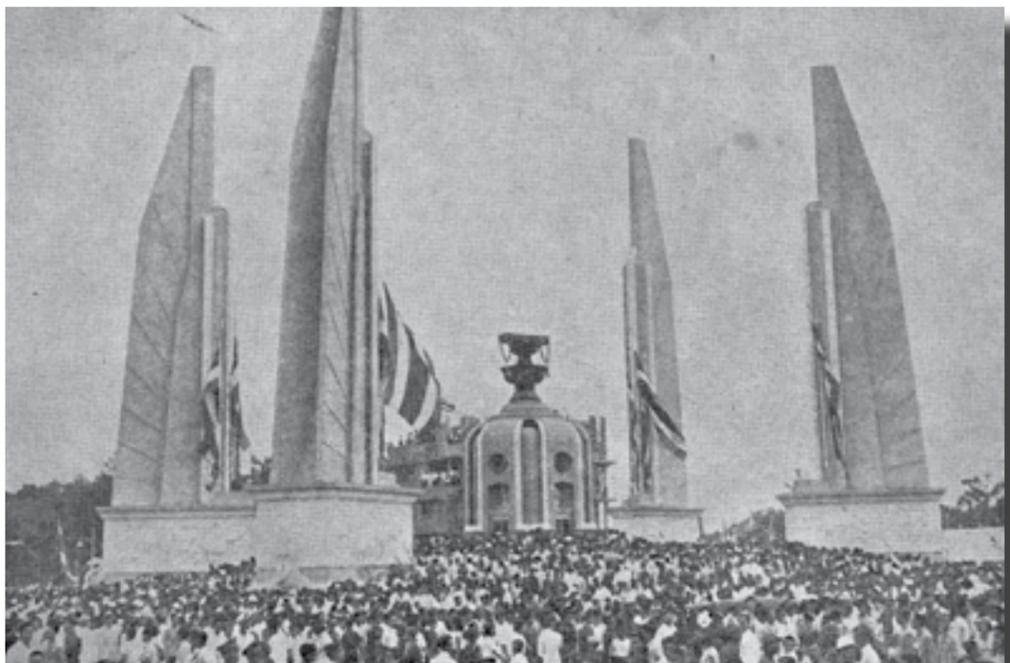
ทศวรรษ 2530: เกษียร vs วิชิต

ภายหลังจากการสิ้นสุดของทศวรรษ 2520 ที่ข้อเสนออันเข้มแข็งของพรรคคอมมิวนิสต์ แห่งประเทศไทยว่าด้วย “กิ่งเมืองขึ้น-กิ่งศักดินา” ถูกโต้แย้งจนหมดความน่าเชื่อถือไป โดยข้อเสนอว่า ด้วย “การปฏิวัติ 2475” และการเปลี่ยนผ่านไปสู่รัฐประชาธิปไตย-ทุนนิยมหลัง “2475” ถูกเสริมจนได้ เป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปโดยสมเกียรติ-นครินทร์- ประทีป งานศึกษารัฐในทศวรรษ 2530 ได้ย้ายฐานการ วิเคราะห์ห่างออกไปจากช่วงทศวรรษ 2520 ในขณะที่วิวาทะในทศวรรษ 2520 มุ่งหมายทำความเข้าใจ ลักษณะสังคมไทยซึ่งหมายรวมถึงวิธีการผลิตและการเปลี่ยนรูปของรัฐไทยอันสืบเนื่องมาจากเหตุการณ์ “2475” แต่การศึกษารัฐในทศวรรษ 2530 วางอยู่บนคำถามที่ต่างออกไปคือ ให้ความสนใจที่จะทำ ความเข้าใจรูปแบบของรัฐไทย “หลัง 6 ตุลาฯ” เป็นหลัก โดยกล่าวถึง “2475” เพียงเล็กน้อย งานช่วง นี้เน้นที่ประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ทุน และประชาธิปไตยในยุค “ประชาธิปไตยครึ่งใบ” วิวาทะ ในช่วงนี้เกิดขึ้นโดยปัญญาชนฝ่ายซ้าย 2 คนในช่วงปลายปีพ.ศ. 2528 และต้นพ.ศ. 2529 คือ เกษียร เตชะพีระ (นามปากกาชื่อ “อาคม ชนางกูร”) และพิชิต ลิขิตกิจสมบูรณ์ (ภายใต้นามปากกา “ลิขิต อุดมภักดิ์”)²⁶ โดยวิวาทะของทั้ง 2 คนได้รับผลสะท้อนจากการตื่นตัวศึกษาเรื่องรัฐของพวกมาร์กซิสต์ ตะวันตกในทศวรรษ 1970 เช่น การถกเถียงสำคัญของ ราล์ฟ มิลิแบนด์ (Ralph Miliband) ซึ่งเป็นตัวแทนของทฤษฎีที่มองว่ารัฐเป็นเครื่องมือของชนชั้นนายทุน (Instrumentalism) ที่เชื่อว่า รัฐคือ เครื่องมือของนายทุนและรัฐจะรับใช้ผลประโยชน์ของชนชั้นนายทุนกลุ่มที่กุมอำนาจรัฐอยู่ในขณะนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มนายทุนที่อยู่ในรัฐบาล และ นิโคส ปูลองซาส (Nicos Poulantzas) ตัวแทนของ ทฤษฎีที่มองว่ารัฐถูกกำหนดโดยโครงสร้างของระบบทุนนิยม (Structuralism) ที่มองว่า รัฐมีอิสระเชิง สัมพัทธ์จากชนชั้นนายทุน โดยนอกจากที่รัฐจะสะท้อนค้ำกำลังของชนชั้นต่าง ๆ ภายในระบบทุนนิยม ในแต่ละช่วงเวลาแล้ว รัฐยังมีชีวิตและผลประโยชน์ของตัวเองที่ไม่ขึ้นต่อชนชั้นนายทุนกลุ่มใด กลุ่มหนึ่งด้วย²⁷

การถกเถียงกันของเกษียรและพิชิตเกี่ยวกับรัฐทุนนิยมไทยวางอยู่บนการถกเถียงเรื่อง ลักษณะของรัฐ และความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ-นายทุน-ทุนนิยม-การต่อสู้ชนชั้น-ประชาสังคม ความต่าง ที่สำคัญระหว่างเกษียรและพิชิตก็คือ “การวิเคราะห์สถานการณ์รูปธรรม” ที่หมายถึง รัฐและดุลอำนาจ ทางชนชั้นของการเมืองไทยยุคหลัง 6 ตุลาคม 2519 หรือที่เรียกว่า “ประชาธิปไตยครึ่งใบ” ที่แตกต่างกัน จนนำไปสู่ข้อเสนอในทางยุทธศาสตร์ของการปฏิวัติที่แตกต่างกันด้วย – พิชิตเสนอว่า “ปัจจุบัน การเมืองไทยตกอยู่ในภาวะสามเส้าคือ ชนชั้นนายทุนขุนนางฝ่ายหนึ่ง ชนชั้นนายทุนใหญ่ฝ่ายหนึ่ง และ ประชาชนผู้ใช้แรงงานอีกฝ่ายหนึ่ง เปรียบประดุจ ‘ป้อมปราการ’ 3 ป้อมที่ตั้งประจันกันเป็นรูปสามเส้า ... ปัญหาที่เป็นปมก็คือ จะให้รัฐดำเนินนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจอย่างไร และจะพัฒนาตัวรัฐเองอย่างไร

²⁶ คู ลิขิต อุดมภักดิ์, “รัฐ: ปฏิรูปทางประวัติศาสตร์” (หน้า 1-18) ; อาคม ชนางกูร, “รัฐทุนนิยมระบบราชการไทย: บท เสนอว่าด้วยรัฐกับประชาสังคมในระบบทุนนิยมไทย” (หน้า 19-31) ; ลิขิต อุดมภักดิ์, “รัฐ: สิ่งปฏิรูปทางประวัติศาสตร์ (อีก ครั้ง)” (หน้า 32-43) และ อาคม ชนางกูร, “รัฐกับประชาสังคม ไม่ใช่สิ่งปฏิรูปทางทฤษฎี” (หน้า 45-65) ใน วารสาร เศรษฐศาสตร์การเมือง, ปีที่ 5 ฉบับที่ 1-2 (ตุลาคม 2528 – มีนาคม 2529) .

²⁷ คูฉบับคัดสรรใน Nicos Poulantzas and Ralph Miliband, “The Problem of the Capitalist State.” In Robin Blackburn ed., Ideology in Social Science (Collins: Fontana, 1972), pp. 238-262.

[พลเมืองไทยในระบอบใหม่ร่วมงานเปิดอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย พ.ศ. 2483]

ให้สอดคล้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจนั้น”²⁸ –รัฐและระบอบประชาธิปไตยครึ่งใบในช่วงเวลานี้จึงเป็นผลสะท้อนของความขัดแย้งและการประนีประนอมชั่วคราวระหว่าง ชนชั้นนายทุน 2 กลุ่มที่ต้องการให้รัฐรับรองและสนับสนุนยุทธศาสตร์และผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของตนเอง ท่ามกลางสภาพที่รัฐและกลไกอำนาจรัฐยังคงขยายอำนาจเพิ่มขึ้นตลอดเวลาโดยไม่ได้รับการท้าทายจากกลุ่มพลังทางสังคมใด ข้อเสนอของพิชิตก็คือ การสนับสนุนฝ่ายชนชั้นนายทุนที่ก้าวหน้าเพื่อทำลายซากเดนที่ล่าหลังของนายทุนขุนนางผูกขาด (ที่รวมเอาสถาบันอนุรักษนิยมเข้ามาด้วย) ให้หมดสิ้นเสียก่อน จึงจะขับเคลื่อนผลักดันปฏิวัติสังคมนิยมในขั้นต่อไป

ในทางตรงกันข้าม เกษียรเสนอว่า ข้อเสนอของพิชิตอยู่ในกรอบแบบเศรษฐกิจกำหนด (Economic Determinism) ที่ลดทอนรัฐให้เป็นเพียงภาพสะท้อนของดุลกำลังทางชนชั้นและผลประโยชน์ของนายทุนเท่านั้น แต่รัฐมีอิสระสัมพันธ์และมีองค์เอกภาวะที่มีชีวิตของมันเองโดยไม่สามารถลดทอนให้กลายเป็นเพียงภาพสะท้อนของการต่อสู้ทางชนชั้นและยุทธศาสตร์การสะสมทุนของนายทุนที่ยึดกุมการกำหนดนโยบายของรัฐบาลได้ ยิ่งไปกว่านั้น ประชาสังคมแบบกรรมวิธีซึ่งเป็นผลผลิตของการก่อตัวของระบบทุนนิยมและรัฐสมัยใหม่นั้นก็ไม่ใช่พื้นที่ที่ปราศจากความขัดแย้ง หากแต่ทั้งประชาสังคมนั้นประกอบไปด้วย 3 มิติ คือ การหมุนเวียน การผลิต และการต่อสู้ทางชนชั้น กล่าวเช่นนี้รัฐและประชาสังคมจึงไม่ใช่สถาบันทางการเมืองที่เป็นก้อน/วัตถุที่กลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หากแต่รัฐและประชาสังคมเต็มไปด้วยความขัดแย้งในตัวเองภายใน – กล่าวดังนี้แล้ว การลดทอนให้นายทุนแห่งชาติหรือเป็นสิ่งเดียวกันกับกลไกของรัฐระบบราชการ (ซึ่งสำหรับเกษียรแล้วกลไกดังกล่าวมีผลประโยชน์และ

²⁸ ลิขิต อุกมภักดิ์, “รัฐ: สิ่งปฏิวัติทางประวัติศาสตร์ (อีกครั้ง)” ใน วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง, หน้า 41-42.

องค์ภาวะของตัวเอง) ของพิชิตส่งผลให้ไม่สามารถมองเห็นการทำลายต่อรัฐและกลไกรัฐราชการที่ดำรงอยู่ของประชาสังคมกรรมวิธีที่ขยายตัวขึ้นหลัง 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 – ในขณะที่กลไกรัฐราชการต้องการรักษาอิสระของตนเองไว้จากการท้าทายของกรรมวิธี การขยายตัวของประชาสังคมกรรมวิธีก็พยายามจะทำให้รัฐหันมารับใช้ผลประโยชน์ของตนเองมากขึ้น ระบอบประชาธิปไตยครึ่งใบที่ดำรงอยู่หลัง พ.ศ. 2519 ก็คือ ความขัดแย้งขัดข้องกันระหว่าง 2 รูปแบบการจัดการรัฐทุนนิยมไทย นั่นคือระหว่าง รัฐทุนนิยมระบบราชการ (หรือเผด็จการทหาร) ที่มีระบบราชการเป็นตัวแสดงหลักในการพัฒนาระบบทุนนิยม โดยที่นายทุนต้องพึ่งพาราชการ ชนชั้นปกครองรัฐจึงไม่ใช่ชนชั้นนำทางเศรษฐกิจ แต่เป็นชนชั้นนำทางการเมือง²⁹ กับ รัฐทุนนิยมภายใต้ระบอบรัฐสภา (หรือประชาธิปไตยรัฐสภา) – คำถามในทางยุทธศาสตร์การต่อสู้ของขบวนการก็คือ จะ “สามัคคีนายทุนเพื่อคัดค้านเผด็จการ” หรือ “สามัคคีทหารเพื่อคัดค้านทุนนิยม”³⁰ ซึ่งสำหรับเกษียรแล้ว คำถามนี้เป็นคำถามที่พิชิตและฝ่ายซ้ายในยุคนั้นละเลยและมองข้ามไป – ข้อเสนอของเกษียรจึงไม่ใช่การเลือกข้างสนับสนุนฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง แต่เป็นการยึดกุมเป้าหมายใหญ่นั้นคือ การปฏิวัติสังคมนิยม ปลดแอกชนชั้นกรรมมาชีพเสียทีเดียว

ทั้งเกษียรและพิชิตกล่าวถึง เพียงเล็กน้อย แต่ข้อเสนอเกี่ยวกับ “2475” ของทั้ง 2 คน มีเนื้อหาหลักที่ไม่ได้แตกต่างกันมาก โดยเฉพาะการต่อยอดข้อเสนอของสมเกียรติ-นครินทร์-ประทีป ในทศวรรษก่อนหน้านั้น พิชิตชี้ว่า นับตั้งแต่การเข้าระบบทุนนิยมโลกในปี พ.ศ. 2398 จนถึงพ.ศ. 2475 ประเทศไทยเต็มไปด้วยความขัดแย้งระหว่างลักษณะสำคัญสองประการ ในด้านหนึ่ง คือ การที่อำนาจรัฐอยู่ในมือพลังอนุรักษนิยมที่ผูกขาดอำนาจรัฐ และในอีกด้านหนึ่ง คือ การที่รัฐต้องทำหน้าที่รับใช้ทุนนิยม เหตุการณ์ “2475” ถือเป็นจุดแตกหักสูงสุดของความขัดแย้งดังกล่าวที่ถือเป็นการกำจัดการผูกขาดอำนาจภายในกลไกรัฐ ข้อเสนอของพิชิตต่อยอดกับจุดร่วมของวิวาทะในทศวรรษก่อนหน้าก็คือ “2475” คือ การปฏิวัติ ซึ่งมีลักษณะ 5 ประการ คือ หนึ่ง การจำกัดอำนาจของกษัตริย์ สอง การใช้รัฐธรรมนูญเป็นกติกาของรัฐ สาม การเกิดรัฐสภา สี่ มีการจำกัดอำนาจเก่าของพลังอนุรักษนิยมในด้านต่าง ๆ และสุดท้าย “2475” ถือเป็น “ฉนวน” ให้พลังทางสังคมอื่น ๆ สามารถเข้ามามีส่วนร่วมแข่งขันต่อสู้ทางอำนาจทางการเมืองได้³¹ ดังนั้น “การปฏิวัติ 2475” จึงถือเป็นการกำเนิดของรัฐชาติ (nation-state) ซึ่งเอื้อต่อการพัฒนาของทุนนิยมในช่วงต่อมา

พิชิตเสนอต่อไปว่า สถาบันกษัตริย์หรือพลังอนุรักษนิยมไม่ได้ถูกกำจัดให้หายไปอย่างสิ้นเชิง แต่ “กลุ่มพลังอนุรักษนิยมที่ได้เปลื้องปล้ำชั่วคราวและถอยฉากจากการเมืองไปภายหลัง 2475 นั้นก็ได้คอยจ้องหาโอกาสหรือพื้นที่อำนาจอยู่ทุกขณะ ในระยะถอยฉากทางการเมืองนี้เองที่พวกเขาได้พัฒนาตนเองกลายเป็นกลุ่มทุนที่สำคัญที่สุดกลุ่มหนึ่ง ที่มีรากฐานอันเข้มแข็งทั้งการผลิต พาณิชยกรรม และการเงิน ดังนั้นจึงพร้อมยิ่งขึ้นที่จะเรียกร้องกลับเข้ามาสู่อำนาจรัฐอีกครั้งหนึ่ง... แต่ไม่มีใช้การรื้อฟื้นของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ดังอดีต อำนาจของกลุ่มอนุรักษนิยมมีลักษณะประณีต ผ่องแผ้ว และมี ‘คุณภาพ’ สูง

²⁹ อาคม ช่างกูร, “รัฐทุนนิยมระบบราชการไทย: บทเสนอว่าด้วยรัฐกับประชาสังคมในระบบทุนนิยมไทย”, หน้า 28.

³⁰ อาคม ช่างกูร, “รัฐทุนนิยมระบบราชการไทย: บทเสนอว่าด้วยรัฐกับประชาสังคมในระบบทุนนิยมไทย”, หน้า 19.

³¹ ลิขิต อุกมภักดิ์, “รัฐ: ปฏิวัติทางประวัติศาสตร์,” หน้า 6-7.

กว่าที่คิด... เป็นการฟ้องฟูของจิตสำนึกอนุรักษ์นิยมบวกกับลัทธิธรรมาธิปไตยของทุนนิยมสมัยใหม่”³² (ขีดเส้นใต้โดยผู้เขียน)

กล่าวโดยสรุปแล้ว พิชิตมีข้อเสนอหลักเกี่ยวกับความสำคัญของ “2475” ใน 2 ประการ คือ หนึ่ง เป็นการโค่นล้มทำลายรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์และก่อให้เกิดรัฐแบบใหม่ที่เป็นรัฐชาติแบบทุนนิยม และสอง กลุ่มพลังอนุรักษ์นิยมที่ฟื้นตัวขึ้นมาใหม่ไม่ใช่และไม่มีเป้าหมายเพื่อย้อนกลับไปสู่การเป็นสมบูรณาญาสิทธิ แต่กลุ่มพลังดังกล่าวมีลักษณะเป็นนายทุนภายใต้ระบบทุนนิยมและรัฐประชาชาติที่เกิดขึ้น “หลัง 2475”

ส่วนเกษียรไม่ได้อภิปรายลักษณะหรือความสำคัญของ “2475” โดยตรง แต่เกษียรมุ่งเน้นที่จะอธิบายลักษณะของรัฐทุนนิยม “หลัง 2475” มากกว่าที่จะอธิบายสภาวะของการเปลี่ยนผ่านแบบที่พิชิตและงานชิ้นอื่น ๆ ให้ความสนใจ เกษียรเสนอว่า “2475” คือการให้กำเนิด “รัฐทุนนิยมระบบราชการ” กล่าวคือ “เป็นรัฐที่เป็นสถาบันผลิตซ้ำทางเศรษฐกิจและอุดมการณ์ของแบบวิถีการผลิตทุนนิยมซึ่งมีระบบราชการเป็นตัวหลักในการดำเนินงาน” การกล่าวเช่นนี้มีความหมายที่สำคัญ 2 ประการ คือ หนึ่ง “2475” ได้นำไปสู่การเปลี่ยนรูปของประเทศไทยไปสู่ “รัฐทุนนิยม” และสอง ศูนย์อำนาจหลักของรัฐทุนนิยมไทยอยู่ในมือของ “ระบบราชการ” โดยที่สถาบันกษัตริย์ไม่ได้เป็นพลังอิสระแบบในอดีต แต่ถูกควบคุมโดยพลังของระบบราชการที่มีอิสระเชิงสัมพัทธ์สูงเหนือกว่าพลังทางสังคมอื่น ๆ

ในรอบ 3 ทศวรรษ วิวาทะว่าด้วยลักษณะสังคมไทยและรูปของประเทศไทยได้ยุติลง (เป็นการชั่วคราว) ในวิวาทะระหว่างเกษียร-พิชิต โดยงานของทศวรรษนี้ไม่ได้แต่ต้องข้อเสนอหลักของทศวรรษก่อนหน้า สำหรับภายในพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ดูเหมือนว่าข้อถกเถียงสุดท้ายจะอยู่ที่ผลงานชิ้นสุดท้ายของ วิรัช อังคณาวิทย์ หนึ่งในผู้นำของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย เรื่อง “คำสนทนาเกี่ยวกับลักษณะของสังคมไทย” (2525)³³ ที่วิรัชตระหนักดีว่า การใช้ทฤษฎี “กึ่งเมืองขึ้น-กึ่งศักดินา” จะไม่เข้มแข็งอีกต่อไป แต่ก็ยังไม่มีคำตอบที่แน่ชัดว่า สังคมไทยมีลักษณะเช่นไร รวมไปถึงข้อถกเถียงอีกจำนวนหนึ่งซึ่งมาพร้อมกับการล่มสลายของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยที่ต่างก็วิพากษ์วิจารณ์การอธิบายสังคมไทยผ่านทฤษฎี “กึ่งเมืองขึ้น-กึ่งศักดินา” ของพรรคเอง³⁴ -- อาจกล่าวได้ว่า ในกลางทศวรรษนี้เองที่ข้อถกเถียงเรื่องวิธีการผลิตที่เป็นไปเพื่อหาที่ทางให้แก่ยุทธศาสตร์การต่อสู้ของขบวนการประชาชนได้ยุติลง หลังจากนั้นเป็นต้นมา ไม่ปรากฏว่ามีข้อถกเถียงเรื่องวิธีการผลิตและการเปลี่ยนรูปของประเทศไทยอย่างจริงจังเป็นระบบและได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางอีกต่อไป³⁵

³² ลิขิต อุกมภักดิ์, “รัฐ: ปฏิรูปทางประวัติศาสตร์”, หน้า 9.

³³ ธ.เพียรวิทยา (นามปากกาของ วิรัช อังคณาวิทย์), “คำสนทนาเกี่ยวกับลักษณะสังคมไทย,” ฟ้าเดียวกัน, ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 (เมษายน-มิถุนายน 2546), หน้า 188-200.

³⁴ อิกานต์ ศรีนารา, หลัง 6 ตุลาฯ: ว่าด้วยความขัดแย้งทางความคิดระหว่างขบวนการนักศึกษากับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย.

³⁵ สิ่งที่ต้องคิดต่อไปก็คือ เพราะเหตุใดการถกเถียงในเรื่องดังกล่าวจึงหายไปกว่า 20 ปี – ผู้เขียนคิดว่า ข้อเสนอของสมศักดิ์เป็นข้อเสนอที่น่าจะได้รับการศึกษาเพิ่มเติมต่อไป โดยเฉพาะอย่างยิ่ง บัญญัติที่น่าจะมีความสำคัญคือ 1. ความพ่ายแพ้ของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยและอุดมการณ์การปฏิวัติสังคมนิยม และ 2. ชัยชนะของฝ่ายสถาบันกษัตริย์ โดย

ควรหมายเหตุไว้ด้วยว่า งานเขียนชิ้นสำคัญของชัยอนันต์ที่เขียนขึ้นในทศวรรษ 2530 ที่ชื่อว่า 100 ปีแห่งการปฏิรูประบอบราชการ: วิวัฒนาการของอำนาจรัฐและอำนาจการเมือง³⁶ แม้จะมีความสำคัญและความลุ่มลึกในการศึกษาพัฒนาการของประเทศไทยโดยต่อยอดจากงานที่ชัยอนันต์ได้เคยเสนอมาก่อนหน้านี้ และข้อเสนอหลายส่วนก็เสริมกับข้อเสนอของปัญญาชนฝ่ายก้าวหน้าเกี่ยวกับการวิเคราะห์ “2475” (นึกถึงงานของธงชัย วินิจจะกุล และเบน แอนเดอร์สัน) แต่งานของชัยอนันต์กลับไม่สามารถจุดกระแสให้การถกเถียงเกี่ยวกับการเปลี่ยนรูปของรัฐในวงวิชาการไทยอย่างที่ควรจะเป็น กล่าวโดยสรุปแล้ว ข้อเสนอหลักของชัยอนันต์ในงานชิ้นนี้ไม่ได้แตกต่างจากข้อเสนอของชัยอนันต์ในปี พ.ศ. 2518 แต่อย่างใด คือ “2475” ไม่ใช่การปฏิวัติ แต่ความต่างที่สำคัญก็คือ ในงานชิ้นนี้ชัยอนันต์ได้นำเสนอเหตุผลใหม่ โดยให้ความสำคัญกับการพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจรัฐ (ราชการ) และอำนาจการเมือง โดยชี้ให้เห็นว่า “2475” ไม่ได้ก่อให้เกิดการทำลายหรือลดบทบาทของอำนาจรัฐราชการ เพื่อเพิ่มบทบาทให้แก่อำนาจการเมือง แต่ฝ่ายการเมืองที่เกิดขึ้นหลัง “2475” เป็นเพียงโครงสร้างที่ครอบงำระบบราชการหรือโครงสร้างอำนาจรัฐราชการเดิมที่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิสร้างเอาไว้แต่สมัยรัชกาลที่ 5 ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า แม้จะมีการเปลี่ยนอำนาจทางการเมืองจากมือของกษัตริย์มาสู่มือของคณะราษฎร แต่โครงสร้างอำนาจจริงของประเทศไทยไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปในสาระสำคัญ โครงสร้างอำนาจราชการหรือรัฐราชการยังมีอำนาจและอิทธิพลเหนือ ครอบงำอำนาจของฝ่ายการเมืองอยู่ตราบนานปัจจุบัน กล่าวดังนี้ “2475” จึงไม่ได้ก่อให้เกิดการปฏิวัติในความหมายที่รัฐไทยเปลี่ยนรูปจากรัฐแบบเก่า สู่อำนาจประชาชนแบบใหม่อย่างสมบูรณ์

อันเนื่องมาจากวิวาทะที่เกิดขึ้นตลอด 3 ทศวรรษนี้อยู่ภายใต้การถกเถียงระหว่างปัญญาชนที่ได้รับอิทธิพลจากสำนักมาร์กซิสต์กับนักวิชาการที่ไม่ใช่มาร์กซิสต์และระหว่างปัญญาชนฝ่ายซ้ายด้วยกันเอง ในปลายทศวรรษ 2520 และต้นทศวรรษ 2530 “บรรยากาศที่เฟื่องฟูของการวิวาทะทฤษฎีมาร์กซิสต์และแนวคิดสังคมนิยมได้ลดต่ำลงเรื่อย ๆ จนมาถึงวิวาทะครั้งสุดท้ายซึ่งจัดโดยกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมือง (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย – ผู้เขียน) คือ ‘วิวาทะว่าด้วยรัฐไทย’ (ระหว่างพิชิตและเกษียร-ผู้เขียน) ในวันที่ 1 มิถุนายน 2528 ...ไม่มีวิวาทะทางวิชาการเกี่ยวกับการใช้ลัทธิมาร์กซ์และสังคมไทยเกิดขึ้นอีก”³⁷ – วิวาทะว่าด้วยลักษณะสังคมไทยและรูปแบบของประเทศไทย โดยเฉพาะประเด็นสถานะของสถาบันกษัตริย์ได้กลับเข้าสู่ความเงียบ และแทบไม่มีงานเขียนชิ้นสำคัญ ๆ กล่าวถึงประเด็นนี้³⁸

เฉพาะหลังปี พ.ศ. 2535 ที่สถาบันกษัตริย์กระดกกลายเป็น “ประมุขของชนชั้นปกครอง” และจากสองปัจจัยดังกล่าว นำมาสู่การ “คืนดีกับสถาบันกษัตริย์” – เงื่อนงายทางประวัติศาสตร์ที่กล่าวได้กลายเป็นกรอบเขตแดนสำคัญสำหรับการศึกษาเรื่องรัฐและสถานะของสถาบันกษัตริย์ในระบบทุนนิยมไทยในเวลาต่อมา – อู สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, “หลัง 14 ตุลา,” ฟ้าเดียวกัน, ปีที่ 3 ฉบับที่ 4 (ตุลาคม-ธันวาคม 2548), หน้า 168-171.

³⁶ ชัยอนันต์ สมุทวณิช, 100 ปี แห่งการปฏิรูประบอบราชการ: วิวัฒนาการของอำนาจรัฐและอำนาจการเมือง (กรุงเทพฯ: สถาบันนโยบายศึกษา, 2535).

³⁷ นภาพร อติวานิชยพงศ์, ประวัติศาสตร์ความคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองไทย (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2552), หน้า 165-166.

³⁸ ยกเว้นงานเขียนของ สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล เพียงคนเดียว ซึ่งผู้เขียนไม่มีโอกาสจะกล่าวถึงในที่นี้

วิวาทะ “หลังรัฐประหาร 19 กันยายน” : ธงชัย-แอนเดอร์สัน vs กุลลดา-ณัฐพล

ภายหลังจากที่การถกเถียงเกี่ยวกับการเปลี่ยนรูปของรัฐไทย “เจียบ” ไปพร้อมกับงานของพิชิตและเกษียรในปี พ.ศ. 2529 แต่งานของชัยอนันต์ในพ.ศ. 2535 ก็ไม่สามารถจุดประเด็นถกเถียงดังกล่าวกลับมาอีกครั้ง การถกเถียงเกี่ยวกับการเปลี่ยนรูปของรัฐไทยได้กลับมาดูเด็ดเดี่ยวอีกครั้งภายหลัง “การรัฐประหาร 19 กันยายน 2549” โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การกลับมาให้ความสนใจและถกเถียงอย่างถึงรากเกี่ยวกับ “สถานะของสถาบันกษัตริย์” ในการเมืองและเศรษฐกิจไทย วิวาทะในครั้งนี้แม้จะอยู่ในบริบทใหม่ แต่กลับเป็นปมปัญหาทางทฤษฎีแบบเก่าและมโนทัศน์เดิมที่เคยถกเถียงมาก่อนหน้านี้ทั้งสิ้น ซึ่งในทีนี้จะจำแนกคู่ขัดแย้งในวิวาทะของช่วงเวลานี้ออกเป็น 2 กลุ่มหรือสำนักคิด คือ (1) กลุ่มที่เสนอว่า สังคมไทย (รวมถึงรัฐไทย) ปัจจุบันยังคงอยู่เป็น “มรดก” ของ “สมบูรณาญาสิทธิราชย์” คือ ธงชัย วินิจจะกุล และเบนเนดิก อาร์. โอ’ จี. แอนเดอร์สัน (Benedict R. O’G Anderson) และ (2) กลุ่มที่เสนอว่า รัฐไทยปัจจุบันเป็นรัฐประชาชาติตั้งแต่ “2475” และสถานะของสถาบันกษัตริย์ไทยปัจจุบันเป็นสิ่งที่ “เพิ่งสร้าง” ในช่วง “สงครามเย็น” (Cold War) คือ กุลลดา เกษบุญชู-มีต์ และณัฐพล ใจจริง

ธงชัย และแอนเดอร์สัน

อาจกล่าวได้ว่า ข้อเสนอของปัญญาชนฝ่ายประชาธิปไตยส่วนใหญ่ “หลังการรัฐประหาร 2549” วางอยู่บนกรอบทฤษฎีหลักของแอนเดอร์สัน นักวิชาการด้านเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา ผู้ซึ่งเขียนงานชิ้นสำคัญเกี่ยวกับชาตินิยมและการเมืองในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นอกเหนือจากงานชิ้นสำคัญที่ชื่อว่า *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*³⁹ (พิมพ์ครั้งแรกในปี 1983/2526) แอนเดอร์สันยังมีงานเขียนชิ้นสำคัญเกี่ยวกับรัฐไทยและสถานะของไทยศึกษาอีกหนึ่งชิ้นที่ชื่อว่า “The Studies of Thai State: The State of Thai Studies”⁴⁰ (1979/2522) เพื่อโต้แย้งแนววิเคราะห์กระแสหลักในแวดวงวิชาการไทยศึกษาที่มองว่า สังคมไทยมีลักษณะพิเศษที่ไม่สามารถเทียบเคียงกับที่ใด ๆ ในโลก ในบทความชิ้นนี้ แอนเดอร์สันเสนอว่า ประการที่หนึ่ง เมื่อพิจารณาแบบรัฐ จะพบว่า ในขณะที่รัฐในบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กลายเป็นรัฐอาณานิคม (Colonial State) ผ่านการครอบงำโดยตรงจากเจ้าอาณานิคมตะวันตก โดยรัฐสยามกลับมิได้กลายเป็นรัฐอาณานิคม (โดยตรง) แต่ปรับเปลี่ยนรูปตัวเองเป็นรัฐสมบูรณาญาสิทธิ (Absolutist State) (ที่พัฒนามาจากรัฐราชาธิราช) ซึ่งมีความคล้ายคลึงกับรูปแบบรัฐในโลกตะวันตกในระยะเปลี่ยนผ่านสู่ความเป็นรัฐประชาชาติสมัยใหม่ ประการที่สอง แม้ว่ารัฐสยามจะมีพัฒนาการคล้ายกับรัฐในยุโรป แต่รัฐสมบูรณาญาสิทธิของสยามนั้นกลับมี “อายุสั้น” กว่า

³⁹ เบนเนดิก อาร์. โอ’ จี. แอนเดอร์สัน (เขียน) ชาญวิทย์ เกษศรศิริ (บรรณาธิการแปล), *ชุมชนจินตกรรม: บทสะท้อนว่าด้วยกำเนิดและแพร่ขยายของชาตินิยม* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2552) .

⁴⁰ โปรดดูบทความของเขา ทักษะภาษาไทยใน เบนเนดิก อาร์. โอ’ จี. แอนเดอร์สัน, “ศึกษารัฐไทย: วิพากษ์ไทยศึกษา,” *ฟ้าเดียวกัน*, ปีที่ 1 ฉบับที่ 3 (กรกฎาคม-กันยายน 2546), หน้า 99-147.

รัฐสมบูรณาญาสิทธิยุโรปและรัฐอาณานิคมในประเทศเพื่อนบ้าน และประการสุดท้าย ด้วยอายุอันสั้นของรัฐสมบูรณาญาสิทธิสยาม ขบวนการชาตินิยมประชาชนจึงไม่สามารถบ่มเพาะตัวเองอย่างลึกซึ้งยาวนานเพียงพอที่จะนำพาการเปลี่ยนรูปของรัฐจากรัฐในระยะเปลี่ยนผ่านไปสู่รัฐประชาชาติที่สมบูรณ์ได้อย่างที่เกิดขึ้นในยุโรปและในประเทศเพื่อนบ้าน (ดูตารางเปรียบเทียบข้างล่าง)

	ยุโรป	เอเชียตะวันออกเฉียงใต้	สยาม/ไทย
ประเภทรัฐ	รัฐสมบูรณาญาสิทธิ	รัฐอาณานิคม	รัฐสมบูรณาญาสิทธิ
อายุของรัฐ	อายุยาวนาน	อายุยาวนาน	อายุสั้น
ขบวนการชาตินิยมประชาชน	เข้มแข็ง	เข้มแข็ง	ไม่มีหรือมีก็น้อยจนไม่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลง
ผลลัพธ์	แตกหักกับรัฐสมบูรณาญาสิทธิและรัฐประชาชาติก่อตัวขึ้น	แตกหักกับรัฐอาณานิคมและรัฐประชาชาติก่อตัวขึ้น	“รัฐสมบูรณาญาสิทธิที่พิกลพิการ การถูกแขวนค้ำตั้งอยู่ระหว่างรัฐสมบูรณาญาสิทธิของกษัตริย์กับชาตินิยมมวลชน” ⁴¹

ผลลัพธ์ประการสำคัญของเงื่อนไขทั้ง 3 ประการข้างต้นก็คือ “การลงลึกและระยะเวลาที่รัฐสมบูรณาญาสิทธิแผ่ขยายนั้น ยังไม่มากพอที่จะผลักดันให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างพลิกฟ้าคว่ำแผ่นดินทางสังคม สิ่งที่เกิดขึ้นแทนก็คือ การกบฏที่เกิดขึ้นบางส่วนและคลุมเครือของระบบราชการอันเป็นจักรกลของรัฐสมบูรณาญาสิทธิเอง ซึ่งส่งสัญญาณโดยรัฐประหาร พ.ศ. 2475 ปัญหาทางการเมืองที่แท้จริงของสยามที่เคยเป็นและกำลังเป็นอยู่ก็คือ ไม่มีการแตกหักอย่างเด็ดขาดกับ ‘รัฐสมบูรณาญาสิทธิ’ โดยขบวนการประชาชนที่ขับเคลื่อนด้วยความคิดทางสังคมแบบถอนราก และโดยขบวนการชาตินิยมมวลชนที่แท้จริง”⁴²

⁴¹ เบนเนดิก อาร์. โอ’ จี. แอนเดอร์สัน, “ศึกษารัฐไทย: วิพากษ์ไทยศึกษา,” หน้า 132.

⁴² เบนเนดิก อาร์. โอ’ จี. แอนเดอร์สัน, “ศึกษารัฐไทย: วิพากษ์ไทยศึกษา,” หน้า 131. —ผู้เขียนตั้งข้อสังเกตว่า แอนเดอร์สัน (รวมถึงเกษียร) มีข้อเสนอที่สับสนว่า “ภายใต้สภาพเงื่อนไขเช่นนี้จึงเปิดทางให้รัฐราชาย้อนกลับไปเป็นรัฐสมบูรณาญาสิทธิได้ง่าย ๆ ทั้งกรณีเผด็จการสฤษดิ์-ถนอม-ประภาสภูมิอำนาจเด็ดขาดสมบูรณเหนือกฎหมาย” (ใน เกษียร เตชะพีระ, “คำตาม,” *ฟ้าเดียวกัน*, ปีที่ 1 ฉบับที่ 3 (กรกฎาคม-กันยายน 2546), หน้า 139. — ยิ่งไปกว่านั้น การตั้งข้อสังเกตไว้ด้วยว่า ในขณะที่แอนเดอร์สันโจมตีนักวิชาการไทยศึกษาตะวันตกที่มีแนวโน้มจะมองสังคมไทยว่ามีลักษณะเฉพาะ

กรอบคิดเช่นนี้ถูกนำมาสานต่อโดยลูกศิษย์และหลานศิษย์ของแอนเดอร์สัน เช่น เกษียร เตชะพีระ⁴³ และประจักษ์ ก้องกีรติ⁴⁴ เป็นต้น แต่ในที่นี้จะพิจารณาเฉพาะงานของธงชัย วินิจจะกูล เป็นหลัก ในฐานะที่งานของเขาเป็นหมุดหมายสำคัญของการศึกษาเรื่องดังกล่าวในปัจจุบัน อีกทั้งข้อเสนอของเขามีความคล้ายคลึงกับข้อเสนอของแอนเดอร์สัน แม้ว่าก่อนหน้าปี พ.ศ. 2549 ธงชัย⁴⁵ จะเสนอร่างความคิดที่สำคัญจำนวนมากเกี่ยวกับการเปลี่ยนรูปของรัฐและจิตสำนึกของความเป็นชาติเอาไว้ แต่ธงชัยไม่เคยมีข้อเสนอเกี่ยวกับลักษณะของรัฐสยาม “หลัง 2475” อย่างตรงไปตรงมา แต่ในช่วงปลายปีพ.ศ. 2548 (พันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยเริ่มเรียกร้องการรัฐประหาร) ธงชัยได้เสนองานเขียนชิ้นสำคัญที่ชื่อว่า *ข้ามให้พ้นประชาธิปไตยแบบหลัง 14 ตุลา*⁴⁶ โดยในงานชิ้นนี้ ธงชัยพยายามชี้ให้เห็นพัฒนาการของประชาธิปไตย (Democratization) ที่มีลักษณะลุ่ม ๆ ดอน ๆ และมีหลายกระแสควบคู่กันไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งกระแสคิดแบบ “กษัตริย์นิยมประชาธิปไตย” ที่ก่อตัวขึ้นหลัง 2475 ซึ่ง “ฝ่ายกษัตริย์นิยมหลังสงคราม ไม่มีความมุ่งหมายจะเรียกหาอำนาจของสมบูรณาญาสิทธิราชย์อีกต่อไป... แต่พวกเขาต้องการแสวงหาบทบาท สถานะ และพระราชอำนาจที่มากขึ้นกว่าที่คณะราษฎรจำกัดไว้”⁴⁷

ภายหลังการรัฐประหาร 2549 ธงชัยมุ่งที่จะอธิบายปฏิสัมพันธ์และการเปลี่ยนแปลงของรัฐ สถาบันกษัตริย์ และประชาธิปไตยมากขึ้น โดยเฉพาะการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสถาบันกษัตริย์ ข้อเสนอสำคัญอยู่ในปาฐกถาในงานครบรอบ 70 ปีชาตวิทย์ เกษตรศิริ ที่ชื่อว่า “มรดกสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในปัจจุบัน” (2554)⁴⁸ โดยธงชัยย้ำจุดเน้นที่ใช้ในการวิเคราะห์อุปสรรคของการพัฒนาประชาธิปไตยของไทยจาก “วาทกรรมกษัตริย์นิยมประชาธิปไตย” หรือ “ราชาชาตินิยม” มาเน้นที่ “ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์” เป็นหลัก ข้อเสนอหลักของธงชัยก็คือ ประเทศไทยยังคงอยู่ในลักษณะค้างเติ่งในหลายแง่ ตั้งแต่ (1) ลักษณะของรัฐ ดังที่ ธงชัยชี้ว่า “รัฐชาติสยามคือการแปลงร่างรัฐราชาธิราชออกมาเป็นรัฐสมัยใหม่ที่มีฐานอยู่กับดินแดน” โดยมีมรดกสำคัญคือ ระบบการปกครองแบบรวมศูนย์ที่เน้นการบูรณาภาพเหนือดินแดนแบบไม่ยืดหยุ่น และการเป็นรัฐเดี่ยวที่แข็งทื่อที่มุ่งเน้นการมีระบบการปกครองแบบเดียวเหมือนกันทั่วประเทศ (2) พุทธศาสนาแบบรวมศูนย์อำนาจในเชิงสถาบันและคำสอน ที่ถูกสร้างขึ้นโดยขบวนการธรรมยุติกายของรัชกาลที่ 4 โดยมีเป้าหมายเพื่อรับใช้

พิเศษที่เทียบเคียงกับที่อื่นไม่ได้ แต่สิ่งที่แอนเดอร์สันเสนอกลับเป็นข้อเสนอที่ทำให้สยามมีลักษณะเฉพาะพิเศษที่แตกต่างจากรัฐในยุโรปและประเทศเพื่อนบ้าน ซึ่งในประเด็นดังกล่าวจะนำมาอภิปรายขยายความในโอกาสวาระต่อ ๆ ไป

⁴³ เกษียร เตชะพีระ, *บุขกับทักษิณ: ระบอบอำนาจนิยมขบวนการใหม่ไทย-อเมริกัน* (กรุงเทพฯ: คบไฟ, 2547).

⁴⁴ ประจักษ์ ก้องกีรติ, *และแล้วความเคลื่อนไหวก็ปรากฏ...: การเมืองวัฒนธรรมของนักศึกษาและปัญญาชนก่อน 14 ตุลา* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548).

⁴⁵ ธงชัย วินิจจะกูล, “ประวัติศาสตร์ไทยแบบราชาชาตินิยม,” *ศิลปวัฒนธรรม*, ปีที่ 23 ฉบับที่ 1 (พฤศจิกายน 2544), หน้า 56-65. และ “ชัยชนะของเสรีประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์อยู่เหนือการเมือง, ใน *ธรรมศาสตร์และการเมืองเบื้องต้น*” (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2548), หน้า 33-63.

⁴⁶ ธงชัย วินิจจะกูล, *ข้ามให้พ้นประชาธิปไตยแบบหลัง 14 ตุลา* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิ 14 ตุลา, 2548).

⁴⁷ ธงชัย วินิจจะกูล, *ข้ามให้พ้นประชาธิปไตยแบบหลัง 14 ตุลา*, หน้า 26.

⁴⁸ ธงชัย วินิจจะกูล, “มรดกสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในปัจจุบัน,” หน้า 45-58.

[ภาพโฆษณาหลัก 6 ประการของคณะราษฎรแก่พลเมืองไทยในช่วงหลังการปฏิวัติ 2475]

อำนาจของกษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิ (3) การจัดลำดับสูงต่ำตามบุญบารมี ซึ่งทำให้รัฐไทยไม่ให้ความสำคัญกับการเป็นพลเมืองที่เท่าเทียมกัน (4) แม่แบบประวัติศาสตร์ไทยแบบ “ราชาชาตินิยม” ที่เน้นความสืบเนื่องยาวนานของความเป็นชาติ เหตุการณ์การเสียกรุงและอัจฉริยภาพของกษัตริย์ และ (5) สถานะ “เหนือ” การเมืองของสถาบันกษัตริย์ไทยที่ทำให้สถาบันกษัตริย์ไม่ต้องเผชิญการตรวจสอบจากสังคมและสามารถใช้อำนาจเหนือการเมืองดังกล่าวในการแทรกแซงการเมืองได้อย่างเต็มที่

กล่าวโดยสรุปแล้ว ข้อเสนอของธงชัยคล้ายคลึงกับแอนเดอร์สัน (แต่ธงชัยระมัดระวังมากกว่า โดยเขาเรียกว่า “ยุคสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์” แทนที่จะใช้คำว่า “รัฐสมบูรณาญาสิทธิ” แบบที่แอนเดอร์สัน และเกษียรใช้) เขาเสนอว่า “ถ้าเรามองจากปัจจุบัน มองภาพรวมของกระแสความเปลี่ยนแปลงในร้อยปี ... สิ่งที่เราเห็นเด่นชัดขึ้นมา คือ มรดกสมบูรณาญาสิทธิราชย์ยังอยู่กับทุกอณูของปัจจุบัน”⁴⁹ ซึ่งในประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา “คณะราษฎรและผู้ไม่นิยมสมบูรณาญาสิทธิราชย์อื่น ๆ กลับแต่ต้องมรดกของสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไม่มากเท่าไรนัก”⁵⁰ แม้ว่า “การเปลี่ยนแปลงที่คณะราษฎรกระทำมีความสำคัญและมีผลกระทบมหาศาลในประวัติศาสตร์การเมืองไทย ความกล้าหาญและคุณูปการของคณะราษฎรเป็นสิ่งที่ปฏิเสธไม่ได้ แต่มรดกของสมบูรณาญาสิทธิราชย์ระดับรากฐานยังสืบทอดต่อมา แม้แต่อำนาจฝ่ายเจ้าและบทบาทสถานะพิเศษทางการเมืองของ (สถาบัน) พระมหากษัตริย์ก็ได้รับการรื้อฟื้นในเวลาต่อมา”⁵¹

กล่าวโดยสรุปก็คือ ภายหลังการรัฐประหาร 2549 แนวคิดของแอนเดอร์สัน ถูกนำกลับ

⁴⁹ ธงชัย วินิจจะกูล, “มรดกสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในปัจจุบัน,” หน้า 45-46.

⁵⁰ ธงชัย วินิจจะกูล, “มรดกสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในปัจจุบัน,” หน้า 53.

⁵¹ ธงชัย วินิจจะกูล, “มรดกสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในปัจจุบัน,” หน้า 53.

มาปิดฝุ่นใหม่ โดยปัญญาชนฝ่ายก้าวหน้า โดยเฉพาะธงชัย ซึ่งกลับไปโต้ข้อสรุปรวมในสองทศวรรษ ก่อนหน้านั้นที่ว่า สมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้จบสิ้นลงไปแล้ว โดยเสนอว่า สังคม (และรัฐ) ไทยยังคงอยู่ ภายใต้ “มรดกของสมบูรณาญาสิทธิราชย์” ซึ่ง “2475” ไม่ได้ทำลายสิ่งตกค้างดังกล่าวให้แตกหัก ล่มสลายลงไปดังที่เกิดขึ้นในยุโรปและประเทศเพื่อนบ้าน

กุลลดา และนิฐพล

ก่อนหน้ารัฐประหารปี 2549 กุลลดา เกษบุญชู-มีด ได้นำเสนองานเขียน นำร่องทางความคิดหลายชิ้นเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของรัฐสยามสมัยรัชกาลที่ 5⁵² ซึ่งต่อมาได้กลายมาเป็นวิทยานิพนธ์ชิ้นสำคัญ ที่ชื่อว่า *The Rise and Decline of Thai Absolutism* (2004/2547)⁵³ โดยงานชุดนี้ ศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงรัฐสยามในศตวรรษที่ 19 โดยเฉพาะในยุคสมัยที่จักรวรรดิอังกฤษ เป็นศูนย์กลางของระบบทุนนิยมโลก (Pax Britannica) งานของกุลลดาอยู่ภายใต้กรอบ การวิเคราะห์แบบทฤษฎีระบบโลกของ แฟร์-นอง โบรเดอล (Fernand Braudel) ที่เสนอให้ ทำความเข้าใจความเปลี่ยนแปลงของส่วนต่างๆ ของโลกผ่านการทำความเข้าใจลักษณะและ โครงสร้างของบริเวณที่เป็นศูนย์กลางของระบบ ทุนนิยมโลก ข้อเสนอสำคัญในงานของกุลลดา ก็คือ การเกิดขึ้นของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสมัย รัชกาลที่ 5 เป็นผลผลิตของการที่สยามเข้าสู่ระบบ ทุนนิยมโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ภายหลังจากการที่สยามลงนามสนธิสัญญาเบาว์ริงกับอังกฤษ และการล่มสลายของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของสยามนั้นมีสาเหตุจากความขัดแย้งภายในรัฐสมบูรณาญาสิทธิ ราชย์เองที่มีแนวโน้มที่จะมีอายุไม่ยืนนาน เพราะรัฐประเภทนี้ได้สร้างระบบราชการสมัยใหม่ (Modern Bureaucracy) ที่ดึงเอาสามัญชนจำนวนมากเข้ามารับใช้รัฐ แต่ในขณะเดียวกันรัฐนี้ก็เป็นส่วนหนึ่ง หรือช่วงปลายของรัฐแบบศักดินาที่เน้นอำนาจบุญบารมีและชาติกำเนิดเป็นเครื่องตัดสิน ส่งผลให้ใน

แผ่นสังกะสีเคลือบโฆษณาวันชาติ

⁵² กุลลดา เกษบุญชู-มีด, “สนธิสัญญาเบาว์ริงกับการปฏิวัติของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ” และ “ระบบการศึกษา และระบบราชการสมัยใหม่” (เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการของโครงการวิจัยเรื่องยุโรปกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: โอกาส ความขัดแย้ง และความเปลี่ยนแปลง, 2540) .

⁵³ Kullada Kesboonchoo Mead, *The Rise and Decline of Thai Absolutism*.

ท้ายที่สุด รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้ถูกโค่นล้มโดยคณะราษฎรซึ่งเป็นสามัญชนที่กุลลดาเรียกว่า “กระฎุมพี ข้าราชการ” เมื่อ “2475” ซึ่งเหตุการณ์ดังกล่าวถือได้ว่าเป็นจุดสิ้นสุดอย่างถาวรของรัฐสมบูรณาญา สิทธิและถือเป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการพัฒนาของรัฐประชาชาติ (Nation-State) ซึ่งกลายมาเป็น รูปแบบรัฐที่การแข่งขันทางการเมืองขยายตัวขึ้น โดยอำนาจการจัดสรรทรัพยากรหลุดออกจากมือของ กษัตริย์มาอยู่ในมือของรัฐประชาชาติจนถึงปัจจุบัน

จากข้อเสนอของกุลลดาข้างต้น คำถามที่ตามมาก็คือ กุลลดาจะอธิบายสถานะและอำนาจ ที่ล้นเหลือของสถาบันกษัตริย์ในการเมืองไทยในปัจจุบันได้อย่างไร โดยกุลลดาไม่กลับไปเสนอว่า รัฐไทย ในปัจจุบันเป็นรัฐสมบูรณาญาสิทธิ (ซึ่งจะขัดแย้งกับสิ่งที่กุลลดาเคยเสนอไว้ในวิทยานิพนธ์ปริญญาเอก) แบบที่ธงชัยและแอนเดอรัสน์ได้เสนอเอาไว้ ซึ่งคำตอบต่อคำถามข้างต้นได้ปรากฏในงานเขียนชิ้นหลัง ๆ ของกุลลดา โดยกุลลดาไม่ได้ปฏิเสธว่า สถาบันกษัตริย์หายไปจากเวทีการแข่งขันทางการเมืองของรัฐไทย “หลัง 2475” แต่ภายหลังจากการล่มสลายของรัฐสมบูรณาญาสิทธิจาก “2475” สถาบันกษัตริย์และ กลุ่มกษัตริย์นิยมมีความพยายามอย่างต่อเนื่องที่จะกลับมามีอำนาจรัฐและใช้อำนาจรัฐในการจัดสรร ทรัพยากรให้แก่สถาบันของตนเอง แต่รูปแบบของการแข่งขันต่อสู้เพื่ออำนาจรัฐของสถาบันกษัตริย์เพื่อ จะกลับมามีอำนาจนั้นได้เปลี่ยนแปลงไป คือ สถาบันกษัตริย์มิได้ใช้อำนาจหรือต่อสู้เพื่อการใช้อำนาจ ที่วางอยู่บนฐานแบบสมบูรณาญาสิทธิอีกต่อไป เพราะอำนาจการบริหารรัฐได้ถูกแยกออกจากสถาบัน กษัตริย์เป็นที่เรียบร้อยแล้วตั้งแต่ “2475” ดังนั้น การ “เล่นการเมือง” ของสถาบันกษัตริย์จึงเป็น ความพยายามในการสถาปนา “ระบอบเผด็จการทหาร” ในฐานะที่เป็น “ระบอบการเมือง” (Political Regime) ภายใต้อำนาจรัฐประชาชาติมากกว่า

ข้อเสนอดังกล่าวปรากฏในงานวิจัยชิ้นสำคัญของกุลลดาซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการเปลี่ยนรูป ของรัฐไทยภายใต้จักรวรรดิอเมริกันเป็นศูนย์กลางของระบบทุนนิยมโลก (Pax Americana) ในศตวรรษ ที่ 20 ที่ชื่อว่า *การเมืองไทยในยุคศฤงศ์-ถนอมภายใต้โครงสร้างอำนาจโลก* (2550)⁵⁴ และปาฐกถา เกี่ยวกับเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ที่ชื่อว่า *ความขัดแย้งทางการเมืองของไทย... ข้ามไปให้พ้นพลวัต ภายใน* (2552)⁵⁵ และข้อเสนอของกุลลดาได้รับการพัฒนาต่อมาในการศึกษาการเมืองไทยช่วงจอมพล ป. พิบูลสงครามในทศวรรษ 2490 ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการเมืองไทยภายใต้ “สงครามเย็น” ของ ญัฐพล ใจจริง ซึ่งเขียนขึ้นภายใต้การควบคุมของกุลลดา⁵⁶ โดยสามารถสรุปข้อเสนอหลักของกุลลดา และญัฐพลได้ ดังนี้

ประการที่หนึ่ง สหรัฐฯ มีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมให้สถาบันกษัตริย์กลับเข้ามา

⁵⁴ กุลลดา เกษบุญชู-มีด, *การเมืองไทยในยุคศฤงศ์-ถนอมภายใต้โครงสร้างอำนาจโลก* (งานวิจัยที่ได้รับการสนับสนุน จากทุนปรีดี พนมยงค์ มูลนิธิ 50 ปี ธนาคารแห่งประเทศไทย, 2550) .

⁵⁵ กุลลดา เกษบุญชู-มีด, *ความขัดแย้งทางการเมืองของไทย... ข้ามไปให้พ้นพลวัตภายใน* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิ 14 ตุลา, 2552) .

⁵⁶ ญัฐพล ใจจริง, “การเมืองไทยสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ภายใต้ระเบียบโลกของสหรัฐอเมริกา (พ.ศ. 2491- 2500) ” (วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรศฤงศ์บัณฑิตสาขาวิชารัฐศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปีการศึกษา 2552) .

มีบทบาททางการเมืองอีกครั้งหลัง 2475 โดย “ภายใต้ระเบียบโลกของสหรัฐฯที่ก่อตัวขึ้นภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 นั้น สหรัฐฯได้เข้ามามีบทบาทแทรกแซงการเมืองไทยในฐานะเป็นปัจจัยที่สำคัญในการสนับสนุนกลุ่มการเมืองกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งที่ได้รับชัยชนะทางการเมือง และมีส่วนสำคัญในการสนับสนุนให้กลุ่มการเมืองที่ได้รับชัยชนะมีอำนาจทางการเมืองที่มีเสถียรภาพเพื่อทำให้กลุ่มดังกล่าวดำเนินนโยบายของไทยให้สอดคล้องกับความต้องการของสหรัฐฯต่อไป” ซึ่งส่งผลให้ “สถาบันกษัตริย์และ ‘กลุ่มรอยัลลิสต์’ ได้กลายเป็นกลุ่มการเมืองที่มีบทบาททางการเมืองสำคัญมากยิ่งขึ้นในการเมืองไทยในเวลาต่อมา”⁵⁷

และประการที่สอง ผลประโยชน์หลักของสหรัฐฯในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 หรือสงครามเย็น คือ การรื้อฟื้นและสถาปนาระบบทุนนิยมโลกให้มั่นคง โดย “จะต้องฟื้นเศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่ให้กลับคืนมา การที่เศรษฐกิจไม่ขยายตัวเป็นภัยคุกคามต่อทุนนิยมโลกทำให้เกิดสถานะขงกันและทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งภายใน... สหรัฐฯ ต้องเล่นบทบาทแทนประเทศอุตสาหกรรมอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งญี่ปุ่นที่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีความสำคัญโดยตรง แต่ทางความมั่นคงมีความชัดเจนว่า ภูมิภาคนี้ถูกกำหนดให้เป็นศูนย์ปฏิบัติการทางการทหารแก่ประเทศพันธมิตรในภูมิภาค โดยที่นโยบายส่งเสริมการสกัดกั้นคอมมิวนิสต์เป็นเครื่องมือสำคัญที่จะนำมาซึ่งการรักษาผลประโยชน์ของสหรัฐฯ ในฐานะเจ้าระบบทุนนิยมโลกอย่างเด่นชัด”⁵⁸

กล่าวโดยสรุปแล้ว กุลลดาและณัฐพลเสนอว่า สถาบันกษัตริย์กลับเข้ามามีบทบาททางการเมืองอย่างมีนัยสำคัญภายใต้การสนับสนุนของสหรัฐอเมริกาท่ามกลางสงครามเย็น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สหรัฐอเมริกาเลือกสนับสนุนสถาบันกษัตริย์ให้มีบทบาทสำคัญในการสถาปนาและค้ำยันระบอบเผด็จการทหาร (Authoritarian Regime) – การกลับมาของสถาบันกษัตริย์ไม่ใช่การสถาปนาหรือย้อนกลับไปรื้อฟื้นรัฐแบบเก่าในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เพราะ “หลัง 2475” รัฐไทยได้เข้าสู่กระบวนการเปลี่ยนรูปเป็นรัฐประชาชาติ การกลับมาของสถาบันกษัตริย์และระบอบเผด็จการของสฤษดิ์เป็นเพียงความพยายามต่อสู้เพื่อสถาปนาระบอบเผด็จการทหารที่มีกองทัพและสถาบันกษัตริย์เป็นผู้กุมอำนาจทางการเมืองเหนือกลุ่มการเมืองอื่นเท่านั้น

ภายหลังจากที่ธงชัยเสนอ “มรดกสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในปัจจุบัน” ในปีพ.ศ. 2554 ปฏิกริยาตอบโต้ของกุลลดาที่มีต่อข้อเสนอของธงชัยซึ่งปรากฏใน *ฟ้าเดียวกัน* ก็คือ⁵⁹ การมอง “สมบูรณาญาสิทธิ” ของธงชัยซึ่งมีความถึงยุคสมัยนั้นกว้าง คลุมเครือ และทำเสมือนว่ารัฐไทย (รวมถึงสถาบันกษัตริย์ไทย) มีความต่อเนื่องมากเกินไป กุลลดาเสนอให้มองรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (Absolutist State) ในฐานะที่เป็น “ส่วนหนึ่ง” ของ “กระบวนการ” สร้างรัฐสมัยใหม่ ซึ่งมีกำเนิดและมีจุดสิ้นสุดของตัวเอง โดยการสิ้นสุดของรัฐสมบูรณาญาสิทธิก็คือ “เมื่อพระมหากษัตริย์ไม่สามารถอ้าง

[สมุดกำหนดการฉลองวันชาติและสภิสัญญา พ.ศ.2482 และหนังสือของคำพิ๋ บัณฑิตวิ ที่เขียนวิจารณ์นโยบายของรัฐบาล พ.ศ. 2482]

สิทธิ์ในอำนาจอธิปไตยได้อีกต่อไป”⁶⁰ ซึ่งจะต้องพิจารณาอำนาจอย่างเป็นทางการ โดยเฉพาะอำนาจในทางกฎหมายที่กำกับโครงสร้างกลไกรัฐในขณะนั้น ๆ อยู่ เคมท์ที่กุลลดาใช้เป็นตัวชี้วัดการสิ้นสุดของรัฐเดิมและการเกิดขึ้นของรัฐประชาชาติก็คือ “ต้องมีการโอนอำนาจอธิปไตยมาที่ชาติหรือประชาชน”⁶¹ ซึ่งกุลลดาชี้ว่า กระบวนการเกิดขึ้นของรัฐประชาชาตินั้นเริ่มต้น “หลัง 2475” นั้นหมายความว่า สำหรับกุลลดา รัฐไทย “หลัง 2475” นั้นเป็นรัฐประชาชาติ (Nation-State) ไม่ใช่รัฐสมบูรณาญาสิทธิแบบที่ธงชัยเสนอ มากไปกว่านั้น กุลลดาายังเสนอให้ “เราต้องเทียบรัฐสมบูรณาญาสิทธิกับรัฐอาณานิคม (Colonial State) (ซึ่งนี่เป็นข้อเสนอของแอนเดอร์สันด้วย-ผู้เขียน) และรัฐชาติเกิดขึ้นเมื่ออำนาจของคนที่สร้างรัฐสมบูรณาญาสิทธิหรือรัฐอาณานิคมหมดไป”⁶²

ยิ่งไปกว่านั้น กุลลดาและณัฐพล⁶³ ชี้ว่า เราต้องให้ความสำคัญกับการเมือง “ยุคอเมริกัน” (American Era) ในฐานะที่เป็นช่วงเวลาที่สำคัญที่กำหนดพัฒนาการของรัฐไทย “หลัง 2475” ต่างจากกรอบที่ธงชัยเสนอ โดยกุลลดาและณัฐพลชี้ว่า รัฐไทยไม่ได้มีความต่อเนื่องและเข้มแข็งลงลึกถึงรากฐานของสังคมขนาดที่ธงชัยเสนอ แต่รัฐไทยพัฒนาการรัฐอย่างเข้มข้นและลงลึกใน “ยุคอเมริกัน”

⁵⁷ ณัฐพล ใจจริง, “การเมืองไทยสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ภายใต้ระเบียบโลกของสหรัฐอเมริกา (พ.ศ. 2491-2500),” หน้า 251.

⁵⁸ กุลลดา เกษบุญชู-มัท, การเมืองไทยในยุคสฤษดิ์-ถนอมภายใต้โครงสร้างอำนาจโลก, หน้า 2-3.

⁵⁹ กุลลดา เกษบุญชู-มัท, “ทุนนิยมโลกกับวิวัฒนาการของรัฐไทย,” ฟ้าเดียวกัน, ปีที่ 9 ฉบับที่ 2 (เมษายน-มิถุนายน 2554), หน้า 84-92.

⁶⁰ กุลลดา เกษบุญชู-มัท, “ทุนนิยมโลกกับวิวัฒนาการของรัฐไทย,” หน้า 84.

⁶¹ กุลลดา เกษบุญชู-มัท, “ทุนนิยมโลกกับวิวัฒนาการของรัฐไทย,” หน้า 84.

⁶² กุลลดา เกษบุญชู-มัท, “ทุนนิยมโลกกับวิวัฒนาการของรัฐไทย,” หน้า 85.

⁶³ ณัฐพล ใจจริง, การเมืองไทยสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ภายใต้ระเบียบโลกของสหรัฐอเมริกา (พ.ศ. 2491-2500).

คือหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 นี้เอง ฌูฬพล⁶⁴ ชี้ว่า สหรัฐอเมริกาและ “สงครามเย็น” มีส่วนสำคัญให้สถาบันพระมหากษัตริย์และกลไกรัฐด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะที่เชื่อมโยงกับสถาบันกษัตริย์สามารถลงไปถึงในระดับหมู่บ้าน โดยเฉพาะในภาคอีสานของประเทศไทย ซึ่งก่อนหน้ายุคอเมริกัน “คนไทยในภาคอีสานถึงร้อยละ 61 ไม่รู้ถึงความหมายของสถาบันกษัตริย์” ดังนั้น ปฏิบัติการของสหรัฐฯ ที่เข้าสนับสนุนการทำสงครามจิตวิทยาโดยยกเอาสถาบันกษัตริย์ขึ้นมาเป็นเครื่องมือในช่วงนี้จึงมีเป้าหมายเพื่อสนับสนุนให้รัฐไทยสามารถ “ครอบงำลึกลงไปถึงในระดับหมู่บ้าน” กล่าวในแง่นี้ สถานะนำของสถาบันกษัตริย์และกษัตริย์รัชกาลปัจจุบันจึงเป็นเพียงผลผลิตอย่างสำคัญของบริบทโลกหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 หรือที่เรียกว่า “สงครามเย็น” มากกว่าที่สถานะดังกล่าวจะเป็นสิ่งที่สืบทอดอย่างต่อเนื่องมาจากความล้มเหลวของคณะราษฎรใน “ 2475 ” และหลังจากนั้น

ผู้เขียนตั้งข้อสังเกตว่า งานของกุลลดาและฌูฬพลมีข้อเสนอและกรอบการวิเคราะห์ที่แตกต่างจากงานของธงชัยและแอนเดอรสันและน่าจะนำไปศึกษาและถกเถียงต่อหลายประการ ดังนี้ ประการที่หนึ่ง งานของกุลลดาและฌูฬพลเปิดพื้นที่ให้กับการศึกษาบทบาทของ “ปัจจัยภายนอก” คือระบบทุนนิยมและบทบาทของมหาอำนาจ ซึ่งเป็นสิ่งที่งานของแอนเดอรสันและธงชัยละเลยไป ดังที่กุลลดาชี้ให้เห็นว่า “หลัง 2475 แล้ว สถาบันกษัตริย์อ่อนอำนาจลงไป การฟื้นขึ้นมาของสถาบันกษัตริย์ส่วนหนึ่งก็สะท้อนการต่อสู้ทางการเมืองของพลังต่าง ๆ ภายใน ซึ่งมีช่วงที่เป็นพันธมิตรกันระหว่างกลุ่มรอยัลลิสต์กับคณะรัฐประหาร 2490 มรดกที่สำคัญก็คือ การเอาสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์โอนกลับไปให้อยู่ในความดูแลของสถาบันกษัตริย์ แต่ตอนนั้นไม่นานพันธมิตรก็แตก แต่ในช่วงที่สถาบันกษัตริย์อ่อนแอไม่มีอำนาจนั้น สหรัฐฯ เกิดมองว่า สถาบันกษัตริย์มีบทบาทสำคัญในการที่จะเป็นจุดศูนย์รวมของประเทศ ก็เลยสร้างบทบาทของพระมหากษัตริย์โดยผ่านสงครามจิตวิทยาต่อต้านคอมมิวนิสต์ คือมีการยกย่องสถาบันกษัตริย์ก่อนที่จอมพลสฤษดิ์จะขึ้นมามีอำนาจ จอมพลสฤษดิ์ก็ขึ้นมาต่อในสิ่งที่เกิดขึ้นมาแล้ว ฐานอำนาจในทางเศรษฐกิจของสถาบันพระมหากษัตริย์ก็เติบโตมาพร้อมกับการพัฒนาที่อเมริกาเอามาหยิบยื่นให้”⁶⁵

ประการที่สอง จากคุณูปการข้อแรก งานของกุลลดาและฌูฬพลช่วยให้เรามองพัฒนาการของรัฐไทยในลักษณะที่หลุดลอยออกจากบริบท คือ บริบทของยุคสมัยที่กุลลดาเรียกว่า จักรวรรดิอังกฤษ (Pax Britannica) และ จักรวรรดิอเมริกัน (Pax Americana) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง งานของกลุ่มนี้ทำให้เราไม่มองว่ารัฐไทยมีลักษณะเฉพาะอย่าง “เทียบกับสังคมอื่นไม่ได้” แต่รัฐไทยในช่วงสมบูรณาญาสิทธิราชนั้นมีลักษณะหลายประการที่คล้ายคลึงกับรัฐอาณานิคมในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมถึงรัฐไทย “หลัง 2475” ซึ่งเป็นรัฐประชาชาตินั้นมีลักษณะคล้ายคลึงกับรัฐในยุคหลังอาณานิคมในประเทศเพื่อนบ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การนำเอา “สงครามเย็น” ซึ่งเป็นบริบทสำคัญมาใช้ในการวิเคราะห์ของกุลลดาและฌูฬพลได้ช่วยเปิดพื้นที่สำหรับการเปรียบเทียบพัฒนาการของรัฐไทยกับรัฐอื่น ๆ ในภูมิภาคเดียวกันมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ลักษณะร่วมของ “รัฐหลังอาณานิคม” (Post-colonial States)

⁶⁴ ฌูฬพล ใจจริง, “พระบารมีปกเกล้าฯ ไ้เงาอินทรี: แผนสงครามจิตวิทยาอเมริกัน กกับการสร้างสถาบันกษัตริย์ให้เป็น ‘สัญลักษณ์’ แห่งชาติ,” ทั่วเดียวกัน, ปีที่ 9 ฉบับที่ 2 (เมษายน-มิถุนายน 2554), หน้า 122-123.

⁶⁵ กุลลดา เกษบุญชู-มัท, “ทุนนิยมโลกกับวิวัฒนาการของรัฐไทย,” หน้า 91.

[ชาววังให้การต้อนรับนายปรีดี พนมยงค์ ในระหว่างการตรวจราชการภาคใต้ พ.ศ. 2479]

ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคนี้ก็คือ การกลับมาของกลุ่มพลังฝ่ายขวา เจ้าที่ดิน และสถาบันกษัตริย์ ในหลายประเทศ เช่น เผด็จการของมาร์กอสในฟิลิปปินส์ จักรพรรดิเบาไตและเผด็จการของโงดิงห์เดียมในเวียดนามใต้ ฝ่ายกษัตริย์และเผด็จการทหารในลาว และเผด็จการของลอนนอลในกัมพูชา⁶⁶ เป็นต้น หากพิจารณาเช่นนี้จะพบว่า การกลับมาของกลุ่มรอยัลลิสต์ภายใต้การสนับสนุนของสหรัฐอเมริกานั้น ไม่ได้สะท้อนถึงความเฉพาะหรือความพิเศษผิดแผกจากที่อื่น ๆ ของรัฐไทยในช่วงเวลาดังกล่าวแต่อย่างใด

⁶⁶ คู่มืออย่างงานที่ชี้ว่า สหรัฐฯ เลือกสนับสนุนระบอบเผด็จการของฝ่ายขวาและผู้สนับสนุนในสังคมจารีตในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ขึ้นมาเป็นผู้ปกครองในช่วงสงครามเย็น มากกว่าที่จะสนับสนุนให้มีการเลือกตั้งและระบอบประชาธิปไตย เช่น Eva-Lotta E. Hedman and John T. Sidel, “Morbid symptoms and political violence in the Philippines,” in *Philippine Politics and Society in the Twentieth Century: Colonial Legacies, Post-Colonial Trajectories* (London and New York: Routledge, 2000), pp. 36-64.; Noam Chomsky, *At War With Asia* (Oakland and Edinburgh: AK Press, 2005) ; Alfred W. McCoy, *The Politics of Heroin: CIA Complicity in the Global Drug Trade* (New York: Lawrence Hill Books, 2003) ; William Appleman Williams and others eds., *America in Vietnam: A Documentary History* (New York and London: Norton, 1989) ; William I. Robinson, *Promoting Polyarchy: Globalization, US Intervention and Hegemony* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996) ; Kiichi Fujiwara and Yoshiko Nagano eds., *The Philippines and Japan in America's Shadow* (Singapore: NUS Press, 2011) ; Alfred W. McCoy and Nina S. Adams eds., *Laos: War and Revolution* (New York: Harper & Row, 1970) . เป็นต้น

ประการที่สาม ในขณะที่ธงชัยและแอนเดอร์สันเน้นการอธิบายที่บทบาทของอาณานิคม⁶⁷ ซึ่งมุ่งเน้น “สิ่งที่ตกค้าง” หรือ “มรดก” ของอดีต แต่งานของกุลลดาและณัฐพลกลับเน้นที่ “พลวัต” “แนวโน้ม” และความเปลี่ยนแปลงที่เดินไปข้างหน้าในฐานะที่เป็นกระบวนการ (process) อย่างไรก็ตาม กุลลดาไม่ได้ปฏิเสธสิ่งที่ธงชัยเรียกว่า “มรดก” แต่พยายามชี้ให้เห็นว่ากระบวนการเปลี่ยนรูปของรัฐนั้นเป็นกระบวนการที่ไม่มีการย้อนกลับ จะมีก็แต่บริบทปัจจัยที่เข้ามาเพิ่มเติมและพลิกเหกระบวนการดังกล่าวเท่านั้น กุลลดาอ้างชี้ว่า ทั้งหมดนี้เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเปลี่ยนรูปเข้าสู่ความเป็นรัฐสมัยใหม่อย่างเต็มตัว และต้องเข้าใจว่า “กระบวนการสร้างรัฐต้องใช้เวลาหลายรัชกาล” โดยคณะราษฎร “มีความพยายามแต่ไม่สำเร็จ”⁶⁸ ซึ่งจะต้องใช้เวลาต่อเนื่องยาวนานเป็นกระบวนการที่คลี่คลายตัวลงไป การมองเช่นนี้แย้งกับข้อเสนอของแอนเดอร์สันและพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยที่ประเมิน “2475” ว่าไม่ก่อให้เกิดการแตกหักใดๆ กับรัฐบาลเก่า ไม่ว่าจะเรียกว่ารัฐศักดินาหรือรัฐสมบูรณาญาสิทธิ ก้าวโดยสรุปแล้ว วิธีวิทยาของกุลลดา ก็คือ การมองความเปลี่ยนแปลงในฐานะที่เป็นกระบวนการที่เดินไปข้างหน้า ซึ่งมีช่วงขณะที่สะดุดบ้าง ช้าบ้าง และก้าวกระโดดบ้าง – ดังนั้นในสายตาของกุลลดาแล้วข้อเสนอของแอนเดอร์สันและธงชัยดูจะเลเยลพลวัตทางการเมืองและพัฒนาการของระบบเศรษฐกิจ (ทุนนิยม) “หลัง 2475” ซึ่งน่าจะมีหลายช่วงเวลาและหลายจังหวะก้าวที่แตกต่างกันออกไปมากกว่าจะมองแบบเหมารวมเสมือนว่า ไม่เกิดอะไรขึ้นอย่างมีนัยยะสำคัญ “หลัง 2475”

และประการสุดท้าย ความต่างที่สำคัญที่สุดระหว่างธงชัย-แอนเดอร์สัน กับกุลลดา ก็คือ **เกณฑ์**ที่ใช้ในการชี้วัดความเปลี่ยนแปลง ในขณะที่แอนเดอร์สันเสนอว่า ตัวชี้วัดสำคัญของการเปลี่ยนผ่านจากรัฐสมบูรณาญาสิทธิไปสู่อำนาจประชาชนคือการแตกหักทางอุดมการณ์ของรัฐระหว่างชาตินิยมแบบทางการ (Official Nationalism) ซึ่งก่อตัวขึ้นอย่างเป็นระบบภายใต้รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสมัยรัชกาลที่ 6⁶⁹ กับ ชาตินิยมแบบประชาชน (Popular Nationalism) ซึ่งเป็นอุดมการณ์ทางการเมืองของรัฐประชาชน แต่กุลลดากลับใช้เกณฑ์หรือตัวชี้วัดคือ การเปลี่ยนรูปของรัฐและกลไกรัฐที่เป็นรูปธรรม คือ การแยกสถาบันกษัตริย์ออกจากการใช้อำนาจการบริหารแบบเบ็ดเสร็จรวมศูนย์ และเปลี่ยนเวทีการต่อสู้ทางการเมืองจากการใช้อำนาจที่มาจากราชบัลลังก์และการสืบสันตติวงศ์มาสู่การใช้อำนาจผ่านรัฐธรรมนูญและตัวบทกฎหมาย – มุมมองที่แตกต่างกันเกี่ยวกับเกณฑ์ชี้วัดนี้ นำมาสู่การเลือกประเมินสถานะของสถาบันกษัตริย์และรูปของรัฐไทยที่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง ในขณะที่ธงชัยและแอนเดอร์สันเสนอว่า “มรดกของสมบูรณาญาสิทธิ” ยังคงอยู่ โดยเฉพาะอิทธิพลของอุดมการณ์ที่กษัตริย์อยู่เหนือการเมืองและเป็นตัวแทนของชาติ แต่กุลลดาและณัฐพลกลับชี้ในทางตรงกันข้ามว่า รัฐไทยในปัจจุบันไม่ใช่รัฐสมบูรณาญาสิทธิ แต่รัฐไทยในปัจจุบันเป็นรัฐประชาชนชาติซึ่งอยู่ในกระบวนการเปลี่ยนผ่านที่

⁶⁷ ฐานของสำนักหลังอาณานิคมชิ้นสำคัญๆ ใน Rachel V. Harrison and Peter A. Jackson eds., *The Ambiguous Allure of the West: Traces of the Colonial in Thailand* (Hong Kong: Hong Kong University Press, 2010) .

⁶⁸ กุลลดา เกษบุญชู-มัท, “ทุนนิยมโลกกับวิวัฒนาการของรัฐไทย,” หน้า 90.

⁶⁹ เบนคิกท์ อาร์. โอ จี. แอนเดอร์สัน (เขียน) ชำญวิทย์ เกษศิริ (บรรณาธิการแปล), *ชุมชนเงินคกรวม: บทสะท้อนว่าด้วยกำเนิกและแพร่ขยายของชาตินิยม*, หน้า 147-207.

ตัวแสดงต่าง ๆ รวมถึงสถาบันกษัตริย์ซึ่งเป็นตัวแสดงทางการเมืองตัวหนึ่งที่สำคัญมีส่วนเข้ามาช่วงชิงอำนาจทางการเมืองและการจัดสรรทรัพยากรทั้งทางเศรษฐกิจและการเมืองภายใต้กรอบโครงสร้างของรัฐที่มีตัวบทกฎหมายและโครงสร้างของรัฐที่แตกต่างอย่างสิ้นเชิงจากรัฐสมบูรณาญาสิทธิ

ทิ้งท้าย

อาจกล่าวได้ว่า การที่ “วิวาทะว่าด้วยการเปลี่ยนรูปของรัฐไทย” ได้กลับมาสู่พื้นที่ของการถกเถียงทางวิชาการอีกครั้งนั้นเป็นผลผลิตโดยตรงของการรัฐประหาร 19 กันยายน 2549 ซึ่งการรัฐประหารที่เกิดขึ้นนี้ได้เปลี่ยนวิธีการตั้งคำถามและจุดเน้นของคำถามจากผู้คนในสังคมไทยอย่างสิ้นเชิง คำถามหลักของสังคมไทยได้กลับมาสู่คำถามพื้นฐานที่สำคัญที่สุดในทางรัฐศาสตร์อีกครั้งนั่นก็คือ “รัฐคืออะไรและใครควรเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย” โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในช่วงเปลี่ยนผ่านปลายรัชกาลซึ่งไม่มีอะไรแน่นอน และอนาคตของรัฐและสังคมการเมืองไทยถูกผูกอยู่กับความไม่แน่นอนและความตายขององค์พระมหากษัตริย์ในฐานะตัวบุคคลกระนั้นหรือ⁷⁰ ด้วยสภาพบริบทดังกล่าว เชื่อได้ว่า “วิวาทะว่าด้วยการเปลี่ยนรูปของรัฐไทย” ซึ่งครอบคลุมขยายความไปถึงประเด็นสถานะของสถาบันกษัตริย์กับการพัฒนาประชาธิปไตยไทยจะยังคงหลอกหลอนสังคมการเมืองไทยไปอีกนานหลายสิบปี トラบเท่าที่สังคมการเมืองไทยยังคงถกกันไม่ได้ว่า ใครคือเจ้าของประเทศหรือเจ้าของอำนาจอธิปไตยอันหมายถึงอำนาจอสูงสุดของสังคมการเมืองไทย

⁷⁰ ดูปรากฏการณ์ล่าสุดของธงชัย วิจิระกุล, <http://prachatai.com/journal/2012/02/39214> --ในงานปรีทศบั้งนี้เขียนขึ้นภายหลังจากที่ธงชัยได้กล่าวปาฐกถาไปแล้ว จึงยังไม่ได้นำข้อคิดเห็นหลายประการของธงชัยมาอภิปรายขยายความในที่นี้ (เข้าถึง 23 มกราคม 2555)

“24 มิถุนายน 2475” ในกระแสการเปลี่ยนแปลงโลก

วราวัค เจลิมพินสุคคตี

งานเขียนจำนวนไม่น้อยเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 24 มิถุนายน 2475¹ มักใส่ใจต่อปัญหาภายในประเทศ โดยเฉพาะความไร้ประสิทธิภาพในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจของรัฐบาลในสังคมนจาริต และเน้นว่าจุดแตกหัก คือ การตุลชำระราชการระดับปฏิบัติการออกและปัญหาจากแรงกดดันก็เป็นเชื้อไฟสำคัญที่เร่งให้การเปลี่ยนแปลง ๑ ประสบความสำเร็จ การมุ่งเน้นเสนอประเด็นเหล่านี้ เป็นเสมือนการกำหนดภูมิทัศน์การศึกษาให้โน้มเอียงไปในเรื่องของความขัดแย้งภายในระหว่างกลุ่มต่าง ๆ เท่านั้น แต่กลับมองข้ามว่า ความขัดแย้งเหล่านั้นได้โยงใยกับประโยชน์ที่เกี่ยวข้องกับความเปลี่ยนแปลงจากภายนอกประเทศ ไม่ว่าจะเป็นแรงกดดันที่เรียกร้องให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมนจาริตและการแก้ปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำที่แพร่กระจายอยู่ในหลายสังคมนเช่นเดียวกับสยาม²

¹ ผู้เขียนขอขอบคุณ อาจารย์ ดร. ณัฐพล ใจจริง สาขาวิชาการปกครองท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ผู้ช่วยศาสตราจารย์ดร.บัณฑิต หนองยาติ สาขาวิชาประวัติศาสตร์ และอาจารย์ ชัยวัฒน์ ม่วนศรีสุข สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช สำหรับข้อผิดพลาดใด ๆ ก็ตามแต่ที่อาจจะปรากฏในงานชิ้นนี้ เป็นความรับผิดชอบของผู้เขียนแต่ผู้เดียว

² งานศึกษาประวัติศาสตร์การเมืองไทยมักให้ความสำคัญกับประเด็นเหล่านี้เป็นหลัก นอกจากนี้ยังนำเสนอในลักษณะการให้รายละเอียด เช่น งานศึกษาของ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ , การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475 (กรุงเทพฯ: อมรินทร์วิสาหการ, 2540), ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และอังกศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, ปฏิวัติ 2475 = 1932 Revolution in Siam (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์, 2547) แม้งานของ ณัฐพล ใจจริง, “ภูมิทัศน์ของ “การปฏิวัติ” ในประวัติศาสตร์การเมืองไทย” ปาฐกถาจำลอง ดาวเรือง ณ วิทยาลัยการเมืองการปกครอง มหาวิทยาลัยมหาสารคาม เมื่อ 24 มิถุนายน 2554 http://www.copaq.msu.ac.th/copaq/index.php?option=com_content&view=article&id=72&Itemid=63 (เข้าถึงเมื่อ 5 กุมภาพันธ์ 2555) ได้ให้ภาพความขัดแย้งภายในโดยเฉพาะความขัดแย้งในการตีความการปฏิวัติ 2475 ระหว่างกลุ่มสนับสนุนเจ้า (royalist) และกลุ่มสนับสนุนการเปลี่ยนแปลง เช่น กลุ่มคณะราษฎรและแม้กระทั่งกลุ่มผู้นิยมแนวคิดมาร์กซิสต์ในประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย

สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงฯ นั้นแม้ไม่อาจและไม่ควรปฏิเสธว่าส่วนหนึ่งเกี่ยวข้องกับ เหตุปัจจัยภายใน แต่ผู้เขียนขอตั้งข้อสังเกตในอีกมุมมองหนึ่งว่า ส่วนหนึ่งเกิดจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ไม่ใช่สิ่งที่รัฐสยามจะสามารถกำกับได้ด้วยตัวเอง เนื่องจากเป็นภาวะที่มาจากความถดถอยของเศรษฐกิจ โลกที่สัมพันธ์กับความล่มสลายของโครงสร้างสังคมการเมืองระหว่างประเทศแบบเดิม ดังนั้นจึงเป็น ปรัชญาการข้ามพรมแดนที่ยากยิ่งที่รัฐเล็กอย่างสยามจะรอดพ้นจากตาข่ายความสัมพันธ์นี้ ส่วนเรื่อง แนวคิดการเมืองนั้นเป็นสิ่งที่กลุ่มผู้นำในขณะนั้นได้เรียนรู้จากภายนอกมาตั้งแต่ต้นศตวรรษที่ 20 โดยมีมหานครปารีสเป็นแหล่งเรียนรู้และบ่มเพาะประสบการณ์บนเส้นทางการเปลี่ยนแปลงฯ

บทความนี้ต้องการศึกษาว่า แนวคิดทางการเมืองที่แพร่หลายในช่วงเวลานั้นมีอะไร บ้าง และทำไมปารีสจึงมีความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลง ทั้งสองคำถามนั้นเชื่อมโยงอย่างไรกับปัญหา เศรษฐกิจที่เป็นผลพวงมาจากสงครามโลกครั้งที่ 1 และกลายเป็นชนวนสำคัญที่นำไปสู่สงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นสิ่งที่ผู้เขียนมุ่งหมายจะเสนอในงานนี้ เรื่องราวเหล่านี้หาใช่สิ่งที่สยามเผชิญหน้าเพียงลำพัง หลาย สังคมรวมทั้งสยามได้เกิดสงครามแห่งการเปลี่ยนผ่าน ซึ่งแม้ว่าสงครามแห่งการเปลี่ยนผ่านในสยามช่วง ปีแรกจะไม่เกิดการนองเลือด แต่ความสูญเสียมาเกิดขึ้นในกรณี “กบฏบวรเดช” ซึ่งเป็นการสะท้อนภาพ อันดีว่า ไม่มีการเปลี่ยนแปลงใดไม่ไร้ต้นทุน โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงที่พยายามเสนอชุดความคิด ใหม่ให้กับสังคมสยาม ประเด็นเหล่านี้เป็นสิ่งที่ผู้เขียนสนใจหาคำตอบพร้อมกับนำเสนอแนวโน้มการ เปลี่ยนแนวคิดทางการเมืองที่ไม่เพียงลดทอนความสำคัญของแนวทางสังคมนิยม และเพิ่มสำคัญของชาตินิยมสุดโต่งภายใต้เสื้อคลุมแห่งความเป็นประชาธิปไตย

กรอบแนวคิดในการเสนอภาพ “2475” ในบริบทโลก

ความเปลี่ยนแปลงที่เป็นเสมือนจุดปลายของการสังเกตเพื่อการวิเคราะห์เป็นผลแห่งความ สัมพันธ์ระหว่างความคิดและการกระทำของมนุษย์ที่ดิ้นรนจะนำตนเองและสังคมไปสู่สภาพที่ดีกว่า แม้ การนิยามคำว่า “ดีกว่า” จะมีความหมายในเชิงสัมพัทธ์ และการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ดูจะเป็นกรณีตัวอย่างที่ดีตามคำกล่าวนี้

โครงสร้างสังคมเปรียบเสมือนภาพปรากฏของความสัมพันธ์ระหว่างมิติทางเศรษฐกิจ การเมือง ตลอดจนสังคม-วัฒนธรรมที่มีส่วนในการก่อร่างโลกทัศน์ของผู้กระทำหรือตัวแสดง ขณะที่ ตัวแสดงเองก็มีบทบาทสำคัญในการกำหนดความเป็นไปของโครงสร้างสังคม ตามความหมายที่ทฤษฎี สังคมศาสตร์นิยมใช้กันมาตั้งแต่ทศวรรษ 1980 เพื่อทำความเข้าใจความเป็นจริงทางสังคมที่มนุษย์สร้างขึ้น (Social Construction of Reality) กล่าวคือ เมื่อมนุษย์เป็นผู้สร้างความเป็นจริง จึงไม่ใช่เรื่อง แปลกที่จะเป็นผู้เปลี่ยนแปลงความเป็นจริง แล้วสร้างความเป็นจริงใหม่ขึ้นแทน เช่นที่คณะราษฎร ผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองพยายามดำเนินการเมื่อ 80 ปีที่ผ่านมา ด้วยการสร้างสังคมการเมือง แบบประชาธิปไตยขึ้นแทนที่สังคมการเมืองแบบจารีต แม้ไม่อาจจะเปลี่ยนแปลงทุกอย่างได้สมบูรณ์ ตามต้องการ เนื่องจากความเป็นจริงทางสังคมที่ได้กลายเป็นความเป็นจริงของวิถีชีวิตและวิถีคิดของ คนในสังคมโดยจะรู้ตัวหรือไม่ก็ตามเป็นสิ่งที่ไม่อาจเปลี่ยนแปลงได้ง่าย โดยเฉพาะเมื่อมีการผลิตซ้ำทั้ง

ชุดความคิดและตัวแสดงที่ช่วยให้ การผลิตซ้ำความคิดที่ครอบงำสังคม ดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง³

งานเขียนชิ้นนี้ต้องการ เสนอมุมมองจากการศึกษาความ เปลี่ยนแปลงทางสังคม และความ สัมพันธ์ระหว่างประเทศด้วยการนำ แนวคิดทฤษฎีก่อร่าง/ประกอบสร้าง (Constructivism)⁴ มาใช้เป็นแกนใน การเสนอภาพว่า คณะราษฎรผู้ก่อการ เปลี่ยนแปลงฯ ได้พบและใช้ชีวิตอยู่ใน โครงสร้างสังคมแบบใดที่นำไปสู่การตั้ง ข้อสังเกตเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงฯ นอกจากนี้ผู้เขียนจะเน้นที่โครงสร้างสังคม ระหว่างประเทศทั้งในระดับโลกและระดับ ภูมิภาคเพื่อเติมภาพการศึกษาเดิมที่เน้นแต่ เฉพาะปัญหาภายในสังคมสยาม ด้วยการให้ น้ำหนักกับช่วงสองถึงสามทศวรรษแรกของ

[พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงมีพระราชปฏิสันถารกับคอซึบ อีคเลอร์ เมื่อ 6 กรกฎาคม พ.ศ. 2477]

ศตวรรษที่ 20 อันเป็นช่วงเปิดศักราชยุคสมัยแห่งความสุดโต่ง (Age of Extreme) ตามการเรียกขาน ของ อีริค ฮอบส์บอว์ม (Eric Hobsbawm)⁵ ที่สังคมโลกต้องเผชิญกับความขัดแย้งทางความคิด ไม่ว่าจะ เป็นประเด็นการเมืองที่เป็นการช่วงชิงพื้นที่ของสามความคิดหลัก (ดังจะได้กล่าวต่อไป) ซึ่งได้ส่ง ผลกระทบต่อรัฐสยามจนถึงรัฐไทย ส่งผลต่อการบริหารจัดการทางเศรษฐกิจที่เป็นเหตุให้รัฐบาลหลาย รัฐต้องล่มสลาย และนำไปสู่ความขัดแย้งในรูปของสงครามตั้งแต่ระดับภูมิภาคไปจนถึงระดับโลก

³ มาร์กาเร็ต อาร์เชอร์ (Margaret Archer) ให้อธิบายถึงการดำเนินการของตัวแสดงเกี่ยวกับการพยายามเปลี่ยนแปลง ปรากฏการณ์ และ/หรือโครงสร้างทางสังคมว่า เป็นเรื่องไม่ยากนักที่จะประสบความสำเร็จในการดำเนินการทุกครั้ง และบ่อยครั้งที่ ความพยายามของตัวแสดงมักจบลงด้วยการผลิตซ้ำปรากฏการณ์หรือโครงสร้างสังคมบางส่วน เพราะลำพังความมุ่งมั่นตั้งใจไม่ เพียงพอ แต่ตัวแสดงจะต้องเป็นนักวางกลยุทธ์ที่รู้จักจกจกยสถานการณ์ความเปลี่ยนแปลงที่เข้าใจเงื่อนไขของสภาพการเมือง เศรษฐกิจ ตลอดจนสังคม-วัฒนธรรม โดยเฉพาะโครงสร้างประการหลังที่ฝังรากอยู่ในโครงสร้างวิถีคิดและการดำเนินชีวิตของผู้คน (ศึกษายละเอียดเพิ่มเติมได้ที่ Margaret S. Archer, *Culture and Agency: The Place of Culture in Social Theory* (Cambridge: Cambridge University Press,1988) ; Margaret S. Archer, *Realist Social Theory: the Morphogenetic Approach* (Cambridge: Cambridge University Press,1995) .

⁴ ศึกษายละเอียดเพิ่มเติมได้ที่ วารีก เจลิมพันซุคส์กี (2551) “Constructivism เพื่อการทำความเข้าใจความสัมพันธ์ ระหว่างประเทศ” *รัฐศาสตร์สาร* ปีที่ 29 ฉบับพิเศษ , หน้า 1-28.

⁵ Eric Hobsbawm, *Age of Extremes: The Short Twentieth Century 1914-1991* (London: Abacus,1994) .

ช่วงเวลานี้คือช่วงเวลาที่ผ่านมาในคณะราษฎรถือกำเนิด เด็บโต และร่ำเรียน โดยผู้นำฯ เหล่านี้ยังได้ใช้ฐานกาแฟริมบาทวิถีของปารีสเป็นพื้นที่แห่งการตั้งคำถามและหาทางออกให้สังคมสยาม ในช่วงทศวรรษ 1920 จนสามารถจัดตั้งคณะราษฎรขึ้นได้เมื่อ ค.ศ. 1927 ณ Rue du Sommerand No. 5 ในมหานครปารีส⁶ นี่คือ รอยต่อสำคัญที่ทำให้เห็นว่า ปัญหาทางเศรษฐกิจกลายเป็นปัจจัยชี้เป็นชี้ตายความเป็นไปทางการเมือง และเป็นจุดเปลี่ยนที่ทำให้ฟาสซิสต์ก้าวขึ้นสู่ความยิ่งใหญ่ที่ยังคงทิ้งร่องรอยความทรงจำไว้ในหลายประเทศ ช่วงเวลานี้ยังเป็นช่วงเวลาหลายพื้นที่อาณานิคมรวมถึงเพื่อนบ้านของสยามเริ่มตั้งคำถามกับจักรวรรดินิยมและเชิดชูกระแสนิยม รวมถึงแนวคิดทางการเมืองที่อาจประสานความร่วมมือกับแนวคิดดังกล่าว ดังนั้น จึงไม่ผิดนักที่จะกล่าวว่านี้คือ โครงสร้างความคิดหลักที่กลุ่มผู้นำคณะราษฎรกำลังเผชิญ

ดังนั้น งานชิ้นนี้จึงมุ่งที่จะแสดงให้เห็นว่า การศึกษาการเปลี่ยนแปลงในสยาม ไม่ควรละเลยมิติความเปลี่ยนแปลงภายนอก เพราะมิติเหล่านี้จะช่วยให้เกิดความกระจ่างมากขึ้นว่า คณะราษฎรนำการเปลี่ยนแปลง ๓ ภายใต้เงื่อนไขที่อำนวยและจำกัดการเปลี่ยนแปลงอย่างไรบ้าง เพราะสิ่งที่ดำเนินการได้จริงอาจไม่ใช่ทั้งหมดของภาพฝันและความตั้งใจในวัยเยาว์ เช่นความเป็นไปในสังคมการเมืองไทยนับตั้งแต่ ค.ศ. 1957 (พ.ศ. 2500) ได้เผยให้เห็น

โครงสร้างระหว่างประเทศ: สามแนวคิดทางการเมืองกับสงครามโลกครั้งที่ 1

สังคมโลกและสังคมสยามในช่วงวัยเยาว์ของกลุ่มผู้นำคณะราษฎรยังอยู่ภายใต้การนำของจักรวรรดินิยมตะวันตกที่ปรากฏภาพการใช้ความรุนแรงในหลายพื้นที่ ทั้งในฐานะเครื่องมือแสวงหาอิสรภาพจากเจ้าจักรวรรดินิยม และ/หรือเครื่องมือกำราบความพยายามดังกล่าวจากการนำของผู้นำพื้นเมือง เช่น รัสเซีย ออตโตมาน-เติร์ก และเม็กซิโก ส่วนสยามในช่วงเวลานั้นก็ได้มีการเรียกร้องให้มีการปรับระบบการปกครองในช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 5 บ้างเพื่อให้ผู้คนหลากหลายส่วนได้เข้าไปมีบทบาทดูแลความเป็นไปของสังคมการเมืองมากขึ้น ซึ่งก็คือ รากเหง้าความคิดที่พัฒนาไปเป็นกระแสนิยม แม้ช่วงเวลานั้นสยามจะไม่ใช่อาณานิคมของมหาอำนาจชาติใดโดยตรง แต่ถึงกระนั้นสยามก็ไม่เคยรอดพ้นจากนโยบายและกระแสการกดทับของจักรวรรดินิยมตะวันตกที่ก่อความไม่สงบให้กับสังคมรอบสยาม

ในช่วงต้นศตวรรษที่ 20 มีแนวคิดทางการเมือง 3 แนวคิด คือ 1) “จักรวรรดินิยม” มีเมืองแม่ที่ประเทศตะวันตกออกนโยบายและดำเนินการดูดซับทรัพยากรต่าง ๆ เข้าสู่ศูนย์กลางซึ่งดำเนินอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่ทศวรรษ 1870⁷ 2) “ชาตินิยม” ซึ่งมีความสำเร็จของการสถาปนารัฐ-จักรวรรดิ

⁶ Vichitvong Na Pombhejara, *Pridi Banomyong and the Making of Thailand's Modern History* (Bangkok: Siriyod Printing, 1979), p. 45.

⁷ ศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมได้ที่ วารวิทย์ เจริญพันธุ์, “จักรวรรดินิยมแบบไร้ศูนย์กลางกับโครงข่ายกลุ่มชุมชน (Multitude) : บันทึกการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับจักรวรรดินิยม” 28 ปี รัฐศาสตร์ มธว. รวมบทความวิชาการทางรัฐศาสตร์ (กรุงเทพฯ: พิมพ์อักษร, 2553) ; วารวิทย์ เจริญพันธุ์, “หน่วย 6: จักรวรรดินิยม,” ใน *เอกสารการสอนชุดวิชา สังคมโลก*

[ชัยชนะของกองทัพญี่ปุ่นเหนือรัสเซีย ทำให้ญี่ปุ่นถูกจับตามองจากนักชาตินิยมในเอเชีย]

ปรัสเซีย และรัฐอิตาลี เป็นแรงกระตุ้น แม้กระแสนิยมจะเป็นผลผลิตอันเด่นชัดของการปฏิวัติฝรั่งเศส (1789) และสงครามนโปเลียน (1803-1805) แต่พัฒนาการทางการเมืองที่ไม่ราบรื่นของฝรั่งเศสทำให้ความชื่นชมต่อแง่มุมด้านการบริหารของฝรั่งเศสลดน้อยลง แม้จะไม่เสื่อมความนิยมในเรื่องต้นแบบการ-

ต่อสู่ทางการเมือง⁸ และ 3) “สังคมนิยม-คอมมิวนิสต์” ที่เสนอตัวเป็นทางเลือกในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมตั้งแต่ทศวรรษ 1850 โดยมีความเคลื่อนไหวทางการเมืองในฝรั่งเศสช่วงหลังสงครามนโปเลียนจนถึงปารีสคอมมูน (1871) เป็นแหล่งบ่มเพาะการเรียนรู้และการปรับแนวคิดทั้งทางทฤษฎีและแนวทางการเคลื่อนไหว ซึ่งได้รับอิทธิพลอย่างมากจากความคิดของคาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx) และฟรีดริช เองเงิลส์ (Friedrich Engels)⁹ สถานการณ์ทางเศรษฐกิจที่ก่อให้เกิดการนัดหยุดงานและการปะทะกันระหว่างกลุ่มผู้ใช้แรงงานกับฝ่ายเจ้าหน้าที่รัฐซึ่งมักเข้าปกป้องกลุ่มนายทุน ตั้งแต่ช่วงปลายศตวรรษที่ 19 มีส่วนช่วยให้แนวคิดสังคมนิยม-คอมมิวนิสต์ได้รับความนิยม จนสามารถช่วงชิงที่นั่งในรัฐสภาในบางพื้นที่เช่นในกรณีของฝรั่งเศส¹⁰

สามแนวคิดดังกล่าวสัมพันธ์กันแบบแข่งขัน โดยกระแสนิยมจะมีความแข็งแกร่งที่สุดและแม้ในช่วงเปิดศักราชจักรวรรดินิยมและสังคมนิยม-คอมมิวนิสต์จะมีสถานะนำ แม้สถานการณ์ทางเศรษฐกิจพอจะดีขึ้นบ้างโดยเฉพาะกับอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทหาร แต่ชาติจักรวรรดินิยมยังเน้นการดำเนินนโยบายแบบเดิม (สงครามคือบทสรุปของการแก้ปัญหาความขัดแย้ง) ขณะเดียวกันก็ลดความสำคัญของแอฟริกา และเน้นเป้าหมายหลักไปที่เอเชียโดยเฉพาะจีนที่เริ่มบอบช้ำมาจากสงครามก่อนหน้ากับญี่ปุ่น (1894-1895) ช่วงนี้ญี่ปุ่นได้แสดงตนในฐานะทางเลือกของเส้นทางการพัฒนาประเทศ ขณะตั้งแตยุคการปฏิรูปเมจิ โตเกียวจึงเป็นอีกหนึ่งจุดหมายในการเยี่ยมชมเพื่อชิมชัปปะรียากาและ ความมุ่งมั่นในการเปลี่ยนแปลงสังคมในแบบที่ไม่ละทิ้งรากเหง้าของสังคมจารีตไปเสียทั้งหมด ดังนั้น จึง

(World Society) (นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2554) .

⁸ James Mayall, “Nationalism and imperialism,” in Terrance Ball and Richard Bellamy (eds.), *The Cambridge History of Twentieth-Century Political Thought* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), pp.104-122.

⁹ E. J. Hobsbawm, *The Age of Empire 1875-1914* (New York: Vintage, 1989) .

¹⁰ ศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมได้ที่ วารวิทย์ เจริญพันธุ์ (2554) “ปัญญาชน: ตัวแสดงแห่งการเปลี่ยนแปลงและการสร้างแรงบันดาลใจ” *รัฐศาสตร์สาร* ปีที่ 32 ฉบับที่ 1 (มกราคม – เมษายน), หน้า 1-59.

ไม่แปลกที่ผู้นำคณะราษฎรในสายฟาสซิสต์ (ซึ่งจะได้กล่าวถึงในตอนต่อไป) ให้ความชื่นชมญี่ปุ่น ต่างจากปารีสที่เป็นแหล่งบ่มเพาะการไล่รื้อโครงสร้างทั้งระบบ

สภาพสังคมโลกที่สยามไม่อาจปฏิเสธได้ในช่วงต้นศตวรรษที่ 20 คือ การแสดงบทบาทเชิงรุกเข้ามาในเอเชียของจักรวรรดิอังกฤษที่ยังคงความยิ่งใหญ่¹¹ ด้วยการเป็นแกนนำชาติจักรวรรดินิยมอื่น ๆ รวมถึงญี่ปุ่นเข้ายึดครองปักกิ่งเมื่อ ค.ศ. 1900 ด้วยข้ออ้างเรื่องการให้ความช่วยเหลือรัฐบาลจีนปราบการลุกฮือขึ้นต่อกรอำนาจตะวันตกของกลุ่มนักมวยจีน ซึ่งจบลงด้วยการที่รัฐบาลจีนต้องชดเชยค่าเสียหายหลายสิบล้านปอนด์แก่ชาติตะวันตก ส่วนผู้เกี่ยวข้องและนักศึกษาจำนวนมากต้องลี้ภัยไปต่างแดน โดยมีโตเกียวเป็นจุดหมาย ช่วงนี้ญี่ปุ่นเองก็พยายามแสดงบทบาทระหว่างประเทศผ่านสหภาพวัฒนธรรมชาวเอเชียตะวันออก (1898) ที่สนับสนุนแนวนโยบายเอเชียเพื่อชาวเอเชีย ซุน ยัต-เซ็น (Sun Yat-Sen) คือ หนึ่งในผู้ลี้ภัยที่มองญี่ปุ่นเป็นต้นแบบในการขจัดความล้าหลังของวัฒนธรรมจีน¹² ซึ่งคนหนุ่มสาวในช่วงนั้นมองว่าสิ่งนี้คือเหตุแห่งความพ่ายแพ้อันน่าอัปยศของจีนนับตั้งแต่สงครามฝิ่นครั้งแรก กบฏนักมวยเป็นตัวเร่งให้เกิดการปฏิวัติล้มล้างระบบการปกครองของจีนใน ค.ศ. 1911 ภายใต้การนำของซุนยัตเซ็นผู้ให้กำเนิดหลักไตรราษฎร์ ที่ไม่เพียงประสานจุดเด่นของแนวคิดเศรษฐกิจแบบสังคมนิยมเข้ากับระบอบประชาธิปไตยที่เน้นสาธารณรัฐ และอุดมการณ์ชาตินิยมเพื่อต่อกรกับจักรวรรดินิยม¹³ แต่ยังได้ช่วยวางแนวทาง (ในทางความคิด) ว่า ประชาธิปไตยกับสังคมนิยมอาจประสานความร่วมมือเป็นแกนหลักในการเปลี่ยนแปลงสังคมร่วมกันได้

[กองทัพญี่ปุ่นประหารสมาชิกกบฏนักมวยที่ลุกฮือเพื่อโค่นล้มราชวงศ์ชิงในปี พ.ศ. 2441 ในจีน]

การแข่งขันที่รุนแรงขึ้นระหว่างเจ้าจักรวรรดินิยมทำให้เกิดการสร้างพันธมิตรเพื่อประสานผลประโยชน์ เช่น การที่อังกฤษเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่น (1902) ทำให้หลีกเลี่ยงการเข้าไปพัวพันกับสงครามระหว่างรัสเซียกับญี่ปุ่น (1904-1905) ที่ญี่ปุ่นเป็นฝ่ายชนะและทำให้มีสถานะที่โดดเด่นยิ่งขึ้นในแนวดวงระหว่างประเทศ ชัยชนะของญี่ปุ่นได้กลายเป็นแรงบันดาลใจให้ชาวเอเชียโดยเฉพาะผู้นำที่ต้องการปลดแอกสังคมตนเองออกจากเจ้าอาณานิคมและต้องการเปลี่ยนแปลงสังคมตนเองให้มีพื้นที่

¹¹ Jonathan Hardt, *Empires and Colonies* (London: Polity, 2008), p. 225.

¹² J.M Robert, *The New Penguin History of the World* (London: Penguin, 2002), p. 839.

¹³ การลุกฮือของพวกนักมวย เกิดขึ้นในรูปของการบุกยึดสถานทูตและสังหารชาวตะวันตกจำนวนมาก แม้ชาติตะวันตกกับรัฐบาลปักกิ่งจะตกลงกันได้ในปีถัดมาว่า แต่สถานะของทั้งสองฝ่ายก็ไม่เหมือนเช่นเดิม เพราะราชวงศ์ชิงถูกล้มล้างโดยการปฏิวัติของซุนยัตเซ็นผู้ให้กำเนิดสาธารณรัฐจีน (E. J. Hobsbawm, *The Age of Empire 1875-1914*, p. 282, http://en.wikipedia.org/wiki/Sun_Yat-sen, http://en.wikipedia.org/wiki/Three_Principles_of_the_Peoples และ “หลัก 3 ประการแห่งประชาชน” at <http://th.wikipedia.org> (เข้าถึงเมื่อ 1 พฤศจิกายน 2553)

ยื่นในสังคมโลก เช่นที่เกิดขึ้นในอินเดีย¹⁴ เวียดนาม และจีน

ท่ามกลางบรรยากาศเช่นนี้ เจ. เอ. ฮอบสัน (J. A. Hobson)¹⁵ ได้กล่าวไว้เมื่อ ค.ศ. 1902 ใน *Imperialism: A Study* ว่า ยุคนี้เป็นยุคจักรวรรดินิยมแบบได้รับการเยินยอจากกระแส “jingoism” ที่เน้นเรื่องความตื่นตัวและจิตวิญญาณแห่งการผจญภัย ตลอดจนความสำเร็จจากการแข่งขันกีฬาที่มีชีวิตมนุษย์ต่างสีผิวเป็นเครื่องเล่น แนวคิดเช่นนี้อาศัยกระแสชาตินิยมเป็นตัวเสริมส่ง¹⁶ ข้อสังเกตที่น่าสนใจจากงานเขียนนี้¹⁷ คือ แนวคิดที่ว่า กระแสชาตินิยมและจักรวรรดินิยมไม่อาจแยกออกจากกันแท้จริงแล้วจักรวรรดินิยมคือการพรางตัวของกระแสชาตินิยมแบบสุดโต่งภายใต้ธงนำเรื่องการค้าเสรี แนวคิดเช่นนี้เป็นรากฐานอันดีให้กับผู้สนใจความเป็นไปของสังคมโลกในเวลานั้น ได้ตั้งข้อสงสัยถึงประโยชน์แอบแฝงที่ผู้นำรัฐถือครองในการอิงเข้าหาจักรวรรดินิยม โดยไม่เลือกวิธีการในการดำเนินการทางการเมือง¹⁸ ความเคลือบแคลงเหล่านี้ฝังรากลึกในกลุ่มผู้สนใจสังคมนิยม-คอมมิวนิสต์ที่มีปารีสเป็นศูนย์กลางการเคลื่อนไหว และรอวันปะทุเมื่อสถานการณ์สูงงอมเช่นที่เกิดขึ้นในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 บทเรียนจากช่วงนี้คือ การสร้างเครือข่ายพันธมิตรของกลุ่มต่าง ๆ¹⁹ ที่พยายามถ่วงดุล

¹⁴ Kishore Mahbubani, *Can Asians Think? (4th edition)* (Singapore: Marshall Cavendish, 2009), p. 49.

¹⁵ นักรังสีฟิสิกส์และนักวิทยาศาสตร์จากสงครามบัวร์ เป็นคนแรก ๆ ที่สำรวจอย่างเป็นระบบถึงความสัมพันธ์อันซับซ้อนของมิติทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมที่ระบบทุนนิยมและจักรวรรดินิยมเข้าด้วยกัน พื้นฐานการศึกษาในแบบเสรีนิยมที่ฮอบสันได้รับในฐานะประชาชนชาวอังกฤษในยุคที่การปฏิวัติอุตสาหกรรม กอปรกับการเป็นผู้รักการแลกเปลี่ยนความรู้และความคิดเห็นกับผู้คนที่หลากหลายโดยเข้าร่วมเป็นสมาชิกก่อตั้งกลุ่มสายรุ้ง (Rainbow Circles) ในช่วงวัยเบญจเพศ อันมีสมาชิกจากหลายกลุ่มความคิดไม่ว่าจะเป็นกลุ่มเสรีนิยม กลุ่มสังคมนิยมแบบไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใด กลุ่มฟาเบียนส์ (Fabians) และมาร์กซิสต์ ซึ่งมีทั้งพวกสนับสนุนและต่อต้านจักรวรรดินิยม ศึกษารายละเอียดได้จาก J. Townshead, ‘Introduction’ in J. A. Hobson, *Imperialism: A Study*, 3rd edition (London: Unwin Hyman, 1988), pp. 9, 12.

¹⁶ J. A. Hobson, *Imperialism: A Study*, pp. 212-214.

¹⁷ ค่ายการสังเคราะห์ความรู้ความเข้าใจจากทั้งทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์ สังคมวิทยาการเมือง จิตวิทยาสังคม การวิเคราะห์ทางวัฒนธรรม แม้กระทั่งความสัมพันธ์ระหว่างประเทศว่าเหตุใดจักรวรรดินิยมจึงรุ่งเรือง ศึกษารายละเอียดได้จาก J. Townshead, ‘Introduction’, pp. 10, 15-16.

¹⁸ J. A. Hobson, *Imperialism: A Study*, pp. 11-13.

¹⁹ การรวมกลุ่มพันธมิตรเป็นไปแบบค่อยเป็นค่อยไป โดยอาศัยโครงข่ายเดิมที่มีอยู่ ดังนั้นเมื่อผนวกการเป็นพันธมิตรของอังกฤษกับฝรั่งเศส อังกฤษกับรัสเซีย กับฝรั่งเศสและรัสเซีย (ตั้งแต่ ค.ศ. 1892) ทำให้เกิดโครงข่ายพันธมิตรอังกฤษ ฝรั่งเศส และรัสเซียขึ้นที่เรียกกันว่า “Triple Entente” การรวมตัวนี้เกิดขึ้นเพื่อการถ่วงดุลกลุ่มเยอรมนี ออสเตรีย-ฮังการี และอิตาลี ในนามของ “Triple Alliance” ที่ก่อตัวขึ้นมาใน ค.ศ. 1882 กลุ่มนี้มีเยอรมนีกับออสเตรียเป็นแกนกลาง เพราะอิตาลีอ่อน ๆ ถอนตัวออกจากกลุ่ม จนถึงขั้นเข้าเป็นฝ่ายหนึ่งกับกลุ่มต่อต้านเยอรมันใน ค.ศ. 1915 (E. J. Hobsbawm, *Imperialism: A Study*, p. 313; http://en.wikipedia.org/Franco-Russian_Alliance, http://en.wikipedia.org/wiki/Entente_Cordiale, http://en.wikipedia.org/Tripplle_Entente (เข้าถึงเมื่อ 28 ตุลาคม 2553)

และแสวงประโยชน์จากดินแดนที่สัมผัสเกี่ยวกับการเข้าแทรกของชาติต่าง ๆ โดยเฉพาะในบอลข่าน²⁰ สิ่งที่เกิดขึ้นก็คือการเปลี่ยนดุลอำนาจในบอลข่านและตะวันออกไกล โดยมีการปฏิวัติตุรกี (1908) เป็นตัวเร่ง ผู้นำในการเคลื่อนไหวครั้งนั้นคือ กลุ่มยังเติร์ก (Young Turks) ซึ่งสมาชิกส่วนหนึ่ง คือ ผู้ลี้ภัยทางการเมืองที่ใช้ปารีส และโคโรเป็นศูนย์กลางในการเคลื่อนไหว ทั้งบนดินและใต้ดินผ่านสมาคมลับต่าง ๆ โดยโยงการเคลื่อนไหวของกลุ่มตนเข้ากับแนวคิดชาตินิยมบนพื้นฐานของเผ่าพันธุ์เติร์กจากอนาโตเลีย (Anatolia Turks) เพื่อผลักดันการสร้างสังคมใหม่บนพื้นฐานของรัฐธรรมนูญแบบเสรีนิยมและใส่ใจการพัฒนาสังคม เพื่อต่อกรกับโครงสร้างสังคมเก่าที่ล้าหลังและเสื่อมถอย²¹ กล่าวได้ว่านี่เป็นครั้งแรกที่แนวทางการปฏิวัติเน้นความพยายามในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่เกิดขึ้นในสังคมรัฐโลกที่สาม

ความขัดแย้งเรื่องเชื้อชาติและศาสนาเริ่มปรากฏชัดในหลายพื้นที่ เช่น กรณีสองกอลระหว่างมุสลิมและฮินดู²² ช่วงเวลานี้ เยอรมนีได้เร่งสร้างแสนยานุภาพทางทะเล และพยายามกลับเข้าไปในแอฟริกาเพื่อเชื่อมต่อไปยังเอเชีย เหตุการณ์ในบอลข่านรุนแรงขึ้นเมื่อ เซอร์เบีย บัลแกเรีย และกรีซร่วมกันขับไล่ชาวตุรกีที่เป็นมุสลิมออกจากบอลข่าน สถานการณ์เลวร้ายลงเมื่อออสเตรีย-ฮังการีผนวกบอสเนียเข้าเป็นส่วนหนึ่งของตน²³ ในที่สุดปัญหาในบอลข่านก็กลายเป็นชนวนสำคัญในการเกิดขึ้นของสงครามโลกครั้งที่ 1 (1914-1918) ใน ค.ศ. 1914 เมื่อ อาร์คดัค ฟรานซ์ เฟอร์ดินานด์ (Archduke Franz Ferdinand) รัชทายาทแห่งออสเตรีย-ฮังการีถูกลอบปลงพระชนม์ที่เมืองซาราเยโว (Sarajevo) ในบอสเนีย และแล้วสงครามโลกครั้งที่ 1 ก็อุบัติขึ้น

ค.ศ. 1914 เช่นกันที่สากลที่ 2²⁴ ต้องยุติบทบาทในการเปลี่ยนแปลงโลก ทั้งที่ความทุกข์ยากจากสงครามบอลข่านให้ความหวังกับการเคลื่อนไหวจนที่ประชุมสากลที่สองถึงกับออกแถลงการณ์ประณามสงครามในรัฐบอลข่าน เพราะสากลที่ 2 ไม่อาจรับมือความขัดแย้งจากเชื้อชาติ สำหรับวลาดีเมียร์ อิลยิช เลนิน (Vladimir Ilyich Lenin) และกลุ่มนักเคลื่อนไหวจำนวนหนึ่ง คาดหวังว่าความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจะยิ่งเสริมส่งให้ความเป็นสากลของแนวคิดแบบสังคมนิยมและมาร์กซิสต์ได้รับการตอบรับในวงกว้าง แต่การที่นักคิดนักเคลื่อนไหวตามความเชื่อแบบมาร์กซ์ในสายเยอรมนียอมรับการทำสงครามใน ค.ศ. 1914 ถึงกับเข้าร่วมเป็นทหารในกองทัพ ทำให้สากลครั้งที่ 2 ต้องสิ้นสุดลง

²⁰ อังกฤษเป็นพันธมิตรกับฝรั่งเศสเพื่อระงับโอกาสการเกิดสงครามระหว่างกันในแอฟริกาและเอเชีย โดยทั้งสองฝ่ายได้ลงนามในสนธิสัญญาซึ่งรู้จักกันในนามของ “Entente Cordiale”

²¹ E. J. Hobsbawm, *Imperialism: A Study*, pp. 285, 318.

²² เบงกอลเป็นเขตพื้นที่ซึ่งอุคมไปด้วยนักเคลื่อนไหวต่อต้านจักรวรรดินิยมอังกฤษในอินเดีย ให้มีเขตพื้นที่หลักของชาวมุสลิมทางตะวันออกใน ค.ศ. 1905 แต่ก็ได้รับการต่อต้านอย่างหนักจากกลุ่มผู้นับถือศาสนาฮินดูซึ่งเป็นประชากรส่วนใหญ่ของเขตตะวันตก

²³ E. J. Hobsbawm, *Imperialism: A Study*, pp. 321-323 ; Jonathan Hardt, *Empires and Colonies*, p. 226.

²⁴ การประชุมสมาคมแรงงานระหว่างประเทศครั้งที่ 2 (the Second International Working Men’s Association 1889-1916) หรือที่เรียกว่า สากลที่สอง เริ่มกันขึ้นที่ปารีสในช่วงปลายศตวรรษหลังอิทธิพลของคาร์ล มาร์กซ์

พร้อมกับความพ่ายแพ้ของขบวนการสังคมนิยม เพราะภาพที่ปรากฏก็คือ ความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวในระดับระหว่างประเทศ (International Solidarity) ของชนชั้นกรรมาชีพ เป็นได้แค่เพียงวลีที่ว่างเปล่า²⁵

ความล่มสลายของสากลที่ 2 และมหาสงครามที่ดำเนินอยู่ ทำให้แนวการเคลื่อนไหวทางการเมืองของกลุ่มแนวคิดสังคมนิยม-คอมมิวนิสต์เปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะระหว่างคาร์ล เคาทส์กี (Karl Kautsky) ผู้นำสากลที่สองในขณะนั้นที่ยอมรับการประนีประนอมผ่านเส้นทางของรัฐสภา กับสายที่ต้องการใช้ความรุนแรงเปลี่ยนผ่านสังคมโลกโดยเริ่มจากรัสเซีย สายนี้มีเลนินเป็นผู้นำที่โจมตีฝ่ายแรกในเรื่องการยอมรับว่าการขยายตัวของทุนทางการเงิน มีส่วนช่วยให้การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นไปอย่างสงบสุข รวมถึงการที่เคาทส์กีไม่ปฏิเสธอย่างแข็งขันต่อการที่เยอรมนีเข้าผนวกแคว้นอัลซาส-ลอร์เรน (Alsace-Lorraine) ทั้งที่เคาทส์กีประณามการกระทำในลักษณะดังกล่าวของรัฐอื่น²⁶

ตามแนวคิดของเลนินแล้วนี่คือ ทศณะแบบชนชั้นกรรมาชีพน้อยที่สยบต่อทั้งเงินและวิธีการแบบประชาธิปไตยที่เน้นอำนาจเงิน กลุ่มนี้มีไม่น้อยที่พัฒนาตัวมาจากผู้ใช้แรงงาน (โดยเฉพาะผู้นำสหภาพ) ที่มีความเป็นอยู่ดีขึ้น เลนินย้ำไว้ในคำนำฉบับภาษาฝรั่งเศสและภาษาเยอรมันของ *Imperialism, the Highest Stage of Capitalism*²⁷ ว่า คนกลุ่มนี้ไม่เพียงจะล้มบทบาทที่ควรเป็น แต่กลับแสดงบทบาทตรงกันข้าม ด้วยการเข้าเป็นแนวหน้าของชนชั้นนายทุนหรือกรรมาชีพเพื่อช่วยให้โครงสร้างแบบเดิมดำรงอยู่และดำเนินต่อไป ไม่ว่าจะอย่างไร สิ่งที่ไม่อาจปฏิเสธจากความขัดแย้งของสากลที่ 2 ก็คือ แนวคิดสังคมนิยม-มาร์กซิสต์ มีหลากหลายรูปแบบ และไม่จำเป็นว่าจะต้องเน้นในเรื่องของการใช้ความรุนแรงทุกรูปแบบในการเปลี่ยนแปลงสังคม แท้จริงนั้นความคิดในลักษณะแรกกลับได้รับความนิยมไม่น้อยในฝรั่งเศส ซึ่งเป็นดินแดนในการก่อเกิดและแลกเปลี่ยนความคิดเพื่อการเปลี่ยนแปลงสยามในเวลาต่อมา

[คาร์ล เคาทส์กี ผู้นำสากลที่สอง]

²⁵ Leszek Kolakowski, *Main Currents of Marxism* (New York and London: W. W Norton & Company, 2008), pp. 375-376.

²⁶ Vladimir Ilyich Lenin, *Imperialism, the Highest Stage of Capitalism*, pp. Lenin:1916/imp-hsc: IX. Critique of Imperialism available at <http://www.marxists.org/archiev/lenin/works/1916/imp-hsc/ch09.htm> (เข้าถึงเมื่อ 7 กุมภาพันธ์ 2554)

²⁷ ศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมได้ที่ วารักษ์ เอลิมพันตุศักดิ์ (2554) “แนวคิดแบบมาร์กซ์ว่าด้วยจักรวรรดินิยม: แนวคิดของเลนิน (บันทึกการศึกษา)” 29 ปี รัฐศาสตร์ มสธ. รวมบทความทางวิชาการรัฐศาสตร์ (กรุงเทพฯ: พิมพ์อักษร, 2554) .

ช่วงต้นสงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นการประลองกำลังในยุโรปและพื้นที่ใกล้เคียง โดยเฉพาะชายแดนระหว่างฝรั่งเศสและเยอรมนี รวมถึงลักเซมเบิร์ก และเบลเยียม ในช่วง ค.ศ. 1916 ปีที่อังกฤษ ฝรั่งเศส และเยอรมันสูญเสียมาก จนเป็นเหตุให้โครงสร้างความสัมพันธ์ในกลุ่มจักรวรรดิตะวันตกเปลี่ยนไป โดยเฉพาะความสูญเสียจากที่แวร์ดัง (1916) และที่ซอมม์ (1916) ช่วงนี้เอง ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ชาวมุสลิมในขบวนการร่วมกันต่อต้านการขยายตัวของพ่อค้าชาวจีนและชาวต่างชาติที่เพิ่มขึ้นมาก และยังเรียกร้องให้มีการจัดตั้งรัฐบาลเพื่อปกครองตนเองของชาวชวาซึ่งแม่เนเธอร์แลนด์จะให้การยอมรับ แต่ก็ยังเป็นไปในลักษณะจำกัดอำนาจในด้านต่าง ๆ ทำให้ความไม่พอใจยิ่งสะสมและพร้อมจะปะทุความรุนแรงขึ้น²⁸ ปีค.ศ. 1917 เป็นปีที่โครงสร้างจักรวรรดินิยมตะวันตกเปลี่ยนแปลงมากขึ้น โดยมีปัญหาทางเศรษฐกิจเป็นตัวเร่ง รัสเซียซึ่งยังมีโครงสร้างแบบสังคมจารีต ต้องเผชิญกับการปฏิวัติล้มระบอบกษัตริย์ในเดือนตุลาคมภายใต้การนำของเลนิน ผู้สถาปนาสาธารณรัฐสังคมนิยมแห่งสหภาพโซเวียต หลังนำรัสเซียถอนตัวจากสงครามโลกครั้งที่ 1 **ความเปลี่ยนแปลงในรัสเซียกอบกู้ความเปลี่ยนแปลงในตุรกีและจีนดังกล่าวข้างต้น ยิ่งตอกย้ำให้กลุ่มผู้นำคณะราษฎรเห็นชัดว่า โครงสร้างสังคมจารีตไม่อาจต้านกระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลกได้อีกต่อไป**

ขณะที่เยอรมนีพยายามรุกหนัก เพื่อหาทางออกจากสงคราม สงครามในช่วงนั้นกลับได้แรงหนุนเสริมจากสหรัฐอเมริกา เจ้าหน้าที่รายสำคัญของจักรวรรดิอังกฤษที่ต้องแบกรับภาระหนี้สินของทั้งอิตาลี รัสเซียและฝรั่งเศส จนขาดสภาพคล่องในช่วงปลายสงคราม ภาวะเช่นนี้ส่งผลต่อสถานะทางการเงินของประเทศคู่ค้า เช่น สยาม จนรัฐบาลในช่วงเวลานั้นต้องหาวิธีเข้าจัดการกับการขาดดุลงบประมาณที่อยู่ในเกณฑ์ใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่ายจนเป็นที่จับตาของสังคม โดยเฉพาะการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารตามหน้าหนังสือพิมพ์เกี่ยวกับการใช้จ่ายของราชสำนัก ก่อนจะปรับขนาดระบบราชการด้วยการลดจำนวนข้าราชการ ดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น ลอนดอนจัดการกับปัญหาเหล่านี้ได้ดีกว่าสยาม ด้วยการกู้ยืมผ่านตลาดการเงินทั้งในซีกาโกลและนิวยอร์ก²⁹ ในปีนี้เช่นกันที่วิกฤตการณ์การเงินลูกกลม จนเยอรมนีตัดสินใจพิมพ์ธนบัตรเพิ่มเข้าสู่ระบบ เท่ากับเป็นการซ้ำเติมให้ภาวะเงินเพื่อขยายกว้าง นอกจากนี้ยังเกิดการระบาดของไข้หวัดใหญ่ข้ามฝั่งแอตแลนติก ก่อความสูญเสียต่อทั้งชีวิตกำลังหนุ่มและชีวิตพลเรือน ซึ่งเป็นกำลังสำคัญในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจในช่วงนั้น

สงครามครั้งนี้ ไม่เพียงทำให้โครงสร้างภายในประเทศ และโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชาติจักรวรรดินิยมเปลี่ยนไป³⁰ แต่ยังทำให้การรักษาสถานะภาพเดิมระหว่างจักรวรรดินิยมตะวันตก (โดยเฉพาะฝ่ายชนะ) และดินแดนอาณานิคมไม่ราบรื่นเช่นกัน แม้ฝ่ายชนะจะพยายามเข้าไปดูแลดินแดนที่เคยตกอยู่ภายใต้การปกครองของจักรวรรดิที่ล่มสลายโดยความเห็นชอบขององค์การสันนิบาตชาติ แต่ความยากลำบากก็ปรากฏ เมื่อต้องเผชิญกับความแพร่หลายของกระแสชาตินิยมที่อิงอยู่กับความยินยอมของชนส่วนใหญ่ในสังคม แนวคิดที่ได้รับการตอกย้ำความสำคัญผ่านหลักการกำหนดใจตนเอง ซึ่งเป็นหนึ่งในหลักการ 14 ข้อของประธานาธิบดีวูดโรว์ วินสัน (1856-1924)³¹

²⁸ J.M Robert, *The New Penguin History of the World*, p. 859.

²⁹ Jonathan Hardt, *Empires and Colonies*, p. 228.

³⁰ คุวายละเอียกเพิ่มเติมได้ที่ E. J. Hobsbawm, *Imperialism: A Study*, p. 26.

³¹ Jonathan Hardt, *Empires and Colonies*, pp. 228-229.

อาจกล่าวได้ว่าสำหรับผู้สนใจความเป็นไปของสังคมโลก เพื่อแสวงหาแนวทางในการเปลี่ยนแปลงสังคม เช่น กลุ่มผู้นำคณะราษฎรนั้น ในทศวรรษแรกต่อทศวรรษที่สองของศตวรรษที่ 20 ได้ให้บทเรียนในเรื่องของการใช้ความรุนแรงในการเปลี่ยนผ่านสังคมไม่ว่าจะเป็นในระดับภูมิภาคหรือในระดับโลก โดยเริ่มปรากฏจุดเน้นเรื่องการพยายามทำลายโครงสร้างสังคมตามแนวจารีตที่เคยยอมรับการตกเป็นเบี้ยล่างของอำนาจจักรวรรดินิยมตะวันตก (หรืออาจรวมจักรวรรดินิยมตะวันออก เช่น ญี่ปุ่น ตั้งแต่ช่วงปลายศตวรรษก่อนหน้า) ที่สังเวญผลประโยชน์ของชนส่วนใหญ่ในสังคมของตนเองให้กับจักรวรรดินิยม

วิกฤตสองทศวรรษ (1920-1930) ตัวเร่งที่ส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงในสยาม

ความบอบช้ำหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 และปัญหาเศรษฐกิจยิ่งทำให้กระแสชาตินิยมโหมแรงถึงขั้นสุดโต่งที่เรียกว่า ฟาสซิสต์ กระแสเช่นนี้ผลักดันให้ขบวนการทางการเมืองในหลายพื้นที่หันมาเน้นความรุนแรงโดยการรวมโครงสร้างที่ดูจะขัดแย้งกันเข้าไว้ด้วยกัน นั่นก็คือการให้ความสำคัญกับชนชั้นนำและการระดมมวลชน ความคิดนี้ให้ความสำคัญกับภาวะผู้นำ ลำดับชั้นในการสั่งการ และมองว่าการใช้ความรุนแรงเป็นทั้งวิธีการและเป้าหมาย จึงมีแนวโน้มให้ความสำคัญกับสงคราม และมองว่าสงครามเป็นภาวะปกติ³² สิ่งที่ไม่อาจมองข้ามคือ ภาวะเช่นนี้จะกระจายตัวในวงกว้างมิได้จำกัดขอบเขตอยู่เฉพาะยุโรปและบอลข่าน ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ได้รับความเสียหายมากที่สุด

อี. เอช. คาร์ (E. H. Carr) เสนอทัศนะว่า การทำความเข้าใจความไม่เป็นธรรมในโครงสร้างระหว่างประเทศที่ตอกย้ำผ่านหลายสนธิสัญญาสันติภาพที่ฝ่ายชนะทำต่อฝ่ายพ่ายแพ้ โดยเฉพาะสนธิสัญญาแวร์ซายส์ที่ฝ่ายชนะที่เป็นผู้กำหนดโอกาสในการเข้าถึงและใช้ทรัพยากร ขณะที่ฝ่ายพ่ายแพ้ไม่มีโอกาสเหล่านั้น นั่นคือ เงื่อนไขสำคัญของการเข้าใจว่า เหตุใดการใช้ความรุนแรงจึงสามารถก่อสงครามขึ้นได้อีก แน่นนอนว่าโครงสร้างความดังกล่าวนั้นได้ปรากฏเฉพาะระดับระหว่างประเทศ แต่ปรากฏชัดภายในประเทศเช่นกัน สำหรับผู้เขียน แนวคิดเช่นนี้คือนัยสำคัญที่สื่อมาจากการชี้ประเด็นในเรื่องการลดขนาดระบบราชการที่มักได้รับการกล่าวอ้างว่า เป็นเหตุปัจจัยหลักของการเปลี่ยนแปลงการปกครองสยาม โดยกล่าวตามแนวคิดทฤษฎีก่อร่าง/ประกอบสร้างก็คือ เมื่อโครงสร้างที่ไม่เป็นธรรม เช่นนั้นเป็นสิ่งที่ผู้คนสร้างขึ้น ผู้คนก็ย่อมสามารถทำลายโครงสร้างเช่นนั้นได้เช่นกัน

สภาพดังกล่าวข้างต้น ทำให้เกิดความไม่แน่นอนในหลายพื้นที่ซึ่งในทางเศรษฐกิจคือช่วงเวลาแห่งการทบทวนระบบทุนนิยม จอห์น เมย์นาร์ด เคนส์ (John Maynard Keynes) มีความโดดเด่นในการนำเสนอความคิดนี้ เคนส์มองว่า ภาระอันยิ่งใหญ่ของแนวคิดเสรีนิยม (Liberalism) ในศตวรรษที่ 20 คือ การอำนวยความสะดวกให้เกิดการเปลี่ยนผ่านจากระบบอนาธิปไตยทางเศรษฐกิจที่วางอยู่บนพื้นฐานความเชื่อในเรื่องปัจเจกชนแบบมือใครยาวสาวได้สาวเอาไปสู่ระบอบที่จงใจควบคุมพลังทาง

³² Stanley G Payne, "Fascism and racism," in *The Cambridge History of Twentieth-Century Political Thought*, pp.123-150.

เศรษฐกิจให้ดำเนินไปสู่ทิศทางที่ให้ความสำคัญกับเสถียรภาพและความยุติธรรมทางสังคม³³ ในช่วงเวลานี้รัฐใหม่ภายใต้การนำของเลนิน ได้พยายามเสนอทางเลือกในการดำเนินการทางเศรษฐกิจ โดยใช้รัฐเป็นศูนย์กลางในการดำเนินการ

กล่าวได้ว่า บทเรียนทางเศรษฐกิจที่กลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลง ๆ ทั่วไปตระหนัก คือ แนวโน้มที่รัฐเป็นผู้รับภาระในการสร้างงาน ทั้งเพื่อเป็นฐานรายได้ในอนาคต รวมทั้ง การให้ความสำคัญกับรัฐวิสาหกิจ และการก่อสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐานเพื่อชนส่วนใหญ่อันเป็นแกนคิดหลักของ *เค้าโครงเศรษฐกิจ* ของแกนนำของคณะราษฎรอย่างปรีดี พนมยงค์ จึงเป็นเสมือนการสรุปบทเรียนทางเศรษฐกิจจากความเป็นไปในสังคมโลก ณ ช่วงเวลานั้น

ด้านการเมืองนั้น กระแสชาตินิยมที่เน้นการเปลี่ยนโครงสร้างสังคมจารีตไปสู่สังคมนิยมใหม่ ยังคงเป็นแกนหลักในการเคลื่อนไหว ไม่ว่าจะเป็ในดินแดนที่เคยอยู่ภายใต้การปกครองของออตโตมานที่ถูกแบ่งให้กับอังกฤษ ฝรั่งเศส อิตาลี และกรีซ โดยเฉพาะการปฏิวัติอาหรับที่ความรุนแรงเริ่มขยายตัว ความวุ่นวายเช่นนี้ทำให้มุสตาฟา เคมาล (Mustafa Kemal) นายพลทหารอดีตยังเดิร์กใช้กำลังขับไล่ตะวันตกออกจากดินแดนที่เหลืออยู่ของออตโตมาน และสถาปนารัฐตุรกีขึ้นใน ค.ศ. 1923 ด้วยแนวคิดในการแยกศาสนาออกจากการเมือง สร้างความทันสมัยและความเป็นตะวันตกให้กับสังคม เช่น การปฏิรูปการศึกษาโดยการใช้อักษรโรมันแทนระบบการเขียนแบบเดิม ทำให้ระบบการศึกษาขยายตัวได้เร็วและกว้างขึ้น และการย้ายเมืองหลวงจากคอนสแตนติโนเปิลไปยังอังการา³⁴ เพื่อสร้างระบบสังคมใหม่ในเมืองหลวงใหม่อย่างชัดเจน แนวคิดเช่นนี้เป็นแรงบันดาลใจสำคัญที่ทำให้เกิดแนวคิดในการปรับระบบการเขียนและการใช้อักษรไทย รวมไปถึงแนวคิดการสร้างเมืองหลวงแห่งใหม่ของกลุ่มผู้นำคณะราษฎรในเวลาต่อมา

ปลายทศวรรษที่สอง ได้เกิดการเคลื่อนไหวทางการเมืองครั้งใหญ่ในจีนนำโดยนักศึกษาปัญญาชนเมื่อวันที่ 4 พฤษภาคม ค.ศ. 1919 เนื่องจากสนธิสัญญาแวร์ซายส์กำหนดให้ดินแดนในปกครองของเยอรมนีในซานตงเป็นของญี่ปุ่น เท่ากับเป็นการช่วยให้ญี่ปุ่นรุกรานตอนเหนือของจีนได้เร็วยิ่งขึ้น การรุกรานนี้กระตุ้นให้พรรคคอมมิวนิสต์จีนซึ่งจัดตั้งขึ้นใน ค.ศ. 1921 ที่เซี่ยงไฮ้เติบโตมากขึ้น โดยเฉพาะหลังจากที่ เหมา เจ๋อตง ได้บ่มเพาะความคิดและประสบการณ์ทางการเมืองในปารีส เดินทางกลับเข้าจีน พร้อมกับส่งเสริมให้พรรคฯ ชูธงเรื่องชาตินิยมและการขูดรีดจากตะวันตกและนายทุนจีนที่เกี่ยวข้องกับตะวันตกเป็นประเด็นนำ ในปีเดียวกัน เลนินได้จัดตั้งองค์การคอมินเทิร์น (Comintern) หรือที่เรียกกันว่าสากลที่ 3 เป็นผู้นำในการขับเคลื่อนการเคลื่อนไหวตามแนวทางสังคมนิยม-คอมมิวนิสต์ระหว่างประเทศ อาจกล่าวได้ว่าในช่วงเวลาแห่งความยากลำบากทางเศรษฐกิจและความยุ่งยากทางการเมืองนั้น แนวคิดสังคมนิยมแบบมาร์กซ์กลับมามีความนิยมขึ้นในหลายพื้นที่โดยมักจะแยกออกเป็นสองกลุ่มใหญ่คือ กลุ่มที่ดำเนินตามแนวทางคอมินเทิร์นอย่างเคร่งครัด และกลุ่มที่นิยมแนวทางแบบมาร์กซ์ที่ผสมรวมไปกับแนวคิดเรื่องชาตินิยม เช่นที่เกิดขึ้นในเอเชีย³⁵

³³ Wayne Parsons, "Politics and Markets: Keynes and his critics," in *The Cambridge History of Twentieth-Century Political Thought*, p. 50.

³⁴ J. M. Robert, *The New Penguin History of the World*, pp. 383, 432-433.

³⁵ J. M. Robert, *The New Penguin History of the World*, pp. 904-905.

ขณะเดียวกันในปี ค.ศ. 1921 เบนิตโต้ มุสโสลินี (Benito Mussolini) นักหนังสือพิมพ์อดีตทหารและในวัยเยาว์เคยเคลื่อนไหวร่วมกับกลุ่มสังคมนิยมหัวรุนแรง ได้ก่อตั้งขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองภายใต้ชื่อ Fascio di Combattimento (สหภาพเพื่อการต่อสู้) ขึ้นที่เมืองมิลานเมื่อเดือนมีนาคม ขบวนการนี้คือต้นแบบและที่มาของคำว่า Facism กลุ่มการเคลื่อนไหวนี้เป็นที่รวมตัวของอดีตนักปฏิวัติ พวกที่เคยเคลื่อนไหวทางการเมืองในกลุ่มของแนวคิดสังคมนิยมและอนาธิปไตย และกลุ่มแนวคิดสาธารณรัฐนิยม แม้จะไม่มากนัก ไม่เพียงเท่านั้นยังมีกลุ่มศิลปินหัวก้าวหน้า และนายทหารหน่วยรบพิเศษซึ่งถือเป็นชนชั้นนำในโครงสร้างระบบทหารและระบบราชการของอิตาลีรวมอยู่ด้วย³⁶ ยิ่งเผชิญกับความยากลำบากทางเศรษฐกิจและการเมืองมากเท่าใด ความชัดเจนด้านอุดมการณ์ทางการเมืองของกลุ่มเคลื่อนไหวนี้ยิ่งลดน้อยลง สิ่งที่กลับปรากฏชัดคือ การใช้ความรุนแรงทุกรูปแบบเพื่อรวบอำนาจไว้ที่ตัวผู้นำ การเคลื่อนไหวทางการเมืองเช่นนี้เริ่มได้รับความนิยมในหลาย

[มุสตาฟา เคมาล ผู้นำการปฏิวัติตุรกี]

พื้นที่ที่มีความยุ่งยากหลังสงครามอาทิ เยอรมนี ไม่เว้นแม้กระทั่งญี่ปุ่น ซึ่งเติบโตอย่างรวดเร็วในช่วงสงครามจนหลายฝ่ายมองว่า ญี่ปุ่นกำลังจะเป็นภัยคุกคามสำคัญ เช่นที่เกิดกระแสการต่อต้านยิวแห่งบูรพาทิศขึ้นในสังคมสยาม

สิ่งที่ไม่อาจมองข้ามอีกสิ่งหนึ่งก็คือ การเกิดขึ้นและค่านิยมที่ฟาสซิสต์ได้รับ มีส่วนทำให้การเคลื่อนไหวตามแนวทางสังคมนิยม-มาร์กซิสต์ไม่เติบโต ทั้งที่สภาพเงื่อนไขอันอำนวยของ Antonio Gramsci พยายามทำความเข้าใจปรากฏการณ์เช่นนี้ และเสนอคำตอบว่า ปัญญาชนมีส่วนอย่างสำคัญในการสร้างการยอมรับเช่นนั้น ผ่านกลไกด้านสังคมวัฒนธรรมเช่นสถาบันการศึกษาและองค์กรศาสนา ด้วยการเป็นตัวประสานการสร้างกลุ่มก้อนทางประวัติศาสตร์ ที่รวมกลุ่มคนอันหลากหลายเข้าทำสงครามช่วงชิงพื้นที่การนำทั้งทางสังคม และการทำสงครามจริง มุสโสลินีดูจะประสบความสำเร็จในเรื่องดังกล่าวเป็นอย่างดี โดยเฉพาะเมื่อ จิโอวานนี เจนทิลี (Giovanni Gentile) รัฐมนตรีกระทรวงศึกษาในช่วงนั้นได้ดำเนินการวางแผนการศึกษาทางด้านการเมืองและกฎหมายเพื่อให้สอดคล้องกับเป้าหมายทางการเมืองของรัฐ โดยเฉพาะการมุ่งผลิตกลุ่มชนชั้นนำเพื่อปกป้องและ

³⁶ Stanley G Payne, "Fascism and Racism," in *The Cambridge History of Twentieth-Century Political Thought*, p. 130.

รักษาโครงสร้างสังคมการเมืองที่ดำรงอยู่ในขณะนั้น แม้ช่วงดังกล่าวจะมีผู้ไม่เห็นด้วยกับแนวคิดแบบมุสลิมิน้อยบ้างแต่ก็ไม่มากนัก³⁷

ในช่วงเวลาเช่นนี้ การจัดการความรู้ไม่ได้มุ่งหมายเพียงแค่รับใช้ระบอบการเมืองภายใน แต่ได้เริ่มมีการจัดตั้งสถาบันวิจัยในลักษณะของคลังปัญญาเพื่อช่วยกำกับให้การดำเนินนโยบายต่างประเทศเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ เช่นในกรณีของอังกฤษและสหรัฐอเมริกา เพื่อเป็นแกนนำสำคัญในการต่อต้านคอมมิวนิสต์³⁸ กล่าวได้ว่า แนวคิดที่เกิดขึ้นเป็นไปในทิศทางที่สอดคล้องกันว่า การจัดการความรู้และความคิดของคนในสังคมจำเป็นต่อการสร้างความเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ต้องการ แนวคิดเช่นนี้มีผลไม่น้อยต่อผู้สำเร็จการศึกษาหรือทำงานเกี่ยวข้องกับอังกฤษและสหรัฐอเมริกา เมื่อพิจารณาโครงสร้างของกลุ่มผู้นำคณะราษฎร ซึ่งมีทั้งผู้ที่ก้าวมาจากโครงสร้างสังคมแบบภาคพื้นทวีปยุโรป เช่น ฝรั่งเศษที่ซิดโกลักกับการต่อสู้ของความคิดทางการเมืองที่มีแนวทางสังคมนิยม-คอมมิวนิสต์

[มุสลิมิน ผู้นำชาตินิยมในอิตาลี]

เป็นแกนคิดสำคัญ กับกลุ่มผู้นำ ๆ ที่ซิดโกลักมาทางการให้ความรู้แบบอังกฤษ-สหรัฐอเมริกาที่มองสังคมนิยม-คอมมิวนิสต์ด้วยความเคลือบแคลงจนถึงขั้นหาทางสกัดกั้นการขยายตัวของแนวคิดดังกล่าว คงไม่ใช่เรื่องแปลกเมื่อท้ายที่สุดนั้นการประสานความคิดไม่อาจประสบความสำเร็จ โดยเฉพาะเมื่อมีความคิดสายฟาสซิสต์เข้าแทรก

วิธีการจัดระบบและสร้างสถาบันการศึกษา ตลอดจนการจัดการความรู้ให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ทางการเมืองออกจะไม่ใช่อะไรใหม่ อย่างน้อยการวางระบบการศึกษาของสังคมนิยม-ฝรั่งเศสเพื่อสร้างคนรุ่นใหม่ขึ้นเป็นแกนนำในการประคับประคองระบอบหลังการปฏิวัติฝรั่งเศสมาปรากฏชัดมาตั้งแต่ยุคสมัยที่นำไปเลียนยังครองอำนาจ และได้กลายเป็นต้นแบบให้กับการจัดการ

³⁷ Jorg Friedrichs and Ole Waever, “Western Europe: Structure and Strategy at the National and Regional Levels,” in Arlene B Tickner and Ole Waever (eds.) *International Relations Scholarship Around the World* (London and New York: Routledge, 2009), p. 269.

³⁸ กรณีของอังกฤษนั้นสมาชิกของสถาบันดังกล่าว มักก้าวมาจากการเป็นส่วนหนึ่งของคณะผู้แทนเจรจาสันติภาพระหว่างประเทศ การเกิดขึ้นของสถาบันความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ (Institute for International Affairs) หรือที่รู้จักกันโดยย่อว่า Chatham House ในอังกฤษตั้งแต่ ค.ศ. 1919 และการจัดตั้งคณะที่ปรึกษาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ (Council for Foreign Relations: CFR) ในสหรัฐอเมริกาเมื่อ ค.ศ. 1921 เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนในเรื่องดังกล่าว Wayne S Cox and Kim Richard Nossal, “The ‘Crimson World’: The Anglo Core, the Post-Imperial Non-Core, and the Hegemony of American IR,” in *International Relations Scholarship Around the World*, p. 295.

ศึกษาในหลายดินแดนที่ก้าวสู่ความเป็นสมัยใหม่³⁹ แม้แกนหลักของเนื้อหาจะแตกต่างกันไปตามแต่วัตถุประสงค์ทางการเมืองของแต่ละดินแดน ดังนั้นจึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่ความสำเร็จของมุสลิมินั้นเป็นต้นแบบให้กับทั้งเยอรมนีและญี่ปุ่นที่ประสบความสำเร็จมากกว่าอิตาลี และอาจเป็นแรงกระตุ้นสำคัญที่ทำให้เกิด “พระราชนิยมเรื่องคิดจะเปลี่ยนแปลงการปกครอง” ของรัชกาลที่ 7 ที่ตั้งข้อสงสัยว่า จะเข้าไปหรือไม่สำหรับสยามที่จะจัดระบบและเนื้อหาการศึกษาที่เชิดชูและพิทักษ์สมบูรณาญาสิทธิราชย์เพราะโครงสร้างความคิดของผู้คนในช่วงนั้นเริ่มเปลี่ยนแปลงไปเสียแล้ว⁴⁰ รวมถึงเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดการจัดตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (พ.ศ. 2477) ภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๆ ซึ่งทิศทางการให้ความรู้แก่สังคมของแกนนำคณะราษฎรอย่างปรีดี พนมยงค์ในฐานะผู้ประศาสน์การนั้นดูจะมีได้มุ่งจำกัดขอบเขตแค่เพียงเรื่องระบอบการเมืองภายในประเทศ หากแต่ได้พยายามโยนโยนความเป็นไปของสังคมภายในกับบริบทระหว่างประเทศอยู่น้อย

การใช้ความรุนแรงเพื่อเปลี่ยนแปลงสังคมแพร่หลาย ราวกับเป็นมาตรฐานที่สังคมโลกยอมรับ เช่น กรณีอังกฤษกับไอร์แลนด์ เพื่อเรียกร้องในเรื่องการปลดแอกอาณานิคมในหลายพื้นที่⁴¹ การเปลี่ยนแปลงของสังคมโลกในช่วงดังกล่าวที่ส่งผลต่อเอเชียโดยตรงก็คือ การที่ชาติตะวันตกหาทางลดบทบาทและกำลังกองทัพเรือของญี่ปุ่น⁴² และการพยายามประกันความเป็นอิสระของจีน อย่างไรก็ตาม ความพยายามดังกล่าวไม่เป็นผล ญี่ปุ่นยังไม่ยอมถอนตัวออกจากชานตง⁴³ จึงเป็นแรงผลักดันให้พรรคคอมมิวนิสต์จีนร่วมมือกับพรรคชาตินิยมจีน (Kuomintang) ภายใต้อำนาจของซุนยัตเซ็น (ก่อนที่จะเกิดสงครามกลางเมืองภายใต้การนำของทั้งสองพรรคใน ค.ศ. 1927 หลังอสังกรรมของซุนยัตเซ็น) เท่ากับเสนอภาพว่า แนวคิดประชาธิปไตยกับสังคมนิยมอาจประสานความร่วมมือเพื่อต่อกรกับฟาสซิสต์ได้ในระยะสั้น ก่อนจะหันกลับมาทำหันกันเอง เช่นที่ปรากฏในระดับสังคมโลกและสังคมไทย

³⁹ Pierre Bourdieu, *Homo Academicus* (Stanford: Stanford University Press, 1988) ; Amartya Sen, *The Idea of Justice* (New York: Allen Lane, 2009) .

⁴⁰ “พระราชนิยมเรื่องคิดจะเปลี่ยนแปลงการปกครอง” (2475) หมายเลขเอกสาร ม. 7 บ. ทับ 10 รหัสเอกสาร บ. 1.5 ทับ 70 ชื่อชุด พระราชนิยมเรื่องจะเปลี่ยนแปลงการปกครอง เอกสารดังกล่าวเป็นสำเนาโต้ตอบระหว่างกระทรวงธรรมการและกระทรวงมุรธาธร ระหว่างวันที่ 26 พฤษภาคม ถึงวันที่ 1 มิถุนายน พ.ศ. 2475 สำหรับผู้ที่สนใจสามารถศึกษาสำเนาดังกล่าวได้ที่เว็บไซต์ของ “คณะนิติราษฎร์” หน้าเอกสารประวัติศาสตร์ ที่ <http://www.enlightened-jurists.com/directory/150> (เข้าถึง 25 มกราคม 2555)

⁴¹ อังกฤษเผชิญกับการต่อต้านของขบวนการชาตินิยมหัวรุนแรงในไอร์แลนด์ จนนำไปสู่การจัดทำสนธิสัญญาอังกฤษ-ไอริช (Anglo-Irish Treaty 1921) อันเป็นการให้กำเนิดรัฐไอร์แลนด์ และดินแดนไอร์แลนด์เหนือในการปกครองของอังกฤษ ซึ่งยังกระตุ้นให้เกิดการเรียกร้องในเรื่องการปลดแอกอาณานิคม (decolonisation)

⁴² ชาติตะวันตกพยายามลดกำลังทางเรือของญี่ปุ่นผ่านการประชุมว่าด้วยกองกำลังทางเรือที่วอชิงตัน (Washington Naval Conference 1921-1922) ซึ่งนำไปสู่การจัดทำสนธิสัญญาจำกัดกำลังทางเรือของ 5 ชาติ ได้แก่ อเมริกา อังกฤษ ญี่ปุ่น ฝรั่งเศสและอิตาลี Jonathan Hardt, *Empires and Colonies*, p. 237.

⁴³ Paul Dukes, *Paths to a New Europe* (New York: Palgrave Mcmillian, 2004), p. 365.

[การต่อสู้ของข้าพเจ้า แปลโดย “ศ.ป.” เมื่อ พ.ศ. 2480 และหนังสือหน้าเกิน แจกในงานมอบของยุวชนทหารประจำปี พ.ศ. 2487]

ท่ามกลางภาวะเศรษฐกิจโลกที่ย่ำแย่ เศรษฐกิจของสหภาพโซเวียตกลับขยายตัวด้วยการวางแผนเศรษฐกิจจากส่วนกลางภายใต้กำกับของรัฐ จนได้รับการจับตามองในฐานะทางเลือกในการจัดการปัญหาเศรษฐกิจแทนที่จะปล่อยให้กลไกเศรษฐกิจจัดการปัญหาด้วยตนเอง นโยบายเช่นนี้เริ่มตั้งแต่ช่วงปลายสมัยเลนิน ด้วยการเร่งการขยายตัวของเศรษฐกิจภายในด้วยการอนุญาตให้เกษตรกรขายผลผลิตของตนได้ โดยมีเงื่อนไขว่าจะต้องจ่ายภาษีในรูปผลผลิตของตนให้กับรัฐเสียก่อน ส่วนการค้าระหว่างประเทศและการอุตสาหกรรมโดยเฉพาะอุตสาหกรรมหนักตกอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของรัฐ เศรษฐกิจของโซเวียตขยายอย่างมาก⁴⁴ แม้ต้องเพิ่มต้นทุนปัญหาสังคมและความเสื่อมถอยของภาคการเกษตร กลไกหลักในที่นี้ก็คือ การวางแผนเศรษฐกิจใหม่ (New Economic Policy: NEP) จากส่วนกลางด้วยการกำหนดกรอบเวลาของแต่ละแผนอยู่ที่ 5 ปี โดยเริ่มแผนที่ 1 ใน ค.ศ. 1928 ด้วยการเน้นการสร้างฐานเศรษฐกิจอุตสาหกรรม โดยเฉพาะอุตสาหกรรมหนัก โดยมี Gosbank หรือธนาคารแห่งชาติเป็นผู้ให้การสนับสนุนทางการเงิน⁴⁵

นอกเหนือจากสหภาพโซเวียตที่สามารถเพิ่มสัดส่วนการผลิตระดับโลก เศรษฐกิจโลกกำลังประสบปัญหาอย่างหนักไม่เว้นแม้แต่ที่สหรัฐอเมริกา ที่สัดส่วนการผลิตลดจากร้อยละ 43 มาอยู่ที่ระดับร้อยละ 29⁴⁶ สถานการณ์เลวร้ายมากขึ้น จากการที่ราคาหลักทรัพย์ในตลาดหลักทรัพย์นิวยอร์กตกต่ำ

⁴⁴ J.M Robert , *The New Penguin History of the World*, pp. 907-908.

⁴⁵ Paul Dukes, *Paths to a New Europe*, p. 383.

⁴⁶ Jonathan Hardt, *Empires and Colonies*, p. 238.

เป็นประวัติศาสตร์ เมื่อวันที่ 29 ตุลาคม ค.ศ. 1929⁴⁷ อันเป็นจุดเริ่มต้นของภาวะเศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่ ในช่วงเวลาเช่นนี้ เคนส์ ได้ริเริ่มเสนอแผนการลดปัญหาการว่างงานที่เริ่มจะแตะระดับร้อยละ 30 โดยให้ความสำคัญกับการใช้จ่ายภาครัฐในเรื่องของการสร้าง ปรับปรุง และฟื้นฟูสาธารณูปโภคต่าง ๆ เคนส์เสนอไว้ใน “สมุดเล่มเหลือง” (Yellow Book) ว่า การกระทำดังกล่าวไม่เพียงจะช่วยแก้ปัญหาเศรษฐกิจ แต่ยังบรรเทาแรงกดดันทางการเมืองต่อระบอบทุนนิยม ที่เผยจุดอ่อนเรื่องการตั้งสมมุติฐานต่อการเปลี่ยนแปลงอารมณ์ความรู้สึกของผู้คน ความคาดหวัง ความกลัวที่มีต่อความเปลี่ยนแปลง กล่าวได้ว่า สำหรับเคนส์แล้ว การแสดงบทบาทของภาครัฐในการกำกับความเป็นไปทางเศรษฐกิจเป็นหนทางเดียวในขณะนั้นที่จะยับยั้งการกลับมาขยายตัวของแนวคิดสังคมนิยม-คอมมิวนิสต์⁴⁸

แนวทางการวางแผนเศรษฐกิจจากส่วนกลาง เริ่มได้รับความสำคัญมากขึ้นไม่เว้นแม้แต่ในสหรัฐอเมริกา ซึ่งเริ่มปรากฏชัดและได้รับความนิยมในนามของโครงการนิวดีล (New Deal) ในสมัยประธานาธิบดีแฟรงคลิน ดีลาโน รูสเวลท์ (FDR)⁴⁹ เป็นที่น่าสนใจไม่น้อยว่า แนวความคิดที่ใกล้เคียงกันซึ่งเสนอผ่านโครงการเศรษฐกิจหรือ “สมุดปกเหลือง” ของบริติช พนมยงค์ กลับได้รับการประเมินค่าไปในทิศทางตรงกันข้าม หากพิจารณาเรื่องดังกล่าวจากแนวคิดแบบก่อร่าง/ประกอบสร้างนั้น สิ่งที่ไม่อาจมองข้ามในความเปลี่ยนแปลงเช่นนั้นก็คือ เจือนเวลาที่เปลี่ยนแปลงบริบทของการประยุกต์ใช้ความคิดนั่นเอง

การค้าที่ลดลงทำให้หลายประเทศขาดสภาพคล่องจนต้องสนับสนุนนโยบายการปกป้องตลาดการค้าและอุตสาหกรรมภายในประเทศ ด้วยการตั้งกำแพงภาษีสูงและลดการนำเข้า เพื่อหวังแก้ปัญหาการว่างงานภายในประเทศที่มีอัตราเพิ่มสูงขึ้นมาก⁵⁰ ราคาสินค้าเกษตรพื้นฐาน เช่น ข้าว ลดลงราวร้อยละ 60 ทำให้พม่า อินโดจีน และสยาม ซึ่งเป็นผู้ส่งออกรายหลักได้รับผลกระทบหนัก โดยเฉพาะเมื่อรัฐบาลในเอเชียหลายประเทศส่งเสริมให้ประชากรบริโภคอาหารแปรรูปอื่น ๆ เช่น จัปปาติ และอาหารเส้น เพื่อลดการนำเข้าข้าว กล่าวได้ว่าภาวะเศรษฐกิจเช่นนี้ยิ่งทำให้สภาพคล่องทางการเงินของสยามทรุดหนักกว่าทศวรรษก่อนหน้า

ความตกต่ำทางเศรษฐกิจเช่นนี้ เป็นเชื้อไฟอย่างดีให้เกิดการต่อต้านเจ้าอาณานิคมในอินโดจีน โดยเฉพาะในเวียดนามที่เกิดปัญหาจากการไม่กระจายผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่ปรากฏชัดเมื่อประชากรเชื้อสายจีนเพียงร้อยละ 4 เป็นผู้เก็บเกี่ยวผลประโยชน์หลักที่ได้รับจากที่ราบลุ่ม

⁴⁷ http://en.wikipedia.org/wiki/Wall_Street_Crash_of_1929 (เข้าถึง 5 พฤศจิกายน 2553)

⁴⁸ นโยบายเศรษฐกิจที่ปรากฏในสังคมอังกฤษเมื่อรัฐบาลพรรคอนุรักษนิยมได้ครองอำนาจภายใต้การนำของ สแตนลีย์ แบลวิน (Stanley Bladwin) คือการพยายามดำเนินตามสโลแกนที่ว่า “บ้านใหม่หลังงานล้างตำแหน่ง” Wayne Parsons, “Politics and Markets: Keynes and his Critics,” in *The Cambridge History of Twentieth-Century Political Thought*, p. 53; Paul Dukes, *Paths to a New Europe*, p. 390.

⁴⁹ Paul Dukes, *Paths to a New Europe*, p. 383.

⁵⁰ ภาวะการแบ่งขั้วในลักษณะนี้ยังเพิ่มขึ้นเมื่อ เพื่อหวังแก้ปัญหาภายในซึ่งรวมถึงภาวะการว่างงานที่สูงกว่าร้อยละ 20 ในประเทศศูนย์กลางเศรษฐกิจทุนนิยม เช่น อังกฤษ และอเมริกา สูงกว่าร้อยละ 30 ในย่านทะเลเหนือและบอลติก และสูงกว่าร้อยละ 40 ในเยอรมนี E. J. Hobsbawm, , *Age of Extremes*, pp. 91-92,95; http://en.wikipedia.org/Great_Depression (เข้าถึง 5 พฤศจิกายน 2553)

แม่น้ำโขง ความไม่พอใจนี้มีส่วนช่วยให้พรรคชาตินิยมเวียดนามหรือที่รู้จักกันในนามเวียดกง ขยายตัวอย่างรวดเร็ว โดยอาศัยอุดมการณ์ชาตินิยมและสังคมนิยมเป็นแกนนำ แม้จะถูกกดดันอย่างหนักจากฝรั่งเศส โดยเฉพาะหลังกรณีการปราบปรามการลุกฮือของชาวนานที่เขต Nghe An กับ Ha Tinh ในช่วง ค.ศ. 1930-1931 ความตกต่ำทางเศรษฐกิจชนิดที่ยากจะเยียวยาในครั้งนั้น ก็เป็นเชื้อไฟขั้นดีที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสยาม เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ในท้ายที่สุด

สรุป

กระแสการเปลี่ยนแปลงในสังคมโลกโดยเฉพาะในบริบทของยุโรป และระดับภูมิภาคโดยเฉพาะในอินโดจีนที่เหล่าผู้นำการเปลี่ยนแปลงฯทั้งหลายได้เรียนรู้และประสบนับตั้งแต่ช่วงศตวรรษที่ 20 ที่เผยถึงการต่อสู้ทั้งทางความคิดและการต่อสู้ในสนามรบจริงอย่างรุนแรง ตามแนวคิดทฤษฎีก่อร่าง/ประกอบสร้าง กอปรกับแนวคิดของกรีมส์ทำให้เห็นภาพว่า การจะสร้างความเปลี่ยนแปลงได้ต้องอาศัยทั้งการสร้างความคิดบนพื้นฐานของการเข้าใจสถานการณ์ต่าง ๆ ที่เป็นอยู่ ณ เวลานั้น นั่นก็คือ โครงสร้างสังคมตามแนวจารีตไม่อาจตอบสนองได้ทันทั่วทั้งกับแรงกดดันและปัญหารอบด้าน การเปลี่ยนแปลงในสังคมขนาดใหญ่ เช่น จีน ตุรกี และอินโดจีนที่มีสภาพเงื่อนไขโดยรวมคล้ายคลึงกับไทยเป็นตัวอย่างอันดีในเรื่องนี้ รวมถึงให้ประสบการณ์ด้วยว่า การจะเปลี่ยนแปลงสังคมจำเป็นต้องใช้ปลายกระบอกปืนเข้าสนับสนุนโดยอาศัยแค่จากทางการทูตคงไม่เพียงพอ

สิ่งที่ไม่อาจมองข้ามอีกประเด็นหนึ่งคือ อุดมการณ์ทางสังคม หาใช่สิ่งมั่นคงแข็งแรง หากแต่เป็นการสร้างความคิดที่สนองต่อความคิดรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง⁵¹ เมื่อเสียงเรียกร้องต่อสังคมการเมืองเปลี่ยนไป การพยายามปรับ และ/หรือสร้างอุดมการณ์เพื่อตอบสนองเสียงเรียกร้องใหม่นั้น ย่อมมิใช่เรื่องที่เหนือความคาดหมาย เช่น กรณีการเกิดขึ้นของแนวคิดฟาสซิสต์ที่เดิโตนเป็นอุดมการณ์หลักในหลายสังคมดังกล่าวข้างต้น ไม่เพียงเท่านั้นฟาสซิสต์ยังเป็นตัวแปรสำคัญที่ริเริ่มนโยบายบดขยี้แนวคิดในการวิพากษ์วิจารณ์สังคมสายสังคมนิยม-คอมมิวนิสต์อย่างรุนแรง เช่นที่ปรากฏเป็นครั้งแรกในกรณีสงครามกลางเมืองสเปน ซึ่งเกิดขึ้น 4 ปีหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองสยาม

ในระดับโลกนั้นชัยชนะของนายพลฟรานซิสโก ฟรังโก (Francisco Franco) ผู้นำสายฟาสซิสต์เร่งให้ผู้นำสายประชาธิปไตย เช่น ผู้นำสหรัฐอเมริกา และอังกฤษ กับผู้นำสายสังคมนิยม-คอมมิวนิสต์ เช่น ผู้นำโซเวียต แสวงหาแนวทางการร่วมมือในการสกัดกั้นการขยายตัวของฟาสซิสต์ผ่านสนามรบที่ยุโรปในสงครามโลกครั้งที่ 2 แม้ในภายหลังทั้งสองฝ่ายจะก่อสงครามอุดมการณ์ผ่านสงครามเย็น แต่ภาพที่ปรากฏในสังคมไทยคล้ายจะไม่เป็นเช่นนั้น เมื่อพิจารณาผ่านถ้อยคำและการนำ

⁵¹ ผู้เขียนเห็นด้วยกับการพยายามสรุปภาพของ เทอร์รี่ อีเกลตัน (Terry Eagleton) เกี่ยวกับคำว่าอุดมการณ์ซึ่งมีลักษณะครอบคลุมกว้างขวาง จากความหมายเชิงกว้างซึ่งก็คือ สัญลักษณ์ที่เป็นตัวบ่งชี้ทางวัฒนธรรมและกระบวนการของอำนาจทางการเมือง ไปยังความหมายที่แคบกว่า ซึ่งก็คือ ความคิดและความเชื่อต่าง ๆ ที่เป็นผลมาจากประสบการณ์ศึกษาแนวคิดดังกล่าวได้ที่ วารสาร เอลิมเพนธูส์กี้, “ความคิด: คุณสมบัติสำคัญของการเป็นตัวแสดงที่มีความกระตือรือร้น” วิทยาศาสตร์ ปีที่ 30 ปี ฉบับที่ 2 (2553), หน้า 138-188. และสามารถศึกษาโดยละเอียดได้ที่ Terry Eagleton, *Ideology: An Introduction* (London: Verso, 1990).

เสนอเรื่องราวเกี่ยวกับสงครามสเปน ที่หลวงพิบูลสงคราม รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม เสนอให้จัดพิมพ์เผยแพร่ “เพื่อให้ประจักษ์ว่า การแตกความสามัคคีในระหว่างกันย่อมนำมาความหายนะมาให้ประเทศชาติเพียงใด นอกจากนั้นการป้องกันภัยอันเกิดจากลัทธิคอมมิวนิสต์ อันเป็นลัทธิอุบาทว์และมหาประลัยนี้ ย่อมเป็นหน้าที่ของพวกเราทุก ๆ คนจะต้องกระทำ” โดยใช้โอกาสการเปิดอนุสาวรีย์ต่าบลหลักสี่ (อนุสรณ์สถานในโอกาสที่ฝ่ายนำการเปลี่ยนแปลง ฯ ชนะสงครามปราบ “กบฏวรเดช” พ.ศ. 2476) เมื่อวันที่ 15 ตุลาคม พ.ศ. 2479⁵² การประกาศดังกล่าวดูราวกับจะบอกว่า การพยายามประสานความคิดที่แตกต่างและความร่วมมือเพื่อเปลี่ยนผ่านสังคมการเมืองของกลุ่มผู้นำคณะราษฎรกลับไม่เคยเกิดขึ้น

แม้ในตอนแรกเริ่มฟาสซิสต์จะเริ่มขยายตัวจากการสร้างฐานมวลชน ที่ใกล้เคียงกับสายสังคมนิยม-คอมมิวนิสต์ ดังได้กล่าวไว้ข้างต้น แต่กลับมีพื้นฐานที่แตกต่างกันอย่างมากในเรื่องมุมมองต่อมวลชน ขณะที่สังคมนิยม-คอมมิวนิสต์ มองมวลชนในฐานะ “เป้าหมาย” ของการเปลี่ยนแปลง ฟาสซิสต์กลับมองมวลชนในฐานะ “เครื่องมือ” เพื่อการเปลี่ยนแปลงในการธำรงรักษาไว้ซึ่งผลประโยชน์ของชนชั้นนำ เช่น อิตาลี และเยอรมนี หรืออาจจะรวมถึงสังคมเกิดใหม่ในกระแสแรงกดดันจากสังคมโลก อาทิ ดินแดนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งแน่นอนว่า รวมถึงประเทศไทยด้วยเช่นกัน

การพิจารณาย้อนหลังเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ตัวแสดง ซึ่งในที่นี้มุ่งหมายถึงกลุ่มผู้นำคณะราษฎรได้ประสบและได้เรียนรู้ผ่านกระบวนการทางสังคมทั้งที่เป็นทางการ เช่น การศึกษาอบรมในสถาบันการศึกษา และไม่เป็นทางการ เช่น การติดตามความเป็นไปของสถานการณ์ต่าง ๆ ผ่านสื่อสารมวลชนที่มีอยู่ในช่วงเวลานั้น การเรียนรู้อย่างไม่เป็นทางการยังหมายรวมถึงการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันในแวดวงต่าง ๆ หรืออาจเรียกได้ว่า พื้นที่สาธารณะในช่วงเวลานั้นตามความหมายดั้งเดิมของเจอร์เก้น ฮาเบอร์มาส (Jürgen Habermas) ผู้เสนอให้เห็นความสำคัญของการแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิดของผู้มีการศึกษา อย่างน้อยก็ในระดับที่สามารถอ่านและเข้าใจเนื้อหาจากสื่อสิ่งพิมพ์ ที่อาจนำไปสู่การประสานความตั้งใจเพื่อดำเนินกิจกรรมทางการเมือง การติดต่อสื่อสารในพื้นที่สาธารณะ เช่นนี้เองที่มีส่วนสนับสนุนอย่างสำคัญต่อวิวัฒนาการของสังคม⁵³ กระบวนการเรียนรู้ทางสังคมเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมในระดับภูมิภาคและระดับโลกเหล่านี้ เป็นอีกมุมมองหนึ่งซึ่งงานเขียนชิ้นนี้ได้พยายามนำเสนอ สุดท้ายสิ่งที่ ผู้เขียนเรียกร้องให้สังคมไทยต้องพยายามหาคำตอบกันต่อไปก็คือ 80 ปีที่ผ่านมาของเหตุการณ์ “2475” นั้น สังคมไทยเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากน้อยเพียงใด หรือแท้จริงนั้น “2475” เป็นได้แค่เพียงจุดเริ่มของโครงการการเปลี่ยนแปลงที่ยังไม่บรรลุผล

⁵² แผนกที่ 2 กรมยุทธการทหารบก, อนุสาวรีย์ 17 ทหารและตำรวจ: ประมวลข่าวการสงครามกลางเมืองในประเทศสเปน (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรมแผนที่, 2479).

⁵³ Jürgen Habermas, *Communication and the Evolution of Society* (Boston: Beacon Press, 1979); Jürgen Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere* (Cambridge: Polity Press, 2005).

ทัศนะของปัญญาชนอีสาน ต่อการเมืองระบอบประชาธิปไตย ในระยะแรกเริ่ม

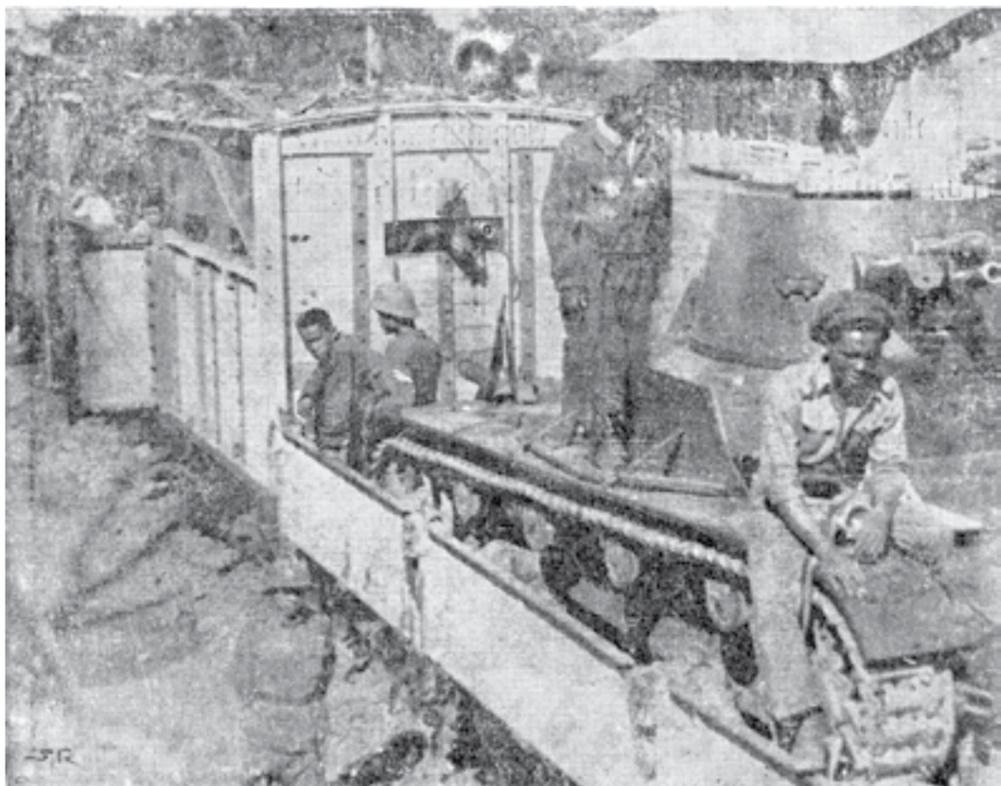
กันย์ ชโลธรรังษี

กล่าวนำ

ลหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 นั้น นับได้ว่าเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญในการอธิบายหรือ “เล่า” เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ไทย ในฐานะที่เป็นเหตุการณ์ที่มีผลอย่างสำคัญต่อความเปลี่ยนแปลงทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ภายใต้การผลิตเปลี่ยนระบอบการเมืองการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาสู่ระบอบประชาธิปไตย

ด้วยความสำคัญของเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ดังกล่าวมา จึงทำให้มีงานทางประวัติศาสตร์จำนวนมากหยิบยกเหตุการณ์ดังกล่าวขึ้นมาวิเคราะห์ ตีความ และอธิบายในหลากหลายแง่มุม ทั้งในเชิงสาเหตุ กระบวนการ รวมถึงผลลัพธ์ของเหตุการณ์ดังกล่าว ซึ่งทั้งหมดนี้นำไปสู่ความพยายามหาข้อสรุปใหญ่ร่วมกัน คือ การมุ่งทบทวนและชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 และผลสืบเนื่องของเหตุการณ์ครั้งนี้ในมิติต่าง ๆ

อย่างไรก็ดี คำอธิบายเกี่ยวกับความสำคัญของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ดังกล่าวมาข้างต้นนั้น เป็นที่น่าสงสัยเกี่ยวกับความจำกัดมุมมองของการอธิบายแต่อยู่ในเฉพาะสิ่งที่เรียกว่า “ศูนย์กลางอำนาจ” โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือศูนย์กลางอำนาจที่ถูกสถาปนาขึ้นใหม่ในนามของ “คณะราษฎร” ที่มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการผลักดันให้เกิดกระบวนการปฏิวัติสยามขึ้น ในความหมายที่ว่าผู้ที่มีบทบาทในการสร้างคำอธิบายหลักเกี่ยวกับเหตุการณ์นี้มักจะเป็นผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์โดยตรง ไม่ว่าจะเป็นบุคคลในคณะผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง หรือกระทั่งประจักษ์พยานที่อยู่ร่วมยุคสมัยและใกล้ชิดกับเหตุการณ์ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง รวมทั้งในงานทางประวัติศาสตร์ชั้นหลังเองที่หยิบยกเหตุการณ์ 2475 มาทบทวน วิเคราะห์และอธิบายความสำคัญ ซึ่งถึงแม้งานบางส่วนจะมีความพยายามในการสร้างคำอธิบายที่แตกต่างออกไป แต่ทั้งนี้ก็ยังต้องอาศัยมุมมองของบรรดาคณะผู้ก่อการหรือประจักษ์พยานต่าง ๆ เหล่านั้นเป็น “วัตถุดิบตั้งต้น” ในการสร้างคำอธิบาย โดยอาจไม่ได้ตระหนักว่าการกระทำเช่นนี้ก็คือ การอธิบายเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะภายในศูนย์กลาง

[หน่วยงานต่อสู้อาการศยาน (ป.ศ.อ.) ของรัฐบาล เคลื่อนกำลังจากอำเภอสีคิ้ว เข้าสู่จังหวัดนครราชสีมา ในเหตุการณ์ “กบฏบวรเดช” พ.ศ. 2476]

อำนาจ ผ่านเฉพาะมุมมองของบุคคลที่มีส่วนสัมพันธ์ในศูนย์กลางอำนาจนั่นเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีทัศนคติบางประการที่ได้ประเมินความสำคัญของเหตุการณ์ 2475 ในฐานะที่ได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบของรัฐสยามจากความเป็น “รัฐราชวงศ์” มาสู่ความเป็น “รัฐประชาชาติ”¹ ด้วยแล้วนั้น มุมมองอื่น ๆ นอกจากศูนย์กลางของอำนาจรัฐที่มีต่อเหตุการณ์ครั้งนี้จึงยังเป็นสิ่งที่ไม่ควรมองข้าม และควรค่าแก่การนำมาศึกษา เพื่อสร้างคำอธิบายเกี่ยวกับเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 และผลสืบเนื่องของเหตุการณ์ครั้งนี้ในทิศทางใหม่ ๆ

ลักษณะการตอบสนองอันเป็นผลสืบเนื่องมาจาก ความคิด มุมมองและคำอธิบายที่มีต่อเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา ผ่านมุมมองจากผู้คนที่อยู่ภายนอกศูนย์กลางอำนาจอย่างภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือ “ภาคอีสาน” อันนับได้ว่าเป็นภูมิภาคที่มีงานศึกษาทางวิชาการที่แสดงให้เห็นถึงความเคลื่อนไหวทางความคิดและความตื่นตัวทางการเมืองในระดับที่

¹ คำว่า “รัฐประชาชาติ” (National State) หรือ “รัฐชาติ” (Nation State) ในที่นี้มีความหมายกลาง ๆ อย่างเดียวกันคือหมายถึง รัฐที่มีประชาชนทุกภาคส่วนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ภายใต้อำนาจรัฐเดียวกัน โดยมีหลักของอำนาจอธิปไตยเป็นตัวกำกับสำคัญ ตามแนวคิดแรกเริ่มของหม่อมเจ้าวรรณไวยากร วรวรรณ อย่างไรก็ตาม คำว่า “ชาติ” “รัฐชาติ” หรือกระทั่ง “รัฐประชาชาติ” ยังคงเป็นที่ถกเถียงในแง่ของความหมายและการนำมาใช้งาน ภายละเอียดใน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, “พลังของแนวคิดชาติ – ชาตินิยม กับการเมืองไทยในสมัยแรกเริ่มของรัฐประชาชาติ”, รัฐศาสตร์สาร, ปีที่ 21 ฉบับที่ 3 (2542), หน้า 1-104.

สูงภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง งานที่สำคัญ เช่น งานของ ชาร์ลส์ เอฟ. คายส์ (Charles F. Keyes) ที่ชื่อว่า *Isan: Regionalism in Northeastern Thailand*² ซึ่งได้ศึกษาการรวมกลุ่มทางการเมืองของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรภาคอีสาน ภายใต้แนวคิดภูมิภาคนิยมที่มีพื้นฐานจากความ เป็นชาติพันธุ์ลาวเพื่อสร้างตัวตนหรืออัตลักษณ์ที่แตกต่างไปจากความเป็นไทยภาคกลาง และมีอิทธิพลอย่างสำคัญต่องานของดาร์วิน เมตตาริกานนท์ ที่ชื่อว่า *การรวมกลุ่มทางการเมืองของ ส.ส.อีสาน พ.ศ. 2476-2494*³ ที่เสนอต่อภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปีการศึกษา 2543 ซึ่งได้ดัดแปลงและตีพิมพ์เป็นหนังสือเล่มโดยมีเนื้อหาอย่างเดียวกัน ภายใต้ชื่อใหม่ว่า *การเมืองสองฝั่งโขง*⁴ โดยงานทั้งสองชิ้นนี้ได้มุ่งเน้นศึกษากิจกรรมทางการเมืองที่เกิดขึ้นหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ที่กลุ่มบุคคลหรือกล่าวโดยจำเพาะ ส.ส.อีสานเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้อง โดยเฉพาะการเลือกตั้งทั้งในระดับชาติและในระดับท้องถิ่น

งานกลุ่มดังกล่าวข้างต้นจึงเป็นภาพสะท้อนหนึ่งที่ช่วยเติมเต็มให้เห็นถึงความสำคัญของเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ครั้งนี้ โดยมีกลุ่มตัวแทนที่สะท้อนภาพการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญคือกลุ่ม “ปัญญาชน” ซึ่งกล่าวได้ว่าคนกลุ่มนี้เป็นผลผลิตของระบบการศึกษาสมัยใหม่ที่มีรากฐานอย่างเด่นชัดมาอย่างน้อยนับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นกลุ่มพลังสำคัญที่มีกระแสดความตื่นตัวที่จะสนองตอบต่อระบอบการปกครองแบบใหม่

การศึกษาสมัยใหม่กับปัญญาชนอีสาน

ความเคลื่อนไหวทางความคิดของกลุ่มคนที่เรียกว่า “ปัญญาชน” ชาวอีสานในช่วงก่อน พ.ศ. 2475 มีจุดเริ่มต้นพัฒนาการทางความคิดที่สำคัญในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ได้มีการปฏิรูปการปกครองครั้งใหญ่เมื่อ พ.ศ. 2435 อันนำมาสู่การสถาปนาระบบมณฑลเทศาภิบาลขึ้นเพื่อใช้เป็นกลไกสำคัญในการบริหารราชการแผ่นดินในภูมิภาคต่าง ๆ ทั่วพระราชอาณาจักรสยาม ซึ่งผลอย่างสำคัญประการหนึ่งของการสถาปนาระบบมณฑลเทศาภิบาลอันเป็นเสาหลักของการรวมอำนาจการปกครองเข้าสู่ศูนย์กลางภายใต้รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ดำเนินขึ้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ก็คือความพยายามในการทำให้สิ่งที่เรียกว่า “ความเป็นสมัยใหม่” แพร่ขยายไปในเขตอำนาจทั่วพระราชอาณาจักรสยาม โดยมีต้นเค้ามาจากแรงบีบคั้นของการแผ่ขยายอำนาจของชาติตะวันตก ทั้งนี้โดยมุ่งผลให้อำนาจของรัฐส่วนกลางแทรกซึมและขยายตัวไปตามท้องถิ่นภูมิภาคต่าง ๆ มากขึ้นตามลำดับผ่านการปฏิรูปโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ ทั้งในด้านการปกครอง การพัฒนาเศรษฐกิจและสาธารณูปโภค รวมไปถึงการศึกษา

การศึกษาของประชาชนในกลุ่มมณฑลเทศาภิบาลที่ประกอบกันขึ้นเป็นภาคอีสาน

² Charles F. Keyes, *Isan: Regionalism in Northeastern Thailand* (Ithaca, N.Y.: Cornell University, 1967).

³ ดาร์วิน เมตตาริกานนท์, “การรวมกลุ่มทางการเมืองของ ส.ส.อีสาน พ.ศ.2476-2494”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์ คุษฎบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.

⁴ ดาร์วิน เมตตาริกานนท์, *การเมืองสองฝั่งโขง* (กรุงเทพฯ : มติชน, 2546) .

นั้น กล่าวได้ว่ามีความล้าหลัง เนื่องจากประชาชนส่วนใหญ่ไม่รู้หนังสือ และความไม่รู้หนังสือนี้เองที่เป็นอุปสรรคสำคัญในการติดต่อสื่อสารของรัฐส่วนกลางกับส่วนท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังจากเกิดขบวนการกบฏผู้มีบุญที่ในทัศนะของรัฐส่วนกลางมองว่าเป็นความพยายามในการแพร่ขยายของอุดมการณ์ความเชื่อแบบผิด ๆ ได้ปรากฏผลสำเร็จในระดับหนึ่งในการโน้มน้าวหรือชักจูงประชาชนในท้องถิ่นต่าง ๆ ของภาคอีสานให้หลงเชื่อและคล้อยตามกระทั่งเป็นการต่อต้านอำนาจรัฐส่วนกลาง การเร่งรัดให้มีการจัดการศึกษาโดยรัฐจึงยิ่งทวีความสำคัญมากขึ้นเป็นลำดับ ซึ่งการจัดการศึกษาในท้องที่ภาคอีสานได้ขยายตัวมากขึ้น โดยเฉพาะช่วงหลังการประกาศใช้ พ.ร.บ. ประถมศึกษาภาคบังคับ พ.ศ. 2464 จนกระทั่งถึงในช่วงก่อน พ.ศ. 2475 เกือบทั่วทุกตำบลในมณฑลอีสานได้รับการจัดการศึกษาภาคบังคับโดยรัฐ⁵ และนอกเหนือไปจากการตั้งโรงเรียนสำหรับราษฎรแล้ว พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ข้าหลวงใหญ่เทศาภิบาลมณฑลอีสาน ยังมีดำริในการจัดตั้งโรงเรียนการปกครองขึ้นในเมืองอุบลราชธานี เพื่อฝึกหัดลูกหลานของข้าราชการตามเมืองต่าง ๆ เข้ารับราชการ ในปลาย พ.ศ. 2450 จึงดำริให้หม่อมอมร-วงศ์วิจิตร (ม.ร.ว. ปฐม เคนจร) เป็นผู้ดำเนินการจัดตั้งโรงเรียนปกครองขึ้น โดยเปิดรับสมัครบุตรหลานข้าราชการในเมืองต่าง ๆ ทั่วมณฑลอีสานเข้าฝึกหัดสำหรับรับราชการ⁶

การขยายตัวของระบบการศึกษาแบบแผนใหม่ในมณฑลอีสานนั้น กล่าวได้ว่าในทุก ๆ ระดับชั้นชั้นนั้นได้รับผลในทางบวกอย่างเท่าเทียมกันนับตั้งแต่ชั้นชั้นปกครองในท้องถิ่นเรื่อยไปจนถึงระดับราษฎรสามัญ และก่อให้เกิดผลอย่างสำคัญนั่นคือพัฒนาการทางภูมิปัญญาของคนทุกกลุ่มในสังคมเกิดเป็นลักษณะของ “ปัญญาชน” ซึ่งเป็นผู้รู้หนังสือ มีความคิดความอ่าน ตลอดจนทั้งความรู้ความชำนาญในหลักวิชาต่าง ๆ และในเวลาต่อมาปัญญาชนจำนวนไม่น้อยก็ได้แสดงบทบาทในการสื่อสารความรู้ ความคิด ทัศนคติของตนเองต่อเรื่องต่าง ๆ สู่สาธารณะ ทั้งยังสามารถผลักดันตัวเองเข้าสู่วงอำนาจทางการเมืองที่ขยายตัวมากขึ้น⁷ โดยมีระบบการศึกษาแบบใหม่เป็นตัวเลื้อนสถานะที่สำคัญ

ลักษณะความเป็น “ปัญญาชน” นั้น นอกจากจะเกิดขึ้นจากการได้รับการศึกษา อันก่อให้เกิดทักษะการ “รู้หนังสือ” อ่านออกเขียนได้แล้ว ปัญญาชนยังต้องมีการสื่อสารความรู้ ความคิด และความเชื่อของตนสู่บุคคลอื่นในรูปแบบต่าง ๆ ดังที่งานศึกษาเรื่อง *การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475*⁸ ของนครินทร์ เมฆไตรรัตน์ ได้ศึกษาและจำแนกแยกแยะให้เห็นถึงกิจกรรมของ “ปัญญาชน” หรือ “ผู้นำราษฎร” ซึ่งเป็นกลุ่มพลังความคิดกลุ่มหนึ่งที่มีความเคลื่อนไหวในสังคมสยาม ในช่วงก่อนการ

⁵ โรงเรียนที่รัฐส่วนกลางจัดตั้งในมณฑลอีสานนั้นมีทั้งที่ขึ้นต่อกระทรวงธรรมการ และโรงเรียนประจำบาลที่ขึ้นต่อกระทรวงนครบาลหรือมหาดไทย และยังมีค่าความเปลี่ยนแปลงทางสถิติที่แตกต่างกันอย่างมากในช่วงระยะเวลาเดียวกัน กล่าวคือโรงเรียนประถมศึกษาที่ขึ้นต่อกระทรวงธรรมการเมื่อ พ.ศ.2456 มี 14 โรงเรียน ครู 38 คน และนักเรียน 913 คน พอมาถึง พ.ศ. 2463 เพิ่มขึ้น 22 โรงเรียน ครู 65 คน และนักเรียน 2,591 คน ขณะที่โรงเรียนประจำบาลเมื่อ พ.ศ.2456 มีนักเรียน 6,073 คน พอมาถึง พ.ศ.2463 เพิ่มขึ้น 17,537 คน ซึ่งหากนับตามสถิตินี้ มณฑลอีสานจะมีการขยายตัวของการศึกษาเฉลี่ยเป็นอันดับที่ 2 ของประเทศรองจากมณฑลกรุงเทพฯ รายละเอียดดูใน พิรุฬห์ สวัสดิ์รัมย์, “การปฏิรูปการศึกษาในมณฑลอีสาน พ.ศ.2442-2475,” ปรินญาณินพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. 2530. หน้า 93-94.

⁶ หจข. ม.5/7/14 ที่ 24/1003 19 พฤษภาคม ร.ศ.127 กรมขุนสรรพสิทธิประสงค์ทูลกรมหลวงดำรงราชานุภาพ.

⁷ คารวรัตน์ เมศคาริกานนท์, *การเมืองสองฝั่งโขง*, หน้า 106.

⁸ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, *การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475*, พิมพ์ครั้งที่ 5. (กรุงเทพฯ : ท้าวเดียวกัน, 2553) .

เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 ด้วยการถวาย “ฎีกา” เพื่อเสนอแนะแสดงความคิดเห็นหรือขอพระราชทานพระมหากรุณาธิคุณต่อพระมหากษัตริย์ ซึ่งมาจากกลุ่มคนหรือกลุ่มอาชีพอย่างน้อย 5 กลุ่ม ได้แก่ 1) พวกทนาย 2) พวกเสมียน 3) ผู้ใหญ่บ้านและผู้นำชาวนา 4) ผู้นำราษฎรในเขตเมืองหลวงและผู้นำกรรมกร และ 5) พวกครูประชาบาลและพระภิกษุ⁹

การจัดกลุ่มปัญญาชนที่มีบทบาทเคลื่อนไหวทางความคิดก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองออกเป็นลักษณะข้างต้นของนครินทร์ มีความสอดคล้องกับประเด็นหลักที่บทความนี้ต้องการนำเสนอ กล่าวคือ ปัญญาชนอีสานกลุ่มแรก ๆ ที่จะได้ปรากฏบทบาทและท่าทีในการตอบสนองทางการเมืองภายหลังเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 ไปแล้วนั่นก็คือกลุ่มข้าราชการท้องถิ่น โดยในที่นี้จะได้นำงานเขียนสำคัญสองชิ้นคือ งานของขุนพรหมประศาสน์ และงานของอำ บัญไทย มาศึกษาวิเคราะห์และอธิบายให้เห็นถึงภาพตัวแทนบางส่วนของทัศนะของปัญญาชนชาวอีสานที่มีต่อระบอบการเมืองแบบประชาธิปไตยในระยะแรกเริ่ม

วรรณกรรมการเมืองว่าด้วย “การเปลี่ยนแปลงการปกครอง” ของขุนพรหมประศาสน์

ขุนพรหมประศาสน์ (วรรณ พรหมกลีกร) เป็นชาวอำเภอพานานิคม (ปัจจุบันขึ้นกับจังหวัดอำนาจเจริญ) จังหวัดอุบลราชธานี ได้ถือกำเนิดในครอบครัวซึ่งจัดได้ว่าเป็นตระกูลคหบดีตระกูลหนึ่งพร้อมกันนี้ยังได้รับการศึกษาในระบบโรงเรียนที่รัฐสยามในสมัยรัชกาลที่ 5 จัดตั้งขึ้นตามนโยบายขยายการศึกษาแผนใหม่ไปสู่หัวเมืองมณฑลอีสาน ได้เข้ารับราชการครั้งแรกในตำแหน่งเสมียนและได้เลื่อนขึ้นเป็นปลัดอำเภอ นายอำเภอ และตำแหน่งสูงสุดในชีวิตราชการคือปลัดจังหวัด นอกจากนี้จะได้ชื่อว่าเป็นข้าราชการนักปกครองโดยอาชีพแล้ว โดยความสนใจส่วนตัวขุนพรหมประศาสน์เองยังได้รับการยกย่องให้เห็นปราชญ์และปัญญาชนท้องถิ่นคนหนึ่งจากผลงานวรรณกรรมการประพันธ์ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นวรรณกรรมประเภทคำสอน กลอน และนิทานพื้นบ้าน¹⁰ โดยงานเขียนสองชิ้นของขุนพรหมประศาสน์ที่สำคัญและเป็นผลโดยตรงมาจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ.2475 ได้แก่ *เหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการปกครอง คำกลอนภาษาไทย ภาคอีสาน*¹¹ และ *คำกลอนพากย์อีสานบรรยายรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม*¹²

เมื่อพิจารณาภูมิหลังชีวิตของขุนพรหมประศาสน์ร่วมกันทั้งโดยอาชีพหน้าที่การงานและความสนใจส่วนตัวแล้ว กล่าวได้ว่าวัตถุประสงค์ของงานเขียนเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงการปกครองทั้ง

⁹ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, *การปฏิวัติสยาม พ.ศ.2475*, หน้า 167-168.

¹⁰ อวิช ปุณโณทก, “พรหมประศาสน์, รองอำมาตย์โท ขุน” ใน *สารานุกรม วัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 9* (กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542), หน้า 2958-2961.

¹¹ ขุนพรหมประศาสน์, *เหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดินสยาม คำกลอนภาษาไทยภาคอีสาน* (กรุงเทพฯ : อักษรนิติ, 2475) .

¹² ขุนพรหมประศาสน์, *บรรยายรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม* (กรุงเทพฯ : ไทยเชชม, 2478) .

2 เล่มของขุนพรหมประศาสน์ อาจเป็นไปได้ทั้งที่เป็นการทำงานขึ้นเพื่อตอบสนองต่อความมุ่งหมายของรัฐบาล คณะราษฎรในการเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการปกครองระบอบใหม่ในฐานะที่เป็นข้าราชการ ปกครองที่มีหน้าที่โดยตรงในการเป็นสื่อกลางระหว่างรัฐบาลกับประชาชน หรืออาจเป็นการสร้างขึ้นตาม ความสนใจและความสมัครใจส่วนตัวที่ได้ถูกบังคับ/ขอร้องแต่อย่างใด¹³ หากแต่เมื่อพิจารณาโดยภาพรวมในแง่ที่สำคัญกว่าคือทัศนคติและอุดมการณ์ทางการเมืองเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 จากตัวบทในงานเขียนทั้งสองชิ้นของขุนพรหมประศาสน์จะพบว่ามีลักษณะที่ผสมผสานระหว่าง การมุ่งอธิบายและวิพากษ์วิจารณ์ระบอบการเมืองเก่าในฐานะที่ “ตัวระบอบการเมือง” ไม่สามารถตอบสนองต่อสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปได้ กับการพยายามสร้างภาพความ “เหนือกว่า” หรือ “ดีกว่า” ให้กับระบอบการเมืองในรูปแบบใหม่

ในด้านการมุ่งวิพากษ์วิจารณ์ระบอบการเมืองเก่าภายใต้รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยการปกครองของสถาบันกษัตริย์นั้น งานของขุนพรหมประศาสน์ทั้งสองชิ้นค่อนข้างมีน้ำเสียง ประณีประนอมกับระบอบเก่าในแง่ของตัวบุคคลโดยเฉพาะตัวองค์พระมหากษัตริย์ แต่สิ่งที่เป็นอุปสรรคขัดขวางความเจริญก้าวหน้าของชาติก็คือตัวระบอบการปกครองที่ไม่สนองตอบกับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป เช่นข้อความที่ว่า

แต่ก่อนหุบคนบ่คือกัน มับบ่คือสมัยเดี๋ยวนี้ แต่ก่อนก็บ้านช้อนเมืองหอม แต่ยอมมี อาณาเขตกว้าง ในหลวงคุ้มปกครองคือลูก... บัดนี้บ้านเมืองช้อนคนก็ชู้มาก ให้อากยุ่ง หลายอย่างนาพา ฟูปลออีกขาเขินวังน้ำ ช้ำลำบากการค้าขาย บ่สมหมายหากินลำบาก ทุกข์ยากแค้นฉีกจากปางหลัง บ่อสมหวังรัฐบาลเก่า คือพระเจ้าผู้อยู่เหนือหัว ทรงปิ่นบัว แก้วมาหลายทอด บ่อตลอดหนักหน้าต้มแถม แสมปีมาไพร่เมืองฮ้อนเคือค เขาอย่าเคียด ว่าพระกษัตริย์ เป็นผู้จักให้เฮาเคือคร้อน บ้านเมืองช้อนหากเป็นไปเอง¹⁴

ข้อความข้างต้นแปลความรวมกันได้ว่า สภาพการณ์สมัยก่อนผิดไปจากสมัยปัจจุบันที่ บ้านเมืองยังไม่มีผู้คนหนาแน่นคับคั่ง ทำให้ภายใต้อาณาเขตอันกว้างใหญ่ กษัตริย์ก็ยังคงสามารถดูแล ราษฎรได้อย่างทั่วถึง แต่มาถึงยุคปัจจุบันบ้านเมืองมีผู้คนหนาแน่นคับคั่ง ทั้งยังมีความรู้มากขึ้น ประกอบ กับสภาวะความยากลำบากในการประกอบอาชีพทำมาหากิน ที่เป็นปัญหาสะสมมาอย่างยาวนาน และ ถึงแม้จะมีความพยายามของกษัตริย์ในการแก้ไขแต่ก็เหมือนทำให้ปัญหาทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น แต่ก็ ไม่ควรกล่าวโทษว่าพระมหากษัตริย์เป็นผู้ทำความเดือดร้อนนี้ให้เกิดขึ้น หากแต่เป็นเพราะสภาพบ้าน เมืองที่เป็นไปเอง

อย่างไรก็ดี แม้จะกล่าวได้ว่าขุนพรหมประศาสน์ได้มองถึงความจำเป็นที่จะต้องสนับสนุนให้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง จากปัญหาเชิงโครงสร้างการใช้อำนาจของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ที่ไม่สนองตอบต่อสภาพการณ์ทางสังคมที่เปลี่ยนแปลง โดยไม่ได้เน้นกล่าวโทษโครงสร้างส่วนบนสุด

¹³ คู่มือสังเกตุในประเศกั้งกล่าวเพิ่มเติมใน พรเพ็ญ ชันตะกุล, “คำนำเรื่องเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดิน สยาม คำกลอนภาษาไทย ภาคอีสาน โดย ขุนพรหมประศาสน์” ใน รวมบทความประวัติศาสตร์, ฉบับที่ 7 (กุมภาพันธ์ 2528), หน้า 67 และ 72-73.

¹⁴ ขุนพรหมประศาสน์, เหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดินสยาม คำกลอนภาษาไทยภาคอีสาน, หน้า 4.

[ราชอาณาจักรไทยขุนพรหมประศาสน์ (วราณ พรหมกสิกร) และหนังสือเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดิน สยาม คำกลอนภาษาไทย ภาคอีสาน]

ในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างองค์พระมหากษัตริย์ก็ตามที แต่ในงานของขุนพรหมประศาสน์ก็ยังได้ ปรากฏร่องรอยของการพยายามวิพากษ์วิจารณ์และพาดพิงถึงตัวบุคคล ได้แก่ เจ้านายบางพระองค์ และข้าราชการชั้นสูงบางคนในระบอบเก่า ทั้งนี้คงปรากฏเป็นเพียงแต่ร่องรอยโดยปราศจากเนื้อความ เท่านั้นด้วยเพราะได้รับข้อท้วงติงจากคณะราษฎรผู้ตรวจทานงานชิ้นนี้ก่อนการอนุญาตจัดพิมพ์ (นาย พันเอก พระยาฤทธิอัคเนย์) ในทำนองให้ตัดทอนแก้ไขหรือถูก “เซ็นเซอร์” เพื่อป้องกัน “การกระทบ กระเทือนและชุ่นข้องหมองใจโดยไม่จำเป็น”¹⁵ เพื่อให้สอดคล้องกับบรรยากาศในการเปลี่ยนผ่านการ เมือง ซึ่งคณะราษฎรย่อมจะต้องป้องกันไม่ให้เกิดความตึงเครียดขึ้นระหว่างระบอบเก่าและ ระบอบใหม่ด้วยการประณีประนอมกับกลุ่มเจ้านายชั้นสูงและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่ยังคงมีอิทธิพลทาง การเมืองอยู่ในศูนย์กลางอำนาจ ด้วยเหตุนี้จึงไม่อาจวิเคราะห์ได้มากไปกว่านี้ว่าระดับน้ำเสียงของขุน- พรหมประศาสน์ที่วิพากษ์วิจารณ์พุดพาดพิงถึงคนกลุ่มต่าง ๆ ในระบอบเก่านั้นมีความหนักเบาในระดับ ไต เพราะคงเหลือปรากฏแต่เพียงแนวการเขียนในลักษณะความพรรณนาแบบกลาง ๆ ไม่แสดงความ คิดเห็นสุดโต่งไปในทางใดทางหนึ่ง¹⁶

ในอีกด้านหนึ่ง ภาพที่ปรากฏควบคู่ไปกับการมุ่งวิพากษ์วิจารณ์ให้เห็นถึงความไม่สนองตอบต่อสภาพทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปของระบอบเก่า ขุนพรหมประศาสน์ยังได้มีการสร้างภาพลักษณ์

¹⁵ “สำเนาจดหมายของคณะราษฎร” ใน ขุนพรหมประศาสน์, เหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดินสยาม คำกลอน ภาษาไทยภาคอีสาน, ไม่มีเลขหน้า

¹⁶ พรเพ็ญ ชันตะกุล, “คำนำเรื่องเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดินสยาม คำกลอนภาษาไทย ภาคอีสาน โดย ขุนพรหมประศาสน์,” หน้า 74.

ของระบอบใหม่ให้เป็นเสมือน “ของสูง” “ของดี” และมีค่าควรแก่การเคารพนับถือ โดยมี “รัฐธรรมนูญ” เป็นสิ่งเชิดชูที่สำคัญสูงสุด ดังปรากฏในงานของขุนพรหมประศาสน์ในงานอีกชิ้นหนึ่งคือ คำกลอนพากย์ อีสานบรรยายรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม ที่ว่า “...กลางคนปากเอียงเอ็นเสียงนั้นบ่งถึงความกลางคนกุมกวมเอ็นนู่น ๆ เอาง่าย ๆ หน่ายเด สังกบอัยผู้ผู้สืบทอดเอ็นเยื่อเยื่อห่วยห่วย บ่น้อ...”¹⁷ อันสื่อความได้ถึงความมักง่ายของบุคคลบางคนซึ่งเรียกขานรัฐธรรมนูญตามสะดวกแบบง่าย ๆ ว่า “นู่น ๆ ” ซึ่งขุนพรหมประศาสน์มองว่าเป็นเรื่องน่าอายและไม่สมควรอย่างยิ่ง นอกจากนี้ยังกล่าวเน้นย้ำถึงความ “สูงสุด” และ “ถาวร” ของ “ธรรมนูญ” (ก่อนที่จะมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับถาวรในวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475) ที่จะไม่มีความเปลี่ยนแปลงในสาระสำคัญหลัก แม้ว่าจะมีการผลัดเปลี่ยนผู้ปกครองและกฎหมายอื่น ๆ ก็ตาม ดังข้อความที่ว่า “...ขอให้คิดชื่อว่ากฎหมาย บ่ตายตัวเปลี่ยนแปลงภายนอกหน้า ที่ว่าแล้วคือด้ามดั่งกัน ธรรมนูญฉบับเดียนี่ ท่านชี้ไว้ตั้งขึ้นไว้วา เป็นหลักพาก่อการเบื้องต้น พ้นไปหน้าคงได้เปลี่ยนแปลง แต่คงแฝงบ่หนีหลักนี้...”¹⁸

นอกจากนี้งานเขียนของขุนพรหมประศาสน์ยังมีบทบาทสำคัญในการสร้างภาพลักษณ์ที่ดีให้กับกลุ่มคณะผู้ก่อการคือคณะราษฎร กระทั่งกล่าวได้ว่าเป็นปากเป็นเสียงแทนคณะราษฎรในการสื่อสารมายังประชาชนชาวภาคอีสาน ด้วยการกล่าวเน้นย้ำความเป็น “ผู้กล้า” และ “ผู้นำการเปลี่ยนแปลง” รวมไปถึงการแสดงท่าทีสนับสนุนนโยบายต่าง ๆ ของที่คณะราษฎรริเริ่มขึ้นอย่างแข็งขัน และโดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการแสดงบทบาทในการลบล้าง “ชาวลื้อ” ที่สะสมขึ้นในช่วงหลังจากเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองว่าคณะผู้ก่อการกระทำรุนแรงต่อกลุ่มเจ้านายและเชื้อพระวงศ์ และผลจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองที่ทำให้สถานะของพระมหากษัตริย์ตกต่ำลง¹⁹ ซึ่งบทบาทในข้อนี้มีปรากฏอยู่ในงานเขียนทั้งสองชิ้นของขุนพรหมประศาสน์เหมือน ๆ กัน การย้ำประเด็นเช่นนี้อยู่ซ้ำ ๆ นั้น ย่อมแสดงให้เห็นว่ายังคงมีกระแสข่าวลือในทางลบต่อคณะราษฎรสะสมอยู่อย่างต่อเนื่อง และในอีกทางหนึ่งก็แสดงให้เห็นถึงแนวความคิดความต่อเนื่องใน “กระบวนการสร้างความปรองดอง” ขึ้นระหว่างระบอบเก่าและระบอบใหม่ของคณะราษฎรที่ยังคงดำเนินต่อไปในช่วงระยะแรกของการสถาปนาระบอบประชาธิปไตยอีกทางหนึ่งเช่นกัน

โดยสรุปแล้ว การวิเคราะห์ทัศนคติและมุมมองที่มีต่อเหตุการณ์การปกครองที่ปรากฏในงานเขียนทั้งสองชิ้นของขุนพรหมประศาสน์นั้น เมื่ออาศัยแต่เฉพาะการตีความตามตัวอักษรที่ปรากฏและการพิจารณาในเชิงหน้าที่ของตัวงานทั้งสองชิ้นแล้ว ในทางหนึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นผลผลิตของการที่ตัวขุนพรหมประศาสน์เองดำรงสถานะความเป็นข้าราชการท้องถิ่นที่มีหน้าที่โดยตรงคือการใช้รัฐและเป็นตัวกลางสื่อสารความรู้ความเข้าใจ และความเป็นเหตุเป็นผลในแบบของรัฐไปสู่พลเมืองในท้องถิ่น

¹⁷ ขุนพรหมประศาสน์, บรรยายรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม, หน้า 8-9.

¹⁸ ขุนพรหมประศาสน์, เหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดินสยาม คำกลอนภาษาไทยภาคอีสาน, หน้า 10

¹⁹ รายละเอียดเพิ่มเติมในการวิเคราะห์ประเด็นนี้ดูใน บาทยัน อิมสำราญ, “คำกลอนพากย์อีสานบรรยายรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามของขุนพรหมประศาสน์” ใน บาทยัน อิมสำราญ (บรรณาธิการ), ภาษาและวรรณกรรมกับสังคม (กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549), หน้า 259.

งานของขุนพรหมประศาสน์มีความสำคัญในฐานะที่เป็นภาพสะท้อนภาพหนึ่งในการโต้ตอบอำนาจรัฐในระบอบเก่าในอีกรูปแบบหนึ่ง เป็นเสียงของชนชั้นปกครองในระดับท้องถิ่นภายใต้ระบอบเก่าที่พร้อมเปิดรับระบอบการเมืองใหม่ที่ดีกว่า หากแต่เป็นภาพและน้ำเสียงการโต้ตอบที่แฝงเร้นภายใต้ความ “กลาง ๆ” “ประนีประนอม” และ “ไม่สุดโต่ง” ด้วยเพราะถูกจำกัดขอบเขตการแสดงออกจากระบวนการประนีประนอมทางการเมืองหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากรัฐส่วนกลางหรือก็คือคณะราษฎรนั่นเอง

“กฤดาการบนที่ราบสูง” กับความคาดหวังต่อการเมืองในระบอบประชาธิปไตย

งานสำคัญอีกชิ้นหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครองมีส่วนสำคัญอย่างมากในการปลุกเร้าสำนึกทางการเมืองของปัญญาชนอีสานก็คืองานเขียนที่ชื่อว่า *กฤดาการบนที่ราบสูง*²⁰ ของอำ บัญไทย ซึ่งถูกใช้เป็นเอกสารแนะนำตัวและเสนอนโยบายเพื่อรับการคัดเลือกเป็นสมาชิกผู้แทนราษฎรของจังหวัดอุบลราชธานี ในการเลือกตั้งครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2476 แต่ก็ไม่ได้รับการคัดเลือก พร้อมกันนี้ในท้ายที่สุดยังถูกจับกุมเป็นนักโทษการเมืองในข้อหาต้องสงสัยว่ามีส่วนพัวพันกับ “กบฏบวรเดช”

อำ บัญไทย เป็นผลผลิตอีกตัวอย่างหนึ่งของระบบการศึกษาสมัยใหม่ที่ไดวางรากฐานมานับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ในทำนองเดียวกับขุนพรหมประศาสน์ ทั้งในแง่ของชาติกำเนิดที่ถือได้ว่ากำเนิดในตระกูลที่มีฐานะค่อนข้างดี ทำให้ได้รับการศึกษาในระบบโรงเรียนมาโดยลำดับ (โดยมีคุณวุฒิสูงสุดคือจบจากโรงเรียนฝึกหัดครูประถมกสิกรรม ในฐานะนักเรียนทุนเล่าเรียนหลวง ที่สอบไล่ใหญ่ทั่วประเทศได้เป็นลำดับหนึ่ง)²¹ ก่อนที่จะผันตัวเองเข้าสู่ระบบราชการ แต่ต่างกันว่าอำได้เติบโตมาในสายข้าราชการวิชาการคือ ครู ที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะในด้านการเกษตร ขณะที่ขุนพรหมประศาสน์เป็นข้าราชการในสายปกครอง

กระทั่งเมื่อเกิดเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครองขึ้น ครูอำก็ได้เริ่มหันเหความสนใจจากอาชีพข้าราชการมาสู่วงการการเมือง ซึ่งความสนใจเช่นนี้กล่าวได้ว่าเป็นกระแสเดียวกันกับคนในท้องถิ่นที่พยายามผันตัวเองเข้าไปมีส่วนร่วมในทางการเมืองระดับชาติในฐานะ “สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร” แต่ในกรณีของครูอำมีลักษณะพิเศษเฉพาะที่นอกเหนือไปจากการเสนอตัวเพื่อเป็นตัวแทนเป็นปากเป็นเสียงของ “ท้องถิ่น” แต่เพียงอย่างเดียว นั่นคือการนำเสนอแนวนโยบายที่ประกอบขึ้นจากแนวคิดที่แตกต่างแหวกแนวและล้ำหน้ายุคสมัยไปค่อนข้างมาก ทั้งนี้เป็นผลมาจากการที่ครูอำเป็นผู้ที่ให้ความสำคัญในด้านการพัฒนาความรู้เชิงหลักวิชาเป็นอย่างมาก (ซึ่งเป็นนับคุณสมบัติเบื้องต้นข้อหนึ่งที่ดีควรคาดหวังจาก “ผู้แทน” ในทัศนะของครูอำ ดังที่จะพบว่าโดยตลอดเนื้อความของ “กฤดาการบนที่ราบสูง” นั้น ประกอบไปด้วยเรื่องราวที่หลากหลายอันสะท้อนถึงคุณลักษณะความเป็นผู้ “รู้มาก” ของครูอำ ทั้งในเรื่องของรูปแบบการจัดการทางการเมืองปกครอง ระบบเศรษฐกิจแบบ

²⁰ อำ บัญไทย, กฤดาการบนที่ราบสูง (กรุงเทพฯ : สมาคมมิตรภาพผู้ป่วน-ไทย, 2543) .

²¹ ชัยสิริ สมุทวนิช, “ประวัตินายอำ บัญไทย” ใน กฤดาการบนที่ราบสูง, หน้า (12) .

ต่าง ๆ คิดความเชื่อ ปรัชญา ศาสนา ที่ได้สอดแทรกตัวอย่างเรื่องราวและเกร็ดทางประวัติศาสตร์ของดินแดนต่าง ๆ ทั่วโลกมาประกอบการอธิบาย ทั้งหมดนั้นสะท้อนให้เห็นถึงความพยายามในการพัฒนาตนเองเพื่อมุ่งหวังให้เป็นผู้แทนราษฎรที่หุดากว้างไกล ซึ่งสำนึกเช่นนี้เพิ่งเกิดขึ้นหลังมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ดังปรากฏข้อความในส่วนที่ว่าด้วย “ข้อควรคิด” ในตอนท้ายเล่มของหนังสือว่า

...หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ข้าพเจ้าคิดว่า วันหนึ่งอาจมีโอกาสได้เป็นผู้แทนราษฎรบ้าง จึงศึกษาอบรมตัวในหลักวิชาทั่วไป และวิชาสุดท้ายที่ข้าพเจ้าเรียนคือการคลัง ซึ่งเรียนควบคู่ไปกับหลายวิชาที่ยังไม่จบ เช่น กฎหมาย ระหว่างพักว่าง 6-7 เดือน ซึ่งมีโอกาสอยู่กับบ้านที่กรุงเทพฯ กลางวัน ข้าพเจ้าได้อบรมตนเองอย่างทรหด ได้พบตนเองที่หอพระสมุทศรัยสำหรับพระนครเสมอซึ่งที่นั่นมีหนังสือที่น่าศึกษาอยู่หลายเล่ม...

ในด้านการสร้างคำอธิบายเปรียบเทียบระหว่างระบอบการเมืองแบบเก่าและแบบใหม่ของครูอ๋า จะพบว่ามีความโน้มเอียงไปในลักษณะเช่นเดียวกันกับในงานของขุนพรหมประศาสน์ ที่มุ่งอธิบายถึงปัจจัยที่จำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากยุคสมัยและสภาพการทางสังคมที่เปลี่ยนแปลง โดยลักษณะเช่นนี้ปรากฏอยู่ในส่วนที่ว่าด้วยเรื่องเกี่ยวกับ “รัฐการและนิติการ” ที่ครูอ๋าได้แสดงให้เห็นถึงลำดับการพัฒนาของประวัติศาสตร์การปกครองโดยแบ่งตาม “อำนาจ” ที่ปกครองยุคสมัยนั้น ๆ ซึ่งในที่นี้สามารถเปรียบเทียบระบอบเก่าได้กับ “สมัยอำนาจกษัตริย์” และระบอบใหม่เปรียบได้กับ “สมัยอำนาจประชาชน” ดังนี้

... (ง) สมัยอำนาจกษัตริย์ ผู้ชกเก่ง ต่อยเก่ง คึกเก่ง รมเก่ง ไ้ตั้งตัวเป็นหัวหน้า ใ้หลักของผีหรือพระเจ้าและของศาสนาหรือศาสดาคุมกันเข้ากับแนวความคิดและประเพณีนิยมเป็นหลักกฎหมาย มีกษัตริย์เป็นผู้ปกครองอย่างพ่อใหญ่ดูแลทุกสุข มีข้าราชการแบ่งแยกงานไปช่วยทำแทนหูแทนตา... (จ) สมัยอำนาจประชาชน ต่อมาฝูงชนอลาคนขึ้น จึงเข้าช่วยคิดอ่านจัดการบ้านเมืองร่วมมือกับกษัตริย์ตามความต้องการของประชาชน เลือกตั้งผู้แทนเข้าออกเสียงแทนตน เพราะจะไปประชุมทุกคนไม่ได้ด้วยว่าเป็นจำนวนมากไม่มีที่พอ... บัดนี้เราเดินทางมาถึงอำนาจประชาชน และท่านจะใช้เสียงเลือกผู้เป็นปากเสียงแทนท่าน...

จากการเรียงลำดับให้เห็นถึงการเปลี่ยนผ่านยุคสมัยของอำนาจในการปกครองตามแนวการอธิบายของครูอ๋านั้นจะพบว่ามีการแฝงเร้นนัยการสร้างคู่ตรงข้ามในตัวของ “ประชาชน” ระหว่างยุคสมัยอำนาจกษัตริย์กับยุคสมัยอำนาจประชาชน ประชาชนในสมัยอำนาจกษัตริย์อาจกล่าวได้ว่าเป็นกลุ่มคนที่ “สมยอม” และ “ถูกควบคุม” จากระบบทางความเชื่อและระเบียบทางการเมืองที่กษัตริย์เป็นผู้สร้างขึ้น ขณะที่ประชาชนในสมัยอำนาจประชาชนนั้น มีความ “ฉลาดขึ้น” ทั้งยังมีความชอบธรรมในการใช้อำนาจจัดการบ้านเมืองเช่นเดียวกับกษัตริย์ และการที่กล่าวว่า “บัดนี้เราเดินทางมาถึงอำนาจประชาชน” ย่อมเท่ากับเป็นการผูกเอายุคสมัยอำนาจประชาชนเข้ากับระบอบใหม่ที่เพิ่ง

²² อ๋า บุญไทย, *กฤดาการบนที่ราบสูง*, หน้า 139 .

²³ อ๋า บุญไทย, *กฤดาการบนที่ราบสูง*, หน้า 26-27 .

[อ๋า บุญไทย และ หนังสือกฤดาการบนที่ราบสูง]

ถูกสร้างขึ้น ซึ่งมีผลผลักดันให้สมัยอำนาจกษัตริย์ที่ถูกกล่าวถึงก่อนการเกิดขึ้นของสมัยอำนาจประชาชนกลายเป็นตัวแทนของระบอบเก่าไปโดยปริยาย

อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่าสมัยอำนาจประชาชนตามการอธิบายของครูอ๋าในลักษณะนี้ ประชาชนเป็นผู้ “คิดอ่านจัดการบ้านเมืองร่วมมือกับกษัตริย์” ซึ่งในประเด็นนี้อาจเป็นไปได้ทั้งการสะท้อนนัยถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครองในมุมมองของครูอ๋าที่ไม่ได้มีเป้าประสงค์ที่จะมุ่งล้มล้างไปที่ตัวกษัตริย์ หากแต่เป็นเพียงการจำกัดอำนาจของกษัตริย์ลงและเพิ่มอำนาจให้กับประชาชนดังที่ครูอ๋าเองได้แสดงคาดหวังให้สถาบันกษัตริย์ภายใต้ระบอบใหม่เป็นไปลักษณะที่ “บูชาเคารพและสักการะลัทธิกษัตริย์ราชาเจ้าโดยเต็มตามพฤติกกรรมของไทยเยี่ยงญี่ปุ่น”²⁴

เมื่อกล่าวถึงประเด็นนี้ในลักษณะเปรียบเทียบเป็นการเฉพาะจะพบว่ารัฐธรรมนูญของญี่ปุ่นที่มีผลบังคับใช้ในขณะนั้น คือ รัฐธรรมนูญเมจิ (ประกาศใช้เมื่อ ค.ศ. 1889/พ.ศ. 2432) อันเป็นรัฐธรรมนูญที่ยังให้อำนาจแก่สมเด็จพระจักรพรรดิอย่างมาก ภายใต้รัฐธรรมนูญเมจิ สถานะของพระจักรพรรดิจะทรงเป็นองค์ประมุขที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ผู้ใดจะล่วงละเมิดมิได้ ทรงอยู่เหนือการวิพากษ์วิจารณ์ใด ๆ และทรงมีพระราชอำนาจอย่างเต็มที่ในการบังคับบัญชาการปกครองและการทหารของรัฐ อีกทั้งสภาไดเอท (สภาขุนนางและสภาผู้แทนราษฎร) จะเข้าแทรกแซงการคลังของราชสำนักไม่ได้ อย่างไรก็ตามพระจักรพรรดิมีได้ทรงทำหน้าที่ทางการเมืองโดยตรง แต่ทรงปกครองโดยผ่านคณะรัฐมนตรี ซึ่งนับว่าคณะรัฐมนตรีนี้มีอำนาจมากเพราะได้รับแต่งตั้งโดยตรงจากพระจักรพรรดิ จึงมีสิทธิยับยั้งกฎหมายใด ๆ ที่สภาผู้แทนราษฎรเสนอขึ้นมาได้ อีกทั้งองค์จักรพรรดิจะทรงยุบสภาเมื่อใดก็ได้ตามคำแนะนำของ

²⁴ อ๋า บุญไทย, *กฤดาการบนที่ราบสูง*, หน้า 146 .

[เทียบ ศิวพันธ์ กับผลงานแปล เอมิส ของรุสโซ เมื่อ พ.ศ. 2479 เพื่อสนับสนุนการปฏิวัติ 2475 และการเรียบเรียงปรัชญาการเมืองสมัยปัจจุบันใน พ.ศ. 2492 ที่สะท้อนความสนใจของเขาไปทางสังคมนิยม]

คณะรัฐมนตรี ในขณะที่ “อำนาจของประชาชน” มีเฉพาะในการเลือกตั้งผู้แทนราษฎรเท่านั้น²⁵

แม้จะกล่าวสรุปไม่ได้ว่าความคาดหวังของครุอำเภอสถานะของสถาบันกษัตริย์จะต้องมีความเทียบเท่ากับที่สถาบันจักรพรรดิของญี่ปุ่นภายใต้รัฐธรรมนูญเมจิได้รับ แต่นัยที่แฝงเร้นย่อมมีมากไปกว่าการให้เป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งของชาตินั้นคือความต้องการให้สถาบันกษัตริย์มีอำนาจทางการเมืองในลักษณะใดลักษณะหนึ่งอย่างเป็นทางการ มิได้อยู่ในฐานะ “เหนือการเมือง” ดังที่เข้าใจกันโดยทั่วไปในปัจจุบัน ซึ่งสอดคล้องกับแนวทางคำอธิบายเรื่องการใช้อำนาจของประชาชนที่ต้อง “คิดอ่านจัดการบ้านเมืองร่วมมือกับกษัตริย์” ตามที่ครุอำเภอได้แสดงไว้ข้างต้น

นอกเหนือไปจากการวิพากษ์วิจารณ์ระบอบเก่า ทศนะของครุอำเภอมีความล้ำหน้าและก้าวไกลไปถึงขั้นมีความกล้าที่จะวิพากษ์วิจารณ์ตัวระบอบใหม่เองด้วย ซึ่งอาจพิจารณาได้ว่าเป็นผลมาจาก การที่ครุอำเภอเป็นผู้มีความรู้ในหลักวิชาต่าง ๆ ที่หลากหลายนั่นเอง โดยประเด็นที่ระบอบใหม่ถูกวิพากษ์วิจารณ์ที่สำคัญก็คือเค้าโครงเศรษฐกิจแห่งชาติ ซึ่งครุอำเภอเรียกว่าเป็น “ลัทธิสหกรณ์แบบเพอฝัน” เป็นลักษณะของสังคมนิยมโดยรัฐหรือลัทธิ “โซเชลลิสม์” (Socialism) ที่นำมาสู่การเกิดขึ้นของสหกรณ์วงกว้างระดับชาติ ซึ่งไม่มีความเหมาะสม เพราะไม่ได้มีความเสมอภาคอย่างแท้จริงในแง่ของอุปนิสัยในระดับปัจเจกชนและความกระตือรือร้นในการศึกษาเล่าเรียนและประกอบการทำมาหากินที่แต่ละคนย่อมมีไม่เท่ากัน และความเสมอภาคอย่างเดียวที่ควรมีก็คือความเสมอภาคในทางกฎหมาย²⁶

เป็นที่น่าสังเกตว่าลักษณะการวิพากษ์วิจารณ์นโยบายทางเศรษฐกิจในลักษณะนี้สอดคล้องอย่างยิ่งกับลักษณะน้ำเสียงการวิพากษ์วิจารณ์ที่ปรากฏใน “สมุดปกขาว” อันเป็นพระบรมราชวินิจฉัยคัดค้านของรัชกาลที่ 7 ต่อเค้าโครงเศรษฐกิจหรือ “สมุดปกเหลือง” ที่เสนอโดยนายปรีดี

²⁵ รายละเอียดของรัฐธรรมนูญเมจิสรุปความจากเว็บไซต์ National Diet Library, <http://www.ndl.go.jp/constitution/e/etc/c02.html>, (เข้าถึง 7 กุมภาพันธ์ 2555).

²⁶ อ่า' บุญไทย, *กฏการบับที่ราบสูง*, หน้า 69-71 .

พนมยงค์ โดยเฉพาะใจความสำคัญที่ชี้ให้เห็นว่าแนวคิดเค้าโครงเศรษฐกิจวางอยู่บนฐานอุดมการณ์ทางการเมืองแบบสังคมนิยมโดยรัฐหรือ “โซเชลลิสม์”

อาจจะด้วยความกล้าที่จะวิพากษ์วิจารณ์แนวคิดที่เป็นผลผลิตภายใต้ระบอบใหม่ในชื่อหนังสือที่ว่า “กฏการบับที่ราบสูง” สอดคล้องกับกระแสฝ่ายต่อต้านรัฐบาลหรือ “กบฏบวรเดช” ที่รวมตัวกันโดยมีศูนย์กลางของการต่อต้านที่นครราชสีมาขณะนั้นนี้เองเป็นผลทำให้ครุอำเภอถูกเพ่งเล็งเป็นพิเศษจากรัฐบาลคณะราษฎร ประกอบกับการที่ครุอำเภอได้แสดงเจตจำนงทางการเมืองบางประการไว้ในตอนท้ายของหนังสือเล่มดังกล่าวที่สะท้อนความคิดทางการเมืองของเขาว่า

...แม้ว่าข้าพเจ้าอาจจะได้ติดต่อกับคณะชนบางเหล่า ซึ่งได้เตรียมพร้อมที่จะตั้งคณะการเมืองคณะหนึ่งขึ้นทันที ภายหลังจากเมื่อ 5 ปีหรือ 10 ปีข้างหน้า หากว่ารัฐบาลได้มีความจำนงหมายที่จะให้กระทำดังนี้ได้ก็ตาม ข้าพเจ้าก็ไม่มีสิทธิที่จะนำแนวคิดของคณะชนนั้นมาเผยแพร่เป็นส่วนบุคคล แม้ว่าข้าพเจ้าอาจจะได้ช่วยเตรียมแนวคิดเหล่านั้นบ้างก็...²⁷

เจตจำนงดังกล่าวของครุอำเภอทั้งช่วงเวลาที่ “กฏการบับที่ราบสูง” ถูกตีพิมพ์ออกมาในช่วงก่อนหน้าที่จะเกิดเหตุการณ์ “กบฏบวรเดช” ใน พ.ศ.2476 เพียงไม่นานนั้นทำให้ “คณะชนบางเหล่า” ที่ครุอำเภอกล่าวถึงนั้น แม้ไม่อาจระบุได้อย่างแน่ชัดว่าเป็นคนกลุ่มใดกันแน่ แต่อย่างไรก็ตาม คำว่า “คณะชนบางเหล่า” ที่ปรากฏในหนังสือของครุอำเภอที่จะใช้ในการหาเสียงเลือกตั้งครั้งนั้น คณะราษฎรเชื่อว่าคำดังกล่าวหมายถึง “คณะเจ้านาย” ซึ่งเป็นกลุ่มพลังสำคัญในการก่อการกบฏครั้งนั้นขึ้น²⁸ ด้วยเหตุนี้ ครุอำเภอจึงถูกจับกุมในฐานะมีส่วนเกี่ยวข้องกับการต่อต้านรัฐบาล เขากลายเป็นนักโทษการเมืองและต้องยุติบทบาทและชีวิตทางด้านการเมืองที่ต้องการ “คิดอ่านจัดการบ้านเมืองร่วมมือกับกษัตริย์” ไปโดยสิ้นเชิง

สรุป

จากทศนะของปัญญาชนอีสานที่ปรากฏในงานเขียนไม่ว่าจะเป็นของขุนพรหมประศาสน์หรืออ่า' บุญไทย อาจสรุปลักษณะร่วมอันสำคัญได้คือการพยายามส่งเสริมสถานะของระบอบการปกครองระบอบใหม่หรือก็คือระบอบประชาธิปไตยควบคู่ไปกับการวิพากษ์วิจารณ์ให้เห็นถึงการไม่สนองตอบต่อยุคสมัยของระบอบการปกครองแบบเก่าหรือก็คือระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่ทั้งนี้ ข้อวิพากษ์วิจารณ์ต่าง ๆ เหล่านั้นยังคงดำเนินอยู่ภายใต้บรรยากาศการเปลี่ยนผ่านทางการเมืองที่มีข้อจำกัดอันจะต้องรักษาสมดุลระหว่างอำนาจในระบอบเก่าและการแสวงหาที่ทางเพื่อสถาปนาความมั่นคงให้กับระบอบใหม่และรอยต่อของความคิดทางการเมืองแบบเก่าและใหม่ที่ดำรงอยู่ขณะนั้น อย่างไรก็ตามของบุคคลทั้งสองยังเป็นภาพสะท้อนของความคิดต่อการเมืองไทยภายใต้ระบอบประชาธิปไตยในช่วงแรกเท่านั้น ซึ่งในช่วงต่อมานั้นปัญญาชนอีสานหลายกลุ่ม โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือกลุ่ม ส.ส.อีสาน ผู้มีความคิดทางการเมืองที่ให้ภาพอนาคตทางการเมืองของไทยชัดเจนมากยิ่งขึ้น พวกเขาเหล่านั้นได้เข้ามาบทบาททางการเมืองในระดับรัฐอันได้แสดงบทบาทความเคลื่อนไหวที่ส่งผลสะท้อนต่อการเมืองไทยมากยิ่งขึ้นในเวลาถัดมา

²⁷ อ่า' บุญไทย, *กฏการบับที่ราบสูง*, หน้า 146.

²⁸ อ่า' บุญไทย, *กฏการบับที่ราบสูง*, หน้า 14.

การแสวงหาบทบาทของ
สถาบันพระมหากษัตริย์
ภายใต้รัฐธรรมนูญ
ระหว่าง พ.ศ. 2478 - 2487

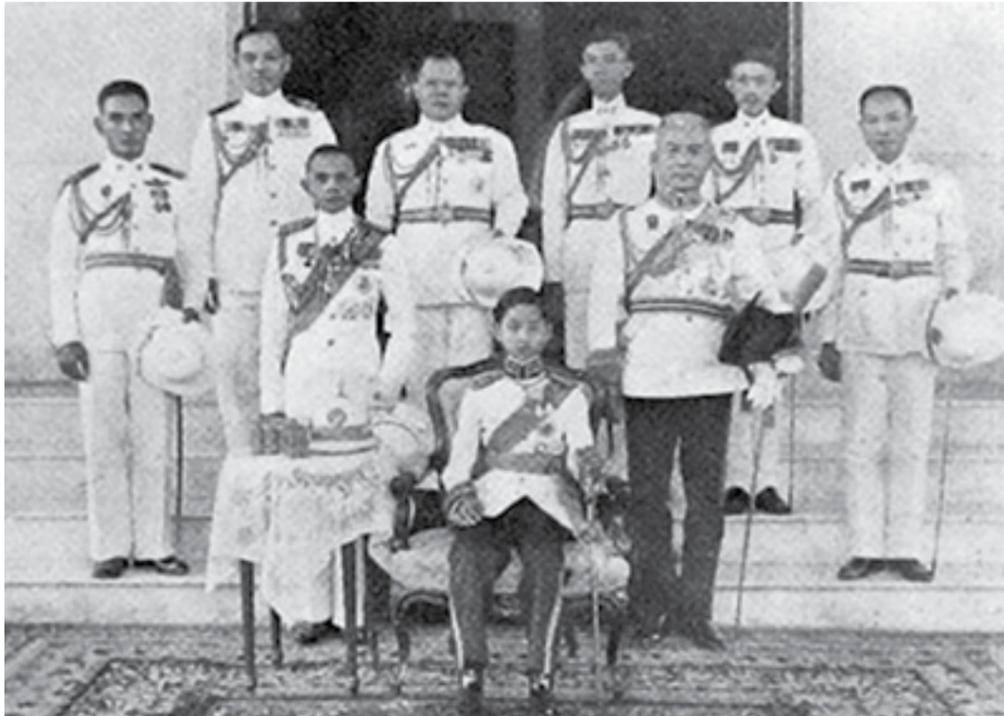
ศรัณยู เทพสงเคราะห์

การปฏิวัติสยามของคณะราษฎร เมื่อ พ.ศ. 2475 ถือเป็นเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ที่เปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจทางการเมืองของสยามจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่มีพระมหากษัตริย์อยู่เหนือกฎหมาย มาสู่การปกครองระบอบการปกครองที่พระมหากษัตริย์ถูกจำกัดพระราชอำนาจภายใต้รัฐธรรมนูญซึ่งการเปลี่ยนแปลงนี้ถือเป็นความกล้าหาญและคุณูปการอันใหญ่หลวงของคณะราษฎรที่ได้วางรากฐานการปกครองของประเทศชาติด้วยหลักวิชาที่แน่นอน โดยมีรัฐธรรมนูญเป็นกติกาสถิตสูงสุดในการปกครอง รวมถึงเปิดโอกาสให้กลุ่มคนที่หลากหลายเข้ามามีส่วนร่วมในการปกครองอย่างแท้จริง

อย่างไรก็ตามจากการจำกัดพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์และการจัดความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันทางการเมืองในขณะนั้นกลับก่อให้เกิดปัญหาใหญ่ให้แก่คณะราษฎรว่า จะจัดวางบทบาทและหน้าที่ขององค์พระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญอย่างไร เนื่องจากบทบาทและหน้าที่ขององค์พระมหากษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญอาจกล่าวได้ว่าไม่ได้มีสูตรตายตัว ถึงแม้ว่าจะมีการกำหนดบทบาทไว้ในรัฐธรรมนูญ แต่ก็มียุทธศาสตร์บางอย่างที่เป็นชนบประเพณี อาทิ ธรรมเนียมปฏิบัติที่ไม่ปรากฏในกฎหมาย ซึ่งหลังการปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475 คณะราษฎรต้องรับภาระในการแสวงหาบทบาทอันเหมาะสมของสถาบันและองค์พระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ¹

แม้ว่าในระยะแรกคณะราษฎรจะสามารถกำหนดบทบาทของพระมหากษัตริย์ในระบอบใหม่ร่วมกับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังปรากฏในรัฐธรรมนูญฉบับถาวร (10 ธันวาคม พ.ศ. 2475) ที่เพิ่มพระราชอำนาจบางส่วนให้แก่พระมหากษัตริย์ แต่จากความขัดแย้งระหว่างรัชกาล

¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ระหว่างสถาบันและองค์พระมหากษัตริย์,” ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 22 ฉบับที่ 7 (พฤษภาคม 2544), หน้า 53.

[พระเจ้าอู่หัวอานันท์มหิตลทรงฉายพระบรมฉายาลักษณ์ร่วมกับพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภาและพลเอกเจ้าพระยาพิชัยบรมโยธิน คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ พร้อมด้วยสมุหราชองครักษ์ และราชองครักษ์ เมื่อคราวเสด็จนิวัติสู่พระนคร ครั้งแรก พ.ศ. 2481 ที่มณฑล : วิจารณ์ วิจารณ์วาทการ, ประวัติพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยเซม, 2485) . (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอกอู่หัวพิชัยบรมโยธิน 16 ธันวาคม พ.ศ. 2485)]

ที่ 7 กับคณะราษฎรที่จบลงด้วยการสละราชสมบัติของรัชกาลที่ 7² ย่อมสะท้อนถึงความล้มเหลวของทั้งสองฝ่ายในการแสวงหาบทบาทของพระมหากษัตริย์ในระบอบใหม่ ดังนั้น คณะราษฎรจึงต้องเริ่มต้นแสวงหาบทบาทดังกล่าวใหม่อีกครั้งในรัชสมัยพระเจ้าอู่หัวอานันท์มหิตล แต่เนื่องจากขณะนั้นพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ยังทรงพระเยาว์ ทางคณะราษฎรจึงตั้งคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เพื่อทำหน้าที่ปฏิบัติพระราชกิจในพระนามาภิไธยพระมหากษัตริย์ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ คณะผู้สำเร็จราชการฯ เป็นตัวแทนของสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างเป็นทางการ และส่งผลให้คณะผู้สำเร็จราชการฯ มีส่วนสำคัญในการแสวงหาบทบาทที่เหมาะสมของสถาบันพระมหากษัตริย์ในระบอบใหม่ไปโดยปริยาย

² ความขัดแย้งระหว่างรัชกาลที่ 7 กับคณะราษฎร เริ่มจากการเสนอเค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐมนูธรรม (มีนาคม พ.ศ. 2476 ตามปฏิทินปัจจุบัน) นำไปสู่เหตุการณ์ต่อเนื่องไม่ว่าจะเป็นกรณีอำนาจของพระยามโนปกรณนิติธาดาด้วยการปิดสภาผู้แทนราษฎร (เมษายน พ.ศ. 2476) การรัฐประหาร (มิถุนายน พ.ศ. 2476) การเกิดกบฏบวรเดช (ตุลาคม พ.ศ. 2476) และสุดท้ายคือการสละราชสมบัติของรัชกาลที่ 7 (มีนาคม พ.ศ. 2478 ตามปฏิทินปัจจุบัน) ดู ณัฐพล ใจจริง, “คว่ำปฏิวัติ-โค่นคณะราษฎร : การก่อตัวของระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข,” ฟ้าเดียวกัน, ปีที่ 6 ฉบับที่ 1 (มกราคม-มีนาคม 2551), หน้า 104-146. และสมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, ประวัติศาสตร์ที่เพิ่งสร้าง (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ 6 ตุลาคม, 2544) .

ทั้งนี้ การศึกษาบทบาทของคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในช่วงหลังการปฏิวัติสยาม อาจกล่าวได้ว่ามีงานวิชาการที่ศึกษาประเด็นดังกล่าวนี้ค่อนข้างน้อย ซึ่งงานที่โดดเด่นคืองานของณัฐพล ใจจริง³ ได้ศึกษาผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์/คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในฐานะสถาบันพระมหากษัตริย์ในระบอบใหม่ ว่ามีปฏิสัมพันธ์กับสถาบันการเมืองต่าง ๆ ในระบอบใหม่อย่างไร และปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวมีผลกระทบต่อระบอบการเมืองอย่างไร ขณะทำงานของนครินทร์ เมฆไตรรัตน์⁴ ได้พิจารณาคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในฐานะสถาบันการเมืองของระบอบใหม่ โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 8 ว่ามีส่วนเกื้อหนุนให้ระบอบใหม่มีความมั่นคงมากขึ้น ส่วนงานสองชิ้นของกอบแก้ว สุวรรณทัต-เพียร⁵ ได้ศึกษาคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในฐานะตัวแทนอย่างเป็นทางการของสถาบันพระมหากษัตริย์ในสมัยรัชกาลที่ 8 โดยใช้เอกสารการทูตร่วมสมัยบรรยายความตึงเครียดทางการเมืองระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับรัฐบาลคณะราษฎร อย่างไรก็ตาม การศึกษาของนักวิชาการข้างต้นกลับมีข้อจำกัดคือ การไม่สามารถเข้าถึงเอกสารชั้นต้นของไทยในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

ดังนั้น การศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาจะพยายามรวบรวมเอกสารชั้นต้นที่กระจัดกระจายทั้งจากแหล่งต่าง ๆ อาทิ หอจดหมายเหตุแห่งชาติและห้องสมุดสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี มาช่วยเติมเต็มหรือสานต่อองค์ความรู้ของงานทั้งสามชิ้นข้างต้นให้มีความกระจ่างชัดมากขึ้น โดยคำถามหลักในการศึกษาครั้งนี้คือ คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในสมัยรัชกาลที่ 8 กับสถาบันการเมืองอื่น ๆ มีส่วนในการแสวงหาบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญอย่างไร โดยให้ความ

[บทประพันธ์ของพระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา ทรงนิพนธ์ขึ้น ชื่นชมและสนับสนุนรัฐบาลในระบอบประชาธิปไตย พ.ศ. 2485]

³ ณัฐพล ใจจริง, “กำเนิดระบอบประชาธิปไตยแบบอำนาจจำกัด ปฏิสัมพันธ์ระหว่างสถาบันทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตย 2475-2490,” ฟ้าเดียวกัน, ปีที่ 9 ฉบับที่ 1 (มกราคม-มีนาคม 2554), หน้า 116-137.

⁴ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ : ฟ้าเดียวกัน, 2553) .

⁵ Kobkua Suwannathat-Pian, Thailand's Durable Premier: Phibun Through Three Decades 1930-1957 (New York: Oxford University Press, 1995) . และ Kobkua Suwannathat-Pian, Kings, Country and Constitutions: Thailand's Political Development 1932-2000 (New York: RoutledgeCurzon, 2003) .

สำคัญกับพิธีกรรมและระเบียบแบบแผนต่าง ๆ เพื่อทำความเข้าใจการแสดงออกอย่างเป็นรูปธรรมเกี่ยวกับหลักการพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ ในส่วนขอบเขตของช่วงเวลาในการศึกษาคือระหว่างพ.ศ. 2478 – 2487 อันเป็นช่วงเวลาที่ปรากฏว่ามีกำหนดระเบียบแบบแผนของสถาบันพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ โดยปี พ.ศ. 2478 คือ ปีที่สภา ฯ และรัฐบาลพระยาพหล ฯ แต่งตั้งคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในรัชสมัยพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ส่วนปี พ.ศ. 2487 คือ ปีที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี และพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ลาออกจากตำแหน่ง

คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ชุดแรกในรัชกาลที่ 8: จุดเริ่มต้นของการกำหนดบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ภายใต้ระบอบใหม่ของคณะราษฎร

ภายหลังจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสละราชสมบัติในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2477 (พ.ศ. 2478 ตามปฏิทินปัจจุบัน) รัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนาและสภาผู้แทนราษฎรได้อัญเชิญพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอานันทมหิดลขึ้นครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ 8 แห่งราชวงศ์จักรี แต่เนื่องจากพระองค์ยังทรงพระเยาว์และทรงบริหารพระราชภาระไม่ได้ ดังนั้น รัฐบาลจึงเห็นควรตั้งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ซึ่งในการสรรหาบุคคลที่จะเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์นั้น พระยาพหลพลพยุหเสนาได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ อดีตผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในสมัยรัชกาลที่ 7 เมื่อวันที่ 2 มีนาคม พ.ศ. 2477 (พ.ศ. 2478 ตามปฏิทินใหม่) เพื่อทบทวนให้พระองค์เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ แต่กรมพระยานริศ ฯ ทรงปฏิเสธ โดยให้เหตุผลว่าพระองค์ทรงพระชรามาก⁶

ดังนั้น รัฐบาลจึงประชุมกันและมีมติให้ตั้งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ 3 ท่าน ประกอบด้วยพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตน์จาตุรนต์ ทรงเป็นประธาน, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา และเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) โดยในการลงมติภายในคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ให้ถือเอาเสียงข้างมากเป็นประมาณ และในการลงนามในเอกสารนั้นให้ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์อย่างน้อย 2 ท่านเป็นผู้ลงนาม⁷

⁶ “บันทึกเรื่องนายกรัชมณฑลมาเฝ้าสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระวิศ ฯ วันที่ 2 มีนาคม พ.ศ. 2477” ใน สลค. (2) สลค.3.22/1 เรื่องตั้งชื่อผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ และการออกจากตำแหน่ง (5 มกราคม 2476 – 9 มีนาคม 2494) .

⁷ ดูความเห็นเกี่ยวกับคณะผู้สำเร็จราชการ ฯ ชุดนี้ใน ปรีดี พนมยงค์, “ความเป็นไปบางประการภายในคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์,” ปรีดี พนมยงค์ และ บัวย อิงภากรณ์, บางเรื่องเกี่ยวกับพระบรมวงศานุวงศ์ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 (นครหลวงกรุงเทพธนบุรี: โรงพิมพ์นิวเดชน์, 2515), หน้า 51-52. และ ม.จ.ทูลพิสมัย คิศกุล, สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็นประวัติศาสตร์เปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ : มติชน, 2551), หน้า 170-177. ขณะที่งานของ Judith A. Stowe เห็นว่าคณะผู้สำเร็จราชการชุดแรกเป็นบุคคลที่มีภาพลักษณ์ไม่ขัดแย้งกับรัฐบาล รวมถึงไม่มีบทบาททางการเมืองที่โดดเด่นในสมัยรัชกาลที่ 7 ดู Stowe, Judith A., Siam become Thailand : a story of intrigue (Honolulu: University of Hawaii Press, 1991), p. 87.

[คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ พ.ศ. 2478 ประกอบด้วยพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา (ซ้าย) กรมหมื่นอนุวัตน์จาตุรนต์ (กลาง) และเจ้าพระยายมราช (ขวา) ที่มาภาพ: พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, , สำนักพระราชวังที่คลังส่วนพระองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) กับประวิติเจ้าพระยายมราช (พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงธรรม, 2482). (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) 10 เมษายน พ.ศ. 2482)]

คณะผู้สำเร็จราชการ ฯ ชุดแรกในรัชกาลที่ 8 ที่มีกรมหมื่นอนุวัตน์จาตุรนต์เป็นประธาน ฯ ถือว่าเป็นคณะผู้สำเร็จราชการ ฯ ที่มีความสัมพันธ์เป็นอย่างดีกับรัฐบาลคณะราษฎร หากเทียบกับผู้สำเร็จราชการ ฯ ในสมัยรัชกาลที่ 7⁸ ดังสะท้อนให้เห็นถึงความกระตือรือร้นในความร่วมมือกับรัฐบาลและสภาผู้แทนราษฎรในการกำหนดบทบาทของคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในระบอบรัฐธรรมนูญ รวมถึงให้ความร่วมมืออย่างดีกับรัฐบาลในการให้ความเห็นต่าง ๆ เกี่ยวกับร่างกฎหมายหรือหาหรือขอราชการซึ่งความสัมพันธ์ที่ราบรื่นข้างต้น ส่วนหนึ่งเป็นผลจากคณะราษฎรเริ่มมีอำนาจที่มั่นคงมากขึ้นภายหลังจากการปราบปรามฝ่ายใต้การปฏิวัติ ขณะเดียวกันการสละราชสมบัติของรัชกาลที่ 7 ยังทำให้คณะราษฎรสามารถกำหนดบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ให้อยู่ภายใต้ระบอบรัฐธรรมนูญอย่างแท้จริง ที่ไม่ให้พระมหากษัตริย์มีอำนาจในทางการเมือง มีแต่เพียงอำนาจในการพิธีกรรมและลงนาม นอกจากนี้ การกระทำใด ๆ ของพระมหากษัตริย์ต้องทำตามคำแนะนำของคณะรัฐมนตรีซึ่งเป็นองค์กรฝ่ายบริหาร เช่น การออกแถลงการณ์เกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวหรือคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ทางที่

⁸ ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลกับผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในสมัยรัชกาลที่ 7 ก่อนข้างจะขัดแย้งกันอย่างชัดเจน ซึ่งจากการประมวลรายงานการประชุมคณะรัฐมนตรีระหว่างเดือนตุลาคม – มีนาคม 2477 ผู้สำเร็จราชการ ฯ มีความขัดแย้งกับรัฐบาลในเรื่องร่างพ.ร.บ. อากรมฤคก, ร่างพ.ร.บ. เวศคิยสังหามิทธิย์, และเรื่องอำนาจในการสั่งจ่ายเงินปีพระบรมวงศานุวงศ์ รวมถึงไม่ทรงลงพระนามร่างกฎหมาย 3 ฉบับข้อโต้แย้ง ร่างพ.ร.บ. แก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายลักษณะอาชญา พ.ศ. 2477, ร่างพ.ร.บ. แก้ไขเพิ่มเติมวิธีพิจารณาความอาชญา พ.ศ. 2477 และร่างพ.ร.บ. แก้ไขเพิ่มเติมประมวลอาญา พ.ศ. 2477 ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับการประหารชีวิต

จะจงรักภักดีต่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล และว่าจะรักษาไว้และปฏิบัติตามซึ่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามทุกประการ¹⁸

ในประเด็นสถานที่ปฏิญาณตนของคณะผู้สำเร็จราชการฯ หม่อมเจ้าวรรณไวทยากรเห็นว่า ควรปฏิญาณตนที่สภาผู้แทนราษฎร (พระที่นั่งอนันตสมาคม) อันจะเปิดโอกาสให้สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรได้ทำความรู้จักกับคณะผู้สำเร็จราชการฯ อันจะเป็นการเชื่อมสัมพันธ์ได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ หม่อมเจ้าวรรณไวทยากรยังตั้งข้อสังเกตแบบแผนประเพณีของคณะผู้สำเร็จราชการฯ ของประเทศยูโกสลาเวียที่นายกรัฐมนตรียูโกสลาเวียได้ไปหาคณะผู้สำเร็จราชการฯ และเสนอขอลาออก แต่คณะผู้สำเร็จราชการฯ ได้ขอให้นายกรัฐมนตรีและคณะรัฐมนตรีดำรงตำแหน่งต่อไป ว่ามีลักษณะตรงกับกรณีที่คณะผู้สำเร็จราชการฯ ของประเทศไทยให้การรับรองรัฐบาลของพระยาพหลฯ เพื่อรับผิดชอบต่อการสละราชสมบัติของรัชกาลที่ 7¹⁹

จากการพิจารณาของที่ประชุมคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2477 (พ.ศ. 2478 ตามปฏิทินใหม่) ได้มีมติเห็นชอบตามความเห็นของหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร²⁰ และคณะผู้สำเร็จราชการฯ ได้ปฏิญาณตนต่อสภาผู้แทนราษฎร ในวันที่ 25 มีนาคม พ.ศ. 2477 ซึ่งจากการดำเนินการในครั้งนี้ได้เป็นประเพณีที่ปฏิบัติอย่างต่อเนื่องเมื่อมีการแต่งตั้งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ใหม่ทุกครั้ง อันสะท้อนบทบาทของคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในระบอบประชาธิปไตยที่มีเงื่อนไขผูกพันกับสภาผู้แทนราษฎรได้อย่างเป็นรูปธรรม รวมถึงมีคำมั่นสัญญาว่าจะจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์และพิทักษ์รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม

การวางระเบียบการ ที่ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์จะเสด็จและไปในที่ต่าง ๆ

คณะผู้สำเร็จราชการฯ ยังร่วมมือกับรัฐบาลในการกำหนดระเบียบแบบแผนต่าง ๆ ของสถาบันพระมหากษัตริย์ในระบอบใหม่ ดังสะท้อนได้จาก “การวางระเบียบการที่ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์จะเสด็จและไปในที่ต่าง ๆ ” โดยเรื่องนี้คณะผู้สำเร็จราชการฯ ได้ยื่นเรื่องผ่านทางกระทรวงวังมาหารือกับรัฐบาลว่า ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ (ทั้งคณะหรือรายบุคคล) หากได้รับเชิญเสด็จและไปในสถานที่ใด ๆ ควรเสด็จและไปในสถานะเช่นไร และควรดำเนินการอย่างไร ซึ่งจากการพิจารณาของคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 8 เมษายน พ.ศ. 2478 ได้ตกลงว่า เรื่องดังกล่าวควรอยู่ในดุลพินิจของคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์โดยความเห็นชอบของรัฐบาล ซึ่งมีรัฐมนตรีว่าการกระทรวงวังเป็นผู้แทนใกล้ชิดอยู่แล้ว และควรวางหลักเกณฑ์ไว้ประกอบการวินิจฉัย ได้แก่

(5 มกราคม 2476 - 9 มีนาคม 2494) .

¹⁸ “บันทึกเรื่องคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ขอความคำริ่เรื่องที่จะไปให้สมาชิกสภาผู้รั้งและเรื่องการปฏิญาณตน ลงวันที่ 15 มีนาคม 2477”.

¹⁹ “บันทึกเรื่องคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ขอความคำริ่เรื่องที่จะไปให้สมาชิกสภาผู้รั้งและเรื่องการปฏิญาณตน ลงวันที่ 15 มีนาคม 2477”.

²⁰ รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 73/2477 (18 มีนาคม 2477) .

(๑) งานใดถ้าหากโดยปกติ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่จำเป็นต้องเสด็จฯ ออกเป็นประธานประกอบงานนั้นด้วยพระองค์เอง อาทิ การออกวิ่งทูต, แขกเมือง, สวนสนาม หรืองานที่รัฐบาลจัดขึ้นเป็นเกียรติยศแก่ชาติบ้านเมือง เช่น งานพิธีฉลองรัฐธรรมนูญ คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ควรออกทั้งคณะ

(๒) งานใดโดยปกติสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่จำเป็นต้องเสด็จฯ โดยพระองค์เอง อาทิ งานกิจการของกระทรวงต่าง ๆ, งานกีฬานักเรียน, งานพระราชทานปริญญา อาจไปรถเกล้าฯ ให้ผู้แทนพระองค์แทนได้ โดยหน้าที่ย่อมตกเป็นภาระของประธานคณะกรรมการผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เสด็จในงานนั้นในฐานะผู้แทนพระองค์ เว้นแต่จะมีมติคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ให้องค์ใดองค์หนึ่งไปเป็นประธานประกอบงาน

(๓) งานใดโดยปกติสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่ทรงรับเชิญก็ได้ อาทิ งานของสโมสรสมาคม หรือเอกชน, งานพระราชทานรางวัลต่าง ๆ หากเป็นการสมควรจะรับเชิญ คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์จะมีบัญชาให้พระวาทองศ์องค์ใดเสด็จแทนพระองค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้²¹

[คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ เป็นประธานในพิธีเปิดอาคารศึกษาศึกษาและประเทาณปริญญาบัตร ในวันที่ 9 กรกฎาคม 2479]

แต่อย่างไรก็ตามเมื่อกระทรวงวังนำเสนอมติที่ประชุมคณะรัฐมนตรีในประเด็นดังกล่าวต่อคณะผู้สำเร็จราชการฯ ทางคณะผู้สำเร็จราชการฯ กลับยังข้องใจอยู่ว่าการไปในที่และงานต่าง ๆ ในทางส่วนตัวในขณะที่ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์อยู่นั้น จะสมควรเพียงไรให้หาหรือมายัง

²¹ รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 3/2478 (8 เมษายน 2478) .

[คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในปี พ.ศ. 2478 ประกอบด้วย เจ้าพระยามมาช (ซ้าย) พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา (กลาง) และ เจ้าพระยาพิชัยนาครโยธิน (ขวา) ที่มาภาพ: พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, สำนักพระราชวังคดีเลขาส่วนพระองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงเจ้าพระยามมาช (บัน สุกุม) กับประวัติเจ้าพระยามมาช (พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงธรรม, 2482).]

รัฐบาล ดั่งนั้นกระทรวงวังจึงนำเรื่องดังกล่าวขึ้นสู่การพิจารณาของคณะรัฐมนตรีในวันที่ 29 เมษายน พ.ศ. 2478 ซึ่งที่ประชุมตกลงว่า ถ้าเหตุเชิญเป็นทางราชการหรือกึ่งราชการ ควรหารือรัฐบาล ถ้าเหตุเชิญเป็นการส่วนตัว ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์จะรับเชิญหรือไม่รับเชิญก็แล้วแต่จะเห็นสมควร ไม่ต้องหารือรัฐบาล แต่ถ้ารับเชิญบุคคลหนึ่งแล้ว ควรรับเชิญบุคคลอื่น ๆ ด้วย และควรจะสอบถามเสียก่อนว่าจะเชิญผู้ใดบ้างเพราะควรมีรัฐมนตรีเป็นผู้รับเชิญไปนายหนึ่งด้วย²²

นอกจากนี้ภายหลังจากที่หน่วยงานต่าง ๆ เชิญคณะผู้สำเร็จราชการ ฯ ไปในงานต่าง ๆ เพิ่มมากขึ้น ทางรัฐบาลจึงมีหนังสือแจ้งแก่หน่วยงานราชการต่าง ๆ ว่า “ขอให้เจ้าของงานเชิญคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เสียแต่เนิ่น ๆ ทั้งนี้เพื่อว่างานใดที่จักต้องพระราชทานพระบรมราโชวาทหรือพระราชดำรัสประการใด ก็จักได้มีโอกาสพอที่จะดำเนินการได้ทันกำหนดนั้น”²³

กล่าวโดยสรุปแบบแผนในการเชิญผู้สำเร็จราชการ ฯ ไปในงานต่าง ๆ นั้นขึ้นอยู่กับดุลพินิจของผู้สำเร็จราชการ ฯ ตามประเภทของงาน โดยมีรัฐบาลเป็นผู้ให้ความเห็นชอบทั้งในการไปในงานต่าง ๆ รวมถึงการพระราชทานพระบรมราโชวาทหรือพระราชดำรัสในงานต่าง ๆ ด้วย

²² รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 9/2478 (29 เมษายน 2478) .

²³ “หนังสือที่ น.10170/2478 ลงวันที่ 30 มกราคม 2478” ใน สลค. (2) สลค.3.22/2 เรื่องระเบียบการที่คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์จะออกรับแขกเมือง และไปในงานพิธี หรือในที่ต่าง ๆ (28 มีนาคม 2477 – 7 พฤษภาคม 2491) .

แบบแผนประเพณีของคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ในช่วง พ.ศ. 2478 - 2481

ภายหลังจากการสิ้นพระชนม์ของประธานคณะผู้สำเร็จราชการ ฯ คณะรัฐมนตรีจึงเสนอสภาผู้แทนราษฎรให้ลงมติเห็นชอบให้ตั้งเจ้าพระยาพิชัยนาครโยธิน (อุ่ม อินทรโยธิน) เป็นผู้สำเร็จราชการในตำแหน่งที่ว่างอยู่ พร้อมกับตั้งพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภาเป็นประธานคณะผู้สำเร็จราชการ ฯ²⁴ โดยคณะผู้สำเร็จราชการ ฯ ในช่วงนี้นับว่ามีความสัมพันธ์ที่ดีกับรัฐบาล คณะราษฎรเป็นอย่างมาก และมีส่วนสนับสนุนการปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่มีกษัตริย์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญ อันทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันกษัตริย์กับรัฐบาลและสภาผู้แทนราษฎรเกิดแบบแผนที่ชัดเจนมากขึ้น²⁵ ตัวอย่างที่เด่นชัดคือ การช่วยแก้ปัญหาวิกฤตการณ์การเมืองภายในรัฐบาลช่วงปี พ.ศ. 2478 และการลาออกของคณะผู้สำเร็จราชการ ฯ จากปัญหาการซื้อขายที่ดินพระคลังข้างที่

คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ กับการแก้ปัญหาวิกฤตการณ์การเมืองในปี พ.ศ. 2478

คณะผู้สำเร็จราชการ ฯ มีบทบาทในการบรรเทาวิกฤตการณ์การเมืองภายในรัฐบาลปีพ.ศ. 2478 ซึ่งเป็นเหตุการณ์ความตึงเครียดภายในรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนา เมื่อพระยาพหล ฯ ลาหยุดราชการเพื่อพักผ่อนที่จังหวัดราชบุรีเป็นระยะเวลาถึง 5 เดือน นับตั้งแต่ปลายเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2478 จนถึงต้นเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2478 (ปฏิทินปัจจุบัน พ.ศ. 2479) และขอให้คณะผู้สำเร็จราชการ ฯ ปลดเขาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี²⁶ ซึ่งจากการประชุมคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2478 เพื่อพิจารณาประเด็นดังกล่าว ที่ประชุมตกลงว่า ตามรัฐธรรมนูญบัญญัติว่าความเป็นรัฐมนตรีจะสิ้นสุดลงเฉพาะตัวโดยตาย ลาออก ขาดคุณสมบัติ หรือสภาผู้แทนราษฎรลงมติไม่ไว้วางใจ การปลดออกจากตำแหน่งไม่มี ฉะนั้นทางคณะรัฐมนตรีจึงส่งตัวแทนไปเจรจากับนายกรัฐมนตรีที่ราชบุรี²⁷ ซึ่งหลังจากสามารถเกลี้ยกล่อมให้พระยาพหล ฯ กลับมารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต่อไปได้สำเร็จ ที่ประชุมคณะรัฐมนตรีจึงมอบหมายให้รักษาการแทนนายกรัฐมนตรีกับเลขาธิการคณะรัฐมนตรีไปพบคณะผู้สำเร็จราชการ ฯ เพื่อรายงานการเจรจากับนายกรัฐมนตรีให้ทราบก่อนที่คณะผู้สำเร็จราชการ ฯ จะได้นำ

²⁴ ปรีดี พนมยงค์, “ความเป็นไปบางประการภายในคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์,” หน้า 54-55.

²⁵ ณัฐพล ใจจริง, “กำเนิดระบอบประชาธิปไตยแบบอำนาจจำกัด ปฏิสัมพันธ์ระหว่างสถาบันทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตย 2475-2490,” หน้า 125.

²⁶ สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล ได้วิเคราะห์วิกฤตการณ์เมืองครั้งนั้นว่าเป็นผลมาจากความขัดแย้งจากการที่จอมพล ป. พิบูลสงครามแสดงอำนาจ (assertion of authority) อันสร้างความไม่พอใจให้กับพระยาพหล ฯ และปรีดี เหตุการณ์ครั้งนั้นยุติลงเมื่อปรีดีตัดสินใจย้ายตัวเองจากกระทรวงมหาดไทยไปอยู่กระทรวงการต่างประเทศ เพื่อลดความอิจฉาและระแวงของจอมพล ป. พิบูลสงคราม (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, “ประวัติศาสตร์วันชาติไทยจาก 24 มิถุนายน ถึง 5 ธันวาคม,” หน้าเกี่ยวกับ ปีที่ 2 ฉบับที่ 2 (เมษายน – มิถุนายน 2547), หน้า 88-91.

²⁷ รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 76/2478 (14 ตุลาคม 2478) .

การตามทางที่ควรต่อไป²⁸

ทั้งนี้จากการไปพบคณะผู้สำเร็จราชการ ฯ ทางผู้แทนคณะรัฐมนตรีได้ชี้แจงว่า เรื่องที่พระยาพหล ฯ ขอให้ผู้สำเร็จราชการ ฯ ปลดออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีนั้น ไม่ได้ปรึกษากับคณะรัฐมนตรี ฉะนั้นจึงเป็นเรื่องของคณะผู้สำเร็จราชการ ฯ ที่จะดำเนินการต่อไป ซึ่งจากที่คณะผู้สำเร็จราชการ ฯ ชุดนี้ดำรงตนอยู่ภายใต้กรอบรัฐธรรมนูญอย่างเคร่งครัด คณะผู้สำเร็จราชการ ฯ จึงแก้วิกฤตการเมืองครั้งนี้ด้วยการอนุญาตให้พระยาพหล ฯ ลาพักผ่อนต่อไปอีกตามกำหนดที่นายแพทย์แนะนำ และให้กลับเข้าทำงานในตำแหน่งนายกรัฐมนตรีตามเดิม²⁹ อันช่วยให้บรรเทาวิกฤตทางการเมืองภายในรัฐบาลได้ในระดับหนึ่ง

การลาออกของคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ จากปัญหาการซื้อขายที่ดินพระคลังข้างที่

แบบแผนของสถาบันพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญยังสะท้อนได้จากกรณีทีคณะผู้สำเร็จราชการ ฯ ลาออกทั้งชุดเนื่องจากปัญหาการซื้อขายที่ดินพระคลังข้างที่³⁰ ดังนั้น การประชุมสภา ฯ วันที่ 29 กรกฎาคม พ.ศ. 2480 ทางสภา ฯ จึงเตรียมเลือกประธานคณะผู้สำเร็จราชการ ฯ ชุดใหม่ แต่วันรุ่งขึ้นประธานสภา ฯ ได้รับหนังสือจากคณะผู้สำเร็จราชการ ฯ ชุดเดิมแจ้งขอถอนความจำนงจะลาออก โดยให้เหตุผลว่า ประเทศไม่มีผู้แทนพระองค์พระมหากษัตริย์และไม่มีรัฐบาลอันแน่นอนที่จะบริหารราชการต่อไป³¹ ดังนั้น ที่ประชุมสภา ฯ จึงพิจารณาปัญหาว่าจะรับรู้ในเรื่องที่คณะผู้สำเร็จราชการ ฯ ชุดเก่าขอถอนใบลาหรือไม่ ซึ่งในที่สุดสภา ฯ ลงมติให้คณะผู้สำเร็จราชการ ฯ ชุดเดิมลาออกได้ และสภา ฯ จึงได้เริ่มทำการเลือกตั้งคณะผู้สำเร็จราชการ ฯ ชุดใหม่ สำหรับตำแหน่งประธานคณะผู้สำเร็จราชการ ฯ ตอนแรกสภา ฯ ได้เลือกสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์ ฯ แต่พระองค์ทรงปฏิเสธ ทางสภาจึงเลือกกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์แต่พระองค์ก็ปฏิเสธอีก ดังนั้น สภา ฯ จึงเลือกพระองค์เจ้าอาทิตย์ ฯ ตามเดิม ซึ่งพระองค์ทรงตอบรับ ขณะที่ผู้สำเร็จราชการอีกสองท่านนั้นทางสภา ฯ ได้เลือกเจ้าพระยาพิชเชษฐโยธินและเจ้าพระยาอมราช ดังนั้นจึงได้มีการประกาศตั้งคณะผู้สำเร็จราชการ ฯ ชุดใหม่อย่างเป็นทางการในวันที่ 4 สิงหาคม พ.ศ. 2480 และมีการทำพิธีปฏิญาณตนเข้ารับหน้าที่ ณ ที่ประชุมสภา ฯ ในวันถัดไป³²

²⁸ รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 77/2478 (16 ตุลาคม 2478) .

²⁹ รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 78/2478 (18 ตุลาคม 2478) และ รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 86/2478 (8 พฤศจิกายน 2478) .

³⁰ ฑู วิเทศกรณีย์, “ล้มรัฐบาล,” ใน อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพนายเลียง ไชยกาล (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา ลาดพร้าว, 2529), หน้า 16-37. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายเลียง ไชยกาล ณ เมรุวัดพระศรีมหาธาตุ วรมหาวิหาร วันที่ 18 สิงหาคม พ.ศ. 2529) และ “กระทู้ถาม เรื่อง ที่ดินของพระมหากษัตริย์” ใน รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 12/2480 (วิสามัญ) พ.ศ. 2480 (27 กรกฎาคม 2480) .

³¹ เสถียร ศกุนตลา, ชีวิตทางการเมืองของพ.อ. พระยาฤทธิอัคเนย์ (พระนคร: สำนักพิมพ์วิจิตร, 2514), หน้า 308-310.

³² เสถียร ศกุนตลา, ชีวิตทางการเมืองของพ.อ. พระยาฤทธิอัคเนย์, หน้า 311-318.

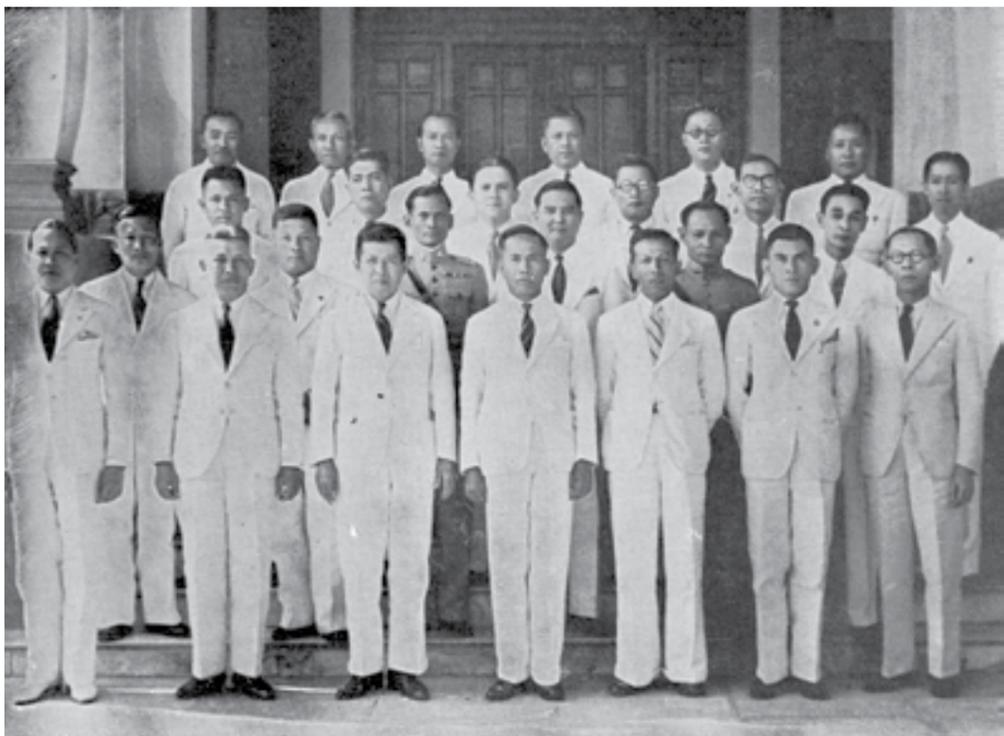

[คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์กลับจากพิธีเปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎร เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2481 ที่มณฑลทหารบกที่ 10 กรุงเทพฯ: พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, สำนักพระราชวังที่คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงเจ้าพระยาอมราช (ปั้น สุขุม) กับประวัติเจ้าพระยาอมราช (พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงธรรม, 2482)]

จากเหตุการณ์ทั้งสองข้างต้นย่อมสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ของคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ที่มีพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภาเป็นประธานกับสถาบันการเมืองอื่น ๆ ทั้งคณะรัฐมนตรีและสภาผู้แทนราษฎร โดยคณะผู้สำเร็จราชการ ฯ ชุดนั้นนับว่ามีส่วนสนับสนุนการปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญ ที่คณะผู้สำเร็จราชการ ฯ จะมีส่วนเกี่ยวพันรัฐบาล รวมถึงสามารถช่วยแก้ไขวิกฤตภายในรัฐบาลภายใต้กรอบของรัฐธรรมนูญ ขณะเดียวกันคณะผู้สำเร็จราชการก็มีความผูกพันกับสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งเป็นสถาบันการเมืองในระบอบประชาธิปไตยที่เป็นผู้เลือกตั้งและให้การรับรองคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

การแสวงหาบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ ภายใต้ระบอบพิบูลสงคราม (พ.ศ. 2481-2487)

คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2481-2487) นับเป็นช่วงเวลาที่มีความน่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากอยู่ภายใต้บริบทแวดล้อมที่แตกต่างไปจากช่วงปลายทศวรรษ 2470 เป็นอย่างมาก โดยเฉพาะการบริหารงานของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามที่มีแนวโน้มเผด็จการอำนาจนิยม ที่เน้นความสำคัญของนายกรัฐมนตรีในฐานะผู้นำของชาติ ซึ่งส่งผลทำให้รัฐบาลมุ่งจำกัดบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์มากขึ้น ประกอบกับจากความสัมพันธ์ส่วนบุคคลที่ใกล้ชิดระหว่างประธานคณะผู้สำเร็จราชการ ฯ กับนายกรัฐมนตรี จึงทำให้คณะผู้สำเร็จราชการ ฯ ในช่วงนี้ดูเหมือนอยู่ภายใต้อิทธิพลของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามจนเสมือนเป็นกลไก

[คณะรัฐมนตรีของจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ. 2482]

หนึ่งของรัฐบาลและไม่ใช่ตัวแทนของสถาบันพระมหากษัตริย์ที่เป็นอิสระ แม้ว่าจะปรากฏสัมพันธ์ที่ไม่ราบรื่นระหว่างผู้สำเร็จราชการบางท่านกับรัฐบาลเมื่อประเทศไทยเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่สองกับฝ่ายอักษะ แต่โดยภาพรวมคณะผู้สำเร็จราชการ ฯ ในช่วงนี้มีส่วนสำคัญในการค้ำจุนและสนับสนุนนโยบายของรัฐบาล อันสะท้อนบทบาทของของสถาบันพระมหากษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามได้เป็นอย่างดี³³

เมื่อพิจารณาการแต่งตั้งคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม มีลักษณะแตกต่างจากรัฐบาลพระยาพหล ฯ กล่าวคือ เดิมนั้นรัฐบาลและสภา ฯ จะริบแต่งตั้งผู้สำเร็จราชการ ฯ เพิ่มแทนผู้สำเร็จราชการ ฯ ที่สิ้นพระชนม์หรือถึงแก่กรรมทันทีเพื่อให้ผู้สำเร็จราชการ ฯ ครบ 3 ท่าน แต่เมื่อเจ้าพระยาบรมราชดิษฐ์ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ. 2481 ทางรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามกลับปล่อยให้คณะผู้สำเร็จราชการ ฯ มีเพียง 2 ท่าน โดยไม่มีการแต่งตั้งเพิ่มตามคำเรียกร้องของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรบางท่าน เนื่องจากรัฐบาลมีความเห็นว่าการตั้งคณะผู้สำเร็จราชการ ฯ 3 ท่านเป็นเพียงนโยบายและไม่ใช่ออกกฎหมายและในช่วงเวลาดังกล่าวยังไม่มีความจำเป็นที่จะต้องตั้งผู้สำเร็จราชการ ฯ เพิ่ม³⁴ ดังนั้น ตำแหน่งผู้สำเร็จราชการจึงว่างลงหนึ่งตำแหน่งเป็นระยะเวลาเกือบ 3 ปี จนกระทั่งเมื่อประเทศไทยเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 2 รัฐบาลและสภา ฯ จึงได้แต่งตั้งให้นายปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ. 2484 เมื่อเจ้าพระยา

³³ คู ปรีดี พนมยงค์, ความเป็นไปภายในคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์, หน้า 55-78.

³⁴ รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 19/2481 (10 มีนาคม 2481).

พิชเยนทรโยธินถึงแก่กรรมในปีถัดมา คณะผู้สำเร็จราชการ ฯ จึงเหลือเพียง 2 ท่านคือ พระองค์เจ้าอาทิตย์ ฯ และนายปรีดีเท่านั้น และเมื่อจอมพล ป. พิบูลสงครามลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2487 หลังจากนั้นไม่นานพระองค์เจ้าอาทิตย์ ฯ ได้ทรงลาออกจากตำแหน่งประธานคณะผู้สำเร็จราชการ ฯ เช่นกัน สภา ฯ จึงแต่งตั้งให้นายปรีดีเป็นผู้สำเร็จราชการ ฯ แต่เพียงผู้เดียว³⁵

การกำหนดพิธีการและการขอเฝ้าพระมหากษัตริย์ หรือผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

จากข้อมูลหลักฐานชั้นต้นบ่งชี้ว่า รัฐบาลจอมพล ป. มีความพยายามที่จะกำหนดบทบาทสถาบันพระมหากษัตริย์ (องค์พระมหากษัตริย์และผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์) โดยไม่ให้มีบทบาททางการเมืองใด ๆ นอกเหนือจากที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญ ด้วยการทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสัญลักษณ์ของชาติมีบทบาทเฉพาะการประกอบพระราชพิธีต่าง ๆ อันเกี่ยวเนื่องกับศาสนาและจารีตประเพณีของชาติเท่านั้น ดังปรากฏจากการที่รัฐบาลมอบหมายให้คณะกรรมการกฤษฎีกาตรวจค้นประเพณีของต่างประเทศที่มีพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ เมื่อวันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2482 ความว่า

ด้วยตามที่ได้มีการปกครองตามแบบประชาธิปไตยโดยมีพระมหากษัตริย์มาเป็นเวลา 7 ปีเศษแล้วนี้ ทางกรยังมิได้วางระเบียบและกำหนดหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ไว้เกี่ยวกับระเบียบการปฏิบัติอันเป็นพระราชกรณียกิจเกี่ยวกับหน้าที่ราชการ เช่นในพิธีการต่าง ๆ พิธีการใดสมควรให้พระมหากษัตริย์เสด็จไปเป็นประธาน พิธีการชนิดใดควรเป็นผู้มีเกียรติยศ เพราะเท่าที่เป็นอยู่ในขณะนี้ปรากฏว่าไม่ว่าพิธีการใดและชนิดใดมักจะเชิญคณะผู้สำเร็จราชการ หรือประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ไปเป็นประธานเสมอ ซึ่งเป็นการรบกวน และบางพิธีการก็ไม่จำเป็นและทั้งยังไม่เหมาะสมที่จะให้คณะผู้สำเร็จ ฯ ไปเป็นประธาน เพราะการที่คณะผู้สำเร็จจะไปในพิธีการใด ๆ นั้น ย่อมหมายถึงไปแทนองค์พระมหากษัตริย์ ฉะนั้นจึงมีบัญชานายกรัฐมนตรีให้ท่านตรวจค้นประเพณีของต่างประเทศที่มีพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ ว่า

๑. พิธีการชนิดใด จึงสมควรทูลเชิญให้พระมหากษัตริย์เป็นประธาน
 ๒. พิธีการชนิดใด ควรเชิญผู้มีเกียรติชั้นใดเป็นประธาน ทั้ง 2 ข้อนี้ให้วางระเบียบมาให้แน่ชัด
 ๓. การที่บุคคลภายนอก รวมทั้งชาวต่างประเทศถ้าจะขอเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์ควรจะมีระเบียบการอย่างไร
- ทั้งนี้ขอได้โปรดตรวจค้นประเพณีของต่างประเทศที่ปฏิบัติอยู่ แล้วบันทึกเสนอเพื่อนำเสนอคณะรัฐมนตรี”³⁶ (สะกดตามต้นฉบับ)

³⁵ ณัฐพล ใจจริง, “กำเนิดระบอบประชาธิปไตยแบบอำนาจจำกัด: ปฏิสัมพันธ์ระหว่างสถาบันทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยไทย 2475-2490,” หน้า 125-126.

³⁶ “หนังสือที่ ฎ.11855/2481 ลงวันที่ 18 มี.ค. 2482” ใน สลค. (2) สลค.3.22.1/9 การตรวจค้นประเพณีกำหนด

หลังจากที่คณะกรรมการกฤษฎีกาได้พิจารณาแบบแผนประเพณีจากต่างประเทศในระยะเวลา 8 เดือน³⁷ คณะกรรมการกฤษฎีกาจึงเสนอหลักการเบื้องต้นเกี่ยวกับการวางระเบียบเกี่ยวกับการทูลเชิญหรือการเข้าเฝ้ามายังคณะรัฐมนตรี ซึ่งสรุปความได้ดังนี้

(1) พิธีการอันสมควรทูลเชิญให้พระมหากษัตริย์เป็นประธาน ควรเป็นพิธีที่เกี่ยวกับความสำคัญของชาติ หรือรัฐพิธี และพิธีการอันเป็นราชประเพณีเคยเสด็จเป็นประธาน

(2) พิธีการอันควรเชิญผู้มีเกียรติต่าง ๆ เป็นประธาน ควรเป็นพิธีที่เกี่ยวกับประโยชน์ส่วนรวมของทางราชการ, พิธีการที่พระมหากษัตริย์ควรเสด็จเป็นประธานแต่ไม่เสด็จไป, พิธีการเกี่ยวกับกิจการของกระทรวงต่าง ๆ, และพิธีการเกี่ยวกับกิจการส่วนย่อยอันเป็นแขนงของกิจการใหญ่

(3) ระเบียบการขอเฝ้าพระมหากษัตริย์ แบ่งเป็นสำหรับคนไทยและคนต่างประเทศ ถ้าเป็นการเข้าเฝ้าทางราชการหรือกิจราชการ จะต้องได้รับความเห็นชอบจากรัฐบาล โดยถ้าเป็นคนไทยควรให้สำนักนายกรัฐมนตรีพิจารณาก่อนขั้นหนึ่ง ส่วนชาวต่างประเทศควรให้กระทรวงการต่างประเทศพิจารณาทำความเห็นมาก่อน³⁸

จากหลักการข้างต้น จอมพล ป. ในฐานะนายกรัฐมนตรีจึงมอบหมายให้พระองค์เจ้าวรรณไวทยากร ที่ปรึกษาสำนักนายกรัฐมนตรีพิจารณาหลักการข้างต้นเสนอความเห็นมายังนายกรัฐมนตรี³⁹ ซึ่งจากการพิจารณาอย่างยาวนานถึง 1 ปี 2 เดือน ที่ปรึกษาสำนักนายกรัฐมนตรีจึงเสนอหนังสือบันทึกความเห็นลงวันที่ 3 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2485 มายังนายกรัฐมนตรี สรุปความได้ว่า

1. พิธีการอันสมควรทูลเชิญให้พระมหากษัตริย์เป็นประธาน ในส่วนของรัฐพิธี พระองค์เจ้าวรรณไวทยากร ทรงตั้งข้อสังเกตว่า หลักการที่เกี่ยวกับรัฐพิธีที่วางไว้ถูกต้องแล้ว คณะรัฐมนตรีควรพิจารณาให้ชัดเจนว่า พิธีใดจะควรเสด็จไปเป็นประธานเอง หรือควรให้นายกรัฐมนตรีไปเป็นประธาน ส่วนพิธีการเป็นราชประเพณีเคยเสด็จเป็นประธาน ซึ่งเป็นพิธีที่ทางสำนักพระราชวังเรียกว่า พระราชพิธีสามารถสอบถามได้จากสำนักพระราชวังซึ่งได้ทำบัญชีไว้แล้ว นอกจากนี้ที่ปรึกษานายกรัฐมนตรียังตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับพิธีพระราชทานปริญญา ณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยวิชา-

หน้าที่พระมหากษัตริย์ภายใต้ระบอบรัฐธรรมนูญ (ปรับปรุงระเบียบ วิธีการ และการขอเฝ้า) (4 ธันวาคม 2483 - 5 เมษายน 2488) .

³⁷ คณะกรรมการกฤษฎีกาพยายามสอบไปทางต่างประเทศและจัดหาตำราประกอบการศึกษาแต่ดำเนินการไม่สะดวกเนื่องจากยุโรปอยู่ในภาวะสงคราม ดังนั้นคณะกรรมการกฤษฎีกาจึงสอบถามไปยังสถานทูตอังกฤษ ญี่ปุ่น และเบลเยียม ซึ่งเป็นประเทศที่มีพระมหากษัตริย์ปกครองภายใต้รัฐธรรมนูญ ซึ่งมีเพียงสถานทูตอังกฤษและญี่ปุ่นเท่านั้นที่ตอบมายังคณะกรรมการกฤษฎีกา

³⁸ “บันทึกเรื่องขอให้ตรวจค้นประเพณีของต่างประเทศที่มีพระมหากษัตริย์ภายใต้ระบอบรัฐธรรมนูญ ลงวันที่ 22 พฤศจิกายน 2483,” ใน สลค. (2) สลค.3.22.1/9 การตรวจค้นประเพณีกำหนดหน้าที่พระมหากษัตริย์ภายใต้ระบอบรัฐธรรมนูญ (ปรับปรุงระเบียบ วิธีการ และการขอเฝ้า) (4 ธันวาคม 2483 - 5 เมษายน 2488) .

³⁹ “หนังสือที่ น.8905/2483 ลงวันที่ 4 ธันวาคม 2483” ใน สลค. (2) สลค.3.22.1/9 การตรวจค้นประเพณีกำหนดหน้าที่พระมหากษัตริย์ภายใต้ระบอบรัฐธรรมนูญ (ปรับปรุงระเบียบ วิธีการ และการขอเฝ้า) (4 ธันวาคม 2483 - 5 เมษายน 2488) .

[การประชุมคณะรัฐมนตรีที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม ต้นศตวรรษ 2480]

ธรรมศาสตร์และการเมือง ว่าถ้าจะเทียบกับแบบอย่างในต่างประเทศนั้นไม่ใช่พิธีที่พระมหากษัตริย์จะเสด็จเป็นประธาน แต่ที่เคยปฏิบัติกันมาในประเทศไทยนี้ ถือว่ารัฐบาลมีนโยบายส่งเสริมอุดมศึกษาเป็นพิเศษ ดังนั้นจะคงพิธีดังกล่าวไว้หรือดำเนินการประการใดเป็นข้อนโยบายที่ท่านนายกรัฐมนตรีวินิจฉัย

2. พิธีการอันควรเชิญผู้มีเกียรติต่าง ๆ เป็นประธาน พระองค์ทรงไม่มีข้อสังเกตเพิ่มเติม เนื่องจากมีการวางหลักการที่ชัดเจนแล้ว

3. ระเบียบการขอเฝ้าพระมหากษัตริย์สำหรับคนไทย พระองค์ทรงตั้งข้อสังเกตว่าควรมีเพียง 3 กรณี ได้แก่ (1) คณะรัฐมนตรีเข้าเฝ้าขณะได้รับแต่งตั้งและออกจากตำแหน่ง (2) นายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท และ (3) เอกอัครราชทูตและอัครราชทูตเข้าเฝ้าในการไปรับตำแหน่งหน้าที่ ส่วนระเบียบการขอเฝ้าสำหรับคนต่างประเทศนั้น พระองค์ให้คงหลักการของบันทึกคณะกรรมการกฤษฎีกา แต่มีการแก้ไขข้อความเพียงเล็กน้อย⁴⁰

หลังจากจอมพล ป. นายกรัฐมนตรีพิจารณาความเห็นของที่ปรึกษานายกรัฐมนตรี เขามีบัญชาให้ทางสำนักพระราชวังพิจารณาดำเนินการตามสมควร ซึ่งในการพิจารณาขั้นนี้เห็นพ้องกับความเห็นของที่ปรึกษานายกรัฐมนตรี แต่สิ่งที่เพิ่มขึ้นจากการพิจารณาขั้นนี้คือ มีการวางระเบียบทูลเฝ้าประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับคนต่างประเทศ อันได้แก่

⁴⁰ “บันทึกเรื่องการตรวจค้นประเพณีของต่างประเทศที่มีพระมหากษัตริย์ภายใต้ระบอบรัฐธรรมนูญของที่ปรึกษานายกรัฐมนตรี ลงวันที่ 3 ก.พ. 2485” ใน สลค. (2) สลค.3.22.1/9 การตรวจค้นประเพณีกำหนดหน้าที่พระมหากษัตริย์ภายใต้ระบอบรัฐธรรมนูญ (ปรับปรุงระเบียบ วิธีการ และการขอเฝ้า) (4 ธันวาคม 2483 - 5 เมษายน 2488) .

(1) การจะเฝ้าประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เป็นทางราชการ เช่น ขอเฝ้าเพื่อถวายพระราชสาส์น หรือเพื่อทูลข้อความทางราชการตามคำสั่งที่ได้รับมา ควรติดต่อขอมายังรัฐมนตรีกระทรวงการต่างประเทศ (2) การขอเฝ้าส่วนเอกชน (private) เช่นขอเฝ้าเพื่อถวายเครื่องราชอิสริยาภรณ์ เป็นต้น ควรติดต่อขอมายังอธิบดีกรมพิธีการ กระทรวงการต่างประเทศ และ (3) การขอเฝ้าส่วนเฉพาะ (personal) โดยไม่ไปพูดข้อราชการเลยนั้น ควรติดต่อขอมายังอธิบดีกรมพิธีการ กระทรวงการต่างประเทศ เพื่อติดต่อไปยังราชเลขาธุการในพระองค์⁴¹ นอกจากนี้เลขาธิการพระราชวังได้เสนอข้อสังเกตว่า ในประเด็นการพระราชทานประกาศนียบัตรโรงเรียนนายร้อยและโรงเรียนนายเรือ ทางกระทรวงกลาโหมแจ้งว่าไม่มีงานพิธีใดที่จะต้องเชิญเสด็จพระมหากษัตริย์เป็นประจำ ส่วนพิธีพระราชทานปริญญาบัตรของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ซึ่งเดิมพระมหากษัตริย์เป็นประธานนั้น สมควรแก้ไขเป็นให้นายกรัฐมนตรีหรือรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการเป็นผู้ดำเนินการแทน⁴²

หลังจากจอมพล ป. พิจารณำบันทึกของสำนักพระราชวัง จึงมอบเรื่องให้ที่ปรึกษาสำนักนายกรัฐมนตรีพิจารณาอีกครั้งหนึ่ง โดยเชิญเลขาธิการคณะกรรมาธิการกฤษฎีกา ผู้แทนสำนักพระราชวัง และผู้แทนสภาวัฒนธรรมแห่งชาติร่วมพิจารณายกร่างขึ้นใหม่ในวันที่ 5 มกราคม พ.ศ. 2486 ซึ่งจากการประชุมได้ตกลงตามหลักการเดิม แต่เห็นควรแยกระเบียบเป็น 2 เรื่อง คือ (1) ระเบียบพิธีการและการขอเฝ้า ซึ่งเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ ควรเป็นระเบียบการทางสำนักพระราชวังและราชเลขาธุการในพระองค์ และ (2) พิธีการทางราชการ ซึ่งไม่เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ ควรทำเป็นมติคณะรัฐมนตรี ซึ่งจากการพิจารณาในที่ประชุมคณะรัฐมนตรีในวันที่ 20 มกราคม พ.ศ. 2486 ได้มีมติเห็นชอบด้วยและให้สำนักพระราชวังดำเนินการประกาศระเบียบพิธีการและการขอเฝ้า ส่วนพิธีทางราชการนั้นให้แจ้งให้กระทรวงต่าง ๆ ทราบเพื่อถือปฏิบัติต่อไป⁴³

จากมติคณะรัฐมนตรีข้างต้นทางสำนักพระราชวังจึงได้ออกประกาศเรื่อง ระเบียบพิธีการและการขอเฝ้า ซึ่งในระเบียบนี้ได้ระบุพิธีการที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นประธานไว้อย่างชัดเจนจำนวนรวมทั้งสิ้น 14 พิธี ได้แก่

พระราชพิธี ได้แก่ 1) พระราชพิธีขึ้นปีใหม่ 2) พระราชพิธีรัชชมงคล 3) พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลมาฆบูชา 4) พระราชพิธีวันพระสถิตมหาจักกรี 5) พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวิสาขบูชา 6) พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลหล่อเทียนพรรษา 7) พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอุปสมบทนาคหลวง 8) พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเข้าพรรษา 9) พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา 10) พระราชพิธีพระราชทานผ้าพระกฐิน 11) พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวันพระสถิตรัชกาลที่ 5

⁴¹ “หนังสือที่ น.2287/2485 ลงวันที่ 24 ธันวาคม 2485” ใน สลค. (2) สลค.3.22.1/9 การทวงคืนประเพณีกำหนดหน้าที่พระมหากษัตริย์ภายใต้ระบอบรัฐธรรมนูญ (ปรับปรุงระเบียบ วิธีการ และการขอเฝ้า) (4 ธันวาคม 2483 - 5 เมษายน 2488) .

⁴² “หนังสือที่ น.2287/2485 ลงวันที่ 24 ธันวาคม 2485” .

⁴³ “ที่.ว.15/2486 ลงวันที่ 23 มกราคม 2486” ใน สลค. (2) สลค.3.22.1/9 การทวงคืนประเพณีกำหนดหน้าที่พระมหากษัตริย์ภายใต้ระบอบรัฐธรรมนูญ (ปรับปรุงระเบียบ วิธีการ และการขอเฝ้า) (4 ธันวาคม 2483 - 5 เมษายน 2488).

รัฐพิธี ได้แก่ 1) รัฐพิธีรัชชมงคล 2) รัฐพิธีเปิดประชุมสมัยสามัญสภาผู้แทนราษฎร 3) รัฐพิธีฉลองรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย⁴⁴

ในส่วนของการแก้ไขเพิ่มเติมพระราชพิธีนั้น ตามประกาศระบุว่าแล้วแต่จะทรงพระกรุณา ขณะที่การแก้ไขเพิ่มเติมรัฐพิธีที่พระมหากษัตริย์เป็นประธานทำได้โดยมติคณะรัฐมนตรีนำความกราบบังคมทูล เพื่อทรงอนุญาต นอกจากนี้ในระเบียบนี้ยังระบุว่า หากรัฐพิธีที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นประธาน ถ้าพระมหากษัตริย์ไม่เสด็จหรือคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ไม่ไปให้นายกรัฐมนตรีเป็นประธานแทน⁴⁵

สำหรับการเข้าเฝ้าของคนไทย ตามประกาศกระทำได้โดยติดต่อกับราชเลขาธุการในพระองค์ เมื่อราชเลขาธุการในพระองค์รับคำขอพบ ให้ปรึกษาหารือกับเลขาธิการนายกรัฐมนตรีเพื่อจัดการพิจารณาตกลงต่อไป ส่วนการเข้าเฝ้าของชาวต่างประเทศ กระทำโดยติดต่อเจ้าหน้าที่กระทรวงการต่างประเทศ เมื่อกระทรวงการต่างประเทศได้รับคำขอแล้ว หากเป็นการพบตามระเบียบประเพณีให้ติดต่อกับราชเลขาธุการในพระองค์จัดการพบได้ หากเป็นกรณีพิเศษให้กระทรวงการต่างประเทศปรึกษาหารือกับเลขาธิการนายกรัฐมนตรี เมื่อเห็นสมควรให้พบได้จึงให้แจ้งไปยังราชเลขาธุการในพระองค์เพื่อจัดการเข้าพบต่อไป⁴⁶

จากข้อมูลข้างต้นกล่าวได้ว่า ปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการกำหนดระเบียบแบบแผนของสถาบันพระมหากษัตริย์ในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. น่าจะเกี่ยวข้องกับปัจจัยทางการเมืองเป็นสำคัญ เนื่องจาก จอมพล ป. พยายามจำกัดบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ไม่ให้มีบทบาททางการเมืองใด ๆ ที่อาจจะขัดแย้งกับบทบาทผู้นำแห่งชาติของตน ดังสะท้อนได้จากการปรับปรุงระเบียบพิธีการและการขอเฝ้าว่าถูกริเริ่มจากตัวจอมพล ป. เองโดยมีกลไกของรัฐบาลทั้งคณะกรรมาธิการกฤษฎีกา ที่ปรึกษานายกรัฐมนตรี และสำนักพระราชวังคอยสนับสนุนตามบัญชาของจอมพล ป. ขณะที่บทบาทของคณะผู้สำเร็จราชการ ฯ ซึ่งเป็นตัวแทนอย่างเป็นทางการของสถาบันพระมหากษัตริย์นั้นแทบไม่มีบทบาทในการปรับปรุงระเบียบดังกล่าว เนื่องจาก ไม่ปรากฏเอกสารโต้ตอบระหว่างรัฐบาลกับคณะผู้สำเร็จราชการ ฯ นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาประเด็นที่ทางคณะกรรมาธิการปรับปรุงระเบียบข้างต้นให้ความสำคัญนอกเหนือจากการจำแนกพิธีการใดบ้างที่ควรทูลเชิญพระมหากษัตริย์เป็นประธาน คือ การพิจารณาว่าผู้ใดมีอำนาจในการตัดสินใจต่อการขอเฝ้าพระมหากษัตริย์หรือคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ซึ่งประเด็นเหล่านี้สะท้อนการจำกัดพระราชอำนาจของสถาบันพระมหากษัตริย์ในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. หรือรัฐบาลคณะราษฎรได้เป็นอย่างดี โดยรัฐบาลจะมีบทบาทสำคัญในการวางแบบแผนให้สถาบันพระมหากษัตริย์มีพระราชอำนาจแต่เพียงพิธีการหรือเป็นเพียงสัญลักษณ์เท่านั้น ขณะเดียวกัน การตัดสินใจใด ๆ ของสถาบันพระมหากษัตริย์จะต้องอยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐบาลอันเป็นบทบาทที่เหมาะสมของสถาบันพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญในรัชสมัยพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล

⁴⁴ “ประกาศสำนักพระราชวัง เรื่องระเบียบพิธีการและการขอเฝ้า” ใน ราชกิจจานุเบกษา ตอนที่ 23 เล่ม 60 (20 เมษายน 2486).

⁴⁵ “ประกาศสำนักพระราชวัง เรื่องระเบียบพิธีการและการขอเฝ้า” ใน ราชกิจจานุเบกษา (20 เมษายน 2486).

⁴⁶ “ประกาศสำนักพระราชวัง เรื่องระเบียบพิธีการและการขอเฝ้า” ใน ราชกิจจานุเบกษา (20 เมษายน 2486).

รูปภาพ ลวดลาย และสัญลักษณ์ธนบัตรไทย: ภาพสะท้อนทางการเมือง

ชาติรี ประทีปนพทการ

ส

งคมไทยเริ่มมีธนบัตรใช้อย่างเป็นทางการเมื่อ พ.ศ. 2445¹ หรือราว 110 ปีที่ผ่านมา จวบจนปัจจุบันเรามีธนบัตรที่ประกาศใช้จำนวนทั้งสิ้น 16 แบบ โดย “ธนบัตรแบบสิบหก” เพิ่งนำออกใช้เพียงชนิดราคา 50 บาท เมื่อวันที่ 18 มกราคม พ.ศ. 2555 และในจำนวน 16 แบบ ยังจำแนกออกไปอีกหลายรุ่น หลายชนิดหลายราคา บางยุคยังมีแบบพิเศษเพิ่มอีกหลายแบบ โดยแต่ละแบบก็มีรูปร่างหน้าตา สีลัน และลวดลายที่แตกต่างกัน

ในฐานะที่อยู่ในแวดวงการออกแบบ ผู้เขียนมีความเห็นว่า ธนบัตรเป็นของใช้ในชีวิตประจำวันที่น่าสนใจควรค่าแก่การนำมาศึกษาวิเคราะห์ในเชิงการออกแบบมากที่สุดชนิดหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในแง่มุมการออกแบบธนบัตรที่สัมพันธ์กับความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมือง

แต่ที่ผ่านมา งานศึกษาเกี่ยวกับธนบัตรไทย (ซึ่งมีอยู่ไม่น้อย) กลับเน้นศึกษาเพียง 2 ประเด็นคือ ถ้าไม่ในเชิงประวัติศาสตร์ว่ามีกำเนิด พัฒนาการ ตลอดจนความเปลี่ยนแปลงอย่างไรบ้าง จากอดีตถึงปัจจุบัน² ก็เน้นที่การรวบรวมข้อมูลธนบัตรแต่ละแบบแต่ละรุ่นว่ามีรูปร่างหน้าตา เทคนิค

¹ ธนาคารแห่งประเทศไทย, 100 ปี ธนบัตรไทย 2445-2545 = Century of Thai Banknote: 1902-2002, (กรุงเทพฯ: ธนาคารแห่งประเทศไทย, 2545), หน้า 43.

² ตัวอย่างงานศึกษาในแนวทางนี้ อาทิ หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์, “ปรากฏา เรื่อง เงินตราสยาม (ธนบัตร),” ใน *ตำนานเงินตราและปรากฏาเรื่องเงินตราสยาม (ธนบัตร)* (พระนคร: กรมศิลปากร, 2504), หน้า 21-39., เจริญ ยงบุญเกียรติ, *เรื่องธนบัตรไทย* (พระนคร: ธนาคารแห่งประเทศไทย, 2515), นวรัตน์ เลขาภูล, *เบี้ย บาท กษาปณ์ แบงก์* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สารคดี, 2542), ศิริ การเจริญดี และคณะ, *วิวัฒนาการธนบัตรไทย* (กรุงเทพฯ: ธนาคารแห่งประเทศไทย, 2530), และ *ธนาคารแห่งประเทศไทย, 100 ปี ธนบัตรไทย 2445-2545 = Century of Thai Banknote: 1902-2002*. เป็นต้น

เพื่อแปลสมธนบัตรคือ ทำคุณคั้งนค้ สิบปี ึ่งตลอดชีวิตและปรับค้ะ
บาทหนึ่งสิบเท่าภาคธนบัตร/ปลอมแต่จนวนโนน จงมากกัก กิ่ง

การพิมพ์ ลายเซ็น วันประกาศใช้ สีสัน ลวดลาย รูปภาพ หรือรูปสัญลักษณ์อะไรบ้าง³ เพียงเท่านั้น โดยละเอียดทางสังคมและการเมืองบนลวดลายธนบัตรไปอย่างน่าเสียดาย

หลายคนหยิบใช้ธนบัตรทุกวันจนชินตา มองลวดลายสัญลักษณ์ที่ปรากฏอย่างผ่าน ๆ และไม่รู้ลึกถึงนัยใด ๆ ที่แฝงอยู่ หลายคนมองสิ่งเหล่านี้ว่าเป็นเรื่องหลักการสากลในการออกแบบที่ไม่ว่าสังคมไหนก็ไม่แตกต่างกัน เช่น ต้องใช้รูปใบหน้าประมุขแห่งรัฐ บุคคลสำคัญ และโบราณสถานของชาติ มาเป็นองค์ประกอบหลัก

[ซ้าย: ธนบัตรประเทศอังกฤษ ปี ค.ศ. 1960 อันเป็นธนบัตรแบบแรกที่มีใช้รูปราชินีเอลิซาเบธที่ 2 มาเป็นส่วนหนึ่งในการออกแบบ ขวา: ธนบัตรแบบสิบหก ชนิดราคา 50 บาท ออกใช้ พ.ศ. 2555]

แต่ความเป็นจริง ความเชื่อเหล่านี้มิได้เป็นเรื่องสากลแต่อย่างใด แน่นนอน การออกแบบธนบัตรมีเงื่อนไขบางอย่างร่วมกันเพื่อสร้างความเชื่อมั่นต่อตัวธนบัตร เช่น เทคนิคเฉพาะบางประการเพื่อป้องกันการปลอมแปลง หรือองค์ประกอบบางอย่างที่มักจะมีร่วมกัน เช่น ลายเซ็นผู้มีอำนาจรับผิดชอบ หมายเลขกำกับแต่ละฉบับ เป็นต้น แต่นั่นก็เป็นเพียงข้อกำหนดร่วมกันเพียงเล็กน้อยที่แทบไม่ได้มีนัยสำคัญต่อการออกแบบธนบัตรแต่อย่างใด

สังคมไทยมักเชื่อว่า ประเทศที่กษัตริย์ดำรงสถานะสัญลักษณ์ประมุขแห่งรัฐ จะต้องใช้ภาพใบหน้าของกษัตริย์เป็นองค์ประกอบหลักบนธนบัตรเสมอ ซึ่งไม่เป็นความจริง ขอยกตัวอย่างประเทศเดียวซึ่งคนไทยชอบอ้างกันว่าเวลาพูดเปรียบเทียบกับประเทศไทย นั่นก็คือ อังกฤษ

ธนบัตรประเทศอังกฤษไม่เคยใช้รูปกษัตริย์เป็นองค์ประกอบบนธนบัตรเลยจนกระทั่งเมื่อ ค.ศ. 1960⁴ หรือเมื่อเพียง 50 ปีที่แล้วมานี้เองที่ได้เริ่มนำรูป “ควีนเอลิซาเบธที่ 2” (Queen Eliza-

³ ตัวอย่างงานศึกษาในแนวทางนี้ อาทิ ซาลส์ สจ๊วต, ธนบัตรไทย = Thai Banknotes (กรุงเทพฯ: สำนักวิชาการพิมพ์, 2528), พิจิตร พูนพิณ, การออกแบบธนบัตร (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น กรมการปกครอง, 2521), ธนาคารแห่งประเทศไทย, 100 ปี ธนบัตรไทย 2445-2545 = Century of Thai Banknote: 1902-2002.) และ สมชาย แสงเงิน, คู่มือธนบัตรไทยฉบับทันสมัยและสมบูรณ์ที่สุด = Thai Banknotes Catalogue, complete & updated edition (กรุงเทพฯ: นิวไคว้ก, 2548) เป็นต้น

⁴ อย่างไรก็ตาม หากไม่มองธนบัตรของประเทศอังกฤษใด ๆ แต่มองในแง่ธนบัตรของ “สหราชอาณาจักร” (United Kingdom of Great Britain and Ireland) ก็ต้องถือว่า เคยมีการใช้รูปใบหน้ากษัตริย์มาออกแบบธนบัตรบ้างแล้ว

beth II) มาเป็นส่วนหนึ่งในการออกแบบ⁵ ยิ่งเราพิจารณาลวดลาย รูปภาพ และสัญลักษณ์ที่ปรากฏบนธนบัตรทั่วโลก เราก็มองพบลักษณะที่แตกต่างในการออกแบบไปอีกมากมาย ซึ่งคงไม่เหมาะที่จะนำมาแจกแจงในบทความนี้

การออกแบบธนบัตรกับสังคม

ประเด็นสำคัญที่ยกตัวอย่างขึ้นมาเพื่อบอกว่า การออกแบบธนบัตรเป็นเรื่องที่มีอิสระมากกว่าที่ใครหลายคนคิดเอาไว้ อย่างไรก็ตาม คำว่าอิสระมิได้หมายถึงอิสระของผู้ออกแบบในฐานะปัจเจกบุคคลที่จะทำการเลือกรูปภาพ ลวดลาย หรือ สัญลักษณ์ใด ๆ ก็ได้ที่คิดว่าเหมาะสมมาใช้ ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะธนบัตรมีสถานะเป็นเสมือนวัตถุสัญลักษณ์ของชาติ ทำหน้าที่เป็นภาพตัวแทนของสังคมซึ่งไม่ต่างเลยกับวัตถุสัญลักษณ์อื่น ๆ ของชาติ เช่น ธงชาติ เพลงชาติ ฯลฯ

ดังนั้น การออกแบบธนบัตรจึงเป็นเรื่องสำคัญในระดับที่อยู่เหนืออำนาจการออกแบบของใครคนใดคนหนึ่ง แต่เป็นการออกแบบโดยสังคมและวัฒนธรรม หรือพูดอีกนัยหนึ่งคือ ธนบัตรถูกออกแบบโดยชุดความคิด ความเชื่อ ค่านิยม และอุดมการณ์ที่ครอบงำสังคม ณ ขณะนั้น สิ่งนี้ต่างหากคือตัวกำหนดการออกแบบลวดลายบนธนบัตรว่าควรเป็นแบบใด

ในทัศนะส่วนตัว การออกแบบธนบัตร (โดยเฉพาะในสังคมไทย) เป็นกระบวนการที่แทบจะไม่แตกต่างกันเลยกับกระบวนการออกแบบชุดความทรงจำทางประวัติศาสตร์แห่งชาติ

ความทรงจำทางประวัติศาสตร์แห่งชาติ หากกล่าวอย่างย่อ เกิดขึ้นจากการเลือกหลักฐานบางอย่างขึ้นมาจากกองหลักฐานมหากาลในอดีต จากนั้นนำมาเรียงร้อยและลำดับความเข้าหากันด้วย “โครงเรื่อง” (Plot) บางอย่างตามแต่อดีต จุดยืน และอุดมการณ์ของ “ผู้สร้าง”⁶ โดยนำเสนอผ่านเครื่องมืออันหลากหลาย เช่น งานเขียนทางประวัติศาสตร์ ตำรา ละคร ภาพถ่าย การ์ตูน นิทรรศการ โฆษณา ฯลฯ และปลูกฝังต่อเนื่องผ่านกาลเวลาอันยาวนาน จนในที่สุด ชุดความเชื่อนี้ได้เปลี่ยนสถานภาพจากการเป็นเพียงความเชื่อบนอคติ จุดยืน และอุดมการณ์บางอย่าง กลายเป็นสัจธรรมเพียงหนึ่งเดียวที่เกี่ยวกับอดีตของชาติหรือของสังคมนั้น ๆ

การออกแบบชุดความทรงจำทางประวัติศาสตร์แห่งชาติ “ผู้สร้าง” ก็ได้หมายถึงปัจเจกบุคคล แต่หมายถึง ตัวความคิด ความเชื่อ ค่านิยม และอุดมการณ์ที่มีอำนาจครอบงำสังคมอยู่ ณ ขณะนั้น ๆ ที่เข้ามาเป็นตัวกำหนดบังคับว่า อะไรคือสิ่งที่เราควรจดจำ อะไรไม่ควรจำ อะไรควรถูก

อาทิ พระเจ้าจอร์จที่ 2, พระเจ้าจอร์จที่ 3 และ พระเจ้าจอร์จที่ 4 ที่เคยปรากฏอยู่บนธนบัตรของสกอตแลนด์บางแบบ เป็นต้น แต่กระนั้น รูปใบหน้ากษัตริย์ก็มีใช้กฎเกณฑ์ตายตัวที่ต้องมีเสมอในการออกแบบธนบัตรของสหราชอาณาจักรแต่อย่างใด แม้กระทั่งในปัจจุบัน

⁵ V. H. Hewitt and J. M. Keyworth, As Good as Gold: 300 Years of British Bank Note Design (London: British Museum Publications Ltd, 1987), p.126.

⁶ ดูรายละเอียดเพิ่มเติม ธงชัย วิจิระกุล, “เรื่อง, ลำดับเรื่อง, และโครงเรื่อง กับความรู้ประวัติศาสตร์,” จุลสารหอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์, ฉบับที่ 12 (มิถุนายน 2551 – พฤษภาคม 2552): 6-21.

ยกย่อง และอะไรควรถูกประณาม

การออกแบบธนบัตรก็มีลักษณะที่ไม่แตกต่างกันเลยในสาระสำคัญ

กรณีของไทย เมื่อคิดสร้างธนบัตรชุดใหม่ จะมีการกำหนดแนวคิดหลักของชุดขึ้นมา เช่น ชุดฉลองกรุง 200 ปี หรือ ชุดมหาราช เป็นต้น⁷ ซึ่งส่วนนี้จะทำหน้าที่เสมือน “โครงเรื่อง” (Plot) ที่คุมแนวทางในการออกแบบ จากนั้นก็จะเข้าสู่กระบวนการออกแบบคัดเลือกรูปภาพ ลวดลาย และสัญลักษณ์ต่าง ๆ (เปรียบได้กับการเลือกหลักฐานทางประวัติศาสตร์เพื่อมาสนับสนุนโครงเรื่องที่ตั้งเอาไว้) เพื่อใช้ประกอบในการออกแบบ ซึ่งการเลือกลวดลายอะไรหรือไม่เลือกลวดลายอะไรก็จะสัมพันธ์กับอุดมการณ์ที่กำลังครอบงำสังคม ณ ขณะนั้นเช่นเดียวกัน

ในการศึกษาประวัติศาสตร์ เป็นที่ยอมรับว่า หากเราศึกษาวิธีการเลือกหลักฐานอะไร ไม่เลือกหลักฐานอะไร วิเคราะห์การเลือกโครงเรื่องแบบไหน ไม่เลือกโครงเรื่องแบบไหนที่ทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมโยงหลักฐานต่าง ๆ จนกลายมาเป็นชุดความทรงจำทางประวัติศาสตร์ เราย่อมสามารถเข้าใจสภาพสังคมที่อยู่เบื้องหลังการออกแบบชุดความทรงจำทางประวัติศาสตร์นั้น ๆ ได้

ฉันใดก็ฉันนั้น การศึกษาลวดลายบนธนบัตรที่มีกระบวนการไม่ต่างกัน จึงอาจนำเราไปสู่ความเข้าใจสภาพสังคมเบื้องหลังตัวธนบัตรได้เช่นเดียวกัน แน่نون ลวดลายธนบัตรคงไม่มีศักยภาพมากเทียบเท่า แต่อย่างน้อย ในฐานะของการเป็นเครื่องมือช่วยเสริมความเข้าใจมิติทางสังคมในแง่มุมต่าง ๆ เพิ่มขึ้น คงจะสามารถทำได้

แล้วธนบัตรจะช่วยเสริมให้เราจะเข้าใจมิติทางสังคมในแง่ไหนบ้าง

จะตอบคำถามนี้ ก็ต้องเข้าใจบทบาทของลวดลายบนธนบัตรที่มีต่อสังคมว่าคืออะไร

จากการศึกษาที่ผ่านมาทำให้ผู้เขียนคิดว่า ลวดลายบนธนบัตร หากไม่มองในแง่ประโยชน์ใช้งาน เช่น ป้องกันการปลอมแปลง แยกแยะชนิดราคาที่แตกต่างกัน ฯลฯ แต่มองในแง่บทบาททางสังคมตัวมันคือวัตถุที่ทำหน้าที่คล้ายสื่อสารมวลชนที่คอยสื่อสารความคิด ความเชื่อ ค่านิยม และอุดมการณ์บางอย่างของสังคมนั้น ๆ ให้แก่ผู้ใช้ ซึ่งในแต่ละสังคมก็มีลักษณะที่ต่างกันออกไป แต่ถ้ากล่าวเฉพาะในสังคมไทย หน้าที่สำคัญของธนบัตรไทยในการสื่อสารกับผู้ใช้สอย ผู้เขียนคิดว่ามีหน้าที่หลักอยู่ 2 ประการ

หนึ่ง หน้าที่ในการแสดง (รวมถึงตอกย้ำ) อัตลักษณ์หรือตัวตนของชาติ ของสังคม ของผู้คน และของวัฒนธรรมที่ตัวธนบัตรนั้น ๆ ถูกใช้หมุนเวียนอยู่ทุกวัน ๆ

สอง หน้าที่ในการผลิตซ้ำอุดมการณ์ทางการเมืองที่ชนชั้นปกครองในสังคมนั้น ๆ ต้องการให้ผู้ใช้สอยธนบัตรอยู่ทุกวันได้รับรู้ ซึมซับ ตระหนักถึง และสมทานความเชื่อเหล่านั้นอยู่ตลอดเวลา

และสำหรับผู้ที่มองธนบัตรเป็นเพียงธนบัตรที่มีหน้าที่แค่ในเชิงประโยชน์ใช้สอยโดยไม่ตระหนักถึงนัยทางการเมือง อยากให้ลองพิจารณากรณีวิวาทะในโลกออนไลน์เมื่อไม่นานมานี้ที่เกิดขึ้นกับลวดลายบนธนบัตรชนิดราคา 50 บาทแบบใหม่ที่มีข้อวิจารณ์ใหญ่โตเรื่องการไม่มีตราสัญลักษณ์ราชวงศ์จักรีปรากฏอยู่บนตัวธนบัตร ประเด็นนี้ถูกนำไปขยายความลูกกลมใหญ่โตในสังคมออนไลน์ จนถึง

⁷ ธนาคารแห่งประเทศไทย, 100 ปี ธนบัตรไทย 2445-2545 = Century of Thai Banknote: 1902-2002, หน้า 259, 267.

ขนาดที่ธนาคารแห่งประเทศไทยจะต้องออกจดหมายชี้แจงอย่างเป็นทางการเพื่อระงับกระแสดังกล่าว⁸ กรณีนี้ช่วยให้เราเห็นถึงพลังทางการเมืองของลวดลายบนธนบัตรในบริบทสังคมไทยอย่างชัดเจน

ผู้เขียนไม่มีทั้งหลักฐานและความรู้ที่มากพอในระดับที่จะสรุปแบบเหมารวมว่า ลวดลายธนบัตรทั่วโลกล้วนมีนัยทางการเมือง แต่อย่างน้อยก็คงไม่มีใครสามารถปฏิเสธนัยทางการเมืองของธนบัตรไทยได้อย่างแน่นอน

และด้วยความเข้มข้นของนัยทางการเมืองบนธนบัตรไทย จึงเป็นที่มาของบทความนี้ ซึ่งมีเป้าหมายเพื่อมองภาพความเปลี่ยนแปลงในเชิงความคิด ความเชื่อ ค่านิยม และอุดมการณ์ทางการเมืองของสังคมไทยผ่านความเปลี่ยนแปลงรูปแบบและลวดลายบนธนบัตร

อย่างไรก็ตาม บทความนี้มีข้อจำกัดหลายอย่าง อาทิ การเข้าถึงข้อมูลขั้นต้นทั้งในเชิงเอกสารและตัวบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบธนบัตรซึ่งถือว่าเป็นเอกสารและบุคลากรภายในหน่วยงานที่ค่อนข้างเข้าถึงได้ยาก ข้อจำกัดในด้านเทคนิควิธีการออกแบบซึ่งถือว่ามีลักษณะเฉพาะตัวสูง และข้อจำกัดในเรื่องเวลา ฉะนั้น บทความนี้จึงเป็นเพียงข้อสังเกตเบื้องต้นบางประการ โดยหวังว่าจะนำไปสู่การศึกษาวิเคราะห์อย่างลึกซึ้งจากใครก็ตามต่อไปในอนาคต

ธนบัตรยุคแรก: การค้า เมืองท่า และความศิวิไลซ์

ธนบัตรในสังคมไทยเกิดขึ้นเพื่อสนองตอบต่อความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจรูปแบบใหม่ที่ขยายตัวเพิ่มมากขึ้นตั้งแต่ราวต้นพุทธศตวรรษที่ 25 สยามก้าวเข้าสู่ยุคใหม่ที่ต้องปรับตัวเองในทุกด้าน กล่าวเฉพาะในด้านเศรษฐกิจ สยามกลายเป็นส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจโลกภายใต้ระบบอาณานิคมที่มีมหาอำนาจตะวันตกเป็นผู้กำหนดบทบาท ความพยายามก้าวให้ทันความเปลี่ยนแปลงนี้ของสยามได้ทำให้กรุงเทพฯ เปลี่ยนจากเมืองแบบจารีตอันศักดิ์สิทธิ์มาเป็นเมืองท่าการค้านานาชาติในระบบเศรษฐกิจแบบอาณานิคม⁹

เศรษฐกิจการค้ารูปแบบใหม่ ทำให้ระบบเงินตราแบบโบราณของสยามไม่สามารถรองรับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้ นำมาสู่การปรับปรุงระบบมาตราของเงินตรา และการริเริ่มที่จะนำเงินกระดาษเข้ามาใช้เป็นสื่อกลางใหม่ในระบบเศรษฐกิจการค้า โดยเริ่มต้นจาก หมาย, ใบพระราชทานเงินตรา, อัฐกระดาษ, บัตรธนาคาร, เงินกระดาษหลวง จนพัฒนามาสู่รูปแบบของธนบัตรในที่สุด¹⁰

ธนบัตรแบบแรกซึ่งเรียกกันว่า “ธนบัตรแบบหนึ่ง” ประกาศใช้เมื่อ 7 กันยายน พ.ศ. 2445

⁸ คุยวละเอียดประเค็มวิวาทะดังกล่าวเพิ่มใน “ขปท.ออกประกาศชี้แจงกรณีธนบัตร 50 บาทแบบใหม่ ไม่มีตราราชวงศ์,” ASTVผู้จัดการออนไลน์ [online] วันที่ 2 มีนาคม พ.ศ. 2555 จาก <http://www.manager.co.th/StockMarket/ViewNews.aspx?NewsID=955000028286> (เข้าถึงเมื่อวันที่ 5 มีนาคม พ.ศ. 2555)

⁹ คุยวละเอียดเพิ่มใน Chris Baker and Pasuk Phongpaichit, *A History of Thailand*, [Cambridge: Cambridge University Press, 2005]: 81-104.

¹⁰ ธนาคารแห่งประเทศไทย, 100 ปี ธนบัตรไทย 2445-2545 = Century of Thai Banknote: 1902-2002, หน้า 9-45.

[ซ้าย: ตราอาร์มแผ่นดิน สยามรัชกาลที่ 5
ขวา: ธนบัตรแบบหนึ่ง รุ่น 1 ชนิดราคา 100 บาท สยามรัชกาลที่ 5]

พิมพ์ที่บริษัท โทมัส เดอ ลา รู (Thomas de la Rue) ประเทศอังกฤษ ออกแบบเป็นธนบัตรหน้าเดียว มี 5 ชนิดราคาคือ 5, 10, 20, 100, และ 1000 บาท ลักษณะสำคัญจะปรากฏ “ตราแผ่นดิน” อยู่ตรงกลางด้านบน มุมทั้งสี่มีเลขไทยและเลขอารบิกแสดงราคา มีการออกแบบลายกรอบล้อมรอบตัวธนบัตรเป็นลวดลายฝรั่ง หมวดอักษรและเลขหมายไทยอยู่ข้างขวา หมวดอักษรโรมันและเลขหมายอารบิกอยู่ข้างซ้าย ได้หมวดเลขหมายมีวันเดือนปีแห่งธนบัตร ถัดลงมามีลายมือชื่อเจ้าพนักงานและเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ มีการใช้ลายน้ำในเนื้อกระดาษเป็นรูปไอเวยราฟต์ และตัวอักษรว่า “รัฐบาลสยาม GOVERNMENT OF SIAM”¹¹ นอกจากนี้ ยังบอกราคาด้วยภาษาจีนที่ขอบด้านซ้าย และภาษามลายูที่ขอบด้านขวา¹²

หากธนบัตรคือหนึ่งในวัตถุสัญลักษณ์ที่ทำหน้าที่แสดงอัตลักษณ์และตัวตนของสังคมนั้น ๆ “ธนบัตรแบบหนึ่ง” ก็คือการแสดงออกซึ่งตัวตนของสยามใหม่อันทันสมัย เต็มไปด้วยความศิวิไลซ์ที่ตัดขาดออกจากแบบแผนจารีตประเพณีต่าง ๆ

รูปภาพ ลวดลาย และสัญลักษณ์แบบจารีตไม่มีปรากฏให้เห็นในธนบัตรชนิดนี้ แม้จะมีรูป “ไอเวยราฟต์” เหลืออยู่แต่ก็ถูกกำหนดให้เป็นเพียงลายน้ำที่ไม่สามารถมองเห็นได้อย่างชัดเจน ส่วนลวดลายและรูปภาพที่เหลือล้วนแล้วแต่เป็นสมัยใหม่ทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็น “ตราแผ่นดิน” ที่ออกแบบขึ้นใหม่เมื่อ พ.ศ. 2416¹³ โดยเลียนแบบมาจาก “ตราอาร์ม” (Coat of Arms) ซึ่งเป็นตราราชวงศ์กษัตริย์หรือตระกูลขุนนางในยุโรป ตลอดจนลายกรอบที่ล้อมรอบธนบัตรก็เป็นลายฝรั่ง

การที่ต้องไปพิมพ์ธนบัตรยังต่างประเทศมิใช่เหตุผลที่ทำให้ลวดลายบนธนบัตรต้องเป็นลายฝรั่งแต่อย่างใด ดังจะเห็นต่อไปข้างหน้าว่า แม้จะพิมพ์ที่ต่างประเทศ ธนบัตรยุคหลังก็สามารถบรรจุ

¹¹ ธนาคารแห่งประเทศไทย, 100 ปี ธนบัตรไทย 2445-2545 = Century of Thai Banknote: 1902-2002, หน้า 45-47.

¹² ชาลส์ สจ๊วต, ธนบัตรไทย = Thai Banknotes, หน้า 22.

¹³ ธนาคารแห่งประเทศไทย, 100 ปี ธนบัตรไทย 2445-2545 = Century of Thai Banknote: 1902-2002, หน้า 35.

ลวดลายและรูปภาพแบบประเพณีไทยลงไปได้ แต่ที่ “ธนบัตรแบบหนึ่ง” เต็มไปด้วยรูปภาพลวดลายแบบฝรั่งนั้นก็เพราะชนชั้นนำสยามสมัยรัชกาลที่ 5 ต้องการที่จะสื่อสารความศิวิไลซ์แบบยุโรปให้ปรากฏ เพื่อแสดงให้ทุกคนเห็นว่าสยามเจริญไม่น้อยหน้านานาอารยประเทศ ซึ่งธนบัตรก็เป็นวัตถุชิ้นหนึ่งที่ทำหน้าที่สื่อแสดงความศิวิไลซ์นี้

หากมองเทียบกับเงินกระดาษที่เรียกว่า “หมาย” ซึ่งถูกผลิตสมัยรัชกาลที่ 4 จะพบความแตกต่างชัดเจน เพราะ “หมาย” แม้จะเป็นวัตถุสมัยใหม่ยุคนั้นเช่นกัน แต่การออกแบบกลับคงหลงเหลือสัญลักษณ์แบบประเพณีอยู่ค่อนข้างมาก ทั้งตรา “พระราชลัญจกรรูปพระแสงจักร” และ “รูปพระมหาพิชัยมงกุฎ” (ในขนาดที่ค่อนข้างใหญ่ด้วย) แต่สัญลักษณ์ทางประเพณีเหล่านี้ไม่เหลือให้เห็นใน “ธนบัตรแบบหนึ่ง”

ความพิเศษของ “ธนบัตรแบบหนึ่ง” อีกประการคือ ปรากฏตัวอักษรภาษาต่าง ๆ ถึง 4 ภาษา คือ ไทย อังกฤษ จีน และตัวอักษรอาหรับภาษามลายู ซึ่งจะไม่ปรากฏให้เห็นในธนบัตรหลังจากนี้

ลักษณะดังกล่าวสะท้อนถึงหน้าที่ของธนบัตรยุคแรกที่มุ่งจะสื่อสารกับประชกรนานาชาติที่เดินทางเข้ามาทำหน้าที่กลจักรขับเคลื่อนสังคมเศรษฐกิจสยามสมัยปลายรัชกาลที่ 5 ที่ขยายตัวมานับตั้งแต่การทำสนธิสัญญาเบาว์ริงเมื่อ พ.ศ. 2398 ความเปลี่ยนแปลงนี้ทำให้กรุงเทพฯ แสดงตัวตนของความเป็นเมืองท่านานาชาติที่เต็มไปด้วยผู้คนหลากหลายชาติพันธุ์ แต่เป็นความหลากหลายที่แตกต่างไปจากสังคมนจารีต

เงินกระดาษยุคก่อนหน้า เช่น “หมาย” สมัยรัชกาลที่ 4 (ออกใช้เมื่อปี พ.ศ. 2396 ก่อนทำสนธิสัญญาเบาว์ริง) ปรากฏภาษานานาชาติเช่นเดียวกัน และมีมากถึง 12 ภาษา คือ ไทย จีน ละติน อังกฤษ ฮินดู มลายู เขมร พม่า รามัญ ลาว บาลี และ สันสกฤต¹⁴ แต่ที่เป็นเช่นนั้นก็ด้วยเหตุผลแบบจารีต

ความเป็นนานาชาติใน “หมาย” สมัยรัชกาลที่ 4 ออกแบบขึ้นเพื่อสะท้อนคตินิยมแบบเก่าที่กษัตริย์ต้องการแสดงให้เห็นถึงคนหลากหลายชาติพันธุ์ที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร เพื่อสื่อถึงพระบารมีและความเป็นจักรพรรดิราช ดังจะเห็นว่า มีภาษาบาลีและสันสกฤตที่แทบจะไม่มีประโยชน์ในมิติทางเศรษฐกิจเลยบรรจุอยู่ใน “หมาย” สมัยรัชกาลที่ 4 ด้วย

แต่ในบริบทของการออกแบบธนบัตรแบบหนึ่ง (ปลายรัชกาลที่ 5) ซึ่งยุคสมัยแห่งคดีว่าด้วยจักรพรรดิราชโดยการอ้างผ่านสัญลักษณ์ของการเป็นอาณาจักรที่ประกอบไปด้วยคนหลากหลายชาติพันธุ์นั้น ได้จบสิ้นลงไปแล้ว อีกทั้งคนต่างชาติในยุคสมัยใหม่นี้ ส่วนใหญ่คือคนในบังคับต่างชาติที่อยู่นอกพระราชอำนาจกษัตริย์สยาม ฉะนั้นการอ้างความเป็นนานาชาติเพื่อสร้างเสริมพระบารมีจึงเป็นเรื่องทันสมัย

ตัวอักษรนานาชาติที่ปรากฏบนธนบัตรจึงเป็นการสะท้อนมิติทางเศรษฐกิจการค้า และความเป็นเมืองท่านานาชาติของกรุงเทพฯ ในยุคเศรษฐกิจแบบอาณานิคม

¹⁴ ธนาคารแห่งประเทศไทย, 100 ปี ธนบัตรไทย 2445-2545 = Century of Thai Banknote: 1902-2002, หน้า 15.

ยืนยันได้จากเหตุผลว่าทำไมต้องเป็นตัวอักษรไทย อังกฤษ จีน และมลายู เท่านั้นที่ปรากฏบนธนบัตร เพราะว่ามันสัมพันธ์กับจำนวนประชากรกลุ่มชาติพันธุ์หลัก ๆ ในกรุงเทพฯ ณ ช่วงเวลานั้น โดยจากหลักฐานการสำรวจสำมะโนประชากรในปี พ.ศ. 2426 เห็นได้ชัดว่า 4 อันดับแรกของประชากรกรุงเทพฯ คือ คนไทย ร้อยละ 50, คนจีน ร้อยละ 38, คนแขกและมาเลย์ซึ่งน่าจะสื่อสารด้วยภาษามลายู ร้อยละ 5, และคนฝรั่ง ร้อยละ 1¹⁵ และนอกจากจะเป็นประชากรที่มากที่สุด 4 อันดับแรกแล้ว 4 ภาษานี้ยังเป็น 4 ภาษาหลักที่ทำหน้าที่ขับเคลื่อนเศรษฐกิจในยุคสมัยดังกล่าวอีกด้วย

ล่วงมาถึงปี พ.ศ. 2461 ในสมัยรัชกาลที่ 6 มีการประกาศใช้ “ธนบัตรแบบหนึ่ง” เพิ่มอีก 2 ชนิดราคา คือ 1 บาท และ 50 บาท หน้าตาโดยรวมมีความคล้ายคลึงกับ “ธนบัตรแบบหนึ่ง” ที่ออกใช้ในรัชกาลก่อน อย่างไรก็ตามมีความแตกต่างบางประการบนธนบัตรที่สะท้อนให้เห็นบริบททางสังคมและการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปในสมัยรัชกาลที่ 6

ธนบัตรชาตินิยมสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์

ความแตกต่างสำคัญของ “ธนบัตรแบบหนึ่ง” ชนิดราคา 1 บาท และ 50 บาท ที่ประกาศใช้สมัยรัชกาลที่ 6 คือ “ตราแผ่นดิน” ถูกเปลี่ยนจาก “ตราอาร์ม” เป็น “ตราพระครุฑพ่าห์” และบนธนบัตรไม่มีการพิมพ์ตัวอักษรแสดงราคาในภาษาจีนและมลายูอีกต่อไป

ความเปลี่ยนแปลงนี้เกี่ยวข้องกับกาเกิดขึ้นของความคิดชาตินิยมและมโนทัศน์ว่าด้วยความเป็นไทย

เป็นที่รับรู้ไว้ว่า รัชกาลที่ 6 ทรงเป็นกษัตริย์ที่นำความคิดชาตินิยมและความเป็นไทยเข้ามาใช้เป็นอุดมการณ์สำคัญในรัชสมัยและในทุกปริมณฑลทางสังคม เพื่อสร้างความชอบธรรมและเสถียรภาพทางการเมือง พระองค์ทรงเน้นเรื่อง “ความเป็นไทย” และอุดมการณ์ “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์” ขึ้นมาเป็นแก่นแกนของนโยบายทางการเมือง พร้อมกันนั้น พระองค์ทรงเริ่มกล่าวโทษ “ความศิวิไลซ์” แบบชาวยุโรปที่สยามพยายามก้าวไปให้ถึงมาโดยตลอดในรัชกาลที่ผ่านมา อาทิ ทรงเคยบันทึกไว้ว่า “.....ความเจริญ (ซิวิไลเซชัน) ของชาวยุโรปเป็นสิ่งที่ได้ฆ่าชาติที่อ่อนแอมาแล้วมาก.....เรานี้ก็กลัวโรค “ซิวิไลซ์” นี้และยิ่งกว่าโรคอื่น.....”¹⁶

เฉพาะในปริมณฑลทางศิลปวัฒนธรรม พระองค์ทรงกล่าวโทษความหลงใหลได้ปลื้มกับศิลปะตะวันตกของพระราชบิดา และทรงเลือกที่จะย้อนกลับไปรื้อฟื้นงานช่างแบบจารีตในทุก ๆ ด้านที่เสื่อมถอยลงไปอย่างมากในสมัยรัชกาลที่ 5 ให้กลับมามีพื้นที่ทางสังคมอีกครั้ง พระองค์ทรงตั้งกรมศิลปากรขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่ทำนุบำรุงงานช่างไทย ทรงตั้งโรงเรียนเพาะช่างเพื่อฝึกสอนงานช่างไทย และทรงโปรดให้จัดงานแสดงศิลปหัตถกรรมขึ้นเป็นประจำทุกปี ฯลฯ ทั้งหมดนี้เป็นไปเพื่อต้องการประกาศ

¹⁵ คุวรายละเอียดยุคเพิ่มเติมใน วาฐณี โอสภารมย์ และคณะ, รายงานวิจัยเรื่อง “ศักยภาพและการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมบริเวณเกาะรัตนโกสินทร์, เสนอต่อ สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2551” (เอกสารอัดสำเนา), หน้า 110.

¹⁶ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุวชิรในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2517), หน้า 38-39.

[พระครุฑพ่าห์ ตราแผ่นดินสมัยรัชกาลที่ 6]

[ธนบัตรแบบหนึ่ง รุ่น 2 ชนิดราคา 1 บาท สมัยรัชกาลที่ 6]

ให้งานศิลปวัฒนธรรมแบบจารีตเหล่านี้ทำหน้าที่สัญลักษณ์แห่งความเป็นไทยอันสูงส่งและมีคุณค่าไม่น้อยหน้าศิลปวัฒนธรรมของยุโรป¹⁷

เมื่อย้อนกลับมามองธนบัตรไทย ในฐานะที่เป็นภาพตัวแทนสังคม เราย่อมไม่แปลกใจที่ธนบัตรอันเต็มไปด้วยลวดลายและรูปสัญลักษณ์แห่งความศิวิไลซ์ตามอย่างตะวันตกได้เริ่มถูกลดทอนลง และแทนที่ด้วยรูปสัญลักษณ์ไทย

ในรัชสมัยของพระองค์ ทรงประกาศให้เปลี่ยนสัญลักษณ์ตราแผ่นดินมาเป็นรูป “ตราพระครุฑพ่าห์” แทนที่ “ตราอาร์ม” ที่ดูเป็นฝรั่งมาก¹⁸ ซึ่งการเปลี่ยนนี้ก็ส่งผลสืบเนื่องถึงการเปลี่ยนตราสัญลักษณ์บนธนบัตรชนิดราคา 1 บาท และ 50 บาทด้วย

นอกจากนี้ การหายไปของตัวอักษรจีนและอาหรับภาษามลายู โดยคงเหลือแค่ภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ก็สะท้อนให้เราเห็นถึงความคิดเรื่องชาตินิยมในสมัยนี้ที่แสดงออกผ่านการออกแบบธนบัตรได้เช่นกัน

ระบบเศรษฐกิจแบบอาณานิคมในสยามแม้จะทำให้การค้าและระบบเศรษฐกิจสยามขยายตัวเป็นอย่างมาก แต่ระบบดังกล่าวก็พ่วงมาด้วยปัญหาสำคัญบางอย่าง คือ “สิทธิสภาพนอกอาณาเขต” และปัญหาว่าด้วยคนในบังคับต่างชาติที่ไม่อยู่ใต้พระราชอำนาจของกษัตริย์สยาม ซึ่งยิ่งความเจริญทางเศรษฐกิจขยายตัวมากเท่าไร ยิ่งนำมาซึ่งคนต่างชาติที่อยู่นอกพื้นที่พระราชอำนาจของกษัตริย์สยามมากขึ้นเท่านั้น ประเด็นปัญหานี้ขยายตัวและถูกทำให้กลายเป็นประเด็นการเมืองอย่างชัดเจนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6

¹⁷ คุวรายละเอียดยุคเพิ่มเติมใน ชำตรี ประทีกนทการ, การเมืองและสังคมในศิลปสถาปัตยกรรม สยามสมัย ไทยประยุกต์ ชาตินิยม (กรุงเทพฯ: มติชน, 2547), หน้า 211-248.

¹⁸ แม้ว่า “ตราพระครุฑพ่าห์” จะเกิดขึ้นมาแล้วตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 5 โดยพระองค์โปรดให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาวิภาวดีรังสิต ออกแบบ “ตราพระครุฑพ่าห์” ขึ้นใหม่ แต่ก็มีใช้ตราดังกล่าวในลักษณะตราแผ่นดินแต่อย่างใด ดูเพิ่มเติม พระยาอนุমানราชธนะ, พระราชลัญจกรและตราประจำตัวประจำตำแหน่ง (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2493), หน้า 6-7.

[ฉบับแบบสองด้านหน้า และด้านหลัง ออกแบบและนำออกใช้ในสมัยรัชกาลที่ 6]

คนหลากหลายชาติพันธุ์ที่เป็นคนในบังคับชาวต่างชาติ จากที่เคยเป็นกลไกสำคัญในการผลักดันเศรษฐกิจ และเป็นที่ต้องการมากในยุคก่อน เมื่อเข้าสู่ครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 25 กลับถูกมองด้วยแว่นแห่งความคิดชาตินิยมไทย คนเหล่านี้กลายเป็นตัวบ่อนทำลายความมั่นคงของชาติ โดยเฉพาะคนจีน ถูกมองว่าเป็น “ยิวแห่งบูรพาทิศ”

ด้วยทัศนศึกษาดังกล่าว การปรากฏรูปสัญลักษณ์อันสื่อสะท้อนไปยังกลุ่มบุคคลเหล่านั้นบนธนบัตร ในที่นี้คืออักษรจีนและอักษรอาหรับภาษามลายู ย่อมเป็นสิ่งไม่พึงประสงค์ของรัฐอีกต่อไป จากรูปสัญลักษณ์เพื่อเป้าหมายการสื่อสารทางการค้าเป็นหลักได้ถูกเปลี่ยนมาเป็นรูปสัญลักษณ์ทางการเมืองที่ควรถูกคัดทิ้ง

อาจถามว่า ถ้าเป็นเช่นนี้ ทำไมไม่คัดทิ้งภาษาอังกฤษไปด้วย คำตอบคือ แม้สังคมไทยจะเกลียดกลัวฝรั่งตะวันตก แต่เราก็หลงใหลชื่นชมและต้องการที่จะเป็นแบบฝรั่งตะวันตกด้วยในเวลาเดียวกัน อันอาจเรียกว่าเป็นความรู้สึกแบบทั้งรักทั้งชัง แม้รัชกาลที่ 6 ในทางหนึ่งจะโจมตีความเป็นฝรั่ง แต่ทั้งชีวิตของพระองค์ก็ดำเนินไปด้วยรูปแบบทางวัฒนธรรมของฝรั่งเกือบทั้งสิ้น แม้แต่ความคิดชาตินิยม ก็เป็นความคิดแบบฝรั่ง ฉะนั้นความเป็นฝรั่งตะวันตกจึงยังคงเป็นรูปสัญลักษณ์ของอะไรบางอย่างที่เราไม่อาจละทิ้งหรือหลีกเลี่ยงไปได้

เราคงยังมองเห็นแนวคิดเรื่องความเป็นไทยและชาตินิยมไทยชัดเจนมากขึ้นใน “ธนบัตรแบบสอง” และ “ธนบัตรแบบสาม”

“ธนบัตรแบบสอง” เริ่มใช้เมื่อ 21 กรกฎาคม พ.ศ. 2468 ปลายสมัยรัชกาลที่ 6 พิมพ์ที่บริษัท โทมัส เดอ ลา รู มีพิมพ์ออกมา 2 รุ่น 6 ชนิดราคา ได้แก่ 1, 5, 10, 20, 100, และ 1000 บาท ซึ่งภาพรวมการออกแบบแสดงให้เห็นถึงสัญลักษณ์ทางจารีตประเพณีที่เพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ

กึ่งกลางธนบัตรออกแบบเป็น “ลายเฟื่อง”¹⁹ มีอักษรไทยขนาดใหญ่แจ้งราคาอยู่ภายในกรอบสี่เหลี่ยมทับลายเฟื่อง เหนือขึ้นไปมีคำว่า “รัฐบาลสยาม” ได้ลงมาเป็นลายมือชื่อเสนาบดีกระทรวงพระคลัง ลายกรอบธนบัตรเป็นลายเฟื่อง มีรูปตราแผ่นดินพระครุฑพ่าห์อยู่มุมบนซ้าย รูปไอยราพต (ซึ่ง

¹⁹ ลายเฟื่อง เป็นลวดลายเรขาคณิตที่เขียนขึ้นโดยลักษณะลายเส้นต่อเนื่องกันอย่างสลับซับซ้อนเพื่อให้ยากต่อการเลียนแบบ การเขียนจะทำโดยเครื่องจักรที่บังคับปากกาให้เขียนลายได้ด้วยพื้นเพื่องขนาดต่าง ๆ หลายตัว

เคยเป็นเพียงลายน้ำ²⁰ กลับปรากฏเป็นลวดลายบนธนบัตร) อยู่มุมล่างขวา ที่สำคัญคือ ด้านหลังธนบัตรพิมพ์เป็นรูปพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญขนาดใหญ่²¹

เห็นได้ชัดว่า ธนบัตรได้เปลี่ยนมาใช้สัญลักษณ์ทางจารีตประเพณี (พระครุฑพ่าห์ ไอยราพต และพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ) มากขึ้น ผสมกับลวดลายพื้นที่ยังคงเป็นลายฝรั่ง และแน่นอน ไม่มีตัวอักษรภาษาจีนและมลายูอีกต่อไป

ต่อมาในปี พ.ศ. 2471 (รัชกาลที่ 7) มีความคิดที่จะเปลี่ยนรูปแบบธนบัตรใหม่อีกครั้ง โดยคราวนี้ ธนบัตรจะเต็มไปด้วยรูปสัญลักษณ์ทางจารีตประเพณีที่ถูกนำเสนอในฐานะภาพตัวแทนแห่งความเป็นไทยอย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้นไปกว่าเดิม

ธนบัตรแบบสาม มีพิมพ์ออกมา 2 รุ่น โดยรุ่นที่ 1 มีลักษณะสำคัญคือ มีพระบรมสาทิสลักษณ์ของรัชกาลที่ 7 อยู่ด้านซ้าย²² (เป็นจุดเริ่มประเพณีการใช้รูปกษัตริย์มาพิมพ์เป็นองค์ประกอบหลักบนธนบัตร) รูปครุฑพ่าห์อยู่ด้านบนตอนกลาง บางชนิดราคาอยู่เหนือพระบรมสาทิสลักษณ์ รูปไอยราพตอยู่มุมล่างขวา ที่สำคัญ ธนบัตรแบบนี้ได้เริ่มนำภาพศิลปวัฒนธรรมและสถาปัตยกรรมไทย ตลอดจนทัศนียภาพต่าง ๆ เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของธนบัตร อาทิ เรือสุพรรณหงส์ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ภาพชุมชนริมน้ำ และทัศนียภาพแม่น้ำปิง ส่วนด้านหลังธนบัตร ใช้ภาพวัด

[ฉบับแบบสาม รุ่น 1 ด้านหน้าและด้านหลัง นำออกใช้ พ.ศ. 2477]

[ฉบับแบบสาม รุ่น 2 ด้านหน้า และด้านหลัง นำออกใช้ พ.ศ. 2479]

²⁰ ธนบัตรแบบสองไม่มีการทำลายน้ำ

²¹ ความแตกต่างของธนบัตรแบบที่ 2 ระหว่างรุ่น 1 กับรุ่น 2 มีเพียงการเปลี่ยนข้อความด้านหลังธนบัตรที่อยู่ใต้คำว่า “รัฐบาลสยาม” จาก “สัญญาจะจ่ายเงินให้แก่ผู้นำธนบัตรนี้มาขึ้นเป็นเงินตราสยาม” มาเป็น “ธนบัตรเป็นเงินที่ชำระหนี้ได้ตามกฎหมาย”

²² ส่วนรุ่นที่ 2 ประกาศใช้เมื่อ พ.ศ. 2479 ลักษณะทั่วไปเหมือนรุ่นที่ 1 เพียงแต่เปลี่ยนพระบรมสาทิสลักษณ์จากรัชกาลที่ 7 เป็นรัชกาลที่ 8 แทน (พระองค์ทรงขึ้นครองราชย์แทนรัชกาลที่ 7 ในปี พ.ศ. 2477)

พระสมุทรเจดีย์เป็นภาพหลัก²³ ส่วนลวดลายแบบฝรั่งยังคงเหลืออยู่ โดยถูกออกแบบเป็นลวดลายพื้นประกอบบนธนบัตร

รูปสัญลักษณ์ความเป็นไทยบนธนบัตรยุคนี้เกือบทั้งหมดล้วนแล้วแต่เป็นศิลปวัฒนธรรมแบบชนชั้นสูงที่รายล้อมอยู่รอบสถาบันกษัตริย์ ประเพณีก็เป็นประเพณีหลวง สถาปัตยกรรมก็เป็นพระราชวังและวัดหลวง ซึ่งสะท้อนถึงนิยามความเป็นไทยและอุดมการณ์ชาตินิยมไทยที่มีแกนกลางอยู่ที่สถาบันกษัตริย์²⁴

ธนบัตรชาตินิยมและรัฐธรรมนูญนิยามยุคคณะราษฎร

ขณะที่ชนชั้นปกครองสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์สถาปนาอุดมการณ์ชาตินิยมบนฐานของการสร้างประวัติศาสตร์การต่อสู้เพื่อรักษาเอกราชของชาติโดยกษัตริย์ และบนฐานของการเรียกร้องความสามัคคีของคนในชาติโดยเน้นศูนย์กลางอยู่ที่ความจงรักภักดีต่อกษัตริย์ หรืออาจจะกล่าวได้ว่า “ชาติ” มีค่าเท่ากับ “กษัตริย์”

ในทิศทางตรงกันข้าม บรรยากาศทางสังคมยุคใหม่ภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบอาณานิคม ความพยายามปฏิรูปประเทศเข้าสู่ความเป็นสมัยใหม่ในหลาย ๆ ด้านของชนชั้นนำสยาม และการแพร่กระจายของความคิดชาตินิยมสากล ได้ก่อให้เกิดนิยามชาตินิยมในอีกรูปแบบที่ไม่ได้หมายถึงแค่การแสดงความจงรักภักดีต่อกษัตริย์อีกต่อไป แต่อยู่บนนิยามเรื่องประชาชน ความก้าวหน้า ความกินดีอยู่ดี สิทธิเสรีภาพ ความเสมอภาค และอัตลักษณ์อย่างใหม่มากมายที่มีได้อ้างอิงกับสถาบันกษัตริย์อีกต่อไป²⁵ ทั้งหมดนี้ได้ก่อให้เกิดคนกลุ่มใหม่ที่เริ่มมองเห็น “ชาติ” มีค่าเท่ากับ “ประชาชน”

คนกลุ่มนี้ขยายตัวมากขึ้น เริ่มมีบทบาททางสังคม และเริ่มท้าทายโครงสร้างทางการเมืองแบบเดิม จนในที่สุดคนกลุ่มนี้บางส่วนได้รวมตัวกันในนาม “คณะราษฎร” และร่วมกันทำการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครอง จากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาสู่ระบอบประชาธิปไตย เมื่อเช้าวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475

การปฏิวัตินำมาซึ่งความคิด ความเชื่อ ค่านิยม และอุดมการณ์อย่างใหม่ที่เข้าแทรกตัวแทนที่ชุดความคิดเดิม ซึ่งความเปลี่ยนแปลงนี้เกิดขึ้นในทุกปริมณฑลทางสังคม และแน่นอน หนีไม่พ้นที่จะต้องมาปรากฏให้เห็นในการออกแบบธนบัตรที่เกิดขึ้นในยุคนี้เช่นเดียวกัน

²³ ธนาคารแห่งประเทศไทย, 100 ปี ธนบัตรไทย 2445-2545 = Century of Thai Banknote: 1902-2002, หน้า 87-95.

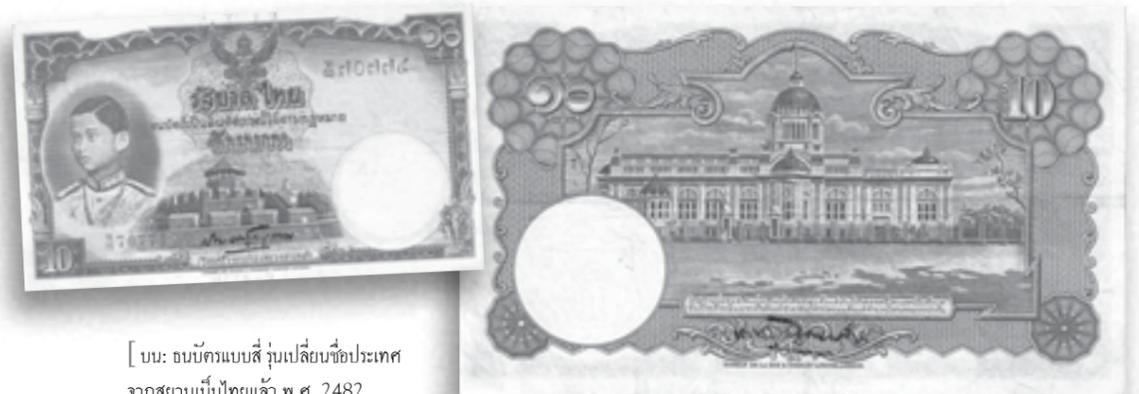
²⁴ แม้บางชนิทรคาจะปรากฏภาพ แม่น้ำโขงและชุมชนริมแม่น้ำที่ไม่ใช่ศิลปะชั้นสูง แต่ก็ถือเป็นเพียงปริมาณน้อยหากเทียบกับรูปสัญลักษณ์ทั้งหมด อีกทั้งการพิมพ์ธนบัตรแบบสามมีความล่าช้ามาก ซึ่งกว่าที่จะประกาศใช้จริงก็ปี พ.ศ. 2477 อันเป็นช่วงหลังการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยเรียบร้อยแล้ว ซึ่งในช่วงรอยต่อที่ยาวนานพอสมควรนี้ย่อมมีความเป็นไปได้ที่จะส่งผลต่อออกแบบ และอาจจะเป็นผลให้เกิดมีภาพชุมชนชาวบ้านริมแม่น้ำปรากฏขึ้นบนธนบัตรก็เป็นได้ อย่างไรก็ตาม สิ่งนี้เป็นเพียงสมมติฐาน และคงต้องรอหลักฐานที่ชัดเจนเพื่อพิสูจน์อีกมาก

²⁵ คุวรายละเอียเพิ่มเติมใน Chris Baker and Pasuk Phongpaichit, *A History of Thailand*, pp. 105-113.

แม้ธนบัตรแบบแรกที่ใช้หลังปฏิวัติ 2475 คือธนบัตรแบบสาม พ.ศ. 2477 แต่เราอาจไม่อาจถือว่าธนบัตรแบบสามถูกออกแบบภายใต้อุดมการณ์อย่างใหม่ เพราะเป็นการคิดและออกแบบมาก่อนแล้วตั้งแต่ พ.ศ. 2471

ธนบัตรแบบแรกภายใต้อุดมการณ์ใหม่หลังการปฏิวัติคือ “ธนบัตรแบบสี่” เริ่มประกาศใช้เมื่อ พ.ศ. 2480 พิมพ์ที่บริษัท โทมัส เดอ ลา รู โดยมีทั้งหมด 5 ชนิดราคา ได้แก่ 1, 5, 10, 20, และ 1000 บาท

ด้านหน้าออกแบบให้พระบรมสาทิสลักษณ์รัชกาลที่ 8 ทรงเครื่องแบบจักรีอยู่ด้านซ้าย รูปพระครุฑพ่าห์อยู่กึ่งกลางตอนบน รูปไอออราพตที่มุมล่างขวา กลางธนบัตรเป็นภาพโบราณสถานสำคัญของชาติ อาทิ วัดพระสมุทรเจดีย์ พระปฐมเจดีย์ ป้อมมหากาฬ ภูเขาทอง พระที่นั่ง

[บน: ธนบัตรแบบสี่ รุ่นเปลี่ยนชื่อประเทศ จากสยามเป็นไทยแล้ว พ.ศ. 2482
ล่าง: ลายน้ำรูปพานรัฐธรรมนูญ บนธนบัตรแบบสี่]

ดุสิตาภิรมย์ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท และพระปรารักษ์ วัดอรุณราชวราราม เนื้อภาพเป็นตัวอักษรคำว่า “รัฐบาลสยาม” และ ตัวอักษรแสดงชนิดราคา ส่วนด้านหลังออกแบบเป็นรูปพระที่นั่งอนันตสมาคม ล้อมรอบด้วยกรอบลายเฟื่อง²⁶

ความเปลี่ยนแปลงสำคัญที่เกิดขึ้นคือ การปรากฏภาพลายน้ำสัญลักษณ์ “พานรัฐธรรมนูญ” ในวงกลมพื้นขาวที่ขอบด้านขวาของธนบัตร ซึ่งถือเป็นครั้งแรกที่สัญลักษณ์นี้ถูกใช้เป็นส่วนหนึ่งของภาพบนธนบัตรไทย และจะถูกใช้ออกแบบต่อไปบนธนบัตรอีกหลายแบบหลายรุ่น

พานรัฐธรรมนูญ เป็นสัญลักษณ์สำคัญยิ่งที่สุดในยุคคณะราษฎร เพราะเป็นสัญลักษณ์แห่งการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ยุคประชาธิปไตย รัฐธรรมนูญเป็นเอกสารทางการเมืองฉบับแรก ๆ ที่กล่าว

²⁶ ธนาคารแห่งประเทศไทย, 100 ปี ธนบัตรไทย 2445-2545 = Century of Thai Banknote: 1902-2002, หน้า 105.

ว่า “อำนาจสูงสุดของประเทศนั้นเป็นของราษฎรทั้งหลาย” นอกจากนี้สัญลักษณ์พานรัฐธรรมนูญในยุคคณะราษฎรยังถูกทำให้มีสถานะสูงส่งและศักดิ์สิทธิ์ เพื่อสื่อสารต่อประชาชนว่า อำนาจอธิปไตยได้เปลี่ยนมือจากกษัตริย์มาสู่ประชาชนเป็นที่เรียบร้อยแล้ว²⁷

นอกจากมีลายน้ำรูปพานรัฐธรรมนูญ อุณหภูมิกระดาษไทยยังถูกแสดงออกผ่านภาพด้านหลังธนบัตร ดังจะเห็นว่า ภาพด้านหลังถูกเปลี่ยนจากวัดพระสมุทระเจติย์มาเป็นพระที่นั่งอนันตสมาคม ซึ่งการเปลี่ยนมิใช่เพื่อแสดงภาพสถาปัตยกรรมตะวันตกอันศิวิไลซ์ของรัชกาลที่ 5 แต่กำลังสื่อสารความหมายของอาคารที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎร อันเป็นสัญลักษณ์แทนอำนาจอธิปไตยอันสำคัญยิ่งของประชาชนในระบอบประชาธิปไตย

เราจะเห็นชัดว่า ธนบัตรยุคหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองได้เปลี่ยนพื้นที่ประมาณ 50 % ของธนบัตรทั้งหมดมาเพื่อใช้สื่อสารสัญลักษณ์ทางการเมืองในระบอบการปกครองใหม่

อย่างไรก็ตาม การปรากฏภาพพระบรมสาทิสลักษณ์และโบราณสถานสำคัญของชาติที่เกือบทั้งหมดคือวัดหลวงและวังหลวงอันเป็นงานสถาปัตยกรรมที่แวดล้อมอยู่กับสถาบันกษัตริย์แบบจารีต ก็แสดงให้เห็นถึงการประนีประนอมระหว่างอุดมการณ์ในระบอบเก่ากับระบอบใหม่ที่มิได้แตกหักกันอย่างเด็ดขาด

แต่ก็มีธนบัตรบางชนิดราคาที่ออกแบบขึ้นในยุคนี้ที่ดูจะละเลยรูปสัญลักษณ์ทางจารีตไปเกือบหมดเช่นกัน นั่นก็คือ “ธนบัตรแบบเก่า ชนิดราคา 50 สตางค์” ซึ่งแม้ว่าจะประกาศใช้จริงเมื่อ พ.ศ. 2491 แต่การออกแบบจริง ๆ ทำขึ้นตั้งแต่เมื่อราว พ.ศ. 2483-2484 แล้ว ที่ล่าช้าในการใช้เพราะต่อมาเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ธนบัตรแบบนี้จึงตกค้างอยู่ที่บริษัท โทมัส เดอ ลา รู จนสิ้นสงครามจึงได้มีการนำกลับมาใช้เมื่อ พ.ศ. 2491

“ธนบัตรแบบเก่า ชนิดราคา 50 สตางค์” ไม่มีการใช้รูปพระบรมสาทิสลักษณ์บนธนบัตร แต่ออกแบบให้พานรัฐธรรมนูญเป็นภาพเด่นตรงกึ่งกลางแทน ลวดลายที่ปรากฏล้อมรอบพานทำเป็นลายเฟือง และองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมแบบตะวันตก ส่วนด้านหลังใช้ภาพพระสมุทระเจติย์ล้อมรอบด้วยกรอบลายอย่างฝรั่ง

ตัวอย่างนี้เป็นเครื่องยืนยันว่า ธนบัตรไทยไม่จำเป็นว่าจะต้องปรากฏภาพพระบรมสาทิสลักษณ์เสมอไปเสมือนว่าเป็นกฎตายตัว อย่างน้อย ณ ช่วงเวลาหนึ่งในหน้าประวัติศาสตร์สมัยใหม่ของไทยก็ยืนยันข้อเท็จจริงนี้

ในเวลาต่อมา เมื่อมีการเปลี่ยนชื่อประเทศจาก “สยาม” เป็น “ไทย” ตามนโยบายชาตินิยมสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี เมื่อปี พ.ศ. 2482 รัฐบาลจึงได้ว่าจ้างบริษัท โทมัส เดอ ลา รู พิมพ์ธนบัตรขึ้นใหม่อีกรุ่นที่หน้าตาเหมือนกับ “ธนบัตรแบบสี่” ทั้งหมด เพียงแต่เปลี่ยนชื่อประเทศบริเวณกึ่งกลางธนบัตรจากคำว่า “รัฐบาลสยาม” เป็น “รัฐบาลไทย” โดยธนบัตรรุ่น

²⁷ คุวรายละเอียดเพิ่มเติมใน ชำตรี ปะกิตนบทการ, ศิลปะสถาปัตยกรรมยุคคณะราษฎร: สัญลักษณ์ทางการเมืองในเชิงอุดมการณ์ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2552) .

[ซ้าย: ธนบัตรแบบเก่า ชนิดราคา 50 สตางค์ ออกแบบเมื่อราวปี พ.ศ. 2484]

[ขวา: ธนบัตรแบบห้า ชนิดราคา 50 สตางค์ ออกใช้ พ.ศ. 2485]

นี้เริ่มถูกนำมาใช้ในปี พ.ศ. 2482²⁸ หรือแทบจะทันทีที่ได้มีประกาศรัฐนิยมเรื่องการเปลี่ยนชื่อประเทศ

การขึ้นมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่มีพื้นหลังมาจากทหาร ประกอบกับบริบทการเมืองโลกที่เข้าสู่ยุคสงครามโลกครั้งที่ 2 ทำให้ทิศทางการเมืองไทยที่ตั้งอยู่บนอุดมการณ์ “รัฐธรรมนูญนิยม” ในช่วงแรกหลังปฏิวัติ เริ่มเปลี่ยนมาสู่อุดมการณ์ “ชาตินิยม” แบบ “ทหารนิยม” มากขึ้น ๆ และจะขึ้นถึงจุดสูงสุดเมื่อไทยได้เข้าร่วมเป็นพันธมิตรทางทหารกับญี่ปุ่นในปี พ.ศ. 2485²⁹ และภายใต้บรรยากาศเช่นนี้ ก็ได้ส่งผลสะท้อนบางประการต่อการออกแบบธนบัตรเช่นเดียวกัน

จากความจำเป็นในภาวะสงครามที่ทำให้ไทยขาดแคลนธนบัตร รัฐบาลได้ตัดสินใจพิมพ์ธนบัตรขึ้นโดยขอความช่วยเหลือจากรัฐบาลญี่ปุ่นในการจัดพิมพ์ ซึ่งถือว่าเป็น “ธนบัตรแบบห้า” โดยพิมพ์ที่บริษัท มิทซุย บุซซัน ไกชา (Mitsui Bussan Kaisha) มี 7 ชนิดราคา คือ 50 สตางค์, 1, 5, 10, 20, 100, และ 1000 บาท เริ่มใช้เมื่อ พ.ศ. 2485³⁰

รายละเอียดการออกแบบที่สำคัญคือ แม้จะยังคงปรากฏลายน้ำรูปพานรัฐธรรมนูญอยู่ แต่ก็ปรากฏเพียงบางชนิดราคาเท่านั้น นอกจากนี้ด้านหลังของธนบัตรก็ได้เปลี่ยนภาพจากที่ประชุมรัฐสภามาเป็นวัดพระศรีรัตนศาสดารามแทน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของสัญลักษณ์พานรัฐธรรมนูญและระบบรัฐสภาที่ลดน้อยลง โดยสิ่งที่มาแทนคือรูปสัญลักษณ์ที่เป็นภาพโบราณสถานสำคัญของชาติ

²⁸ ชำตรี ปะกิตนบทการ, ศิลปะสถาปัตยกรรมยุคคณะราษฎร: สัญลักษณ์ทางการเมืองในเชิงอุดมการณ์, หน้า 107.
²⁹ คุวรายละเอียดเพิ่มเติมใน ชำตรี ปะกิตนบทการ, ประวัติการเมืองไทย 2475-2500=Political History of Thailand 1932-1957 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2544), หน้า 175-206.
³⁰ ธนาคารแห่งประเทศไทย, 100 ปี ธนบัตรไทย 2445-2545 = Century of Thai Banknote: 1902-2002, หน้า 137-138.

[บน: ธนบัตรแบบพิเศษ ชนิดราคา 1000 บาท ออกใช้ พ.ศ. 2486
ล่าง: ธนบัตรแบบพิเศษ ชนิดราคา 1 บาท ออกใช้ พ.ศ. 2485]

อันแสดงถึงความเป็นไทยบนฐานคิดเรื่องชาตินิยมไทยที่เพิ่มสูงขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ³¹

ความคิดชาตินิยมไทยที่รุนแรงขึ้น ยังสะท้อนให้เห็นจาก “ธนบัตรแบบพิเศษชนิดราคา 1 บาท” ประกาศใช้เมื่อ พ.ศ. 2485 และธนบัตรแบบพิเศษชนิดราคา 1000 บาท” ประกาศใช้เมื่อ พ.ศ. 2486 ซึ่งมีลักษณะพิเศษในแง่ของการออกแบบคือใช้ “ลายไทย” แบบประเพณีมาเป็นตัวกรอบลายของธนบัตรทั้งด้านหน้าและด้านหลัง เช่น ลายดอกจัน ลายน่องสิงห์ ลายก้านขด กับลายเทพนม เป็นต้น³² ซึ่งเข้ามาใช้แทนที่ลายเฟื่องแบบเดิม ซึ่งถือว่าธนบัตรแบบพิเศษ 2 ชนิดราคานี้ คือ

ธนบัตรแบบแรกที่มีการใช้ลายไทยมาเป็นองค์ประกอบสำคัญชัดเจนบนธนบัตร

อย่างไรก็ตาม บรรยากาศสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่นำพาประเทศไทยเคลื่อนไปบนฐานคิดชาตินิยมและทหารนิยมก็จบสิ้นลงในปลายปี พ.ศ. 2488 หลังจากที่ถูกญี่ปุ่นประกาศแพ้สงคราม และพร้อม ๆ ไปกับการลาออกและลดบทบาททางการเมืองลงของ จอมพล ป. พิบูลสงครามลงตั้งแต่ พ.ศ. 2487

ผลจากเหตุการณ์นี้ นำมาซึ่งบรรยากาศทางสังคมการเมืองแบบใหม่ บรรยากาศแบบเสรีนิยม และประชาธิปไตยแบบเน้นแนวทางรัฐสภาได้กลับมาเป็นค่านิยมหลักอีกครั้งในสังคมการเมืองไทย ภายใต้บทบาทโดดเด่นทางการเมืองของ ปรีดี พนมยงค์ (แกนนำคณะราษฎรและแกนนำสำคัญของขบวนการเสรีไทย ที่ทำให้ประเทศไทยไม่ตกเป็นประเทศแพ้สงคราม) ที่ก้าวขึ้นมาแทนที่

ในยุคนี้เองที่สังคมไทยเริ่มหันกลับมาให้ความสำคัญกับ “ลัทธิรัฐธรรมนูญนิยม” อีกครั้ง มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญใหม่ ฉบับ 2489 ซึ่งถือว่ามีความเป็นประชาธิปไตยมากกว่าทุกฉบับที่เคยมีมาก่อน³³

สิ่งที่น่าสังเกตและน่าประหลาด คือ ความผันผวนทางการเมืองดังกล่าวและการหวนย้อนกลับมาของบรรยากาศเสรีประชาธิปไตยและลัทธิรัฐธรรมนูญนิยมจะถูกแสดงออกแทบจะในทันทีบน “ธนบัตรแบบแปด” ที่ถูกออกแบบขึ้นใหม่ในช่วงนี้

³¹ ธนาคารแห่งประเทศไทย, 100 ปี ธนบัตรไทย 2445-2545 = Century of Thai Banknote: 1902-2002, หน้า 139.

³² ธนาคารแห่งประเทศไทย, 100 ปี ธนบัตรไทย 2445-2545 = Century of Thai Banknote: 1902-2002, หน้า 185-195.

³³ ชาญวิทย์ เกษการศิริ, ประวัติการเมืองไทย 2475-2500=Political History of Thailand 1932-1957, หน้า 435-450.

[ธนบัตรแบบแปด ชนิดราคา 100 บาท ออกใช้ พ.ศ. 2489]

“ธนบัตรแบบแปด” พิมพ์ที่บริษัท ทูดอร์ เพรส (Tudor Press Inc.) สหรัฐอเมริกา มี 5 ชนิดราคา คือ 1, 5, 10, 20 และ 100 บาท เริ่มประกาศและทยอยนำออกใช้เมื่อ ปี พ.ศ. 2489 ลักษณะสำคัญคือ ด้านหน้าบริเวณมุมซ้าย ทำเป็นพระบรมสาทิสลักษณ์รัชกาลที่ 8 มีรูปครุฑพ่าห์อยู่มุมบนซ้าย โอยยาพตอยู่มุมล่างขวา มีภาพพระปฐมเจดีย์และลายริ้วคลื่นทำเป็นลายพื้นทุกชนิดราคา ด้านหลังออกแบบเป็นรูปพานรัฐธรรมนูญขนาดใหญ่ ล้อมรอบด้วยลายใบไม้แบบฝรั่ง³⁴

การกลับมาของลายพานรัฐธรรมนูญขนาดใหญ่ ณ ตำแหน่งกึ่งกลางธนบัตร ที่มีได้เป็นเพียงลายน้ำเหมือนยุคก่อน และมาพร้อม ๆ กับการหายไปของภาพวัดหลวง วังหลวง หรือโบราณสถานแห่งอื่น ๆ เกือบทั้งหมด คงเหลือไว้เพียงภาพพระปฐมเจดีย์ที่ถูกออกแบบให้เป็นเพียงรายริ้วคลื่นที่ไม่โดดเด่นชัดเจนมากนัก ตลอดจนการหายไปของลวดลายไทยแบบประเพณีทั้งหมดบนธนบัตรทุกชนิดราคาที่ถูกแทนที่ด้วยลายฝรั่งอีกครั้ง สิ่งเหล่านี้คือภาพสะท้อนในเชิงสัญลักษณ์ที่แสดงถึงบรรยากาศทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตย บรรยากาศแบบเสรีนิยม และลัทธิรัฐธรรมนูญนิยมที่ได้กลับเข้ามาเป็นความคิดหลักในสังคมไทยอีกครั้ง

รูปสัญลักษณ์เหล่านี้กินพื้นที่เกือบ 60% ของธนบัตร ซึ่งถือว่ามากกว่าธนบัตรทุกแบบที่ออกใช้ในสังคมไทย (ถ้าจะมีมากกว่าบ้างก็อาจจะเป็น “ธนบัตรแบบ 9 ชนิดราคา 50 สตางค์”) นับตั้งแต่ได้เปลี่ยนแปลงการปกครองมาสู่ระบอบประชาธิปไตยเมื่อ พ.ศ. 2475

อย่างไรก็ตาม “ธนบัตรแบบแปด” มีอายุการใช้งานสั้นมาก เพียงประมาณ 2 ปี ซึ่งสั้นพอ ๆ กับอายุของรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2489 ที่ถูกคณะรัฐประหารฉีกทิ้งไปเมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2490

ธนบัตรชาตินิยม กษัตริย์นิยม ต่อด้านคอมมิวนิสต์ ในยุคประชาธิปไตยแบบไทย ๆ

หลังรัฐประหาร 2490 เพียงประมาณ 1 ปีเศษ คือวันที่ 17 มีนาคม พ.ศ. 2491 ได้มีการประกาศใช้ “ธนบัตรแบบเก้า” ชนิดราคา 100 บาท และหลังจากนั้นได้ทยอยประกาศใช้ชนิดราคาอื่น ๆ

³⁴ ธนาคารแห่งประเทศไทย, 100 ปี ธนบัตรไทย 2445-2545 = Century of Thai Banknote: 1902-2002, หน้า 205.

ตามมาจนครบทุกชนิดราคาในปี พ.ศ. 2492³⁵

“ธนบัตรแบบเก่า” มีทั้งหมด 6 ชนิดราคา ได้แก่ 50 สตางค์, 1, 5, 10, 20, และ 100 บาท พิมพ์ที่บริษัท โทมัส เดอ ลา รู ธนบัตรแบบนี้มีพิมพ์ออกมาทั้งหมด 5 รุ่น มีระยะเวลาการใช้งานนานถึง 20 ปี³⁶

นอกจากชนิดราคา 50 สตางค์ซึ่งเป็นการนำธนบัตรที่พิมพ์ตกค้างอยู่ที่โรงพิมพ์ตั้งแต่เมื่อปี พ.ศ. 2484 กลับมาใช้ (อธิบายไปแล้วในหัวข้อก่อนหน้านี้) ทุกชนิดราคาที่เหลือออกแบบโดยย้อนกลับไปใช้หน้าตา “ธนบัตรแบบสี่” เป็นต้นแบบ โดยมีการเปลี่ยนแปลงเพียงพระบรมสาทิสลักษณ์เป็นรัชกาลที่ 9 แทน

เหตุผลในการออกธนบัตรแบบใหม่ คือ ในระยะแรกนั้น กระทรวงการคลังยังนำธนบัตรแบบแปดที่สั่งพิมพ์ไว้ในรัชกาลที่ 8 ออกใช้หมุนเวียน แต่เนื่องจากมีการเปลี่ยนรัชกาลใหม่แล้ว และในพ.ศ. 2490 มีการปลอมแปลงธนบัตรแบบแปดเป็นจำนวนมาก เพราะพิมพ์เฉพาะลวดลายสีพื้น กอปรกับพิมพ์ออกมาในเวลาอันรีบด่วนเพื่อให้มีจำนวนเพียงพอกับการใช้ จึงขาดความประณีตในการพิมพ์³⁷ จึงได้มีการอนุมัติให้ทำการออกแบบธนบัตรแบบใหม่แทน

พิจารณาเหตุผล มีหลายส่วนที่อาจฟังแล้วไม่ค่อยตามนัก อาทิ เนื่องจากมีการเปลี่ยนรัชกาลจึงออกแบบใหม่ ซึ่งไม่เป็นความจริงเสมอไป การเปลี่ยนรัชกาลอาจทำเพียงแค่เปลี่ยนภาพพระบรมสาทิสลักษณ์เพียงอย่างเดียว เช่นเดียวกับที่ทำมาแล้วในช่วงรัชกาลที่ 8 ขึ้นครองราชย์ ที่ทำเพียงแค่เปลี่ยนภาพเป็นพระบรมสาทิสลักษณ์ของรัชกาลที่ 8 ลงไปบน “ธนบัตรแบบสาม” โดยไม่ได้มีการเปลี่ยนรูปแบบบนธนบัตรแต่อย่างใด

ประเด็นที่อยากชวนให้คิด ซึ่งน่าจะเป็นสาเหตุสำคัญอย่างหนึ่ง (ที่เสริมกับเหตุผลอย่างอื่น) เป็นทางการข้างต้น) คือ เพราะ “ธนบัตรแบบแปด” ปรากฏรูปสัญลักษณ์ที่ไม่สอดคล้องกับบริบทการเมืองไทยหลังรัฐประหาร 2490

เป็นที่ทราบกันดีว่า รัฐประหาร 2490 เป็นความร่วมมือกันระหว่างกลุ่มทหารอนุรักษ์นิยมที่เกี่ยวข้องกับ จอมพล ป. พิบูลสงคราม กับ กลุ่มกษัตริย์นิยม (royalist) ซึ่งต้องการกลับมาใช้อำนาจทางการเมืองอีกครั้ง อันนำมาซึ่งจุดสิ้นสุดของอุดมการณ์แบบคณะราษฎร และเริ่มต้นการรื้อฟื้นอุดมการณ์อนุรักษ์นิยมที่มีสถาบันกษัตริย์เป็นศูนย์กลางขึ้นมาใหม่อีกครั้ง

กระนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่ม จอมพล ป. พิบูลสงคราม กับ กลุ่มกษัตริย์นิยม ก็ใช่ว่าจะราบรื่นแต่อย่างใด เพราะต่างฝ่ายต่างมีเป้าหมายทางการเมืองเฉพาะตัวและไม่ได้ชื่นชอบอีกฝ่ายเท่าใดนัก ความร่วมมือที่เกิดขึ้นเป็นเพียงวาระเฉพาะกิจเท่านั้น พอทำการรัฐประหารเรียบร้อยแล้ว การแย่งชิงอำนาจกันเองก็เกิดขึ้นแทบจะในทันที อันนำมาซึ่งสภาวะการณ์อันไร้เสถียรภาพทางการเมือง

³⁵ ธนาคารแห่งประเทศไทย, 100 ปี ธนบัตรไทย 2445-2545 = Century of Thai Banknote: 1902-2002, หน้า 213, 225.

³⁶ คว้าความที่มีการใช้งานยาวนานมากดังกล่าวทำให้สีของธนบัตรในแต่ละชนิดราคาของธนบัตรแบบเก่าได้กลายเป็นความรับรู้หลักของคนไทย และกลายเป็นต้นแบบของสีธนบัตรในแต่ละชนิดราคานั้นตั้งแต่นั้นมาจนถึงปัจจุบัน

³⁷ ธนาคารแห่งประเทศไทย, 100 ปี ธนบัตรไทย 2445-2545 = Century of Thai Banknote: 1902-2002, หน้า 209.

[ธนบัตรแบบเก่า ชนิดราคา 1 บาท ออกแบบหน้าตาเหมือน ธนบัตรแบบสี่ เริ่มทยอยออกใช้ พ.ศ. 2491]

[ธนบัตรแบบสิบ ชนิดราคา 100 บาท ออกใช้ พ.ศ. 2511]

ตลอดระยะเวลาเกือบ 10 ปีที่ จอมพล ป. ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้ง³⁸

บรรยากาศทางสังคมการเมืองข้างต้น ในทัศนะผม คือเบื้องหลังของหน้าตา “ธนบัตรแบบเก่า” ที่ประกอบไปด้วยสัญลักษณ์ที่ประนีประนอมซึ่งกันและกัน หรือมองอีกด้านก็อาจพูดได้ว่า เป็นการออกแบบพื้นที่บนธนบัตรที่เฉลี่ยรูปสัญลักษณ์อันขัดแย้งกันในเชิงอุดมการณ์ 2 แบบ เอามาใส่ไว้อยู่ด้วยกัน

ดังที่ได้อธิบายไปแล้วในหัวข้อก่อนหน้านี้ว่า “ธนบัตรแบบสี่” อันเป็นต้นแบบของ “ธนบัตรแบบเก่า” สามารถแยกสัญลักษณ์ออกได้เป็น 2 ส่วน ส่วนละประมาณ 50% โดยส่วนแรกคือส่วนที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เช่น ลายน้ำพานรัฐธรรมนูญ และภาพด้านหลังที่เป็นอาคารรัฐสภา (พระที่นั่งอนันตสมาคม) กับส่วนที่เป็นภาพในเชิงอนุรักษ์นิยม เช่น พระบรมสาทิสลักษณ์ และภาพโบราณสถานที่เป็นวัดหลวงวังหลวง ด้านหน้าของธนบัตร เป็นต้น ดังนั้น การกลับมาของหน้า “ธนบัตรแบบสี่” ในนามของ “ธนบัตรแบบเก่า” จึงมีเหตุผลที่สัมพันธ์กับอุดมการณ์ทางการเมืองไม่มากนัก

ในระยะเวลาต่อมา ภายใต้การต่อสู้แย่งกันทางการเมืองที่ผลัดกันรุกและรับ สหรัฐอเมริกาได้กลายเป็นตัวละครสำคัญที่เข้ามากำหนดผู้แพ้ชนะบนเวทีการเมืองไทย

นโยบายหลักของสหรัฐคือการต่อต้านภัยคุกคามจากลัทธิคอมมิวนิสต์ ซึ่งในกรณีภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ไทยถือว่าเป็นฐานที่ตั้งสำคัญต่อนโยบายดังกล่าว และยุทธวิธีสำคัญหนึ่งคือ การ

³⁸ คว้ารายละเอียดเพิ่มเติม ณัฐพล ใจจริง, “การเมืองไทยสมัยรัฐบาล จอมพล ป. พิบูลสงคราม ภายใต้ระเบียบโลกของสหรัฐอเมริกา (พ.ศ. 2491-2500)”, วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรุษภูมิบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา 2552, หน้า 62-78.

ทำสงครามจิตวิทยาต่อต้านคอมมิวนิสต์ โดยสหรัฐต้องการผลักดันให้สถาบันกษัตริย์เป็นแกนกลางสำคัญ ในเชิงอุดมการณ์ในการดำเนินนโยบายนี้ โดยสร้างความตระหนักให้เกิดขึ้นกับคนไทยว่า ภัยคอมมิวนิสต์ จะส่งผลร้ายให้เกิดขึ้นต่อสถาบันกษัตริย์ จาริตประเพณี และเอกราชของไทย³⁹ ซึ่งการดำเนินนโยบาย ของสหรัฐเช่นนี้ทำให้กลุ่มกษัตริย์นิยมได้เปรียบทางการเมือง และท้ายที่สุดได้นำมาสู่การรัฐประหาร 16 กันยายน พ.ศ. 2500 โดย จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ อันเป็นจุดจบบนเวทีการเมืองอย่างถาวรของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม

ผลสะท้อนข้างต้นได้ส่งผ่านมาถึงหน้าตาธนบัตรไทยแทบจะในทันที คือ ในการประกาศ ใช้ “ธนบัตรแบบเก่า” ชนิดราคา 1 บาท รุ่น 5 เมื่อ 28 ตุลาคม พ.ศ. 2500 หรือเพียง 1 เดือนหลัง รัฐประหาร ลายน้ำบนธนบัตรจากที่เคยเป็นรูปพานรัฐธรรมนูญได้ถูกเปลี่ยนเป็นพระบรมสาทิสลักษณ์ ของรัชกาลที่ 9 แทน⁴⁰ จากนั้นธนบัตรแบบเการุ่น 5 ในชนิดราคาอื่นก็ทยอยออกใช้และเปลี่ยนภาพ ลายน้ำไปในแบบเดียวกัน อันถือว่าเป็นจุดสิ้นสุดของสัญลักษณ์พานรัฐธรรมนูญบนธนบัตรไทยอย่าง ถาวรเช่นกัน

การรัฐประหาร 2500 นำประเทศไทยสู่ยุคเผด็จการทหารอย่างสมบูรณ์ เป็นยุค “ประชาธิปไตยแบบไทย ๆ” ที่ไม่ต้องคำนึงถึงกติกาขั้นพื้นฐานของระบอบประชาธิปไตย ไม่ต้องมี รัฐธรรมนูญ⁴¹ มีเพียงความเป็นไทย ความมั่นคงของชาติ และการต่อสู้กับคอมมิวนิสต์เท่านั้นที่สำคัญ ที่สุด ทั้งหมดเกิดขึ้นภายใต้บรรยากาศแห่งการรื้อฟื้นสถานภาพและบทบาทของสถาบันกษัตริย์ รวมถึงจาริตประเพณีต่าง ๆ ในฐานะแกนกลางแห่งสัญลักษณ์ความเป็นชาติและความเป็นไทยขนานใหญ่ ในทุก ๆ ปริมณฑลทางสังคมและการเมืองไทย

“ธนบัตรแบบสิบ” ที่ประกาศใช้เมื่อ พ.ศ. 2511 คือจุดเริ่มต้นของการเป็นภาพสะท้อน บรรยากาศสังคมการเมืองไทยยุคหลัง 2500 ที่ชัดเจน

“ธนบัตรแบบสิบ” มีเพียงชนิดราคาเดียวคือ 10 บาท พิมพ์ที่บริษัท โทมัส เดอ ลา รู ด้านหน้ามีพระบรมสาทิสลักษณ์รัชกาลที่ 9 ทรงเครื่องแบบจอมทัพ บนพื้นที่ด้านขวา⁴² ซึ่งเป็น

³⁹ ณัฐพล ใจจริง, “การเมืองไทยสมัยรัฐบาล จอมพล ป. พิบูลสงคราม ภายใต้ระเบียบโลกของสหรัฐอเมริกา (พ.ศ. 2491-2500),” หน้า 146-160.

⁴⁰ มีข้อสงสัยเกี่ยวกับเชิงหลักฐานเกี่ยวกับการเปลี่ยนภาพลายน้ำจากรูปพานรัฐธรรมนูญมาเป็นรัชกาลที่ 9 เล็กน้อย กล่าว คือ ใน หนังสือ 100 ปี ธนบัตรไทย พ.ศ. 2445-2545 ซึ่งถือว่าเป็นหนังสือที่มีความน่าเชื่อถือในเชิงข้อมูลมากที่สุด ณ บัจุบันจัดพิมพ์โดยธนาคารแห่งประเทศไทย มีการอธิบายว่า “ธนบัตรแบบเก่า” รุ่น 5 ชนิดราคา 10 บาท ที่ประกาศใช้เมื่อ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2500 (ก่อนการรัฐประหาร 2500) ได้มีการเปลี่ยนภาพลายน้ำเป็นรูปพระบรมสาทิสลักษณ์ของรัชกาล ที่ 9 แล้ว แต่โดยส่วนตัวเห็นว่าไม่น่าจะเป็นไปได้ การเปลี่ยนแปลงควรเกิดขึ้นในยุคหลังรัฐประหาร 2500 ไปแล้วมากกว่า อย่างไรก็ตาม ประเด็นนี้คงต้องมีการพิสูจน์ยืนยันต่อไป ซึ่งบทความนี้ไม่สามารถจะทำได้ด้วยข้อจำกัดหลายประการ

⁴¹ รัฐธรรมนูญฉบับ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ยากที่จะเรียกหรือนิยามได้ว่าเป็นรัฐธรรมนูญ เพราะมีเพียง 20 มาตรา และเต็มไปด้วยการให้อำนาจนายกรัฐมนตรีอย่างล้นเกินจนไม่อาจเรียกได้ว่าประชาธิปไตย

⁴² ธนาคารแห่งประเทศไทย, 100 ปี ธนบัตรไทย 2445-2545 = Century of Thai Banknote: 1902-2002, หน้า 233.

ภาพพระบรมสาทิสลักษณ์ที่มีขนาดใหญ่กินพื้นที่ถึง 1 ใน 3 ของธนบัตร ในขณะที่ธนบัตรแบบเดิม ทุกแบบภาพของกษัตริย์มักจะกินพื้นที่เพียง 1 ใน 4 เท่านั้น ลายน้ำบนมุมด้านซ้ายก็เป็นภาพ พระบรมสาทิสลักษณ์รัชกาลที่ 9 เช่นกัน ภาพด้านหลังออกแบบเป็นภาพเรือสุพรรณหงส์ (แทนที่ ภาพอาคารรัฐสภา) ขนาดใหญ่กินพื้นที่ 3 ใน 4 ที่สำคัญคือ ลวดลายประกอบบนธนบัตรทั้งหมด ได้ ถูกเปลี่ยนจากลายฝรั่งหรือลายเฟื่อง มาเป็นลายไทยแบบประเพณี ทั้งนี้ไม่นับรวมรูปครุฑพ่าห์และ โอียรภาพที่ปรากฏเสมอมาด้วย ซึ่งทั้งหมดทำให้ “ธนบัตรแบบสิบ” คือธนบัตรที่ออกแบบโดยใช้รูป สัญลักษณ์ทางจาริตประเพณี 100% เป็นครั้งแรก

แนวโน้มในการออกแบบข้างต้นจะยิ่งถูกแสดงออกในระดับที่เพิ่มสูงขึ้น และผันแปรไป ตามสถานการณ์ภัยคอมมิวนิสต์ที่ถูกสร้างภาพให้เห็นชัดขึ้น ๆ โกล้เข้ามามากขึ้น ๆ และน่ากลัวยิ่งขึ้น เรื่อย ๆ

“ธนบัตรแบบสิบเอ็ด” เริ่มทยอยออกใช้เมื่อ พ.ศ. 2512 มีทั้งหมด 5 ชนิดราคา คือ 5, 10, 20, 100, และ 500 บาท โดยถือเป็นธนบัตรแบบแรกที่พิมพ์จากโรงพิมพ์ธนบัตรในประเทศไทย โดยในการออกแบบมี นาย เอฟ มาซิโน-เบซซี (F. Masino-Bessi) ชาวอิตาลีเป็นผู้ออกแบบ และมี นายสนธิ ดิษฐพันธ์ ผู้เชี่ยวชาญด้านศิลปะและลายไทยจากกรมศิลปากรมาช่วยให้คำแนะนำเพื่อให้ ธนบัตรมีเอกลักษณ์ไทยมากขึ้น⁴³

การออกแบบ “ธนบัตรแบบสิบเอ็ด” เรียกได้ว่าเป็นการระดมรูปสัญลักษณ์แห่งความ เป็นไทยใส่เข้ามาในธนบัตรอย่างเต็มที่ ซึ่งส่วนตัวเห็นว่า ในเชิงสุนทรียภาพเป็นการออกแบบที่ล้นเกิน จนแทบไม่มีช่องไฟเอาไว้เว้นจังหวะหรือทิ้งระยะเลยก็ว่าได้

ด้านหน้าของทุกชนิดราคา มีพระบรมสาทิสลักษณ์รัชกาลที่ 9 ทรงเครื่องบรมขัตติย- ราชภูษิตาภรณ์ ทรงฉลองพระองค์ครุย มุมซ้ายบนเป็นรูปครุฑพ่าห์ ได้ลงมาเป็นลายน้ำรูปพระบรม สาทิสลักษณ์ในวงกลมสีขาว พื้นที่ที่เหลือออกแบบลายไทยใส่เข้าไปจนเต็มพื้นที่ และแนวด้านล่างของ ธนบัตรออกแบบโดยดั่งองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมไทย ที่เกี่ยวเนื่องกับภาพหลังธนบัตรมาเป็นส่วน ประกอบด้วย ได้แก่ เทพนม สิงห์ พญานาค ครุฑยุคนาค และครุฑศิลปะลพบุรี ด้านหลังธนบัตรออกแบบ เป็นภาพโบราณสถานสำคัญของชาติ คือ พระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกข์ปราสาท พระอุโบสถวัดเบญจมบพิตร เรือนนันทนาคราช วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และพระปรางค์สามยอด

หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ที่นักศึกษาประชาชนได้ลุกฮือขึ้นเพื่อโค่นล้ม เผด็จการทหารที่ครองอำนาจยาวนานออกไป และนำมาซึ่งบรรยากาศเสรีภาพและประชาธิปไตย ที่เปิดกว้างมากขึ้น ซึ่งมาพร้อมกับกระแสความคิดแบบสังคมนิยมและคอมมิวนิสต์ที่แพร่หลายขยาย ตัวมากขึ้นเช่นเดียวกัน กระแสเช่นนี้สร้างความตระหนักแก่กลุ่มกษัตริย์นิยมเป็นอย่างมาก และมอง แนวโน้มดังกล่าวเป็นภัยคุกคามใหญ่หลวงต่อสถาบันกษัตริย์ที่ต้องปราบปรามให้หมดสิ้นแม้ว่าเผด็จการ ทหารจะลดบทบาทไปหลัง 14 ตุลา พ.ศ. 2516 แต่อุดมการณ์อนุรักษ์นิยมและกษัตริย์นิยมกลับไม่ ยอมลดน้อยถอยลงตามไปด้วย อีกทั้งอาจจะยิ่งดูแข็งกร้าวและป่าเถื่อนมากยิ่งขึ้น และท้ายสุดได้นำไป สู่เหตุการณ์ปราบปรามและฆาตกรรมหมู่กลางเมืองในเช้าของวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519

⁴³ ธนาคารแห่งประเทศไทย, 100 ปี ธนบัตรไทย 2445-2545 = Century of Thai Banknote: 1902-2002, หน้า 241.

[ซ้าย: ธนบัตรแบบสิบเอ็ด ชนิดราคา 20 บาท ออกใช้ พ.ศ. 2514
ขวา: ธนบัตรแบบสิบเอ็ด ชนิดราคา 500 บาท ออกใช้ พ.ศ. 2518]

ภายใต้บรรยากาศที่กลุ่มกษัตริย์นิยมระชนกและหวาดกลัวต่อภัยคุกคามที่มีต่อสถาบันกษัตริย์เช่นนี้เองที่ “ธนบัตรแบบสิบสอง” ถูกออกแบบขึ้น (ราวปี พ.ศ. 2518) ภายใต้แนวความคิดหลักที่เรียกกันว่า “ธนบัตรชุดมหาราช” มีทั้งหมด 3 ชนิดราคา คือ 10, 20, และ 100 บาท เริ่มถูกทยอยนำออกใช้ในปี พ.ศ. 2521⁴⁴

ทิศทางหลักในการออกแบบ คือการนำเสนอ “โครงเรื่อง” ว่าด้วยกษัตริย์นักรบที่ต่อสู้เพื่อรักษาเอกราชและความเป็นไทยเอาไว้จากศัตรูจากภายนอกที่เข้ามารุกราน และสุดท้ายจบลงด้วยพระบารมีของกษัตริย์ที่สามารถเอาชนะศัตรูผู้รุกรานได้ทุกครั้ง โครงเรื่องนี้เสมือนจะเป็นการออกแบบที่ไล่ล่อไปกับสถานการณ์การเมืองที่ฝ่ายกษัตริย์นิยมผู้กุมอำนาจทางการเมืองของไทย ณ ขณะนั้นมองว่า คอมมิวนิสต์คือภัยคุกคามภายนอกครั้งใหม่ที่มีต่อเอกราช ความเป็นไทย และความมั่นคงของสถาบันกษัตริย์ ในแบบที่ไม่ต่างจากภัยคุกคามในอดีต

ทุกชนิดราคาบนด้านหลังธนบัตรแบบนี้ ยกเลิกการใช้ภาพโบราณสถานหรืองานสถาปัตยกรรมสำคัญของชาติ โดยเปลี่ยนมาอุทิศพื้นที่ทั้งหมดให้แก่ภาพอนุสาวรีย์ของกษัตริย์มหาราช 3 พระองค์ คือ รัชกาลที่ 5, พระเจ้าตากสิน และ พระนเรศวร ซึ่งแต่ละพระองค์ได้ต่อสู้กับภัยคุกคามของชาติในแต่ละยุค ได้แก่ ภัยจากลัทธิล่าอาณานิคม ภัยจากพม่าเมื่อคราวเสียกรุงฯ ครั้งที่ 2 และ ภัยจากพม่าเมื่อคราวเสียกรุงฯ ครั้งที่ 1 ซึ่งถือได้ว่าเป็นธนบัตรแบบแรกที่ภาพกษัตริย์ได้ขยายพื้นที่เข้าสู่ด้านหลังธนบัตร

ส่วนพื้นที่ด้านหน้า มีภาพพระบรมสาทิสลักษณ์รัชกาลที่ 9 ทรงเครื่องแบบจอมทัพ (เปลี่ยนจากฉลองพระองค์ครุยใน “ธนบัตรแบบสิบเอ็ด”) ซึ่งสอดคล้องกับโครงเรื่องที่กำลังนำเสนอบรรยากาศแห่งการต่อสู้ทำสงครามกับภัยคุกคามของชาติโดยมีกษัตริย์เป็นผู้นำสำคัญ และที่ขาดไปไม่ได้คือ ลายไทยที่จะถูกออกแบบเป็นลายพื้นประกอบกระจายเต็มพื้นที่ธนบัตรทั้งด้านหน้าด้านหลังในทุกชนิดราคา

⁴⁴ ธนาคารแห่งประเทศไทย, 100 ปี ธนบัตรไทย 2445-2545 = Century of Thai Banknote: 1902-2002, หน้า 259.

[บน: ธนบัตรแบบสิบสอง ชนิดราคา 100 บาท ออกใช้ พ.ศ. 2521
ล่าง: ธนบัตรแบบสิบสอง ชนิดราคา 20 บาท ออกใช้ พ.ศ. 2524]

ธนบัตรกษัตริย์นิยมยุคประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข

ไม่กี่ปีหลังจากการประกาศใช้ “ธนบัตรแบบสิบสอง” สถานการณ์ภัยคุกคามคอมมิวนิสต์ก็หมดลง อันถือเป็นชัยชนะที่สำคัญอีกครั้งของพลังอนุรักษ์นิยมในเวทีการเมืองไทย และชัยชนะครั้งนี้ได้ทำให้สถาบันกษัตริย์กลายเป็นศูนย์กลางทางสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และการเมืองไทยเพียงหนึ่งเดียวอย่างสมบูรณ์

สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนผ่านการใช้คำเรียกระบบการปกครองของไทยว่า “ระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข” กันอย่างแพร่หลาย ที่เป็นการสื่อสั้นๆ ไม่ใช่เป็นการปกครองระบอบประชาธิปไตยที่ประมุขแห่งรัฐบังเอิญเป็นกษัตริย์ แต่มีนัยอันแสดงถึงการปกครองอีกแบบหนึ่งต่างหากออกไป⁴⁵ ที่มีศูนย์กลางอยู่ที่สถาบันกษัตริย์

พ.ศ. 2525 เป็นปีครบรอบ 200 ปีแห่งการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์และครบ 200 ปีแห่งราชวงศ์จักรี นำมาสู่ความคิดในการออกแบบ “ธนบัตรแบบสิบสาม” ขึ้นเพื่อเป็นการเฉลิมฉลอง ซึ่งการออกแบบธนบัตรชุดนี้สะท้อนถึงบทบาทและสถานภาพของสถาบันกษัตริย์ในสังคมไทยดังกล่าวได้เป็นอย่างดี

⁴⁵ คูวาละเอียคเพิ่มเติม สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, “ความเป็นมาของระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ในฐานะอุดมการณ์ราชการ,” *กรุงเทพธุรกิจ* (24 สิงหาคม พ.ศ. 2539).

“ธนบัตรแบบสิบสาม” มี 2 ชนิดราคา คือ 50 และ 500 บาท ประกาศใช้เมื่อ พ.ศ. 2528 และ 2530 ตามลำดับ ลักษณะสำคัญของชนิดราคา 50 บาท มีพระบรมสาทิสลักษณ์รัชกาลที่ 9 ทรงเครื่องแบบจอมทัพ สวมทับด้วยฉลองพระองค์ครุย อยู่ด้านขวาของธนบัตร ขนาดใหญ่ราว 1 ใน 3 ของพื้นที่ มีลายน้ำพระบรมสาทิสลักษณ์ที่มุมซ้าย และมีตราจักรี สัญลักษณ์ประจำพระราชวงศ์ ปรากฏอยู่ราวกึ่งกลางธนบัตร ซึ่งเป็นครั้งแรกที่มีการใช้ตรานี้ในการออกแบบธนบัตร ส่วนด้านหลัง

[ซ้าย: ธนบัตรแบบสิบสาม ชนิดราคา 50 บาท ออกใช้ พ.ศ. 2528
ขวา: ธนบัตรแบบสิบสาม ชนิดราคา 500 บาท ออกใช้ พ.ศ. 2530]

เป็นภาพอนุสาวรีย์รัชกาลที่ 7 และพระที่นั่งอนันตสมาคมขนาดใหญ่ กินพื้นที่ราว 50% มุมซ้ายบนมีตราพระราชลัญจกรประจำรัชกาลที่ 7

ชนิดราคา 500 บาทด้านหลังออกแบบเป็นรูปอนุสาวรีย์รัชกาลที่ 1 พื้นหลังเป็นภาพวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ประกอบด้วยพระราชลัญจกรประจำพระองค์ ส่วนด้านหน้า มีลักษณะใกล้เคียงกับชนิดราคา 50 บาท เพียงแต่พระบรมสาทิสลักษณ์เป็นแบบทรงเครื่องจอมทัพ และเปลี่ยนลวดลาย ตำแหน่งขององค์ประกอบต่างๆ ไปบ้าง สิ่งพิเศษของชนิดราคานี้คือ ในเนื้อกระดาษฝังเส้นใยสีม่วงอ่อน พิมพ์อักษรขนาดเล็กคำว่า “ทรงพระเจริญ” เป็นระยะๆ เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติ ในโอกาสที่ทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ 60 พรรษา⁴⁶

จากที่กล่าวมา เราจะเห็นถึงพื้นที่ทุกส่วนบนธนบัตรถูกอุทิศเพื่อโครงเรื่องว่าด้วยการเฉลิมพระเกียรติทั้งหมด ไม่มีที่ว่างสำหรับรูปสัญลักษณ์ในเชิงอุดมการณ์ชนิดอื่นแทรกเข้ามาแม้เพียงเล็กน้อย และลักษณะการออกแบบเนื้อหานั้นเองที่ได้กลายเป็นต้นแบบของธนบัตรหลังจากนั้นมาจนถึงปัจจุบัน

ปรากฏการณ์นี้สื่อให้เห็นถึงพระราชอำนาจ พระบารมี และเครือข่ายอันกว้างขวางของ

⁴⁶ ธนาคารแห่งประเทศไทย, 100 ปี ธนบัตรไทย 2445-2545 = Century of Thai Banknote: 1902-2002, หน้า 267-269.

สถาบันกษัตริย์ ตลอดจนการแพร่กระจายของอุดมการณ์กษัตริย์นิยมที่ลงลึกไปในระดับชาวบ้าน ในระดับชีวิตประจำวัน และในพื้นที่สาธารณะแบบใหม่อย่างชนิดที่ไม่เคยเป็นมาก่อน

ยุคนี้ สถาบันกษัตริย์ดำรงสถานะพิเศษที่กลายเป็นหลักอ้างอิงเพื่อผลักดันและขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะในทุกปริมณฑลทางสังคม ไม่ว่าจะในเชิงการเมือง ศิลธรรม วิทยาศาสตร์ ศิลปะ วัฒนธรรม การศึกษา กีฬา เศรษฐกิจ ฯลฯ อาทิ ในมิติเศรษฐกิจ พระราชดำรัสเศรษฐกิจพอเพียง ได้กลายมาเป็นอุดมการณ์หลักของสังคมไทยในปัจจุบันอย่างแท้จริง หรือในพื้นที่ทางศิลปะ ปริมาณนิทรรศการศิลปะเฉลิมพระเกียรติ อาจกล่าวได้ว่ามีจำนวนสูงที่สุดอย่างไม่น่าเชื่อเพียงในรอบสิบกว่าปีที่ผ่านมา และปัจจุบันได้กลายเป็นทิศทางหลักไปแล้วของศิลปินไทย เป็นต้น

“ธนบัตรแบบสิบสี่” และ “ธนบัตรแบบสิบห้า” คือตัวอย่างของอีกพื้นที่หนึ่งที่สะท้อนปรากฏการณ์นี้ชัดเจน

ธนบัตรทั้งสองชุด ถูกออกแบบภายใต้โครงเรื่องว่าด้วยการเฉลิมพระเกียรติ โดยธนาคารแห่งประเทศไทยอธิบายว่า “.....เพื่อเป้าหมายในการเผยแพร่พระราชกรณียกิจของกษัตริย์ในราชวงศ์จักรีที่ทรงพัฒนาประเทศในด้านต่าง ๆ.....”⁴⁷

“ธนบัตรแบบสิบสี่” มี 3 ชนิดราคาได้แก่ 100, 500, และ 1000 บาท ด้านหน้ามีพระบรมสาทิสลักษณ์รัชกาลที่ 9 ทรงเครื่องแบบจอมทัพ ขนาดใหญ่ อยู่ในตำแหน่งเกือบกึ่งกลางธนบัตร ถัดไปด้านซ้ายของธนบัตรชนิดราคา 100 บาท มีตราพระปรมาภิไธยย่อ ภ.ป.ร. ส่วนชนิดราคา 500 และ 1000 บาท มีตราพระราชลัญจกรประจำพระองค์ ซึ่งเป็นครั้งแรกที่มีการจัดวางตำแหน่งของพระบรมสาทิสลักษณ์มาอยู่ในตำแหน่งกึ่งกลางธนบัตร โดยมุมขวาทำเป็นลายน้ำพระบรมสาทิสลักษณ์บนพื้นสีเหลี่ยมสีขาว ส่วนตราพระครุฑพ่าห์ ตัวอักษรคำว่า “รัฐบาลไทย” และตัวอักษรแสดงชนิดราคา ถูกย้ายไปไว้ที่บริเวณมุมซ้ายของธนบัตรแทน จากแต่เดิมที่จะจัดวางส่วนนี้เอาไว้ที่กึ่งกลางธนบัตร ซึ่งการจัดวางตำแหน่งเช่นนี้ แสดงถึงการให้ความสำคัญกับพระบรมสาทิสลักษณ์มากกว่าทุกแบบที่เคยผลิตมา

ด้านหลังธนบัตร ชนิดราคา 100 บาท เป็นภาพอนุสาวรีย์รัชกาลที่ 5 และ 6 พร้อมภาพประกอบที่แสดงถึงพระราชกรณียกิจในการพัฒนาประเทศด้านการศึกษาของทั้ง 2 พระองค์ มุมบนซ้ายใส่ตราพระปรมาภิไธยย่อ จ.ป.ร. และ ว.ป.ร. ส่วนชนิดราคา 500 บาท เป็นพระบรมสาทิสลักษณ์รัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 ประทับยืนคู่กัน มีภาพวัดพระศรีรัตนศาสดารามและภาพเรื่องในบทพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์ในรัชกาลที่ 2 ประกอบเป็นลายพื้น ส่วนชนิดราคา 1000 บาท เป็นพระบรมสาทิสลักษณ์รัชกาลที่ 9 และสมเด็จพระราชินี ขณะส่งประกอบพระราชกรณียกิจ มีภาพน้ำตกกรุงชิง หนานผนแสนท่า ภาพเสด็จเยี่ยมราษฎร และภาพเขื่อนภูมิพลประกอบอยู่ด้านข้าง⁴⁸

ส่วน “ส่วนธนบัตรแบบสิบห้า” มี 4 ชนิดราคา คือ 20, 50, 500, และ 1000 บาท ซึ่งยึดโครงสร้างในการออกแบบและตำแหน่งภาพต่าง ๆ คล้ายกัน ความแตกต่างที่สำคัญ ๆ มีเพียงภาพ

⁴⁷ ธนาคารแห่งประเทศไทย, 100 ปี ธนบัตรไทย 2445-2545 = Century of Thai Banknote: 1902-2002, หน้า 281.

⁴⁸ ธนาคารแห่งประเทศไทย, 100 ปี ธนบัตรไทย 2445-2545 = Century of Thai Banknote: 1902-2002, หน้า 281-297.

[ซ้าย: ธนบัตรแบบสิบสี่ ชนิดราคา 100 บาท ออกใช้ พ.ศ. 2537
ขวา: ธนบัตรแบบสิบสี่ ชนิดราคา 1000 บาท ออกใช้ พ.ศ. 2535]

ด้านหลัง ซึ่งชนิดราคา 20 บาท เป็นภาพอนุสาวรีย์รัชกาลที่ 8 พร้อมภาพสะพานพระราม 8 และภาพเสด็จพระราชดำเนินเยาวราช เป็นลายประกอบ ชนิดราคา 50 บาท เป็นภาพอนุสาวรีย์รัชกาลที่ 4 โดยมีภาพวัดพระปฐมเจดีย์ และอนุสรณ์ดาราศาสตร์เป็นลายประกอบ เพื่อสื่อถึงการเป็นพระบิดาแห่งวิทยาศาสตร์ ชนิดราคา 500 บาท เป็นภาพอนุสาวรีย์รัชกาลที่ 3 ประกอบกับลายพื้นหลังภาพโลหะปราสาทและเรือสำเภา สื่อถึงความเจริญทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในยุคสมัยของพระองค์ ส่วนชนิดราคา 1000 บาท เป็นภาพพระบรมสาทิสลักษณ์รัชกาลที่ 9 ประกอบกับลายภาพเขื่อนป่าสักชลสิทธิ์ เกษตรทฤษฎีใหม่ และพระราชดำรัสเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง⁴⁹

น่าสังเกตว่า ธนบัตรสองชุดนี้ ภาพพระบรมสาทิสลักษณ์ของรัชกาลที่ 9 ด้านหลังธนบัตรมิได้ใส่ฉลองพระองค์แบบจารีตหรือชุดเครื่องแบบจอมทัพแต่อย่างใด โดยใส่ฉลองพระองค์ชุดสากลธรรมดาในแบบที่ประชาชนคุ้นตาตามที่ปรากฏในภาพข่าวพระราชกรณียกิจต่าง ๆ นอกจากนี้การออกแบบธนบัตรชุดดังกล่าว ยังเป็นครั้งแรกที่ปรากฏภาพงานสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ เช่น เขื่อนและสะพาน อีกด้วย ซึ่งไม่เคยมีมาก่อน

ความเปลี่ยนแปลงในเชิงการออกแบบข้างต้น น่าจะสัมพันธ์สอดคล้องกับการขยายพื้นที่พระราชอำนาจของสถาบันกษัตริย์มาสู่ปริมณฑลทางเศรษฐกิจ การพัฒนาสังคมในมิติสมัยใหม่ และการเปลี่ยนแปลงเชิงภาพลักษณ์อย่างใหม่ของสถาบันกษัตริย์ที่แพร่กระจายกว้างขวางลงในระดับชีวิตประจำวันของผู้คนในสังคม อันรวมไปถึงกระแสวัฒนธรรมในกลุ่มคนชั้นกลางรุ่นใหม่ที่มีอุดมการณ์กษัตริย์ ที่เริ่มสร้างชุดจินตนาการของความสัมพันธ์แบบใหม่ระหว่างตนเองกับสถาบันกษัตริย์ในแบบที่ไม่เคร่งครัดต่อขนบจารีตอีกต่อไป เช่น การนับญาติกับกษัตริย์ (พ่อ-ลูก) การใช้ภาษาที่ไม่จำเป็นต้องเคร่งครัดในราชาศัพท์ ประเภท “เรารักในหลวง” ตลอดจนการเกิดขึ้นของวัตถุลินค้าเชิงสัญลักษณ์ใน

⁴⁹ ธนาคารแห่งประเทศไทย, 100 ปี ธนบัตรไทย 2445-2545 = Century of Thai Banknote: 1902-2002, หน้า 299-313.

การเฉลิมพระเกียรติสมัยใหม่ ไม่ว่าจะเป็น สัญลักษณ์ กระต่าย, ลายเส้นการ์ตูนในหลวง, ริสแบนด์, สติกเกอร์, เข็มกลัด ฯลฯ

ปรากฏการณ์ทั้งหมดนี้เป็นสิ่งใหม่ เกิดขึ้นราวทศวรรษ 2520 หลังหมดยุคต่อต้านภัยคอมมิวนิสต์ และขยายตัวกว้างขวางอย่างเป็นรูปธรรมชัดเจนหลังทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา นักวิชาการได้นิยามปรากฏการณ์นี้ว่า “Mass Monarchy”⁵⁰

การขยายพื้นที่พระราชอำนาจและพระบารมีเข้าสู่ปริมณฑลทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างกว้างหลังทศวรรษ 2530 ตลอดจนการเกิดขึ้นของภาพลักษณ์สถาบันกษัตริย์สมัยใหม่ข้างต้น ส่งผลให้การนำเสนอเรื่องราวของสถาบันกษัตริย์ไม่จำเป็นต้องยึดไปที่จะต้องยึดโยงอยู่กับรูปสัญลักษณ์ความเป็นไทยแบบจารีตประเพณีอันศักดิ์สิทธิ์ ขริมขลัง และดูห่างไกล อีกทั้งไม่จำเป็นต้องยึดโยงอยู่กับภาพโบราณสถานสำคัญของชาติหรือวัดวาอารามอันเก่าแก่ที่อาจจะดูทันสมัยไปแล้วในสายตาคนทั่วไป จนนำมาสู่การเปิดพื้นที่ใหม่และรูปสัญลักษณ์แบบใหม่ในการออกแบบธนบัตรไทยข้างต้น

อย่างไรก็ตามพื้นที่และรูปสัญลักษณ์ใหม่ทั้งหมดยังคงอยู่ภายใต้โครงเรื่องว่าด้วยการเฉลิมพระเกียรติกษัตริย์และการเป็นสัญลักษณ์ศูนย์กลางทุกสิ่งอย่างทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองไทย อยู่เช่นเดิม

[บน: ธนบัตรแบบสิบห้า ชนิดราคา 20 บาท ออกใช้ พ.ศ. 2546
ล่าง: ธนบัตรแบบสิบห้า ชนิดราคา 1000 บาท ออกใช้ พ.ศ. 2542]

⁵⁰ คุวาละเอียกเพิ่มโม สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, “เมื่อในหลวงทรงประหาร ปี 2525 และข้อเสนอว่าด้วยกษัตริย์แบบมวลชน (Mass Monarchy)” [online] วันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ. 2550 จาก <http://somsakwork.blogspot.com/2007/11/2525-mass-monarchy.html> (เข้าถึงเมื่อ 21 มกราคม พ.ศ. 2555)

สังคาย: ธนบัตรแบบสิบหกกับการเมืองไทยร่วมสมัย

เมื่อวันที่ 18 มกราคม พ.ศ. 2555 ธนาคารแห่งประเทศไทยได้นำ “ธนบัตรแบบสิบหก” ชุดใหม่ออกใช้อย่างเป็นทางการ โดยนำร่องด้วยชนิดราคา 50 บาท จากทั้งหมด 5 ชนิดราคา (20, 50, 100, 500, และ 1000 บาท) อันถือได้ว่า เป็นธนบัตรชุดใหม่ที่ถูกออกแบบขึ้นภายใต้บรรยากาศทางสังคมการเมืองหลังเหตุการณ์รัฐประหาร 19 กันยายน พ.ศ. 2549 ที่นำพาสังคมไทยก้าวสู่วังวนแห่งความขัดแย้งที่รุนแรงยืดเยื้อมากขึ้น ๆ จนถึงปัจจุบัน

“ธนบัตรแบบสิบหก” โดยทั่วไป ยังคงออกแบบภายใต้โครงเรื่องเฉลิมพระเกียรติ โดยด้านหน้า มีพระบรมสาทิสลักษณ์รัชกาลที่ 9 ในฉลองพระองค์ครุยมหาจักรี เป็นภาพประธาน ซึ่งเข้าใจว่าต้นแบบของภาพในพระราชพิธีเสด็จออกมหาสมาคมเนื่องในคราวเฉลิมฉลองทรงครองสิริราชสมบัติครบ 60 ปี เมื่อ พ.ศ. 2549 ส่วนด้านหลังแต่ละชนิดราคาจะเป็นเรื่องราวเฉลิมพระเกียรติกษัตริย์พระองค์อื่น ได้แก่ พ่อขุนรามคำแหง พระนเรศวร พระเจ้าตากสิน รัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 5⁵¹

รายละเอียดของชนิดราคา 50 บาทด้านหลัง เป็นเรื่องเกี่ยวกับพระนเรศวร โดยมีภาพประธานเป็นอนุสาวรีย์พระนเรศวรทรงหลังน้ำตกชิโนทกประกาศเอกราชจากการเป็นเมืองขึ้นพม่า ด้านซ้ายเป็นภาพอนุสาวรีย์ยุทธหัตถี และภาพเหตุการณ์ทรงดาบปืนขึ้นกำแพงข้าศึก ตามลำดับ ส่วนด้านขวาเป็นภาพเจดีย์วัดใหญ่ชัยมงคล ออยุธยา นอกจากนี้ วันที่นำธนบัตรออกใช้คือ “วันกองทัพไทย” (18 มกราคม ของทุกปี) ซึ่งมีที่มาจากความเชื่อว่า วันดังกล่าวเป็นวันที่พระนเรศวรทรงทำยุทธหัตถี

สิ่งที่น่าสังเกตจากโครงเรื่องที่ได้ถูกกำหนดไว้ของธนบัตรชุดนี้โดยภาพรวม และจากหน้าตาธนบัตรชนิดราคา 50 บาท ที่ถูกนำออกใช้เป็นชนิดแรก เราจะมองเห็นถึงการหวนกลับมาของโครงเรื่องกษัตริย์นักรบที่ต่อสู้กับภัยคุกคามของชาติอีกครั้ง ในลักษณะคล้ายกับโครงเรื่องบน “ธนบัตรแบบสิบสอง” ที่ถูกนำออกมาใช้ในช่วงทำสงครามต่อต้านภัยคอมมิวนิสต์

หากเราวิเคราะห์และพิจารณาการออกแบบรูปภาพ ลวดลาย และสัญลักษณ์บนธนบัตรในวิถีทางตามที่บทความนี้นำเสนอมาโดยตลอด คำถามก็จะเกิดขึ้นทันทีว่า การกลับมาของโครงเรื่องกษัตริย์นักรบที่ต่อสู้ภัยคุกคามของชาติในครั้งนี้ ไม่ว่าจะเป็น พระนเรศวร พระเจ้าตากสิน และ รัชกาลที่ 5 (ทั้ง ๆ ที่ธนบัตรสองชุดก่อนหน้านี้เน้นไปในแนวทางเฉลิมพระเกียรติด้านวิทยาศาสตร์ สังคม การศึกษา และเศรษฐกิจ เป็นหลัก) กำลังสะท้อนภัยคุกคามอย่างใหม่ที่มีต่อชาติไทยและความเป็นไทยอะไร

ผู้เขียนขออนุญาตคิดเล่น ๆ ดังต่อไปนี้

หากลองวิเคราะห์โดยมองผ่านแว่นแบบอุดมการณ์กษัตริย์นิยมสุดโต่งในยุคปัจจุบัน การกลับมาของธนบัตรบนแนวคิดโครงเรื่องว่าด้วยกษัตริย์นักรบที่ต่อสู้กับภัยคุกคามต่อความมั่นคงของชาตินี้ ย่อมกำลังสะท้อนให้เห็นถึงภัยคุกคามชาติไทยและความเป็นไทยในยุคสมัยปัจจุบัน นั่นก็คือ “เผด็จการทุนนิยมผูกขาด” ที่มาพร้อมกับทุนนิยมโลกาภิวัตน์และระบบพรรคการเมืองอันแสนสามานย์

⁵¹ ดูรายละเอียดเพิ่มใน “ชปท. ยกเครื่องธนบัตรใหม่ ประเดิมแบงก์ 50 บาท 18 ม.ค.” ไทยรัฐออนไลน์ [online] วันที่ 12 มกราคม 2555 จาก <http://www.thairath.co.th/content/eco/23001> (เข้าถึงเมื่อ 10 กุมภาพันธ์ 2555)

[ซ้าย: ธนบัตรแบบสิบหก ชนิดราคา 50 บาท ออกใช้ พ.ศ. 2555 ขวา: ธนบัตรแบบสิบสอง ชนิดราคา 100 บาท ออกใช้ พ.ศ. 2521]

ภัยคุกคามอย่างใหม่ที่มีต่อชาติไทยและสัญลักษณ์ความเป็นไทยนี้ แน่นนอน ย่อมสื่อความนัยไปถึงภัยคุกคามต่อสถาบันกษัตริย์ด้วยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ในฐานะที่สถาบันกษัตริย์ได้กลายเป็นศูนย์กลางของความเป็นไทยและชาติไทยที่สำคัญที่สุดเพียงหนึ่งเดียว หรือในอีกมุมหนึ่ง ธนบัตรชุดใหม่นี้ที่ถูกออกแบบขึ้นในบริบทหลังรัฐประหาร 2549 กำลังสะท้อนภาพความขัดแย้งทางการเมืองที่แหลมคมของสังคมไทยในช่วง 5-6 ปีที่ผ่านมา อันเป็นความขัดแย้งระหว่างพลังอนุรักษ์นิยมและกลุ่มกษัตริย์นิยมกับพลังทางการเมืองของประชาชนที่กำลังลุกขึ้นมาเรียกร้อง ทวงสิทธิ และอำนาจทางการเมืองของตนเองในทุก ๆ ปริณทลสาธาณะ

ไม่ว่าจะมองในมุมไหน นั้นกำลังหมายความว่า กลุ่มชนชั้นนำอนุรักษ์นิยมและกลุ่มกษัตริย์นิยมที่กุมอำนาจและอุดมการณ์หลักในสังคมไทย กำลังเกิดการตระหนก (ในลักษณะที่คล้าย ๆ กับอาการตระหนกในยุคต่อต้านคอมมิวนิสต์) และรู้สึกว่สิ่งนี้คือภัยคุกคามอย่างใหม่ต่อชาติไทยและความเป็นไทย

ผู้เขียนคิดว่า สิ่งนี้คือบรรยากาศที่แวดล้อมและห่มคลุมสังคมไทยอยู่ในปัจจุบัน จนนำมาสู่ความจำเป็น (ทั้งโดยตั้งใจหรือไม่ตั้งใจ ทั้งโดยรู้ตัวหรือไม่รู้ตัว) ของการรื้อฟื้นโครงเรื่องกษัตริย์นักรบที่ต่อสู้กับภัยคุกคามต่อความเป็นชาติไทยและความเป็นไทยอีกครั้งบน “ธนบัตรแบบสิบหก”

อย่างไรก็ตาม หากเป็นเช่นนั้นจริง ก็ต้องถือว่าเป็นตลกร้าย เพราะการออกแบบธนบัตรใหม่กลับไม่เป็นที่ถูกใจกลุ่มชนชั้นกลางอนุรักษ์นิยมและกษัตริย์นิยมโดยทั่วไป ดังจะเห็นได้จากกรณีวิพากษ์วิจารณ์การออกแบบธนบัตรชนิดราคา 50 บาท บนโลกอินเทอร์เน็ตที่กล่าวไว้ตอนต้นของบทความนี้

ตลกร้ายเรื่องนี้ อาจจะกำลังส่งสัญญาณบอกเราว่า รูปสัญลักษณ์อันเต็มไปด้วยความหมายในเชิงอุดมการณ์แบบอนุรักษ์นิยมและกษัตริย์นิยมที่ปรากฏอยู่ในทุกพื้นที่บนธนบัตรชนิดราคา 50 บาทแบบใหม่ ที่ต้องถือว่าอยู่ในระดับที่ระดมใส่สัญลักษณ์ชาตินิยมไทยเข้ามาอย่างเต็มที่แล้ว กำลังกลายเป็นสิ่งที่ไม่เพียงพอและน้อยเกินไปที่จะสนองตอบต่อระดับตื่นตระหนกที่เกิดขึ้น ยังไม่สามารถรองรับความรุนแรงเชิงอุดมการณ์ที่ก่อตัวสูงขึ้นเรื่อย ๆ ในกลุ่มคนเหล่านี้ได้ ซึ่งนั่นอาจกำลังหมายความว่าความตระหนกตื่นกลัวในสังคมไทยกำลังก้าวไปสู่ขีดขั้นแห่งความสุดโต่ง ล้นเกิน และคุ้มคลั่ง ในระดับที่สังคมไทยอาจจะไม่สามารถควบคุมมันได้อีกต่อไป

มอง ‘งานฉลองรัฐธรรมนูญ’
ในแง่การเมืองวัฒนธรรมหลังการปฏิวัติ 2475

ปรีดี หงษ์ลั่น

บทนำ: “ทุ่งหญ้าเริ่มผลิบาน”

กั

่อนหน้านี้หลายปีผู้เขียนกำลังท่องอินเทอร์เน็ต และบังเอิญไปพบเข้ากับเว็บบอร์ดที่มีผู้นำ “ภาพเก่า” หรือรูปประเภท “โหยหาอดีต” มาใส่เรียงกันไว้ โดยมักจะเป็นภาพขาวดำ หรือภาพที่สีซีด ๆ เป็นภาพบุคคลหรือรูปถ่ายบ้านเมือง ห้างแถว รถราง รูปเจ้านายเก่า ๆ รูปโฆษณา โปสเตอร์หนัง ฯลฯ เมื่อผู้เขียนดูภาพเหล่านี้ไปเรื่อย ๆ ก็สะดุดใจกับรูปหลายรูปที่เป็นงานมหรหรรรมอะไรสักอย่าง มีคนเข้าร่วมมากมาย บางรูปแสดงให้เห็นซุ้มประตูเข้างานที่เป็นรูปรัฐธรรมนูญที่วางอยู่บนพาน ยิ่งฟังพิจารณาความรู้สึกก็รู้สึกไม่คุ้นเคย ไม่แน่ใจในกว่างานที่ว่าคืองานอะไร รูปอาคารและสถาปัตยกรรมต่าง ๆ ก็รู้สึกเหมือนว่าตัวเองจะไม่เคยได้เห็นที่ไหนมาก่อน บ้างก็เป็นรูปนางสาวไทยใส่มงกุฎ จนเลื่อนลงมาดูคำอธิบายใต้รูปภาพจึงเข้าใจว่าเป็นภาพงานฉลองรัฐธรรมนูญ และก็ต้องถึงบางอ้อ เพราะแม้ว่าจะเคยได้ยิน แต่ก็ไม่รู้ว่อันที่จริงแล้วหน้าตาของงานเป็นอย่างไร

ความทรงจำที่เล็ดลอดออกมาตามรูปถ่ายที่มีอยู่ทั่วไปตามเว็บบอร์ดในยุคทศวรรษที่ 2550 นั้นก็คงจะเป็นตัวอย่างที่สะท้อนที่ทางของ “ประวัติศาสตร์” ของงานฉลองรัฐธรรมนูญและเหตุการณ์ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 (“การปฏิวัติ 2475”) ที่ได้ระหกระเหินผ่านการช่วงชิงความหมายและถูกโจมตีซ้ำแล้วซ้ำเล่าจนหลายครั้งก็ต้องหลบซ่อนไปอยู่ตามซอกมุมต่าง ๆ ของพื้นที่อาคารโหยหาอดีต และไม่มีที่ทางในคำอธิบายในประวัติศาสตร์กระแสหลักมากนัก

แต่ความทรงจำและประวัติศาสตร์ของการปฏิวัติ 2475 ก็ไม่ได้อยู่นิ่งเฉย และกลับเริ่มมีที่ทางของมันในหน้าประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่อีกครั้งหนึ่ง ไม่นานมานี้ณัฐพล ใจจริงได้กล่าวถึง “ทิวทัศน์” ของการเขียนประวัติศาสตร์ของการปฏิวัติ 2475¹ ว่าตั้งแต่ทศวรรษที่ 2520 เป็นต้นมา

¹ ในปาฐกถาจำลอง ทวารเรือง ณ มหาวิทยาลัยมหาสารคามของเขาเรื่อง “ภูมิทัศน์ของ ‘การปฏิวัติ 2475’ ในประวัติศาสตร์

นั้น “ทุ่งหญ้าเริ่มผลิบาน” ขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ได้มีการประเมินใหม่ และทำให้ความสนใจกับ“การปฏิวัติ 2475” มากขึ้น ต่อมาทศวรรษที่ 2540 มีการพยายามขยายมุมมองออกไปนอกปริณทลการอภิปราย เดิมสู่ด้านสถาปัตยกรรมและอนุสาวรีย์ เช่น งานของชาติรี ประกิตนทการ² และมาลินี คุ่มสุภา³ เป็นต้น และยิ่งหลังการรัฐประหารพ.ศ.2549 เป็นต้นมา ความสนใจเกี่ยวกับ“การปฏิวัติ 2475” ก็มีการขยายตัวยิ่งขึ้นไปอีก

บทความนี้เป็นการเข้าร่วมสนทนาดังกล่าว โดยเสนอด้วยการมองผ่านงานฉลองรัฐธรรมนูญ ว่าหนทางหนึ่งในการให้น้ำหนักกับ“การปฏิวัติ 2475” คือการพยายามให้ภาพของการเปลี่ยนแปลงในบริบทสังคมและวัฒนธรรม และเริ่มตั้งคำถามกับงานฉลองรัฐธรรมนูญว่า ได้แสดงให้เห็นบริบททางการเมืองวัฒนธรรมในเวลานั้นอย่างไร และหากเราเริ่มต้นด้วยการมองการเมืองหลัง“การปฏิวัติ 2475” ว่าคือการพยายามต่อสู้เพื่อช่วงชิงอำนาจที่ครอบคลุมเข้าไปสู่พื้นที่ (ทั้งในทางกายภาพ และในทางนามธรรม) ของวิถีชีวิตซึ่งมักจะรวมถึงวิถีปฏิบัติที่ (มักจะถูกมองว่า) “ไม่เป็นการเมือง” เราก็อาจจะได้เห็นอะไรเพิ่มขึ้นบ้าง โดยเฉพาะภาพอันคึกคักของ “ราษฎร” ที่มีส่วนร่วมอยู่ในงานมหกรรมระดับชาติที่ถูกลิ้มนี้ ว่าได้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปเช่นไร

หลัง“การปฏิวัติ 2475” คณะราษฎรมีความพยายามในการทำให้รัฐธรรมนูญให้เป็นสถาบันสูงสุดของประเทศแทนที่พระมหากษัตริย์ในยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ความพยายามดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นทั่วไปหมดในช่วงหลัง“การปฏิวัติ 2475” จนถึงสงครามโลกครั้งที่สอง โดยบทความนี้ต้องการเสนอว่า การพิจารณาเนื้อหาของงานฉลองรัฐธรรมนูญจะสามารถสะท้อนให้เห็นอุดมการณ์ของคณะราษฎรในการสร้าง “อัตลักษณ์” ชนิดใหม่ขึ้นมา อันมีเนื้อหาสาระอันทั้งเหมือนและแตกต่างออกไปจากระบบเก่า กล่าวคือ ความพยายามต้องการแสดงว่าอำนาจสูงสุดไม่ได้เป็นของ “เจ้า” อีกต่อไป หากแต่เป็น “ของราษฎรทั้งหลาย” ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าคือการสร้างวัฒนธรรมขึ้นมาจากอากาศธาตุ หรือลอกเลียนแบบมาจากภายนอกโดยไม่เปลี่ยนแปลงอะไรเลย แต่มันคือการปรับฉวยใช้และเป็นการเมืองวัฒนธรรมครั้งใหญ่ที่มีการช่วงชิงการกำหนดความหมายอย่างสม่ำเสมอท่ามกลางบริบทที่เปลี่ยนแปลง บ้างล้มเหลว บ้างก็สำเร็จ บ้างก็ถูกเบียดออกไปจากกระแสหลักอย่างรวดเร็ว การสถาปนาระบบใหม่จึงไม่ได้หมายความว่าถึงเพียงแค่การเปลี่ยนแปลงการปกครองเท่านั้น แต่มันยังรวมถึงความพยายามในการสถาปนาชุดความคิด วิถีปฏิบัติ (และ “ประเพณีประดิษฐ์”) ในระบอบใหม่นั้นด้วย จนกระทั่งหลังจากการปฏิวัติพ.ศ. 2490 ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองเกิดการฟื้นคืนของกลุ่มนิยมเจ้าซึ่งจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของงานฉลองรัฐธรรมนูญ และการสิ้นสุดของการจัดงานชนิดนี้ในที่สุด

การเมืองไทย” เมื่อ 24 มิถุนายน พ.ศ.2554 ดู http://www.copag.msu.ac.th/copag/index.php?option=com_content&view=article&id=72&Itemid=63 (เข้าถึงเมื่อ 14 มกราคม พ.ศ. 2555)

² ชาติรี ประกิตนทการ, ศิลปะ-สถาปัตยกรรมคณะราษฎร: สัญลักษณ์ทางการเมืองในเชิงอุดมการณ์, 2552 และชาติรี ประกิตนทการ, การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรม: สยามสมัย ไทยประยุกต์ ชาตินิยม (กรุงเทพฯ: มติชน, 2547) .

³ มาลินี คุ่มสุภา, อนุสาวรีย์ประชาธิปไตยกับความหมายที่มองไม่เห็น (กรุงเทพฯ: วิชาฯ, 2548) .

[สมาคมรัฐธรรมนูญพิมพ์รัฐธรรมนูญฉบับ 10 ธันวาคมแรกในปี พ.ศ. 2477]

งานฉลองรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2475-2490

งานฉลองรัฐธรรมนูญ เป็นงานมหกรรมขนาดใหญ่ที่สุดในยุคก่อนทศวรรษที่ 2500 โดยประกอบไปด้วยส่วนสำคัญสองส่วน คือ ส่วนงานพิธี และส่วนงานเฉลิมฉลอง (งานมหกรรม) ผู้เขียนจะกล่าวถึงความสำคัญของการแบ่งงานนี้เป็นสองส่วนต่อไปข้างหน้า ในส่วนนี้จะกล่าวถึงลักษณะโดยทั่วไปของงานก่อน โดยหลังจากการปฏิวัติ รัฐบาลคณะราษฎรก็ได้จัดงานฉลองรัฐธรรมนูญในปีเดียวกันนั้นทันที โดยจัดงาน 3 วัน คือ 10-12 ธันวาคม มีการจัดฉลองทั่วประเทศ ขนาดของงานเป็นเช่นไรนั้น ดูได้จากภาพความคึกคักของการเข้ามามีส่วนร่วมของราษฎร เพราะถึงแม้รัฐบาลเป็นเจ้าภาพ แต่ก็มีราษฎรและห้างร้านต่าง ๆ เสนอตัว

เข้าร่วมจัดเป็นจำนวนมาก มีการส่งสิ่งของมาช่วยเหลือ เช่น เครื่องดื่ม อาหาร น้ำแข็ง บ้างบริจาคส้มเขียวหวาน มะพร้าวอ่อน หรือให้ยืมไม้ปลูกโรงมหรสพและสายไฟ มีราษฎรบริจาคดอกไม้เพลิง รวมทั้งมีการนำคณะละครของตนเข้าร่วมแสดง⁴

งานฉลองรัฐธรรมนูญพ.ศ. 2475 มีการจัดอย่างคึกคักตลอด 2 วัน 3 คืน ในกรุงเทพมหานคร มีการปิดประกาศ แจกจ่าย หรือป่าวร้องข้อความเกี่ยวกับงานฉลองรัฐธรรมนูญ ซึ่ง “เป็นงานของประชาชนพลเมืองโดยตรง” มีการประกาศในหนังสือพิมพ์และวิทยุกระจายเสียงทั่วประเทศ มีการชักชวนตกแต่งบ้านเรือนด้วยประทีปโคมไฟ ส่วนของงานพิธีจัดที่พระที่นั่งอนันตสมาคม ส่วนงานมหกรรมจัดที่บริเวณท้องสนามหลวง มีโรงมหรสพ 8 โรง แสดงโขน เพลงทรงเครื่อง ละครรำ จั้ว ลีเก จำวอด ละครร้อง โดยนับเฉพาะผู้แสดงมีจำนวน 1,116 คน มีคนดู “ล้นหลามทุกโรงมหรสพ” มีการตั้งภาพยนตร์ 2 จอ มีการจุดดอกไม้เพลิง ซึ่งมีราษฎร (ที่ชื่อขึ้นต้นด้วยนาง/นายทั้งสิ้น) บริจาคดอกไม้เพลิงทั้งหมด อาทิ นายบัว หัวหน้า บริจาคดอกไม้เพลิงประเภทฝนแสนห่าและพุ่มสี นายกลีบ แสงสงกรานต์ บริจาคประเภทพลุไทย นายจ้อ แชนท์หลิม นางทิพย์ ตมัสปาน บริจาคประเภทพลุฝรั่ง เป็นต้น ซึ่งจะมีการจุดทั้งสามคืน มีคณะละครซึ่งส่วนใหญ่เป็นของราษฎรโดยจาก 26 รายที่นำมหรสพเข้าแสดงในงาน (อันที่จริงมีมากกว่านี้แต่พื้นที่รองรับไม่เพียงพอ) มีเพียง 3 รายเท่านั้นดูจะไม่ใช่คณะละครของราษฎรคือ โขนหลวงจากศาลาว่าการพระราชวัง กับละครรำของพระยาอนิรุทธเทวาและพระมหาโยธาเท่านั้น

⁴ หข. (3) สร. 0201.66.1/6 เอกสารสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี เรื่องงานฉลองวันรัฐธรรมนูญ

ที่เหลือเป็นคนไทย จีน และแขกปนกัน ขึ้นอยู่กับประเภททรสพว่าเป็นอะไร เช่น คณะละครรำของ นายพูน เรืองนนท์ คณะละครแขกของนายรามฐานาด หรือคณะจิวของนายเม่งกี้ยี่ห่อเง็กเล่าซุน เป็นต้น ส่วนภาพยนตร์มีส่งเข้ามาพร้อม 3 บริษัทคือบริษัทน้ำแฉ บริษัทสยามซินิมา และบริษัทตงก๊ก นอกจากนี้ จากต่างจังหวัดมีรายงานการจัดการงานจากมณฑลนครศรีธรรมราช ภูเก็ต ปราจีน อยุธยา พายัพ พิษณุโลก ราชบุรี นครราชสีมา และอุดร โดยเนื้อหาของงานคล้ายคลึงกัน เช่น มีมหรสพ ต่างกันก็เฉพาะประเภท มหรสพของพื้นที่ต่าง ๆ เช่นที่มณฑลอุดรมีการแสดงลิเก ที่มณฑลภูเก็ตมีแสดงหนังตลกและมโนราห์ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการจัดเล่นกีฬาทั้ง 3 วันอีกด้วย⁵

ภาพความคึกคักของงานนี้ก็มิอย่างต่อเนืองในปีต่อ ๆ มา ในปีพ.ศ. 2476 อำนาจของ คณะราษฎรเข้าที่เข้าทางมากขึ้น งานฉลองรัฐธรรมนูญในปีนั้น จึงจัดอย่างมโหฬาร ขยายสถานที่จัดงานจากท้องสนามหลวงไปถึงวังสราญรมย์ ทำราชวรดิฐและเขาดินวนา และจัดยาวนานถึงครึ่งเดือน ชาตรี ประภิตนทการ ได้ให้ข้อสังเกตว่าการจัดงานยิ่งใหญ่ขนาดนี้ เป็นเพราะเหตุการณ์การปราบกบฏ บวรเดชเพิ่งผ่านมาไม่นานนัก⁶

สิ่งที่บ่งบอกถึงขนาดของงานฉลองรัฐธรรมนูญมาจากต่างประเทศด้วย อย่างน้อยตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2476 งานฉลองรัฐธรรมนูญไม่ได้เป็นงานที่จัดอยู่ในประเทศเท่านั้น แต่จัดกันในประเทศต่าง ๆ และเป็นรายงานในข่าวของสื่อต่างประเทศ ในปีนั้นมีการจัดงานฉลองรัฐธรรมนูญที่กรุง สยามเมืองปิ่นัง คนสยามในปิ่นังไปชุมนุมกันที่วัดบาตูลินจิงเพื่อ “ชัชชนะของรัฐธรรมนูญ”⁷ ในปารีส วันที่ 10 ธันวาคม มีการจัดเลี้ยงอาหารค่ำระหว่างข้าราชการและนักเรียนไทยที่อยู่ที่นี่และตำบลใกล้เคียง จากนั้นวันที่ 12 ธันวาคมมีการเลี้ยงรับรองแก่บรรดาข้าราชการชั้นผู้ใหญ่แห่งกระทรวงการต่าง ประเทศฝรั่งเศสและกระทรวงอื่น ๆ รวมทั้งข้าราชการของประเทศที่ขึ้นอยู่กับสถานทูตนี้ คือเบลเยียม สเปน อิตาลี เนเธอร์แลนด์ โปรตุเกสและสวีเดน⁸ เช่นเดียวกับสถานทูตออสเตรียในวันเดียวกัน ที่มีแขกหลายร้อยคนมาร่วมงาน⁹ ในช่วงปี พ.ศ. 2475-2484 มีการจัดงานฉลองรัฐธรรมนูญอย่างน้อยก็ ที่ปิ่นัง ปารีส ลอนดอน นาโงยา โตเกียว สิงคโปร์ ฮัมบูร์ก โรม ไซ่ง่อน มะนิลา และจาการ์ตา¹⁰

ในช่วงหลัง “การปฏิวัติ 2475” ใหม่ ๆ นี้ เราเห็นความพยายามของคณะราษฎรในการ สถาปนารัฐธรรมนูญให้เป็นสถาบันสูงสุดแทนที่พระมหากษัตริย์ ในเดือนสิงหาคมปี พ.ศ. 2477 มีกำหนด เปิดสภามณฑลรัฐธรรมนูญอย่างเป็นทางการ ซึ่งมีกำหนดการจะจัดพร้อมไปกับการฉลองรัฐธรรมนูญ ฉบับจำลอง เพื่อต้องการให้เสร็จเรียบร้อยก่อนเดือนธันวาคม โดยสภามณฑลรัฐธรรมนูญและสโมสร

⁵ หจข. (3) สร. 0201.66.1/6 เอกสารสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี เรื่องงานฉลองวันรัฐธรรมนูญ
⁶ ชาตรี ประภิตนทการ, “งานฉลองรัฐธรรมนูญ”, ใน ฟ้าเดียวกัน, ปีที่ 5 ฉบับที่ 3 (ก.ค.-ก.ย. 2552), หน้า 78-90.
⁷ The Straits Echo, Saturday, December 9, 1933 หจข. (3) สร. 0201.66.1/11 เอกสารสำนักเลขาธิการ คณะรัฐมนตรี เรื่องงานฉลองวันรัฐธรรมนูญ
⁸ หจข. (3) สร. 0201.66.1/11 เอกสารสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี เรื่องงานฉลองวันรัฐธรรมนูญ
⁹ The Evening Star, Tuesday, December 12, 1933 หจข. (3) สร. 0201.66.1/11 เอกสารสำนักงาน เลขาธิการคณะรัฐมนตรี เรื่องงานฉลองวันรัฐธรรมนูญ
¹⁰ หจข. (3) สร. 0201.66.1/11 เอกสารสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี เรื่องงานฉลองวันรัฐธรรมนูญ

คณะราษฎรนี้ตั้งอยู่ที่สวนสราญรมย์¹¹ หากเราย้อนไปดูสิ่งที่เกิดขึ้นในช่วงสมบูรณาญาสิทธิราชย์ จะ พบว่าสวนสราญรมย์นี้เองเป็นที่ตั้งของ “ทวีปัญญาสโมสร” ซึ่งมีกิจกรรมในการออกวารสาร “ทวี ปัญญา” เป็นสถานที่ของรัชกาลที่ 6 ตั้งแต่สมัยยังเป็นสยามมกุฎราชกุมาร ในการสร้าง “โลก” ที่ พระองค์สามารถมีอำนาจสิทธิ์ขาดหลังจากที่ขึ้นครองราชย์ด้วยความไม่มั่นคง โดยสมาชิกของทวี ปัญญาสโมสรนั้นแม้ในตอนเริ่มต้นจะเป็นคนนอกอยู่บ้าง แต่สุดท้ายก็เหลือแต่ข้าราชการบริวารเท่านั้น¹² การ “เลือก” สวนสราญรมย์เป็นสถานที่ตั้งของ สภามณฑลรัฐธรรมนูญและสโมสรคณะราษฎร แทนที่ทวีปัญญาสโมสรคือการช่วงชิงอำนาจในการสถาปนารัฐธรรมนูญขึ้นแทนพระมหากษัตริย์ ณ สถานที่ใจกลางของอำนาจแห่งหนึ่งในยุค สมบูรณาญาสิทธิราชย์คือวังสราญรมย์นี้เอง

อย่างไรก็ตามในการจะทำเช่นนั้น ได้ คณะราษฎรได้พยายามทำให้รัฐธรรมนูญ อุดมไปด้วยความ “ศักดิ์สิทธิ์” รัฐธรรมนูญที่ วางอยู่บนพานจะไม่มี ความหมายใด ๆ หากไร้ซึ่ง ความ “ศักดิ์สิทธิ์” หรือลอยอยู่ในอากาศอย่าง เป็นนามธรรม โจทย์ของคณะราษฎรคือจะทำ อย่างไรให้รัฐธรรมนูญ “ศักดิ์สิทธิ์” เช่นเดียวกับ สถาบันพระมหากษัตริย์ แต่ในขณะที่เดียวกันก็จะ ต้องไม่หลุดลอยไปจากประชาชน ให้ประชาชน ยังรู้สึกสามารถ “เข้าถึง” รัฐธรรมนูญได้ ในการเปิดสภามณฑลรัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2477 รัฐบาลได้จัดงานฉลองรัฐธรรมนูญฉบับจำลองขึ้น ด้วย ตามกำหนดการนั้น จะมีการทำรัฐธรรมนูญจำลองบนพานทองแดงทั้งหมด 70 เล่ม เพื่อนำไป “ประดิษฐาน” ไว้ที่ทุกจังหวัดทั่วประเทศ 69 จังหวัด และอีกเล่มหนึ่งจะเก็บไว้ที่สภามณฑลรัฐธรรมนูญ เอง (ซึ่งยังคงมีอยู่ถึงปัจจุบัน)¹³ โดยทุกเล่มจะมี “การลงรักปิดทองให้สมกับที่จะเป็นของบูชา” โดยมี ฤกษ์มงคลในการเปิดอย่างเป็นทางการ คือ “วันอังคารที่ 28 สิงหาคม พุทธศักราช 2477 เวลา 16

[รัฐธรรมนูญฉบับ สร่าง จกทิมที่โดยกองจัดงานฉลองรัฐธรรมนูญ ภายออก ปี พ.ศ. 2483 ปีที่เก้าในระบอบรัฐธรรมนูญ]

¹¹ หจข. (3) สร. 0201.66.1/14 เอกสารสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี เรื่องงานฉลองวันรัฐธรรมนูญ
¹² Kullada Kesboonchoo Mead, The Rise and Decline of Thai Absolutism (London : Routledge Curzon, 2004), pp.131-133.
¹³ ในปัจจุบันนี้รัฐธรรมนูญฉบับจำลองดังกล่าวยังมีอยู่ หากผู้อ่านนึกครึ้มคร้ามใจไปเดินเที่ยวสวนสราญรมย์ ขอให้ใช้ ความพยายามในการเดินหาสักหน่อย ก็จะพบรัฐธรรมนูญฉบับจำลองตั้งอยู่อย่างเตี้ยคายนบริเวณศาลาศาล ที่น่าสนใจมีอยู่ ตรงที่ข้อมูลในวิกิพีเดียเกี่ยวกับสวนสราญรมย์กล่าวว่าสวนนี้รัชกาลที่ 7 “ทรงโปรดเกล้าฯพระราชทานให้กับรัฐบาล ให้เป็นที่ ทำการของคณะราษฎร” <http://th.wikipedia.org/wiki/สวนสราญรมย์> (เข้าถึงเมื่อ 14 มกราคม 2555)

นาฬิกา ถึง 16 นาฬิกา 48 นาที และระหว่างเวลาอุดมฤกษ์นี้ ถ้าผู้เปิดจะได้แปรพักตร์สู่เบื้องทิศปัจฉิม ชักเชือกเปิดป้าย จะเป็นปฐมฤกษ์สวัสดิ์”¹⁴ ในงานมีการนิมนต์พระสงฆ์ 70 รูปมาสวดชัยมังคลกถา มีการเชิญสมเด็จพระเจ้าฟ้าผู้รักษาราชการแทนพระองค์มาเจริญรัฐธรรมนูญฉบับจำลอง เพื่อให้ผู้แทนราษฎร จังหวัดต่าง ๆ มารับ จากนั้นในช่วงเย็นจะมีการเปิดให้ประชาชนทั่วไปเข้าชมและทำการสักการบูชา รัฐธรรมนูญฉบับจำลอง มีละครเล่นให้ประชาชนทั่วไปได้ชม จากนั้นในวันถัดมามีการทำพิธีเวียนเทียน รัฐธรรมนูญฉบับจำลอง จึงจะถือว่าเป็นการเสร็จงาน¹⁵ การสถาปนาระบอบใหม่ของคณะราษฎรจึงไม่ใช่เพียงแค่การร่างรัฐธรรมนูญแล้วประกาศใช้ หรือเป็นพิธีกรรมทางสัญลักษณ์เพียงผิวเผินเท่านั้น แต่ มันคือโครงการทางด้านวัฒนธรรมอันเนื่องเกี่ยวกับการพยายามจัดแจงที่ทางของรัฐธรรมนูญในระบอบใหม่ ผู้เขียนเห็นว่าหากเรามองด้วยวิธีการเช่นนี้ จะช่วยให้เราวิพากษ์ข้อเสนอที่ว่า “การปฏิวัติ 2475” เป็นการ “เอาข้าวสาเลียมปลูกในดินของสยาม”¹⁶ ได้เพราะ “เนื้อดิน”¹⁷ ของสยามนั้นก็เชื่อว่าจะอยู่นิ่งเฉยโดยปราศจากการเปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด เราสามารถมองได้ว่าคณะราษฎรได้พยายาม “เปิดหน้าดิน” และพรวนดินเสียใหม่ด้วยจอบ เสียม และส้อมพรวนที่พวกเขาถืออยู่ในบริบทเวลานั้น

อีกกรณีที่น่าสนใจ ๆ แล้วเป็น “เกร็ด” ทางประวัติศาสตร์แต่แท้จริงแล้วได้สะท้อนอุดมการณ์ของคณะราษฎรในเรื่องนี้โดยตรง คือในปี พ.ศ. 2478 มีรายงานการประชุมคณะรัฐมนตรีเรื่อง “มีผู้นำรัฐธรรมนูญไปใช้เป็นเครื่องหมายปิดขวดเบียร์”¹⁸

มติของคณะรัฐมนตรีได้ออกมาว่า “เห็นว่าเป็นการไม่สมควรที่จะนำรัฐธรรมนูญซึ่ง

¹⁴ หจข. (3) สร. 0201.66.1/14 เอกสารสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี เรื่องงานฉลองวันรัฐธรรมนูญ

¹⁵ หจข. (3) สร. 0201.66.1/14 เอกสารสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี เรื่องงานฉลองวันรัฐธรรมนูญ

¹⁶ ประโยคนี้เป็นตัวอย่างที่ธงชัย วินิจจะกูลได้กล่าวถึงปฏิกริยาของรัชกาลที่ 5 ต่อคำกราบบังคมทูลของกลุ่มเจ้าเมือง ความเห็นในการเปลี่ยนระบบบริหารราชการแผ่นดิน ประเด็นนี้ในข้อเสนอของเขาให้มองการเปลี่ยนแปลงทางค่าน “น้อยเกินไป สายเกินการณ์” มากกว่า “ชิงสุกก่อนห่าม” ที่ฝ่ายเจ้าเมืองจะมองเสมอเมื่อเกิดความเปลี่ยนแปลง ดู ฟ้าเดียวกัน, ปีที่ 9 ฉบับที่ 2 (เม.ย.-มิ.ย. 2554), หน้า 56-58.

¹⁷ มีข้อคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้อย่างหลากหลายจากนักวิชาการไทย และถูกใช้ในการอธิบายในการศึกษาช่วงประวัติศาสตร์ที่ต่างกัน มีการใช้คำที่ต่างกันอย่างออกไป ที่เกี่ยวข้องกับการอภิปรายมีเกษียร เตชะพีระที่ใช้คำว่าประชานิยมไม่ได้เกิดใน “เนื้อดิน” ทางสังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรมของไทยเอง ใน เกษียร เตชะพีระ, “ประชานิยมไทยของประชาชนจะต้องเป็นอิสระจากรัฐและทุน”, บ้านไม่รู้อยู่, ปีที่ 4 ฉบับที่ 8 (กันยายน, 2531), หน้า 67 อังโน นกรินทร์ เมฆไตรรัตน์, ความคิด ความรู้และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติสยาม 2475 (กรุงเทพฯ: สถาบันสยามศึกษา สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2533), หน้า 64. และปริตตา เจริญเผ่า กอนันตกุล ในการอภิปรายเรื่องนโยบายวัฒนธรรมของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามครั้งแรก โดยใช้คำว่า “คลังวัฒนธรรมเดิม” ที่จอมพล ป. หยิบฉวยมาใช้ แต่เอามานิยามใหม่ ดู ชำญววิทย์ เกษทศศิริ และคณะ (บรรณาธิการ), บันทึกการสัมมนา จอมพล ป. พิบูลสงครามกับการเมืองไทยสมัยใหม่ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2544), หน้า 304-316 ทั้งนี้ ในทางทฤษฎี เรย์มอนด์ วิลเลียมส์ได้อภิปรายความซับซ้อนของแนวคิดเรื่องการครองอำนาจนำ (Hegemony) ของอันโตนิโอ กรัมซี โดยเขาชี้ชวนให้คิดใหม่และมองแนวคิดนี้ออกเป็นสองระดับ ดู Raymond Williams, “Base and Superstructure in Marxist Cultural Theory,” New Left Review 1/82 (Nov-Dec 1973), pp. 3-16.

¹⁸ หจข. (3) สร. 0201.66.1/17 เอกสารสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี เรื่องงานฉลองวันรัฐธรรมนูญ

เป็นที่เคารพสักการไปใช้เป็นเครื่องหมายการค้า เพราะถ้าหากมีผู้อุดรนำไปทำเครื่องหมายสินค้าบางอย่างซึ่งเป็นของต่ำแล้ว ย่อมทำให้รัฐธรรมนูญเศร้าหมองไปได้...”¹⁹ และมีข้อคิดเห็นต่อมาเกี่ยวข้องกับพระราชบัญญัติเครื่องหมายการค้าว่า ที่ผ่านมากองพะเยียนเครื่องหมายการค้าไม่อนุญาตให้เอกชนนำรัฐธรรมนูญเป็นเครื่องหมายการค้าหลายรายแล้ว “โดยอนุโลมตามมาตรา 5 ข้อ 3 แห่งพระราชบัญญัติเครื่องหมายการค้า พุทธศักราช 2474 เทียบรัฐธรรมนูญซึ่งควรเป็นที่เคารพสักการะเท่ากับพระบรมรูปพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งต้องห้ามเพราะเป็นที่เคารพสักการะ...**รัฐธรรมนูญก็ควรปล่อยให้อยู่ในฐานะเช่นเดียวกับพระบรมรูปพระเจ้าแผ่นดิน**”²⁰ (เน้นโดยผู้เขียน)

ชาตรี ประภิตนทการได้อภิปรายเกี่ยว

กับงานฉลองรัฐธรรมนูญเรื่องมิติทางด้านความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่ซ่อนอยู่ในสถาปัตยกรรมคณะราษฎร โดยส่วนหนึ่งเขาได้เน้นในเรื่องการจัดงานประกวดโดยเฉพาะการ “ประกวดประณีตศิลปกรรม” ซึ่งเป็นจุดกำเนิดอย่างเป็นทางการของมหาวิทยาลัยศิลปากร เขามองว่าการประกวดประณีตศิลปกรรมนั้นมุ่งไปในทางเป็นเครื่องมือโฆษณาประชาสัมพันธ์มากกว่าจะเน้นเสริมภาพความคิดของศิลปิน เพราะเนื้อหาของงานจะต้องสื่อความหมายแห่งรัฐธรรมนูญ หลัก 6 ประการ หรือสนองต่อแนวคิดทางการเมืองของคณะราษฎร²¹ ผู้เขียนเสนอว่าหากเรามองงานประกวดจากอีกทางหนึ่ง เราอาจจะเห็นได้ว่า อันที่จริงแล้วการประกวดอันหลากหลายนี้เองเป็นหนึ่งในความพยายามสถาปนา “อัตลักษณ์” อันรวมถึงชุดความคิดและวิถีปฏิบัติของระบอบใหม่ที่คณะราษฎรกำลังพยายามทำอย่างแข็งขัน ไม่ได้อยู่ในระดับเพียงโฆษณาชวนเชื่อเท่านั้น ซึ่งกระแสนี้ไม่ได้เพิ่งเกิดหลัง “การปฏิวัติ 2475” แต่คือการก่อตัวของความคิดเรื่องสภาวะสมัยใหม่อีกชุดหนึ่งที่ต่างจากของเหล่าเจ้านายอันเกิดแก่ข้าราชการระดับกลางที่ผ่านระบบการศึกษาตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์²² โดยไม่เพียงแต่การประกวดประณีตศิลปกรรม ในงานฉลองรัฐธรรมนูญยังมีกิจกรรมต่าง ๆ อีกจำนวน

[โฆษณาเบียร์ที่นำรัฐธรรมนูญไปคิด (อยู่ตรงบริเวณคอขวด)]

¹⁹ หจข. (3) สร. 0201.66.1/17 เอกสารสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี เรื่องงานฉลองวันรัฐธรรมนูญ

²⁰ หจข. (3) สร. 0201.66.1/17 เอกสารสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี เรื่องงานฉลองวันรัฐธรรมนูญ

²¹ ชาตรี ประภิตนทการ, “งานฉลองรัฐธรรมนูญ”, ใน ฟ้าเดียวกัน, ปีที่ 5 ฉบับที่ 3 (ก.ค.-ก.ย. 2552), หน้า 83.

²² Kullada Kesboonchoo Mead, The Rise and Decline of Thai Absolutism, ch.4

มากมาย เช่น ประภวเครื่องแต่งกายสตรีไทย²³ ประภวดอนามัยและเซาว์ของเด็กชายหญิง ประภวดนางสาวไทย ประภวดเสื้อผ้า ประภวดพระพุทธรูป และประภวดดอกไม้สยาม (คือ “ผู้หญิงเข้าลักษณะ”)²⁴ ในปี พ.ศ. 2476 นอกจากมหรสพแล้ว ยังมีการจัดชมมวยเก็บค่าผ่านประตู มีการประภวดแต่งรถ การจัดแข่งเรือเก็บค่าผ่านประตู รวมทั้งมีการจัดแข่งตีกอล์ฟ นอกจากนี้รัฐบาลยังส่งเงินไปช่วยเหลือจังหวัดต่าง ๆ ในการจัดงานจังหวัดละ 250 บาท แต่ก็มีสิ่งคืนมามากเพราะมีประชาชนบริจาคช่วยเหลือเพียงพอแล้ว²⁵ ซึ่งแสดงถึงความกระตือรือร้นของประชาชนต่างจังหวัด ในปี พ.ศ. 2478 มีการจัดประภวดเรียงความปาฐกถาเพื่อไว้อ่านทางวิทยุกระจายเสียง การเชิญสโมสรต่าง ๆ มาออกร้านในงานฯ “ไม่เลือกว่าจะเป็นชาติใด อาจเป็นสโมสรจีน, แขก, พม่า, ฝรั่งเศสเข้ามาได้ด้วยก็ได้”²⁶

โดยเฉพาะวัตถุประสงค์สำคัญในการจัดงาน ฯ ของสมาคมคณะรัฐธรรมนูญ “ในอันจะยังความเจริญให้บังเกิดชาติและราษฎรทั่วไปตามวิถีแห่งรัฐธรรมนูญ” ซึ่งจะทำโดยการ

“...เผยแพร่กิจการของกระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ เช่นกรมรถไฟแสดงกิจการของรถไฟ และชวนให้ประชาชนไปท่องเที่ยวตามทางรถไฟ กรมไปรษณีย์แสดงกิจการโทรเลข

[สลากกินแบ่งงานฉลองรัฐธรรมนูญออกจำหน่ายเพื่อบำรุงกองทัพสยามและเผยแพร่รัฐธรรมนูญในปี พ.ศ. 2477]

²³ การประภวดแบ่งเครื่องแต่งกายออกเป็น 8 ประเภท 1.เวลาเช้า 2.เวลาเย็น 3.ประเภทอุทยานสโมสร 4.ประเภททราวีสโมสร 5.ประเภททำงานตามสำนักงาน 6.ประเภทปกคิออกจากบ้าน 7.ประเภทชายหาค 8.ประเภทปกคิออกจากบ้าน สำหรับสุภาพสตรีที่เข้าประภวดนางสาวไทย ดู หจข. (3) สร. 0201.66.1/29 เอกสารสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี เรื่องงานฉลองวันรัฐธรรมนูญ

²⁴ หจข. (3) สร. 0201.66.1/31 เอกสารสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี เรื่องงานฉลองวันรัฐธรรมนูญ เรื่องนี้มีความน่าสนใจตรงที่ว่า มีการประภวดจำนวนมากที่เกี่ยวกับผู้หญิง ซึ่งน่าสนใจว่าได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางความคิดเรื่องบทบาทของผู้หญิงในช่วงนี้ด้วย โดยสกอต บาร์นได้อภิปรายเรื่องนี้เอาไว้ ดู Scot Barme, *Woman, Man, Bangkok: Love, Sex and Popular Culture in Thailand* (Lanham : Rowman & Littlefield, 2002), ch.1

²⁵ สำหรับรายได้มากที่สุดมาจากการออกสลากกินแบ่ง รองลงมาคือค่าผ่านประตูเข้าชมสวนสรวานรมย์ หจข. สร. 0201.66.1/22 เอกสารสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี เรื่องงานฉลองวันรัฐธรรมนูญ

²⁶ หจข. (3) สร. 0201.66.1/20 เอกสารสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี เรื่องงานฉลองวันรัฐธรรมนูญ

[การตกแต่งบ้านของเมืองอุบล ใต้รับรางวัลที่ 1 ในงานฉลองรัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2482]

โทรทัศน์และอมสับ กรมเกษตรแสดงพืชพันธุ์การเกษตรกรรมในทางวิชาการ เพื่อเป็นตัวอย่างให้ชาวศิกรที่สนใจ กรมพาณิชย์แสดงกิจการในทางการค้า เช่น ภูมิศาสตร์ทางโลกกิจของโลก ของสยามและสินค้าของจังหวัดต่าง ๆ กรมศึกษาธิการอาจแสดงความจำเป็นที่จะต้องใช้จ่ายเงินทุ่มเทลงไปในการศึกษาให้ชาวไร่ชาวนาที่มาชมได้สติหรือนักเรียนแสดงปาฐกถาส่งเสริมมรรยาทของยุวชนให้ดีขึ้น กรมทหารเหล่าต่าง ๆ ก็อาจแสดงกิจการเพื่อขอความเห็นอกเห็นใจจากประชาชนได้

...สำหรับพระนครและธนบุรี...จะเชื้อเชิญองค์การเอกชนต่าง ๆ ...เช่นสมาคมพ่อค้าโรงสีแสดงถึงกิจการโรงสี โรงงานทอผ้าแสดงการทอผ้าตัวอย่าง ฯลฯ..ส่วนตามจังหวัดต่าง ๆ ...ก็อาจจัดให้มีการแสดงกิจการย่อย ๆ ของอุตสาหกรรมประจำบ้าน (Home Industry) เช่น การเลี้ยงไหม ทอผ้าและทำเครื่องใช้ต่าง ๆ ทำนองงานศิลปหัตถกรรมที่เคยมีมาแล้ว”

ทั้งนี้ “เพื่อประชาชนและชาวศิกรที่มาชมงานย่อมจะได้เปิดหูเปิดตาในสาระประโยชน์ด้วย ไม่ใช่มาคุมโทรศพนกรมกลางเมืองแต่อย่างเดียว”²⁷

แนวความคิดในการจัดงานฉลองรัฐธรรมนูญของคณะราษฎรจึงสะท้อนให้เห็นถึงการคลี่คลายของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 6 กล่าวคือกลุ่มข้าราชการใหม่ที่เกิดขึ้นมาได้เริ่มตั้งคำถามและมีการท้าทายกับตัวระบอบเอง “การปฏิวัติ 2475” เป็นการถ่ายโอนอำนาจอธิปไตยออกจากตัวพระมหากษัตริย์ กลุ่มข้าราชการเกิดสำนึกการแยกระหว่าง “ประชาชนชาติ” ออกจากตัว “องค์พระมหากษัตริย์” จุดประสงค์ของสมาคมคณะรัฐธรรมนูญข้างต้น หมายความว่าให้

²⁷ หจข. (3) สร. 0201.66.1/20 เอกสารสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี เรื่องงานฉลองวันรัฐธรรมนูญ

[หนังสือกำหนดการงานฉลองรัฐธรรมนูญ ปีที่ 4 พ.ศ. 2478]

เห็นถึงหลักพื้นฐานอันสำคัญของรัฐประชาชาติไทย คือ การสื่อสารระหว่างราษฎรและรัฐบาล ไม่ใช่ต้องผ่านการ “พระราชทาน” ของมหากษัตริย์ก่อนเช่นในอดีต²⁸

งานฉลองรัฐธรรมนูญนั้นจัดเรื่อยมาทุกปี ตั้งแต่พ.ศ. 2475-2484 โดยมีการจัดตามพื้นที่สาธารณะต่าง ๆ โดยส่วนใหญ่แล้วรัฐบาลประกาศเป็นวันหยุด 3 วัน (10-12 ธันวาคมและต่อมาเป็น 9-11 ธันวาคม) ตั้งแต่พ.ศ. 2475 วันที่ 10 ธันวาคมคือวัน “วันฉลองรัฐธรรมนูญ” จนกระทั่งพ.ศ. 2480 กลายเป็น “วันรัฐธรรมนูญ” มาถึงปัจจุบันโดยช่วงก่อนสงคราม มีการหยุด 3 วันและหลังจากนั้นก็กลายเป็นหยุดเพียง 1 วัน²⁹ บริเวณการจัดในพระนครก็เช่นสนามหลวง เขาดินวนา วังสราญรมย์ สนามเสือป่า สวนอัมพร บริเวณถนนราชดำเนิน บริเวณเชิงสะพาน

พระพุทธ ฯ เป็นต้น ต่างจังหวัดก็จัดที่ศาลาว่าการจังหวัด หรือในสโมสรของจังหวัดนั้น ๆ เอง ในต่างประเทศก็จัดที่สถานทูตโดยเชิญแขกเหรื่อนานาชาติเข้าร่วมงาน

จนกระทั่งสงครามโลกครั้งที่สองทำให้บรรยากาศในการจัดงานสร้างลง ช่างหลังฉากความครึกครื้นของงานฉลองรัฐธรรมนูญ การเมืองไทยในช่วงพ.ศ. 2475-2490 เต็มไปด้วยความไม่แน่นอน เมื่อคณะราษฎรรุกหนัก ฝ่ายเจ้าก็ไม่ได้นิ่งเฉย ญัฐพล ใจจริงได้อภิปรายอย่างพิสดารเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวต่อต้าน “การปฏิวัติ 2475” ของฝ่าย “รอยัลลิสต์” อย่างกว้างขวาง เพื่อสร้าง “ระบอบสีน้ำเงิน” รื้อฟื้นพระราชอำนาจกลับมาอีกครั้งหนึ่งตั้งแต่พ.ศ. 2490 เป็นต้นมา³⁰ และได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่ส่งผลต่องานฉลองรัฐธรรมนูญกระทั่งทำให้เลิกการจัดงานกันไปในที่สุด ดังจะได้กล่าวในส่วนต่อไป

งานฉลองรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2490-2500

ผู้เขียนได้ค้างเอาไว้เรื่องการอธิบายแบ่งแยกงานฉลองรัฐธรรมนูญออกเป็นสองส่วน ส่วนแรกคืองานพิธี และส่วนที่สองคืองานมหกรรม โดยสองส่วนนี้มีความสำคัญต่อการตีความ “การปฏิวัติ

²⁸ ประเด็นนี้มีความเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจภายหลังจากการปฏิวัติ 2475 ด้วย แต่ไม่ใช่ประเด็นที่ผู้เขียนเจาะจงอภิปรายในบทความนี้ มีงานที่พูดถึงเรื่องนี้ ดู นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, ความคิด ความรู้และอำนาจการเมืองใน การปฏิวัติสยาม 2475, บทที่ 8

²⁹ อังรศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, “10 ธันวาคม วันพระราชทานรัฐธรรมนูญหรือวันรัฐธรรมนูญ?” ใน ชำญวีย์ เกษตรศิริ (บรรณาธิการ), สู่ทศวรรษที่ 7 ปฏิวัติ 2475/สถาปนามถก. 2477 ธรรมศาสตร์และการเมืองเรื่องพื้นที่ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2548), หน้า 94-99.

³⁰ ญัฐพล ใจจริง, “การปฏิวัติ 2475 และ “รอยัลลิสต์”: การเมืองไทยกับ “ระบอบกลายพันธุ์” ใน รัฐศาสตร์สาร, ปีที่ 28 ฉบับที่ 1 (ม.ค.-เม.ย. 2550), หน้า 263-352.

2475” กล่าวคือมันได้ชี้ให้เห็นวิธิมอง “การปฏิวัติ 2475” ของฝ่ายเจ้าและฝ่ายคณะราษฎรที่แตกต่างออกไปเป็นสองทาง และแสดงให้เห็นการประนีประนอมต่อการตีความทั้งสองแบบนี้ผ่านการให้ความสำคัญกับ 10 ธันวาคม นักวิชาการได้อธิบายมาแล้วในหลายแง่มุม อาทิ อังรศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์ได้ตั้งคำถามโดยใช้เป็นข้อบทความเลยว่า “10 ธันวาคม วันพระราชทานรัฐธรรมนูญหรือวันรัฐธรรมนูญ?”³¹ และ ญัฐพลได้อภิปรายถึงการตีความสองแนวทางคือ “ราชธรรมนุญ” ของรอยัลลิสต์ และ “ราษฎรธรรมนุญ” ของฝ่ายสนับสนุนการปฏิวัติ³² โดยผู้เขียนเห็นว่าการมองภาวะสมัยใหม่อันแตกต่างกันของฝ่ายเจ้าและฝ่ายชนชั้นที่กำเนิดใหม่ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยทั้งสองฝ่ายต่างเห็น “ชาติไทย” แตกต่างกัน โดยในด้านหนึ่งอุดมการณ์ “ชาตินิยมทางการ” ที่รัชกาลที่ 6 ทรงสร้างขึ้นเป็นชาตินิยมแบบอนุรักษ์นิยม ซึ่งต่างจากชาตินิยมเสรีในอีกด้านหนึ่ง ที่ฝ่ายชนชั้นข้าราชการที่กำเนิดใหม่มอง โดยแม้ทั้งสองฝ่ายจะมองว่าตะวันตกคือศูนย์กลางของอำนาจ หากฝ่ายแรกมองว่าสังคมไทยควรเปลี่ยนแปลงตามตะวันตกเพียงบางส่วน แต่ฝ่ายหลังมองว่าสังคมไทยจะต้องเปลี่ยนทั้งโครงสร้าง³³

การที่ 10 ธันวาคมรวมทั้งงานฉลองรัฐธรรมนูญพอจะมีที่มิทางหลัง “การปฏิวัติ 2475” ก็เพราะผลของการประนีประนอมระหว่างคณะราษฎรกับรัชกาลที่ 7³⁴ เพราะฉะนั้นก็เนื่องจาก 10 ธันวาคมและงานฉลองรัฐธรรมนูญสามารถบรรลุการตีความทั้งสองแบบข้างต้นเอาไว้ได้ ความ “คลุมเครือ” ของ 10 ธันวาคมทำให้มันอยู่ได้จนปัจจุบัน (แต่ 24 มิถุนายนไม่สามารถทำเช่นนั้นได้ เพราะฝ่ายเจ้าไม่มีที่ทางอยู่ใน 24 มิถุนายนเลย)³⁵ หากมองจากมุมของงานฉลองรัฐธรรมนูญ “ความ

³¹ อังรศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, “10 ธันวาคม วันพระราชทานรัฐธรรมนูญหรือวันรัฐธรรมนูญ?” ใน ชำญวีย์ เกษตรศิริ (บรรณาธิการ), สู่ทศวรรษที่ 7 ปฏิวัติ 2475/สถาปนามถก. 2477 ธรรมศาสตร์และการเมืองเรื่องพื้นที่, หน้า 90-113.

³² ญัฐพล ใจจริง, “การปฏิวัติ 2475 และ “รอยัลลิสต์”: การเมืองไทยกับ “ระบอบกลายพันธุ์”, หน้า 267-276.

³³ Kullada Kesboonchoo Mead, The Rise and Decline of Thai Absolutism, p.136. นอกจากนี้ดู กระแสการวิพากษ์วิจารณ์เจ้าชายในสิ่งพิมพ์การเมืองในสมัยรัชกาลที่ 6 ใน Matthew Copeland, “Contested Nationalism and the 1932 Overthrow of the Absolute Monarchy in Siam” (Ph.D. Thesis, Australian National University, 1993) รวมทั้งการเสนอข้อโต้แย้งที่ว่า “พื้นที่สาธารณะ” ในโลกของสิ่งพิมพ์ในสยามว่าได้เกิดขึ้นในบริบทเช่นไรใน Thanapol Limapichart, “The Emergence of the Siamese Public Sphere: Colonial Modernity, Print Culture and the Practice of Criticism”, South East Asia Research, vol.17 number 3, 2009, pp.361-399.

³⁴ สมศักดิ์ เจียมธีรสกุลได้อภิปรายอย่างละเอียดว่าเหตุใด 10 ธันวาคมจึงได้รับความสำคัญมากกว่า 24 มิถุนายนโดยได้เสนอว่า 10 ธันวาคมคือผลของการประนีประนอมระหว่างคณะราษฎรกับรัชกาลที่ 7 โดยฝ่ายหลังพยายามผลักดันให้ “วันพระราชทานรัฐธรรมนูญ” เป็นวันสำคัญ และได้ส่งผลให้ 24 มิถุนายนถูกลดความสำคัญลงไป หลัง “การปฏิวัติ 2475” มีการจัดงานในระดับมหกรรมทั้งสองวัน แต่หลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 งาน 24 มิถุนายนก็เล็กลงไป แต่งาน 10 ธันวาคมยังมีงานพิธีอยู่ตลอด และมีการกลับมาจัดงานมหกรรมต่อ ดู สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, “ประวัติศาสตร์วันชาติไทย จาก 24 มิถุนายนถึง 5 ธันวาคม,” ฟ้าเดียวกัน ปีที่ 2 ฉบับที่ 2 (เม.ย.-มิ.ย. 2547), หน้า 77-82.

³⁵ ยังมีบทบาทของกลุ่มหลวงพิบูล-หลวงวิจิตรวาทการในการสร้างธงชาติ เพลงชาติ ละครปลูกใจ-เพลงปลุกใจ วันชาติ ชื่อประเทศไทย อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย ดู สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, “ประวัติศาสตร์วันชาติไทย จาก 24 มิถุนายนถึง 5 ธันวาคม,” หน้า 71-121.

[รัฐบาลจัดพิมพ์หนังสือคู่มือพลเมืองแจกจ่ายใน พ.ศ.2479 และหนังสือเทศบัญญัติ พ.ศ.2476]

คลุมเครือ” ที่ว่าแสดงให้เห็นถึงการ “ตกลงกัน” ระหว่างฝ่ายเจ้าและฝ่ายคณะราษฎร ในการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันทางการเมืองและอำนาจของพระมหากษัตริย์ในทางการเมือง ขึ้นอยู่กับว่าใครมีอำนาจมากกว่าในช่วงนั้น ๆ จะเห็นได้ว่าแม้ตั้งแต่การปฏิวัติ 2475 ก็จะมีงานรัฐพิธีโดยมีการเชิญผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์มาเปิดงานฉลองรัฐธรรมนูญที่พระที่นั่งอนันตสมาคมเสมอ ก่อนที่หลังจากนั้นงานในอีกส่วนหนึ่งก็คืองานมหกรรมที่รัฐบาลคณะราษฎรเป็นเจ้าภาพจัด ในช่วงก่อนสงครามอำนาจของฝ่ายเจ้าแม้จะตกต่ำลงมาก แต่พวกเขายังมีคำอธิบายเรื่องวันที่ 10 ธันวาคม ว่าคือ “วันพระราชทานรัฐธรรมนูญ”³⁶ เพราะพิธี “ฉลองวันพระราชทานรัฐธรรมนูญ” ที่รัชกาลที่ 7 ทรงผลักดันได้รักษาที่ทางของฝ่ายเจ้าเอาไว้ได้

หลังจากกรณีสวรรคตอย่างมีเงื่อนงำของรัชกาลที่ 8 ในปี พ.ศ. 2489 รัฐบาลนำโดยหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ได้มีท่าทีให้ความสำคัญต่อกษัตริย์องค์ใหม่ ที่สำคัญคือในปีถัดมา มีการเสนอโครงการ “งานฉลองราชันดิภาวะและฉลองรัฐธรรมนูญ” เกิดการรื้อฟื้นอำนาจของฝ่ายเจ้าขึ้น มีความพยายามครั้งสำคัญในการช่วงชิงการกำหนดความหมายของงานฉลองรัฐธรรมนูญอย่างเข้มข้น โดยรัฐบาลได้ประชุมปรึกษาเห็นว่า “ในโอกาสที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงบรรลุนิติภาวะในวันที่ 5 ธันวาคม 2490 เป็นการสมควรที่จะจัดให้มีงานสมโภชขึ้น และสมควรจัดงานฉลองรัฐธรรมนูญประจำปี 2490 ให้เป็นการต่อเนื่องกันไปมีกำหนด 7 วัน” เพิ่มจำนวนเงินอุดหนุนที่จะส่งไปตามจังหวัดต่าง ๆ ทุกจังหวัดจาก 400 บาทในปีก่อน ๆ เป็น 5,000 บาท โดยโครงการมีการตั้งเป้าเอาไว้ว่าจะจัดอย่างยิ่ง

³⁶ อันที่จริง ที่มีการเข้าใจว่างานฉลองรัฐธรรมนูญได้เลิกไปในช่วงสงครามนั้นอาจจะไม่ถูกเสียทีเดียว ในปีพ.ศ. 2484 และ 2485 นั้นแม้จะไม่มีงานมหกรรมก็ตาม แต่ก็ยังมีการจัดงานรัฐพิธีอยู่ทั้งสองปี และพอมารั้งในปีพ.ศ. 2486 (ซึ่งสงครามยังไม่จบ) ก็มีการกลับมาจัดงานมหกรรมอีกครั้งหนึ่ง “เพื่อเป็นการส่งเสริมขวัญประชาชน” มีการจัดงาน 3 วัน (9-11 ธันวาคม) 4 แห่ง คือบริเวณสะพานผ่านฟ้าถึงสะพานผ่านพิภพลีลา ท้องสนามหลวง วังสวามุรย์ และบริเวณเชิงพระพุทธยอดฟ้าฯ ดู หจข. (3) สร. 0201.66.1/9 เอกสารสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี เรื่องงานฉลองวันรัฐธรรมนูญ

[พระราชธรรมนิเทศ แต่งรัฐธรรมนูญคำกลอนแจกจ่ายใน พ.ศ. 2478]

ใหญ่ ในส่วนงานรัฐพิธีจะมีงานสมโภชวันทรงบรรลุนิติภาวะ ณ พระบรมมหาราชวัง มีงานรัฐพิธีฉลองรัฐธรรมนูญ ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม รวมทั้งการจัดพิธีในต่างจังหวัด ในส่วนของงานมหกรรมจะจัดทั้งหมด 7 วัน จัดตลอดถนนราชดำเนิน (แต่ต่อมาเปลี่ยนเป็นสนามเสือป่าและสวนอัมพร) รวมถึงท้องสนามหลวง มีการแสดงกิจการของภาครัฐ การประกวดนางสาวไทย งานลีลาศที่โรงแรมรัตนโกสินทร์และสถานคาเธ่ย์ มีมหรสพต่าง ๆ ที่ริมคลองหลอดมีการประกวดดอกไม้ มีการแข่งกีฬานักเรียนและประชาชน มีการออกร้าน มีตลาดนัดและการลีลาศที่สวนอัมพร และวังสราญรมย์³⁷ นี่คือการพยายามในการทำให้งานฉลองรัฐธรรมนูญเป็นการฉลอง “พระราชทานรัฐธรรมนูญ”

อาจจะเป็นด้วยความบังเอิญที่วันสำคัญทั้งสองวันนั้นอยู่ในเดือนเดียวกัน แต่ก็มีความบังเอิญอันเหมาะสมเจาะของการฟื้นคืนของกลุ่มนิยมเจ้าที่จะเริ่มการต่อสู้ช่วงชิงความหมายสำคัญคืนหลัง “การปฏิวัติ 2475” สิ่งที่สำคัญคือในการประชุมเรื่องการจัดงาน ๆ นี้มีความเห็นว่าควรมีการจัดพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาเพิ่มเติม โดยต้องการจัดตั้งแต่วันที่ 3 มีพิธีสวดมนต์ที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท วันต่อมาพิธีที่โบสถ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ในวันที่ 5 ธันวาคมมีการลงชื่อถวายพระพรในพระบรมมหาราชวัง มีเทศน์มงคลพิเศษที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ส่งไทยทานไปพระราชทานตามพระอารามหลวงใหญ่ ๆ จำนวนเท่ากับอดีตมหาราชา วันถัดมาจะมีการให้ทูตประเทศต่าง ๆ เข้าเฝ้าด้วย แต่ “สำหรับรัฐพิธีฉลองรัฐธรรมนูญนั้น ก็คงจัดให้มีการฉลองที่พระที่นั่งอนันตสมาคมเช่นเดียวกับปีก่อน ๆ ...อนึ่ง การแห่รัฐธรรมนูญจากกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรีไปพระที่นั่งอนันตสมาคมก็ใคร่จะของด เพราะสำนักพระราชวังไม่มีรถ”³⁸

เหตุการณ์เรื่องโครงการการจัดงานฉลองรัฐธรรมนูญในปี พ.ศ. 2490 นี้สะท้อนให้เห็นการแตกกันของคณะราษฎรระหว่าง “กลุ่มปรีดี” และ “กลุ่มจอมพล ป.” และการกลับมาที่มีอำนาจทางการเมืองของกลุ่ม “รอยัลลิสต์” โดยหลังสงครามโลกครั้งที่สอง “กลุ่มปรีดี” ได้เริ่มประสบกับความพ่ายแพ้ทางการเมืองเมื่อต้องต่อสู้กับความร่วมมือกันของ “กลุ่มจอมพล ป.” และ “รอยัลลิสต์” ที่สนับสนุนโดยสหรัฐฯ³⁹ และการเมืองไทยในช่วงเวลานั้นก็ห่างไกลจากความลงตัว ทั้งนี้ “งานฉลองราช-

³⁷ หจข. มท. 0201.2.1.28-1/4 เอกสารกระทรวงมหาดไทย เรื่องงานฉลองรัฐธรรมนูญ

³⁸ หจข. มท. 0201.2.1.28.1/4 เอกสารกระทรวงมหาดไทย เรื่องงานฉลองรัฐธรรมนูญ

³⁹ หลังจากสงครามโลกครั้งที่สอง ความร่วมมือระหว่าง “กลุ่มปรีดี” และ “กลุ่มรอยัลลิสต์” ในนาม “ขบวนการเสรีไทย” ก็จบลง โดย “กลุ่มรอยัลลิสต์” มีความต้องการฟื้นคืนอำนาจของเหล่าพระราชวงศ์และผู้ที่เคยต่อต้านการปฏิวัติ 2475 ที่ถูก

นิติภาวะ” ที่เตรียมตัวจะเกิดขึ้นอย่างยิ่งใหญ่นั้น ท้ายที่สุดแล้วไม่ได้เกิดขึ้น เพราะมีการรัฐประหารเมื่อ 8 พฤศจิกายนเสียก่อน แต่อย่างไรก็ดี 10 วันหลังจากการปฏิวัติ คณะรัฐมนตรีได้ลงมติให้งดส่วนมหาราชไป “คงให้มีเฉพาะงานพระราชพิธีฉลองราชันติภาวะในพระบรมมหาราชวังกับงานรัฐพิธีฉลองรัฐธรรมนูญ ณ พระที่นั่งอนันตสมาคมเช่นปีที่แล้วเท่านั้น”⁴⁰ คำถามที่น่าสนใจคือทำไมการรื้อฟื้นของฝ่ายนิยมเจ้าหลังรัฐประหารไม่จัดงานยิ่งใหญ่ไปเลย? อาจเป็นเพราะว่า “งานฉลองรัฐธรรมนูญ” ไม่ได้เป็นงานที่ฝ่ายนิยมเจ้าถวิลหาเท่าใดนัก พวกเขา กำลังพยายามคิดค้นประเพณีประดิษฐ์ซึ่งจะต้องใช้เวลาช่วงหนึ่งจนค่อย ๆ ลงตัวมากขึ้นในช่วงสองทศวรรษต่อจากนั้น และเบียดให้งานรัฐธรรมนูญหายไป เหลือเพียงแต่ความหมายของ “วันพระราชทานรัฐธรรมนูญ” เท่านั้น

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2490 เป็นต้นมา เราเห็นการล่มสลายของคณะราษฎรและการกลับมา มีบทบาททางการเมืองของฝ่ายนิยมเจ้า และบทบาทการเล่นการเมืองของจอมพล ป. พิบูลสงครามยุคหลังสงคราม งานฉลองรัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2491 กลับมาจัดต่อไปเหมือนที่ผ่านมาแต่จอมพล ป. พิบูลสงครามได้ลดจำนวนวันหยุดลงเหลือเพียง 1 วัน ซึ่งเป็นครั้งแรกตั้งแต่พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา ซึ่งในคำปราศรัยของจอมพล ป. ทางวิทยุกระจายเสียงในวันที่ 10 ธันวาคมนั้นได้กล่าวถึงความสำคัญของวันนี้ว่าเป็น

“...วันที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานระบอบประชาธิปไตยให้แก่อาณาประชาราษฎร์ผู้เป็นพสกนิกรของพระองค์... ทั้งนี้ นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณอันล้นพ้นของพระองค์ที่มีต่อชาติไทยและชาวไทยด้วย ซึ่งเป็นการแบ่นอนที่ผู้ใดจะลืมเสียมิได้ตลอดไปตราบนานกาลปาวสาน และด้วยเหตุนี้ จึงได้ตกลงสร้างพระบรมรูปของพระองค์ขึ้นที่บริเวณวังสุโขทัย พระนคร เพื่อเป็นพระบรมราชานุสรณ์แห่งพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ ผู้ได้พระราชทานระบอบประชาธิปไตยแก่ชาติไทยต่อไปตราบนานกาลปาวสานดุจเดียวกัน...”⁴¹

หลังจากพ.ศ. 2490 เนื้อหาของงานฉลองรัฐธรรมนูญได้เปลี่ยนแปลงไป ชาตรีได้เสนอว่าหลังพ.ศ. 2490 รูปแบบสถาปัตยกรรมในงานฉลองรัฐธรรมนูญเริ่มใช้แบบ “ไทยประยุกต์” ซึ่งให้น้ำหนักกับจารีตทางศิลปกรรมมากขึ้น ใช้รูปทรงและองค์ประกอบแบบวัดและวังมากขึ้น ต่างจากใน

เนเทศและจงจำ ซึ่งหลังจากกรณีสวรรคตของรัชกาลที่ 8 ก็เป็นโอกาสอันเหมาะสมที่ “กลุ่มรอยัลลิสต์” จะใช้เพื่อหาความร่วมมือกับ “กลุ่มจอมพล ป.” เพื่อโจมตี “กลุ่มปรีดี” โดยในขณะที่เดียวกันนี้ สหรัฐฯ ได้ติดตามการเมืองไทยอย่างใกล้ชิด ในการจะเลือก “ไท” ทางการเมืองให้ถูกใจ เพื่อจุดประสงค์จะเข้ามามีอิทธิพลเหนือไทย คูการอภิปรายอย่างพิสดาร โย ณัฐพล ใจจริง, “การเมืองไทยสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามภายใต้ระเบียบโลกของสหรัฐอเมริกา (พ.ศ. 2491-2500),” (วิทยานิพนธ์ศึกษาระดับปริญญาโท จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552), บทที่ 2

⁴⁰ หจข. มท. 0201.2.1.28.1/4 เอกสารกระทรวงมหาดไทย เรื่องงานฉลองรัฐธรรมนูญ

⁴¹ หจข. มท. 0201.2.1.28.1/5 เอกสารกระทรวงมหาดไทย เรื่องงานฉลองรัฐธรรมนูญ ในบริบทของการเมืองเรื่องนี้ สัมผัสก็ได้เสนอว่าความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวคือภาวะ “ความว่างเปล่าทางอุดมการณ์” ของคณะรัฐประหาร 2490 (นำโดยจอมพล ป.) ซึ่งมาจากการล่มสลายของคณะราษฎรในช่วงสงครามได้เปิดทางให้ฝ่ายนิยมเจ้ากลับมา มีบทบาทได้ใหม่ ทำให้กลุ่มจอมพล ป. ต้องยินยอมต่ออุดมการณ์นิยมเจ้า คู สัมผัสก็ได้ เจียมธีรสกุล, “ประวัติศาสตร์วันชาติไทย จาก 24 มิถุนาถึง 5 ธันวาคม,” หน้า 111-113.

ช่วงก่อนสงครามที่ยึดติดกับแนวทางแบบจารีตในอดีต และไม่มีสัญลักษณ์ทางการเมืองที่เกี่ยวข้องกับหลัก 6 ประการของคณะราษฎรอีกต่อไป⁴² ในส่วนเนื้อหาของงาน ในช่วงหลังพ.ศ. 2490 มีการเปลี่ยนมาจัดงานที่สนามหลวงและสวนลุมพินี โดยในปี พ.ศ. 2494 ทันทีที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จนิวัติพระนคร ก็เสด็จ ฯ เป็นองค์ประธาน “งานรัฐพิธีฉลองวันพระราชทานรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย” ในวันที่ 10 ธันวาคมในปีนั้นเลย⁴³ จากนั้นในปีถัดมาก็เสด็จพร้อมด้วยสมเด็จพระบรมราชินีทอดพระเนตรงานฉลองรัฐธรรมนูญในส่วนมหาราช⁴⁴ ในปีนี้จะเริ่มเห็นได้ว่า บางจังหวัดได้มีการจัดงานเฉลิมพระชนมพรรษาเชื่อมต่อกับงานฉลองรัฐธรรมนูญก็มี (5-11 ธันวาคม)⁴⁵ และในช่วงเดียวกันเริ่มมีการเพิ่มวันหยุดวันเฉลิมพระชนมพรรษาเป็น 3 วัน และมีการเพิ่มวันหยุดลักษณะ “จารีต” การกลับมาหยุดสงกรานต์ เพิ่มวันหยุดเข้าพรรษาและมาฆบูชา และมีวันหยุดใหม่คือพิธีมงคลและฉัตรมงคล⁴⁶

งานฉลองรัฐธรรมนูญหลัง พ.ศ. 2490 จึงถูกตัดขาดจากอุดมการณ์คณะราษฎรไปในที่สุด ซึ่งในการจัดงานช่วงปีท้าย ๆ มีการวางแนวคิดการจัดงานที่ดูเผิน ๆ แล้วเป็นงานมหาราชเช่นที่ผ่าน ๆ มา แต่ขณะเดียวกันถ้าสังเกตดูให้ดีแล้ว จะเห็นว่าภาพของ “ราษฎร” ในฐานะการเป็นผู้มีส่วนร่วมในการจัดงานมหาราชครั้งนี้ค่อย ๆ เริ่มจางหายไป จากที่เราจะเห็นราษฎรเป็นผู้กระตือรือร้นในการช่วยจัดหาและบริจาคอุปกรณ์ สิ่งของ อาหารและหยูกยาต่าง ๆ ในช่วงการจัดงานหลังพ.ศ. 2475 ใหม่ ๆ คราวนี้เหลือแต่เพียงภาพของรัฐบาลในฐานะผู้จัดงานและวางข้อกำหนดและข้อบังคับต่าง ๆ อย่างมากมาย ในปี พ.ศ. 2496-2500 กองการจัดงาน ฯ ได้สั่งห้ามไม่ให้มีการพนันทุกชนิด ห้ามการแสดงที่หยาบ ห้ามการแสดงที่ต้องขยายเสียงดังรบกวน และห้ามการแสดงแบบงานวัด (ซึ่งถือว่า “เสื่อมเสียศีลธรรม”) เช่น การแสดงกล แสดงสัตว์ประหลาด หรือการร่าว และกำชับว่าใครจะเข้าไปแสดงในงานจะต้องมีหนังสืออนุญาตเป็นหลักฐานเท่านั้น และการประกวดใด ๆ ก็จะต้องทำบันทึกโดยละเอียดเสนอไปให้ผู้บัญชาการตำรวจนครบาลพิจารณาอนุญาตก่อน งานลีลาศและร่าวกก็ไม่อนุญาตให้มีการจัดนอกเหนือจากที่กำหนดพื้นที่เอาไว้ให้ ซึ่งมีเพียงแห่งเดียว และหาบเร่ที่เข้าไปขายของก็จะถูกไล่ออกจากบริเวณงาน⁴⁷ งานฉลองรัฐธรรมนูญในช่วงสุดท้ายคือการจัดตำแหน่งแห่งที่ของ “ราษฎร” กลับเข้าไปสู่ที่เดิมที่พวกเขาเคยอยู่ในอดีต ที่จะต้องมีหน้าที่ “รับฟัง” และ “ปฏิบัติตาม” อย่างสม่ำเสมอ ยุคของการสิ้นสุดลงของอุดมการณ์คณะราษฎรก็เกิดขึ้นไปพร้อม ๆ กับการฟื้นคืนของฝ่ายนิยมเจ้า กลุ่มเผด็จการทหารและบทบาทของสหรัฐฯ โดยในปี พ.ศ. 2497 สหรัฐ ฯ เข้าร่วมในงานฉลองรัฐธรรมนูญที่กรุงเทพฯ จัดขึ้นขนาดใหญ่ของงานในชื่อว่า “Fruits of Freedom” โดยจัดแสดงรถยนต์ อุปกรณ์การเกษตรรุ่นใหม่ล่าสุด และมีการแจกไอศกรีมฟรีจากกองทัพสหรัฐฯ นอกจากนี้ยังมีการอ้างถึงว่าวชิงตันวางแผน

⁴² ชาตรี ประทีปนทการ, “งานฉลองรัฐธรรมนูญ,” หน้า 88.

⁴³ หจข. มท. 0201.2.1.28.1/7 เอกสารกระทรวงมหาดไทย เรื่องงานฉลองรัฐธรรมนูญ

⁴⁴ หจข. มท. 0201.2.1.28.1/9 เอกสารกระทรวงมหาดไทย เรื่องงานฉลองรัฐธรรมนูญ

⁴⁵ เช่นที่จังหวัดศรีสะเกษ เป็นต้น คู หจข. มท. 0201.2.1.28.1/9 เอกสารกระทรวงมหาดไทย เรื่องงานฉลองรัฐธรรมนูญ

⁴⁶ สัมผัสก็ได้ เจียมธีรสกุล, “ประวัติศาสตร์วันชาติไทย จาก 24 มิถุนาถึง 5 ธันวาคม,” หน้า 111-112.

⁴⁷ แต่การจัดในต่างจังหวัดยังคงผ่อนคลายกว่ามาก หจข. มท. 0201.2.1.28.1/17 เอกสารกระทรวงมหาดไทย เรื่องงานฉลองรัฐธรรมนูญ

[งานฉลองรัฐธรรมนูญปีพ.ศ.2483 จะเห็นว่าพ่อค้าหาบเร่ยังเข้าไปขายของได้ หลังปี พ.ศ. 2490 พ่อค้าคนนี้ก็คงจะไม่ได้รับอนุญาตให้เขาของเข้าไปขายในงานฉลองรัฐธรรมนูญอีก]

จะจัดงานเช่นนี้อีก 8 งาน คาดว่าจะให้มีคนเข้าร่วมถึง 12-15 ล้านคน⁴⁸ เหตุการณ์ต่าง ๆ เหล่านี้ก็ร่วมทำการ “ฝังกลบ” ความทรงจำของ “การปฏิวัติ 2475” ไปพร้อม ๆ กับการสถาปนาระบอบการปกครองที่ตอกย้ำชุดความคิดและวิถีปฏิบัติที่คณะราษฎรได้พยายามจะเปลี่ยนแปลงแต่ก็ล้มเหลว

“ความคลุมเครือ” ของวัดอุโบสถ

อย่างไรก็ตาม สำหรับฝ่ายเจ้าแล้ว “วันรัฐธรรมนูญ” คงไม่ได้เป็นวันสำคัญในอุดมคติที่พวกเขาต้องการอย่างแท้จริง เพราะ “การปฏิวัติ 2475” ยังคงประทับตราตรึงเป็น “ก้างตำคอ” ของพวกเขาอยู่เสมอ งานฉลองรัฐธรรมนูญยังคงจัดต่อมาจนกระทั่งปี พ.ศ. 2501 การรัฐประหารโดยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ก็ได้ยกเลิกงานฉลองรัฐธรรมนูญในส่วนที่เป็นมหรสพไปเป็นการถาวรทั่วประเทศ เหลือแต่เพียงงานพิธี และไม่ต้องมีพิธีสงฆ์⁴⁹ เป็นทั้งการบั่นทอนความศักดิ์สิทธิ์และลดความสำคัญของรัฐธรรมนูญลงไปพร้อม ๆ กัน และได้ไปเน้นความหมายวันที่ 10 ธันวาคมไปเป็น “วันสิทธิมนุษยชน” ปลดปล่อยให้เหลือเพียง “ความคลุมเครือ” ที่ยังอยู่ในความหมายของวันที่ 10 ธันวาคมและงานฉลองรัฐธรรมนูญ รวมทั้ง

⁴⁸ Walter L. Hixson, *Parting the Curtain: Propaganda, Culture, and the Cold War, 1945-1961* (New York: St. Martin's Griffin, 1997), p.138.

⁴⁹ หจข. มท. 0201.2.1.28.1/24 เอกสารกระทรวงมหาดไทย เรื่องงานฉลองรัฐธรรมนูญ

รูปรัฐธรรมนูญบนพานซึ่งเป็น “วัดอุโบสถ” ของอุดมการณ์คณะราษฎรที่คนในรุ่นหลังได้พบเห็นในรูปถ่ายและคำบอกเล่าอันกระจัดกระจายเท่านั้น

ผู้เขียนขอจบบทความด้วยคำปราศรัยส่วนหนึ่งของจอมพลสฤษดิ์ในวันรัฐธรรมนูญและวันสิทธิมนุษยชน 10 ธันวาคม พ.ศ. 2502 อันเป็นการตอกย้ำการปิดฉากลงอย่างเป็นทางการของ “การปฏิวัติ 2475” และเปิดฉากการเมืองไทยในยุคสงครามเย็น ที่ฝ่ายเจ้าและฝ่ายทหารเป็นผู้นำต่อไป

...ข้าพเจ้า ในฐานะหัวหน้าคณะปฏิวัติก็ ผู้ร่วมมือทั้งหลายในงานนี้ ซึ่งประกอบด้วยชั้นเป็นคณะปฏิวัติก็ มีเจตน์จำนงแน่วแน่อยู่เสมอ ว่าประเทศไทยจะต้องปกครองในระบอบรัฐธรรมนูญ...

แต่ระบอบรัฐธรรมนูญนั้น จะดำรงอยู่ได้ก็ต่อเมื่อชาติมีระเบียบวินัย ถ้ามีจะนั้นก็แปลความหมายของเสรีภาพผิดไปจากที่ควรเป็น เสรีภาพเป็นสิ่งที่มีความสำคัญมากที่สุดสำหรับมนุษยชาติ แต่ต้องมีขอบเขต...ไม่ใช่ว่าระบอบรัฐธรรมนูญซึ่งให้เสรีภาพนั้น จะปล่อยให้ใครทำอะไรทำอะไรได้ตามใจ ข้อสำคัญยิ่งกว่านั้น คือเสรีภาพของบุคคลแต่ละคน ต้องอยู่ในเขตจำกัดแห่งความปลอดภัยและผลประโยชน์ของประเทศชาติ...⁵⁰

⁵⁰ หจข. มท. 0201.2.1.28.1/24 เอกสารกระทรวงมหาดไทย เรื่องงานฉลองรัฐธรรมนูญ

R ป.ณ. กตท. 0082

Handwritten Thai text on the top part of the letter, including a date and recipient information.

Handwritten Thai text on the bottom part of the letter, including a date and recipient information.

บางส่วนของความทรงจำใน
“จดหมายลับ” จาก จอมพล ป. ถึง ปรีดี

ปรียาภรณ์ กันทะลา

กั

นยายน พ.ศ. 2554 ครอบครัวพนมยงค์มีความจำนงมอบ เอกสารส่วนบุคคลนายปรีดี - ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ แก่หอจดหมายเหตุ ธรรมศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เก็บรักษาดูแล เอกสารทั้งหมดครอบครัว พนมยงค์ขนย้ายจากบ้านองโตนี กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส ซึ่งเป็นบ้านพักของปรีดีขณะลี้ภัยอยู่ ต่างประเทศ มาเก็บรักษาไว้บ้านสวนพลู ประเทศไทย ภายหลังการเสียชีวิตของปรีดี ในปี พ.ศ. 2526 เอกสารส่วนมากสำคัญยิ่งต่อการศึกษาการเมืองไทย ดังเช่น เอกสารเกี่ยวกับการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการ ปกครอง 2475 อาทิ หนังสือพิมพ์, ใบปลิว, ภาพถ่าย และร่างผลงานเขียนต่าง ๆ ของปรีดี พนมยงค์ รวมทั้งหนังสือ หนังสือพิมพ์ และวารสารจำนวนหนึ่งที่ปรีดีเก็บรักษาไว้อย่างดี

ปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้ประสานการของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หรือ ผู้ริเริ่มสถาปนา มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ในปี พ.ศ. 2477 ตามหลักการที่ 6 ของคณะราษฎร ด้วย เหตุนี้ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มอบหมายให้หอจดหมายเหตุ ฯ จัดตั้งคณะจัดทำรายการบัญชีเอกสาร ส่วนบุคคลนายปรีดี - ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ ขึ้นมาก่อนขนย้ายมาเก็บรักษาไว้ที่หอจดหมายเหตุ ฯ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์¹

คณะจัดทำ ฯ เริ่มดำเนินงานตั้งแต่ปลายเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2554 ที่บ้านสวนพลู บ้าน ของครอบครัวพนมยงค์ปัจจุบัน ระหว่างการทำงาน คณะจัดทำ ฯ ได้รับการดูแลเอาใจใส่เป็นอย่างดี พร้อมทั้งได้รับฟังเรื่องเล่า เกร็ดประวัติศาสตร์เล็ก ๆ น้อย ๆ ประจำวันจากบุคคลในครอบครัว เช่น อาหารที่

¹ คณะจัดทำเอกสารส่วนบุคคลนายปรีดี พนมยงค์ประกอบด้วย ศาวเรือง แนวทอง, ปรียาภรณ์ กันทะลา, จันทนา ไชยนา-เคนทร์, กิตติศักดิ์ สุจิตตารมย์, อังศุมาลี สายชลนภา และประติษญา หนูจั่ง

ท่านผู้หญิงขึ้นขอบ รวมทั้ง คณะจัดทำ ฯ ต้องขอขอบคุณความช่วยเหลือของคุณวาณี พนมยงค์ บุตรสาวของปรีดี เป็นอย่างยิ่งที่ช่วยตอบคำถามเกี่ยวกับเอกสารต่าง ๆ เช่น ภาพถ่ายบุคคล หรือ เอกสารภาษาจีน เป็นต้น อย่างไม่เหน็ดเหนื่อย

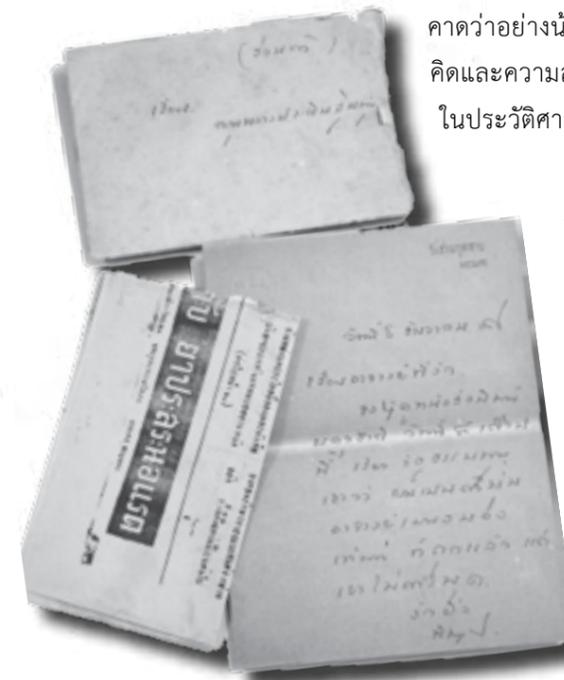
ปลายเดือนกุมภาพันธ์ คณะจัดทำ ฯ พบจดหมายจำนวน 3 ฉบับ แต่ละฉบับมีเทปกาวยึดต่อกัน จดหมายเหล่านี้เป็นจดหมายจากหลวงพิบูลสงคราม (ขณะนั้นยังคงเป็นพันเอก หลวงพิบูลสงครามจนกระทั่งได้รับการเลื่อนยศเป็นจอมพล เมื่อ 28 กรกฎาคม พ.ศ. 2484) ถึง หลวงประดิษฐมนูธรรม หรือ ปรีดี พนมยงค์ และอีกฉบับเป็นกระดาษเขียนจดหมายจำนวน 5 แผ่นมีคลิปหนีบกระดาษหนีบไว้ เป็นจดหมายจากจอมพล ป. พิบูลสงคราม ถึง ปรีดี พนมยงค์ ไม่ได้ระบุวันเวลาไว้แต่หากพิจารณาจากเนื้อความในจดหมาย น่าจะอยู่ในช่วงเวลา พ.ศ. 2482-2488

จดหมายเหล่านี้เป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นประเด็นความสัมพันธ์ระหว่าง ปรีดี พนมยงค์ กับจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งงานวิชาการส่วนใหญ่อธิบายว่าช่วงเวลาดังกล่าวเริ่มปรากฏร่องรอยความขัดแย้งกันภายในกลุ่มคณะราษฎร จอมพล ป. เป็นผู้นำการเมืองและทหารพร้อมภาพลักษณ์ของรัฐบาลที่ร่วมกับญี่ปุ่น อีกด้านหนึ่ง ปรีดีเป็นผู้นำสายพลเรือนซึ่งก่อตั้งขบวนการ “เสรีไทย” ต่อต้านญี่ปุ่น² แต่อย่างไรก็ตาม บทความนี้ต้องการเพียงแนะนำเอกสารสำหรับผู้สนใจศึกษาวิเคราะห์และทำงานด้านการเมืองไทยในประเด็นนี้ หรือ อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งเอกสารเหล่านี้ยังไม่เคยถูกนำไปใช้ ยกเว้นจดหมายฉบับสุดท้ายซึ่งปรีดี พนมยงค์นำไปใช้ใน “ความเป็นไปบางประการภายในคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์”³ และต่อมา สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล นำเนื้อหาบางส่วนของจดหมายมาอภิปรายเกี่ยวกับความขัดแย้งภายในกลุ่มคณะราษฎรในช่วง พ.ศ. 2478⁴ ด้วยเหตุนี้ ผู้เขียน

² สำหรับงานเขียนการเมืองไทยในช่วงเวลาสงครามโลกครั้งที่ 2 มีอยู่จำนวนมาก แต่บทความนี้พิจารณาจากหนังสือที่เขียนถึงความสัมพันธ์ของปรีดี พนมยงค์กับ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ดังนี้ ชำญวีย์ เกษตรศิริ, ประวัติศาสตร์การเมืองไทย 2475-2500 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2538), ชำญวีย์ เกษตรศิริ และคณะ, บรรณาธิการ, จอมพล ป. พิบูลสงครามกับการเมืองไทยสมัยใหม่ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2544), แดมสุข นุ่มนนท์, การสร้างชาติของจอมพล ป. พิบูลสงคราม สมัยสงครามโลกครั้งที่สอง (กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2520), กอบแก้ว สุวรรณทัต-เพ็ชร, นโยบายต่างประเทศของรัฐบาลพิบูลสงคราม พ.ศ. 2481-2487 (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, สถาบันไทยคดีศึกษา, 2532), ทักษิณ เจริญมิตร, การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ (กรุงเทพฯ: 2552) สุชาชัย ยัมประเสริฐ, สายธารประวัติศาสตร์ประชาธิปไตยไทย (กรุงเทพฯ: ที. เพรส, 2551), ทิพวรรณ เจริญธีรสกุล, ปฐมทวศน์ทางการเมืองของปรีดี พนมยงค์: ฉบับสมบูรณ์ (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการดำเนินงานฉลอง 100 ปี ชาตกาล นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบาลอาวุโส ภาคเอกชน, 2544), สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, ประวัติศาสตร์ที่เพิ่งสร้าง (กรุงเทพฯ: 6 ตุลาคม, 2544) และนัฐพล ใจจริง, “การเมืองไทยสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามภายใต้ระเบียบโลกของสหรัฐอเมริกา (พ.ศ. 2491-2500),” (วิทยานิพนธ์รัฐศาสตร์ศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552)

³ ดู ปรีดี พนมยงค์ “ความเป็นไปบางประการภายในคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์” ใน บางเรื่องเกี่ยวกับพระบรมวงศานุวงศ์ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 (ปราโมทย์ พึ่งสุนทร และ นายเปื้อง ศิริภักดิ์ จัดพิมพ์ในโอกาส 11 พฤษภาคม 2515) (กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., 2515)

⁴ ดู เจริญมิตร 51 ของสมศักดิ์ เจียมธีรสกุล “ประวัติศาสตร์วันชาติไทยจาก 24 มิถุนา ถึง 5 ธันวาคม,” ฟ้าเดียวกัน 2, 2

[จดหมายจากหลวงพิบูลสงคราม ถึงหลวงประดิษฐมนูธรรม ลงวันที่ 9 ธันวาคม พ.ศ. 2482]

คาดว่าอย่างน้อยหลักฐานชุดนี้จะช่วยเติมเต็มความเข้าใจเกี่ยวกับความคิดและความสัมพันธ์ของบุคคลทั้งสองซึ่งเป็นผู้นำทางการเมืองที่สำคัญในประวัติศาสตร์การเมืองไทยในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้มากขึ้น

เมื่อเรียงเนื้อความในจดหมายตามลำดับเวลาจดหมายฉบับแรก เป็นจดหมายลงวันที่ 9 ธันวาคม พ.ศ. 2482 บนซองจดหมายเขียนไว้ว่า “(ส่วนตัว) เรียน คุณหลวงประดิษฐมนูธรรม” ซึ่งน่าจะเป็นจดหมายที่หลวงพิบูลสงคราม ส่งถึง หลวงประดิษฐมนูธรรม โดยตรงในช่วงเวลาก่อนที่จะเปิดประชุมสภา⁵ โดยมีเนื้อหาเกี่ยวกับข่าวที่ลงในหนังสือพิมพ์ “ผดุงชาติ” ดังนี้

วังสวนกุหลาบ
พระนคร

วันที่ 9 ธันวาคม 82

เรียนอาจารย์ท้วก

ขอให้ดูหนังสือพิมพ์ผดุงชาติ วันที่ 8 เดือนนี้ เรื่อง รัฐธรรมนูญ เขาว่า ผมเป็นตัวแทนอาจารย์เปรมสมอง ซึ่งเห็นว่า ก็ถูกแล้ว แต่เขาไม่การพูด

รักยิ่ง

พิบูล ป.

นอกจากนั้น หลวงพิบูลสงครามแนบข่าวตัดจากหนังสือพิมพ์ “ผดุงชาติ” มาด้วยเพื่อให้ผู้อ่าน “ปรีดี” ทราบถึงถ้อยคำที่หลวงพิบูล ฯ ไม่ค่อยพอใจซึ่งน่าจะเป็นข้อความที่ผู้เขียนเน้นในหน้าแรกของหนังสือพิมพ์ “ผดุงชาติ” คอลัมน์ “ระบอบรัฐธรรมนูญ” ฉบับวันที่ 8 ธันวาคม พ.ศ. 2482

นับจำเริญแต่ไทยประเทศได้เปลี่ยนระบบการปกครองมาสู่รัฐธรรมนูญแล้ว ความเจริญก้าวหน้าของชาติบ้านเมืองได้อุบัติผลงความและรวดเร็วเกินคาดหมายรัฐบาล ซึ่งมีพระยาพลพลพยุหเสนาและคุณหลวงพิบูลสงครามเป็นประมุข และคุณหลวงประดิษฐมนูธรรมเป็นมันสมอง ได้บริหารงานของชาติอย่างเข้มแข็งโดยมิเห็นแก่ความเหนื่อยยาก ในระยะเวลาไม่กี่ปี และทั้งที่...ในตัวอย่างสรรคขวากหนาม

(เมษายน-มิถุนายน 2547), หน้า 88-89.

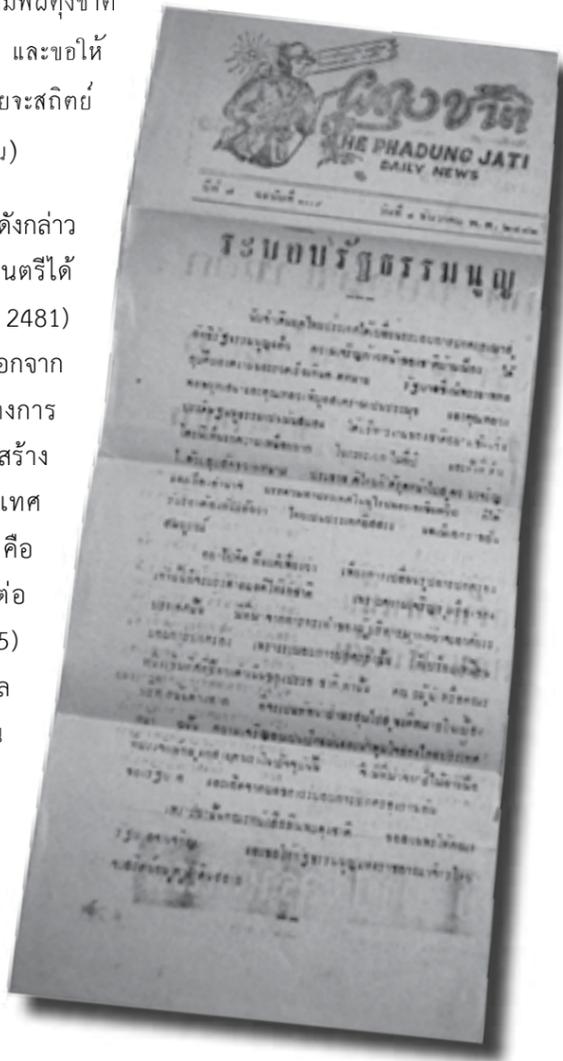
⁵ ดู เจริญมิตร 51 ของสมศักดิ์ เจียมธีรสกุล “ประวัติศาสตร์วันชาติไทยจาก 24 มิถุนา ถึง 5 ธันวาคม,” ฟ้าเดียวกัน 2, 2 (เมษายน-มิถุนายน 2547), หน้า 88-89.

ประเทศไทย ก็ได้หันหน้าไปสู่ความเจริญและเรื่องอำนาจ บรรดาประเทศในยุโรปและเอเชียทวีปก็ได้รับรองต่อกันแล้วว่า ไทยเป็นประเทศอิสระ และมีเอกสารอันสมบูรณ์

อย่าไปคิดเห็นแต่เพียงว่า เพียงการเปลี่ยนรูปการปกครองเท่านั้นก็จะบรรเทา ผลดีแก่ชาติเพราะความเจริญรุ่งเรืองของประเทศนั้น มีที่มาจากกรกระทำของผู้บริหาร มากกว่าจะอาศัยระบอบการปกครองเพราะระบอบการปกครองนั้น ก็เปรียบเหมือนหนึ่งเข็มทิศที่ชี้ทางดำเนินของประชาชาติเท่านั้น คณะผู้นำ หรือ คณะบริหารนั้นต่างหาก ฉะนั้น ความเจริญอันเป็นปีกแผ่นและนำภูมิใจของไทยประเทศที่ประจักษ์อยู่แก่สายตาเราในปัจจุบัน จึงมีที่มาจากฝีมือของรัฐบาลและเกิดจากผลของระบอบการปกครองรวมกัน

เพราะฉะนั้นคณะหนังสือพิมพ์ผดุงชาติ ขออวยพรให้คณะรัฐบาลจงเจริญ และขอให้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยจะสถิตย์ อยู่คู่ฟ้าดินสลาย” (เน้นโดยผู้เขียน)

จากเวลาที่ระบุในจดหมายฉบับดังกล่าว หลวงพิบูลสงครามเพิ่งขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรีได้ประมาณ 1 ปี (ตั้งแต่วันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ. 2481) ซึ่งเป็นช่วงปีแรก รัฐบาลหลวงพิบูลสงคราม นอกจากจะขึ้นมาพร้อมกับมาตรการจัดการ “ศัตรูทางการเมือง” อย่างเด็ดขาดแล้ว ยังเป็นสมัย “การสร้างชาติ” ด้วย ดังเช่น การเปลี่ยนชื่อ “ประเทศสยาม” เป็น “ประเทศไทย” และที่สำคัญ คือ การออกประกาศ “รัฐนิยม” ซึ่งทยอยออกต่อกันมาทั้งหมด 12 ฉบับ (พ.ศ. 2482-2485) ส่วนประเด็นด้านความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ทั้งสอง ชาญวิทย์ เกษตรศิริ อธิบายไว้ใน *ประวัติศาสตร์การเมืองไทย 2475-2500* ว่า ในขณะนั้น หลวงพิบูลสงครามมีอำนาจสูงสุด และยังมีความสัมพันธ์ที่ดีกับผู้นำคนอื่น ๆ ในคณะราษฎร และค่อนข้างราบรื่นกับสภาผู้แทนราษฎร นโยบายต่าง ๆ ก็ได้รับความเห็นชอบสนับสนุนและได้รับความร่วมมือ

[ข่าวตัดจากหนังสือพิมพ์ผดุงชาติ ฉบับวันที่ 8 ธันวาคม พ.ศ. 2482]

อย่างดี รวมทั้งปรีดี ซึ่งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังในขณะนั้นด้วย⁶

ไม่กี่วันต่อมา หลวงพิบูลสงครามส่งจดหมายอีกฉบับให้ปรีดีทางไปรษณีย์ไปยังบ้านพักที่หัวหินแต่ถูกตีกลับเมื่อปรีดีเดินทางกลับมายังกรุงเทพฯ ก่อนและน่าจะจะเป็นเวลากว่าสัปดาห์ที่ปรีดีจะได้อ่านจดหมายฉบับนี้

วังสวนกุหลาบ

พระนคร

วันที่ 24 ธันวาคม 82

เรียนอาจารย์ที่รัก

ทราบว่ายาล้ำไส้ และเส้น

ประสาท ผมมีความหนักใจด้วย

เพราะอาจารย์ไม่ใคร่ออกกำลังกาย

เสียเลย นอน ๆ ตลอดเวลา เวลายู

มากขึ้น ไม่เหมือนแต่ก่อน ต้องมี

การบริการร่างกายบ้าง และ ผม

เชื่อว่า อาจารย์คงเป็นสิ่งที่ผมได้

ปฏิบัติมาแล้ว แต่บางคน อาจารย์

ต้องเชื่อผมบ้าง ผมไม่มีที่จะคิดให้

เราแตกกันเลย ประสงค์ให้เรารักกัน ให้สัพพัญญูทุกคน ถ้าผมมีอะไรผิดพลาด และ

ส่วนมากเห็นว่า ผิดแล้ว ผมยินดีปฏิบัติตามเสมอ

ที่จริงไม่ควรเขียนมากจนถึงนี้ แต่เห็นว่าโรคเกี่ยวกับการเมืองยุ่งด้วย ๆ

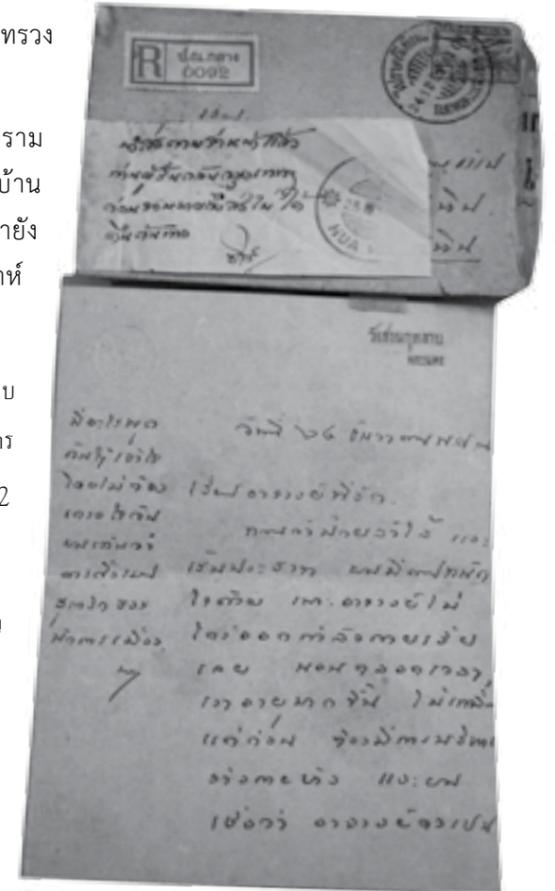
ขออาจารย์อย่าได้คิดมากไป ผมตั้งใจแน่วแน่แล้วว่า จะต้องทำงานร่วมกับอาจารย์

ตลอดไป ตามที่พูดไว้แล้ว สิ่งใดที่ผมพูดและให้อาจารย์ทราบ ก็เพื่อให้คิดไว้บ้าง

ผมกลัวจะมีไม่ติดกับอาจารย์เท่านั้น ถ้าผมไม่รักจริง ๆ แล้ว ผมก็จะปล่อยอาจารย์โดย

ไม่เกี่ยวข้องเลย

ถ้าผมเขียนมา อาจทำให้อาจารย์สบายใจขึ้นบ้างก็ได้

[จดหมายจากหลวงพิบูลสงครามถึงหลวงประดิษฐมนูธรรม ลงวันที่ 24 ธันวาคม พ.ศ. 2482]

⁶ คู่มื้มเติมโน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, *ประวัติศาสตร์การเมืองไทย 2575- 2500* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ 2, 2538) หน้า 195-205.

ขออย่าว่า อาจารย์จากการงานไปไม่ได้และต้องอยู่ด้วยกัน ขอให้ดูคำจารึก
ของผมหิ้งรูปมอบให้เมื่อ...อาจารย์จะจากไป นอกจาก เกราะหิ้งนั้น เราต้องร่วม
ตายด้วยกัน

รักอย่างญาติ
พิบูล ป.

(หน้า 1 มุมซ้าย – มีอะไรผูกกับให้เข้าใจโดยไม่ต้องเกรงใจกัน ผมเห็นว่า
ควรเชื่อเป็นสุภาษิตของนักการเมือง – พิบูล)

เมื่อพิจารณาเนื้อความจดหมายฉบับนี้แสดงให้เห็นว่า หลวงประดิษฐ์ฯ เดินทางไปพัก
รักษาตัวที่หัวหินระยะหนึ่งแล้ว หรือ อาจหลังจากจดหมายฉบับแรกไม่กี่วัน ดังที่หลวงพิบูลฯ แสดง
ความเป็นห่วงเป็นใยว่า “ป่วยลำไส้ และเส้นประสาท ผมมีความหนักใจด้วย เพราะอาจารย์ไม่ใคร่ออก
กำลังกายเสียเลย นอน ๆ ตลอดเวลา เราอายุมากขึ้น ไม่เหมือนแต่ก่อน ต้องมีการบริการร่างกายบ้าง”
ข้อสังเกตอีกประการจากเนื้อความในจดหมาย บุคคลทั้งสองน่าจะมีเรื่องที่กำลังชุ่นใจกันอยู่ หลวงพิบูลฯ
จึงเขียนจดหมายเพื่อชี้แจงและยืนยันความตั้งใจของตนเองที่จะยืนอยู่ข้างหลวงประดิษฐ์ฯ โดยอ้าง
ถึงรูปภาพที่หลวงพิบูลฯ มอบให้ “อาจารย์” หรือ ปรีดี เมื่อครั้งต้องออกนอกประเทศในข้อหาเป็น
คอมมิวนิสต์จากการเสนอเค้าโครงการเศรษฐกิจ เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. 2476 “อาจารย์จากการงาน
ไปไม่ได้และต้องอยู่ด้วยกัน ขอให้ดูคำจารึกของผมหิ้งรูป มอบให้เมื่อ...อาจารย์จะลาจากไป นอกจาก
เกราะหิ้งนั้น เราต้องร่วมตายด้วยกัน” รวมทั้งการลงท้าย “รักอย่างญาติ” ยิ่งเป็นการย้ำว่าหลวงพิบูลฯ
ตั้งใจเขียนเพื่อให้ปรีดีไว้ใจและรู้ว่าหลวงพิบูลฯ ไม่ทำร้ายคนในครอบครัวเดียวกัน อย่างไรก็ตาม ประเด็น
ข้อสังเกตนี้คงจะต้องอภิปรายและหาหลักฐานเพิ่มเติมกันต่อไป

จดหมายอีกฉบับอยู่ในช่วงที่ญี่ปุ่นเริ่มวางกองกำลังในพื้นที่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้และ
ดำเนินการขอกู้เงินจากรัฐบาลไทย ตามงานศึกษาของโยชิฮารุ โยชิโกะ เรื่อง “รัฐบาลจอมพล ป. พิบูล
สงครามกับสงครามแปซิฟิก กล่าวไว้ว่า วันที่ 31 กรกฎาคม 1941 (พ.ศ. 2484) ธนาคารโยโกฮามาสเปซี
สาขากรุงเทพฯ ขอกู้เงินรัฐบาลไทย 10 ล้านบาท เพื่อซื้อวัตถุดิบจากไทย ปรีดีซึ่งเป็นรัฐมนตรีว่าการ
กระทรวงการคลัง อนุมัติให้กู้โดยให้ฝ่ายญี่ปุ่นค้ำประกันด้วยทอง และต่อมาญี่ปุ่นก็ขอกู้เงินอีก 25 ล้าน
แต่ครั้งนี้ปรีดีไม่เห็นด้วย ฝ่ายญี่ปุ่นเสนอให้เก็บทองคำประกันที่มี (Earmark) ในธนาคารญี่ปุ่น แต่ฝ่าย
ไทยขอให้ส่งมายังกรุงเทพฯ ในที่สุดฝ่ายไทยก็อนุมัติการกู้เงินโดยญี่ปุ่นยอมรับเงื่อนไขของไทย⁷ และ
จากกรณีนี้ทำให้ปรีดีหวาดระแวงญี่ปุ่นมากขึ้น ในขณะเดียวกัน ช่วงเวลาดังกล่าว จอมพล ป. เองก็
ไม่พอใจกับการกระทำของญี่ปุ่น โดยเฉพาะพฤติกรรมของญี่ปุ่นในไทย เช่น การใช้เงินเยน หรือ เอา
กันบูหรือใส่อกผู้หญิง⁸

⁷ คิเบก ชัยนาม, ไทยกับสงครามโลกครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2513), หน้า 83. และ Edward Thadeus Flood, “Japan’s Relation with Thailand: 1928-41,” (Ph.D. Dissertation, University of Washington, 1967), p. 627 อ้างถึงใน โทชิฮารุ โยชิโกะ, อาทร พึ่งธรรมสาร ผู้แปล, รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามและสงครามแปซิฟิก (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2528) หน้า 13.

⁸ โทชิฮารุ โยชิโกะ, รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามและสงครามแปซิฟิก, หน้า 13.

การกู้ยืมเงินของญี่ปุ่นครั้งนี้ยังไม่เป็นจุดที่ชี้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างจอมพล ป. กับ ปรีดี
ขัดแย้งกันมากนัก และก็เป็นประเด็นที่น่าจะมีการศึกษาเพิ่มเติมต่อไปเช่นกัน สำหรับจดหมายที่ หลวง
พิบูลสงคราม เขียนถึงหลวงประดิษฐ์มนูธรรม รัฐมนตรีกระทรวงการคลัง ฉบับนี้จึงเป็นจดหมายสั้น ๆ
เกี่ยวกับเรื่องเงินกู้ โดยเป็นจดหมายที่ส่งถึงผู้รับโดยตรงพร้อมกับมีตราประทับไว้ว่าด้วยว่า ห้าม
เปิดซองนอกจากผู้รับ

วังสวนกุหลาบ
พระนคร
วันที่ 31 กรกฎาคม 2484

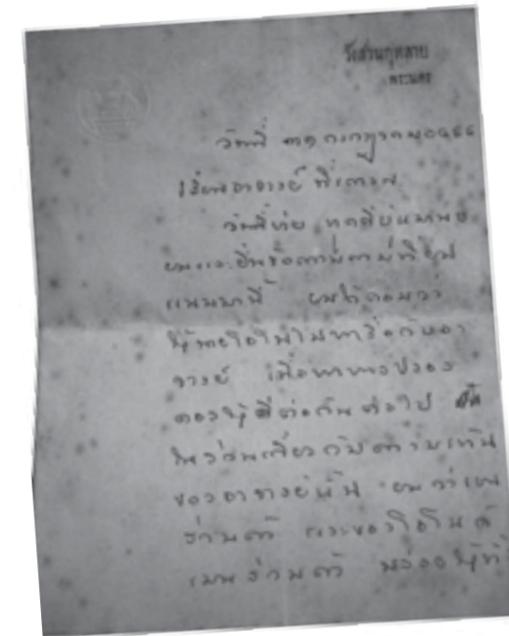
เรียนอาจารย์ที่เคารพ

วันนี้บ่าย ทูตญี่ปุ่นมาพบผมและ
ยื่นข้อความตามที่ผมแนบมานี้ ผมได้ตอบ
ว่าให้นายโอบโน หรือกับอาจารย์ เพื่อหา
ทางปรองคองให้ต่อกันต่อไป ในส่วน
เกี่ยวกับความเห็นของอาจารย์นั้น ผมว่า
เป็นส่วนตัว และของโอบโนก็เป็นส่วนตัว
ปล่อยให้ทั้ง 2 ท่านหรือกันจะดีกว่า ผม
เองไม่ทราบ เรื่องเงินคืนก็เลย

จะนั้นผมขอมอบให้อาจารย์

เคารพยิ่ง

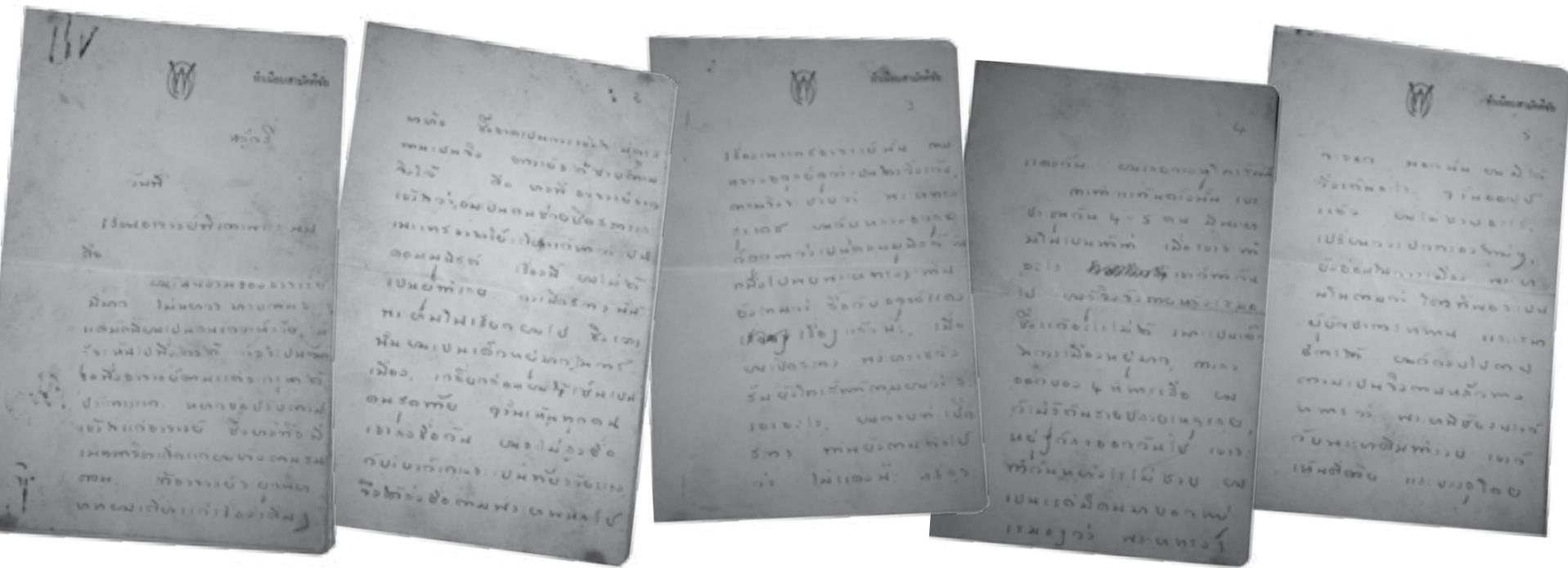
พิบูล ป.

[จดหมายจากหลวงพิบูลสงครามถึงหลวงประดิษฐ์มนูธรรม
ลงวันที่ 31 กรกฎาคม พ.ศ. 2484]

จดหมายทั้ง 3 ฉบับข้างต้น คงยังไม่เพียงพอต่อความเข้าใจการเมืองไทยในช่วง
สงครามโลกได้เพียงพอแต่อาจช่วยเติมเต็มคำอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างจอมพล ป. กับ ปรีดีได้มาก
ขึ้น และหากพิจารณาถ้อยคำในจดหมายข้างต้นอย่างน้อยก็เห็นได้ว่า จอมพล ป. นั้นพยายาม
ประนีประนอมกับปรีดี อาจจะได้ด้วยเหตุผลส่วนตัว หรือ ทางการเมือง ยังไม่ทราบแน่ชัด แต่เป็นประเด็น
ที่น่าสนใจศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมต่อไป

เมื่อทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง งานเขียนจำนวนหนึ่งอธิบายว่าจุดแตกหักของบุคคล
ทั้งสองปรากฏเด่นชัดเมื่อรัฐบาลยินยอมให้ญี่ปุ่นผ่านเข้ามาในประเทศไทย วันที่ 8 ธันวาคม พ.ศ. 2484
ซึ่งส่งผลให้ความคิดในคณะรัฐมนตรีแบ่งเป็นสองฝ่ายชัดเจนคือ ฝ่ายทหารและพลเรือนแตกต่างกันมาก
ขึ้นและผลสะท้อนสำคัญ คือ การปรับคณะรัฐมนตรี เพียงไม่กี่วันหลังจากนั้น วันที่ 11 ธันวาคม พ.ศ.
2484 จอมพล ป. กล่าวในที่ประชุมคณะรัฐมนตรีว่า “ในใจของผมเห็นว่าเมื่อเราจะเข้ากับเขาแล้วก็เข้า
เสียให้เต็มร้อยเปอร์เซ็นต์” และในเวลาไม่ถึง 1 สัปดาห์ รัฐบาลได้ปรับคณะรัฐมนตรี ซึ่งปรีดี พนมยงค์
เป็นหนึ่งในรัฐมนตรีที่โดนปลดออก และจอมพล ป. เสนอให้ปรีดีรับตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทน

[จดหมายจากจอมพล ป. พิบูลสงคราม ถึง ปรีดี พนมยงค์ ไม่ระบุวันที่]

พระองค์ในวันที่ 16 ธันวาคม⁹ จากเหตุการณ์นี้ปรีดี เล่าว่า “จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี ได้ให้ พล.ต.อ. อุดล อุดลเดชจรัส แจ้งแก่ข้าพเจ้าว่าขอให้ข้าพเจ้าลาออกจากตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง ถ้าข้าพเจ้าเห็นชอบด้วยก็จะเสนอสภาผู้แทนราษฎรให้ลงมติแต่งตั้งข้าพเจ้าเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในตำแหน่งที่ว่างอยู่”¹⁰

จดหมายทั้ง 3 ฉบับ อยู่ระหว่าง พ.ศ. 2482- 2484 หลังจากนั้นยังไม่พบจดหมายจาก จอมพล ป. ถึงปรีดีอีกในเอกสารส่วนบุคคลนายปรีดี พนมยงค์ แต่พบจดหมาย ปี พ.ศ. 2488 ซึ่งปรีดี ได้นำไปอ้างถึงใน “ความเป็นไปบางประการภายในคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์”¹¹ แต่ปรีดีอ้างเพียงว่า จอมพล ป. เขียนจดหมายถึง ปรีดี หลังจากญี่ปุ่นพ่ายแพ้สงคราม ซึ่งสำหรับจดหมายต้นฉบับ เป็นจดหมายลายมือของจอมพล ป. พิบูลสงคราม เขียนบนกระดาษเขียนจดหมายขนาดเล็กจำนวน 5 แผ่น มีคลิปหนีกระดาษสีเงินยึดไว้ ตัวอักษรบนจดหมายค่อนข้างเลือนลางไปตามอายุ เนื้อหาของจดหมายไม่ได้ระบุวันเวลาและบางส่วนของจดหมายไม่สามารถอ่านได้

⁹ ชาญวิทย์ เกษศิริ, ประวัติศาสตร์การเมืองไทย 2575- 2500, หน้า 319-325.

¹⁰ ดู ปรีดี พนมยงค์ “ความเป็นไปบางประการภายในคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์” ใน บางเรื่องเกี่ยวกับพระบรมวงศานุวงศ์ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 (ปราโมทย์ พึ่งสุนทร และ นายเปื้อง ศิริภักดิ์ จัดพิมพ์ในโอกาส 11 พฤษภาคม 2515) (กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., 2515).

¹¹ ปรีดี พนมยงค์ “ความเป็นไปบางประการภายในคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์” ใน บางเรื่องเกี่ยวกับพระบรมวงศานุวงศ์ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., 2515).

ทำเนียบสามัคคีชัย
หลักสี่

วันที่

เรียน อาจารย์ที่เคารพและนับถือ

ผมเห็นงานของอาจารย์มีมาก ไม่อยากจะมารบกวนอะไร แต่บัดนี้ผมเป็นคนเคราะห์ที่ด้วยไม่รู้จะหันไปพึ่งใครได้ ก็จำเป็นต้องขอพึ่งอาจารย์ตามแต่จะกรุณาได้ประการแรก ขอรบกวนขอปรับความเข้าใจแก่อาจารย์ ซึ่งบางทีจะมีเมตตาจิตเกิดแก่ผมบ้างตามสมควร ถ้าอาจารย์จะผูกพยาบาท ผมเกี่ยวกับเรื่องเดิม ๆ มาบ้าง ซึ่งอาจเป็นการเข้าใจไม่ตรงตามเป็นจริง อาจารย์จะได้ทราบตามจริงไว้ คือ บางทีอาจารย์อาจเข้าใจว่าผมเป็นคนช่วยปิดสภาและเบรเทศอาจารย์ เกี้ยวแก่ว่าเป็นคอมมิวนิสต์ เรื่องนี้ ผมไม่ได้เป็นผู้ทำเลย การปิดสภา ๆ นั้น พระยามโนเรียกผมไป ซึ่งเวลานั้นผมเป็นเด็กอยู่มากในการเมือง เกลี่ยกล่อมผมให้เซ็นเป็นคนสุดท้าย ครั้นเห็นทุกคนเขาลงชื่อกัน ผมจะไม่ลงชื่อกับเขากั้เกรงจะเป็นภัยร้ายแรงจึงได้ลงชื่อตามพระยาพหลไป

เรื่องเบรเทศอาจารย์นั้น ผมหลวงออกดูว่าเป็นใครวังเต็น ความจริงจะทราบ ว่า พระยาทรงสุรเดช ผมกับหลวงออกดูก็ถูกหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ วันหนึ่งไปพบพระยาทรง ๆ ท่านยังถามว่า ล้อกับออกดูแดงเรือ ๆ แล้วนี้ เมื่อผมเปิดสภา พระยาทรงยังสั่งยังโทรศัพท์ถามผมว่าจะเอาอะไร ผมตอบว่า เปิดสภา ๆ ท่านยังถามต่อไปว่า ไม่แดงนี้ หรือจะแดงกัน ผมเลยวางหูโทรศัพท์

การทำกรกันครั้งนั้น เขาประชุมกัน 4-5 คน มีพระยามโนเป็นหัวหน้า เมื่อเขาจะทำอะไร เขาก็ทำกันไป ผมรู้จริงจึงภายหลังเสมอ ซึ่งแก้อะไรไม่ได้ เพราะเป็นเด็กในการเมืองอยู่มาก การลาออกของ 4 ทหารเสือ ผมก็ไม่ได้รู้ทันสายปลายเหตุเลยอยู่ ๆ ก็ลาออกกันไป เขาจะทำกันอย่างไรมิทราบ ผมเห็นแต่มีคนมาบอกอยู่เสมอว่า พระยาทรง ๆ จะออก นอกนั้นผมมิได้วังเต็นอะไร ครั้นออกไปแล้ว ผมไม่ทราบอะไร เปลี่ยนการปกครองใหม่ ๆ ยังอ่อนในการเมือง พระยามโนถามว่า ใครที่พอจะเป็นผู้บัญชาการทหาร และเสนาธิการได้ ผมก็ตอบไปตามความเป็นจริง ตามหลักการทหารว่า พระยาพิชัยณรงค์กับพระยาตันท่าราบ เขาก็เห็นดีด้วย และบรรจุโดยพระบรมราชโองการ เรื่องเก่ามีความจริงอย่างนี้ เมื่อพระยาทรง ๆ ออกไปแล้ว ผมอยู่รักษาการที่กาแฟรสิงห์ ตอนกลางคืน ผมจำได้ว่าไปกับหลวงออกดู ทราบภายหลังว่า พระยาทรงยังสั่ง พระยาฤทธิ พระยามโน จะให้ทหารเรือจับผมขังที่นั่น เข้าใจว่า พล.ต. ขำศิริ เป็นผู้ถูกขัง เรื่องเก่า ๆ มีความจริงอย่างนี้ ขออาจารย์กรุณาเข้าใจว่า ผมไม่ได้เป็นคนแกล้งอะไรเพื่อนฝูงเลย คนอื่น ๆ เขาทำกันเอง แล้วผมยังช่วยในเมื่อมีโอกาส

ตอนที่ญี่ปุ่นเข้ามา มันจะเล่นงานอาจารย์ ถามหลวงอคุลคุ ผมไม่เคยได้คึกคัก
ต่อ หรือ ขอร้านาญญี่ปุ่นมาเล่นงานอาจารย์เลย ผมจึงเสนอให้อาจารย์เป็นผู้สำเร็จ
ตามที่เรียนมานี้ ขอพระและสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นพยานว่า เป็นความจริงทุกประการ ถ้า
อาจารย์ไม่เชื่อ วันข้างหน้าจะเป็นพยานเอง

ผมเรียนมาหวังจะได้รับความกรุณาจากอาจารย์บ้างตามสมควร ในทางการ
เมืองของผมมัน เวลานั้นหรือต่อไป ผมเข็ด และรู้สึกตัวว่าเง่าโง่ ไม่มีความสามารถ
เพียงพอ ขึ้นทำอีกก็มีภัยมาสู่ตัวเราไป ผมเลยขอเป็นชาวไร่ชาวนาดีกว่า ขอรออาจารย์
เป็นห่วงผมในทางการเมือง ผมเข็ดแล้ว เป็นตามีตามาคิดว่าสำหรับตัวผม

ผมพูดมามากแล้ว ถ้ามีผิดและรบกวนอาจารย์ก็ขอภัยด้วย ผมได้เขียน
เล่าปฏิบัติการต่อสู้ญี่ปุ่นและส่งไปทางประธานสภา ฯ และให้เพื่อนฝูงอ่าน มีความ
ประสงค์อย่างเดียวกันช่วยให้เพื่อนฝูง ไม่เป็นอาชญากรรมสงคราม รวมทั้งผมด้วย

ตามสัญญาติญาณของคนต้องป้องกันตน อาจารย์ขอใ้กรุณาแก่ผมในเรื่องนี้ด้วย
เพราะถ้าฉันไม่รู้เหตุผลการปฏิบัติของเรา ก็จะเป็นคนขาย
ชาติอยู่ตลอดไป ชื่อเสียงก็จะเสีย ผมก็ใจแล้วว่าที่เราทำมาแล้วนั้น อย่างน้อยพระ
แก้วมรกตก็ยังมีอยู่ ญี่ปุ่นไม่ชนเอาไปแห่งอื่น

เคารพและนับถืออย่างสูง
ป. พิบูลสงคราม

จดหมายฉบับนี้ สมศักดิ์นำมาใช้ประกอบการอภิปรายความขัดแย้งในกลุ่มคณะราษฎร
ในช่วง พ.ศ. 2478 ซึ่งสมศักดิ์นำจดหมายนี้มาอธิบายว่า จอมพล ป. เขียนถึงปรีดีในระหว่างตกเป็น
อาชญากรรมสงครามปี พ.ศ. 2488 และเขียนแบบจงใจถ่อมตัว เพื่อให้ปรีดีหาทางช่วยไม่ให้ถูกประหารชีวิต
ในจดหมายจอมพล ป. พยายามแก้ตัวเมื่อครั้งร่วมลงชื่อสนับสนุนการปิดสภาของพระยามโน ว่าครั้งนั้น
ยัง “เป็นเด็กอยู่มากในทางการเมือง “ที่เกรงจะเป็นภัยร้ายแรง” ต่อตนเองถ้าไม่ทำตาม “ผู้ใหญ่” ซึ่ง
ประเด็นนี้สมศักดิ์วิเคราะห์ว่า เมื่อเทียบกับคนอื่น ๆ ในขณะนั้นแล้ว จอมพล ป. ก็ยังเป็นเด็กทางการเมือง
เมืองจริง และกว่าที่ จอมพล ป. มองว่าตัวเองสำคัญก็หลังจาก พ.ศ. 2477 ภายหลังเหตุการณ์ยึดอำนาจ
20 มิถุนายน และหลังกบฏบวรเดช ไปแล้ว ดังจะเห็นจากสุนทรพจน์ของจอมพล ป. และ การขาด
ประชุมสภาอยู่บ่อยครั้งของจอมพล ป. ซึ่งสมศักดิ์วิเคราะห์ว่าน่าจะเป็นวิธีการแสดงอำนาจอย่างหนึ่ง
เพื่อเตือนให้รู้สึกถึงความสำคัญของตน¹²

อย่างไรก็ดี บทความนี้ต้องการนำเสนอเพียงจดหมายลายมือจอมพล ป. พิบูลสงครามส่ง
ถึงปรีดี พนมยงค์ ในช่วงเวลาทศวรรษ 2480 ซึ่งเป็นช่วงที่สงครามโลกครั้งที่ 2 ระเบิดขึ้น อาจกล่าวได้
ว่า จดหมายลายมือเพียงฉบับเดียวคือ ฉบับปี พ.ศ. 2488 เท่านั้นที่มีการถูกอ้างถึง ส่วนอีก 3 ฉบับเป็น

¹² คู เชิงอรนทร์ 51 และ 52 ของสมศักดิ์ เจียมธีรสกุล “ประวัติศาสตร์วันชาติไทยจาก 24 มิถุนา ถึง 5 ธันวาคม,” ฟ้าเดียวกัน,
หน้า 88-91.

[ภาพชุดของจอมพล ป. พิบูลสงครามกับครอบครัว และเพื่อนชาวไทยและญี่ปุ่น ณ บ้านพักชานกรุงโตเกียว ประเทศญี่ปุ่น
ที่ถูกส่งไปถึงปรีดีผ่านคนเค้นสารชาวไทย ที่พยายามสร้างจุดบรรจบของความสัมพันธ์]

จดหมายส่วนตัวจึงไม่เป็นที่เปิดเผย เมื่อพิจารณาจากจดหมายช่วง พ.ศ. 2482-2484 หรือ 3 ฉบับที่ผูก
ติดกัน ถ้อยคำที่จอมพล ป. เขียนถึง ปรีดี แม้ว่าถ้อยคำในจดหมายจะแสดงให้เห็นว่าบุคคลทั้งสองอาจ
จะมีเรื่องขุ่นใจกันบ้าง แต่สิ่งที่แสดงให้เห็นในจดหมายบางฉบับของจอมพล ป. คือความสนิทชิดเชื้อกัน
พอสมควร เช่น ถ้อยคำที่จอมพล ป. แสดงความห่วงใยต่อสุขภาพของปรีดี ด้วยการพูดตรง ๆ ว่าปรีดี
ควรจะออกกำลังกายบ้างเพราะอายุมากแล้ว ส่วนประเด็นทางการเมืองอื่น ๆ นั้น จดหมายเหล่านี้
คงไม่อาจทำความเข้าใจความคิดของบุคคลทั้งสองได้ทั้งหมดและไม่อาจตีความได้ว่าบุคคลทั้งสองคิดต่อ
กันเช่นไรจริง ๆ คงต้องอาศัยหลักฐานอื่น ๆ เพื่อตีความหรืออภิปรายเพิ่มเติมกันต่อไป

สำหรับความสัมพันธ์ของบุคคลทั้งสอง คณะจัดทำ ฯ สอบถามคุณวานี เกี่ยวกับ
จดหมายเหล่านี้ คุณวานีเล่าเพียงว่า “ครอบครัวพนมยงค์และพิบูลสงครามมีความสัมพันธ์อันดีต่อ
กัน เป็นเรื่องเล่าที่ผู้ใหญ่ในบ้านเล่าให้ฟังว่าครั้งหนึ่งจอมพล ป. เขียนโปสการ์ดมาให้คุณพ่อว่า
“PLEASE AHOSIKAM (อโหสิกรรม)” แต่น่าเสียดายโปสการ์ดใบนั้นหายไประหว่างทางลี้ภัยจาก
เมืองจีนไปฝรั่งเศส”¹³ แม้ว่าจะไม่มีโอกาสได้เห็น “โปสการ์ด” ใบนั้น แต่ คณะจัดทำ ฯ ขอกล่าวถึง
ภาพถ่ายจำนวน 10 ใบซึ่งจัดเก็บไว้ในซองจดหมายสีขาว ภาพถ่ายทั้งหมดเป็นภาพของจอมพล ป.
และท่านผู้หญิงละเอียด พิบูลสงคราม ถ่ายร่วมกับครอบครัว เพื่อนชาวไทยและญี่ปุ่น ณ บ้านพักชาน
กรุงโตเกียว ประเทศญี่ปุ่น ภาพถ่ายเหล่านี้ไม่มีถ้อยคำใดสลักไว้ ผู้เขียนคาดคะเนได้เพียงว่าน่าจะเป็น
ภาพถ่ายระหว่าง พ.ศ. 2500 – 2507 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่จอมพล ป. กำลังตกที่นั่งเดียวกับปรีดีที่กำลังลี้ภัย
อยู่ประเทศจีน ส่วนจอมพล ป. ในขณะนั้นลี้ภัยการเมืองภายหลังการรัฐประหารของจอมพลสฤษดิ์
ธนะรัตซ์ อยู่ในประเทศญี่ปุ่น สำหรับการตีความ หรือ นัยสำคัญของภาพถ่ายดังกล่าวในเอกสารส่วน
บุคคลของปรีดี พนมยงค์ คงต้องทิ้งท้ายให้ผู้สนใจค้นคว้าหาคำตอบต่อไป

¹³ คุณหญิง พนมยงค์ บุตรีสาวของปรีดี พนมยงค์ก็เคยเล่าไว้ในหนังสือ “เสี้ยวหนึ่งในความทรงจำ” ด้วยเกี่ยวกับโปสการ์ดฉบับ
นี้ใน คุณหญิง พนมยงค์, เสี้ยวหนึ่งในความทรงจำ (กรุงเทพฯ: บ้านเพลง 2541) หน้า 31-37.

พิพิธภัณฑพระราชวังกรุงปักกิ่ง

วารุณี ไอสการมย์

▶
ล

งแรกที่ผู้เขียนซึ่งอาจรวมถึงคนไทยทั่วไปเมื่อพูดถึงกรุงปักกิ่งก็คือ พระราชวังต้องห้ามหรือพิพิธภัณฑพระราชวัง และก็น่าจะเป็นความอยากรู้ จึงทำให้เมื่อ 7 ปีที่แล้ว ผู้เขียนได้ชวนขวายนางหนังสือของฟรานเซส วูด (Frances Wood) นักวิชาการประจำบริติชมิวเซียม (2005) เรื่อง “Forbidden City” ก่อนที่จะรู้ว่าตัวเองมีโอกาสได้เดินทางดูงานที่ปักกิ่ง และด้วยเรื่องเล่าประวัติศาสตร์พื้นที่ดังกล่าว ทำให้จินตนาการได้ถึงชีวิตประจำวันและแบบแผนประเพณีปฏิบัติที่เกิดขึ้นในอาคารและพื้นที่บางส่วนในพระราชวังหลวงที่เป็นอดีตแห่งนั้น ทำให้การเข้าชมพระราชวังที่มีเจ้าหน้าที่ประจำ (สุภาพสตรีวัยละอ่อนกระฉับกระเฉงคล่องแคล่วและสวยด้วย) เป็นผู้พาชมภายใต้เวลาเพียง 2 ชั่วโมง ถือเป็นการใช้เวลาชมพื้นที่เพียงเศษเสี้ยวในอาณาเขตที่กว้างขวางกินบริเวณถึง 72 เฮกตาร์ และก็อาจถือเป็นความโชคดีที่ผู้เขียนได้แวะชมพระราชวังแห่งนี้เป็นครั้งที่สองภายในเวลาที่ห่างจากครั้งแรกเพียงไม่ถึง 4 เดือน แม้ว่าการเที่ยวชมพระราชวังทั้งสองครั้ง ใช้เวลาแสนสั้นจนเป็นเหมือนการมองเพียงแวบเดียว เพราะถ้าหากจะเที่ยวชมให้จุใจ คงใช้เวลาไม่ต่ำกว่า 2-3 วันเต็ม การได้เที่ยวถึง 2 ครั้ง ก็ทำให้มีเรื่องราวเขียนถึงได้มากขึ้นกว่าการดูอาคารต่าง ๆ ในพระราชวังอย่างนักท่องเที่ยวทั่วไป เราก็ควรทราบถึงความเป็นมาของการก่อสร้างด้วย

พระราชวังต้องห้ามมีอาณาบริเวณเริ่มต้นจากประตูหู่หมินทางใต้ขึ้นไปทางเหนือจนถึงเขาจิ้งซานและหอกลอง-หอรฆัง ปัจจุบันมีสถานะเป็นทั้งพิพิธภัณฑและโบราณสถาน เนื่องจากภายในพระราชวังบางห้องจัดแต่งและแสดงสิ่งของเครื่องราชูปโภค เพื่อป้องกันร่องรอยแบบแผนพระราชประเพณีของสองราชวงศ์สุดท้ายในอดีตก่อนยุคสาธารณรัฐ พื้นที่เฉพาะภายในเขตกำแพงพระราชวังกว้างขวางถึง 72 เฮกตาร์ ภายในมีสี่สนสไลด์ด้วยสีแดงกำ เหลืองสไลด์และสีเขียว อันเป็นสีตัวแทนความหมายองค์พระจักรพรรดิของจีน พระราชวังแห่งนี้มีอายุราว 500 ปี เคยเป็นที่ประทับของจักรพรรดิ 24 องค์ ในสองราชวงศ์ คือ ราชวงศ์หมิง (ค.ศ.1368-1644) และราชวงศ์ชิง (ค.ศ. 1644-1911) ชื่อภาษาจีนแมนดารินของพระราชวังคือ Zi jin Cheng จียี่จินเฉิง Zi หรือจียี่ ย่อจากจียี่เว่ย แปลว่า ดาวเหนือ หรือดาวประจำเมือง ซึ่งสถิตย์คงที่ไม่เคลื่อนตำแหน่งจึงเชื่อว่าเป็นตำแหน่งสูงสุดของสวรรค์ที่มีดวงดาวอื่นรายล้อมโดยรอบ ดาวเหนือจึงเป็นที่ประทับของกษัตริย์หรือเทพสูงสุดแห่งสวรรค์ (เง็กเซียนฮ่องเต้) จักรพรรดิในฐานะโอรสแห่งสวรรค์ที่ประทับบนโลกมนุษย์ จึงมีพระราชวังหลวงเทียบเสมอดาวเหนือแห่งกษัตริย์สวรรค์ Jin หรือ ยิน หมายถึง ต้องห้าม เนื่องจากเป็นพื้นที่สวรรค์ ดังนั้น พื้นที่แห่งนี้จึงมีเส้นกั้นอาณาเขตแยกจากพื้นที่อยู่อาศัยของชาวบ้านและมีข้อกำหนดที่ใช้ได้เฉพาะ เพื่อแสดงถึงฐานะกษัตริย์ เช่น สีเหลือง ซึ่งเป็นสีจักรพรรดิ ลวดลายมังกรที่สื่อถึงสถานะกษัตริย์ทำให้คนธรรมดาทั่วไปไม่สามารถใช้สีหรือลายเฉพาะที่ทำได้ นอกเหนือจากไม่สามารถกล่าวล้วงล้ำไปยังพื้นที่เขตพระราชวังหลวง และทำให้วังหลวงถูกเรียกขานว่า “วังต้องห้าม”

[โถน้ำลายสีส้มยวราชวงศ์ชิง (ค.ศ.1644-1912) จัดแสดงในพิพิธภัณฑที่พระที่นั่งเมืองโบราณอักษร (Hall of Literary Glory) ด้านตะวันออกของพระราชวัง]

ประวัติการสร้างเรื่องราวที่น่าประทับใจของพระราชวังต้องห้ามแห่งนี้ ในทัศนะผู้เขียนหลังจากได้อ่านหนังสือสองสามเล่มที่บรรดาภัณฑารักษ์ตะวันตกเขียนขึ้น คือ ประวัติการก่อสร้าง หลังจากจุหยวนจางปฐมกษัตริย์ราชวงศ์หมิงและกษัตริย์องค์ต่อมา ซึ่งทรงครองราชย์ที่นครหลวงนานกิงที่ตั้งอยู่ทางใต้ หย่งเล่อรัชกาลที่ 3 ในราชวงศ์หมิง ซึ่งทรงขึ้นครองราชย์ด้วยการชิงราชสมบัติจากหลานชาย ตัดสินพระทัยย้ายเมืองหลวงขึ้นมาที่ปักกิ่ง เพื่อตัดปัญหาการต่อต้านทางการเมือง มีเรื่องเล่ากันว่า หย่งเล่อย้ายเมืองหลวงขึ้นเหนือมาปักกิ่ง ซึ่งเป็นที่ตั้งเมืองหลวงครั้งยุคราชวงศ์หยวน (ค.ศ.1279-1368) นั้น ได้ดึงดูดโชคลากไปจากเมืองหลวงนานกิงทางใต้ แต่ปราชญ์ลัทธิขงจื้อ ซูสี (ค.ศ.1130-1200) กลับอธิบายว่าแท้ที่จริงแล้ว ปักกิ่งมีภูมิลักษณะพยากรณ์ (ฮวงจุ้ย) ที่เหนือกว่าเมืองหลวงทุกแห่งในอดีต และนี่คือเหตุผลที่ทำให้กรุงปักกิ่งยังคงความเป็นเมืองหลวงของประเทศจีนอยู่จนทุกวันนี้

ในตอนแรกจักรพรรดิหย่งเล่อได้รื้อทำลายพระราชวังเดิมของราชวงศ์มองโกล ที่อยู่ด้าน

เหนือ เพื่อป้องกันการลักลอบโจมตีจากชาวมองโกลที่ยังคงอาศัยอยู่เป็นจำนวนมากในบริเวณนี้ ทรงสร้างพระราชวังหลวงใหม่ขึ้นทางด้านใต้ลงมา โดยคงรักษาทะเลสาบชือเป่ย์เว่ย (Beiwei Lake) ที่สร้างครั้งราชวงศ์จิ้น (ค.ศ. 1115-1234) อยู่ด้านตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อให้เป็นไปตามหลักภูมิลักษณะพยากรณ์และเป็นแหล่งกักเก็บน้ำ จากนั้นได้มีการปรับปรุงระบบขนส่งน้ำด้วยการฝังท่อน้ำจากทะเลสาบให้ผันผ่านท่อมายังคูน้ำล้อมรอบพระราชวัง จนถึงคลอง คือ แม่น้ำทองคำหรือสุวรรณนทีที่ไหลเข้ามายังใจกลางพระราชวังฝ่ายหน้า

[คอนโทนักินเผาเขียนลายบนสมัยราชวงศ์ซิง (ค.ศ.1644-1912) จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเก็งโงว (Hall of Literary Glory)]

จากนั้นเริ่มก่อสร้างอาคารภายในพระราชวังที่มีห้องต่าง ๆ ถึงกว่า 9,000 ห้อง ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1417-1420 ผู้ออกแบบและควบคุมเทคโนโลยีการก่อสร้าง คือ มหาขันที ชื่อ เหงียนอัน เขาเป็นชาวอันหนานในเวียดนาม เขากำหนดผังอาคารโดยยึดแนวแกนศูนย์กลางเหนือ-ใต้ เป็นแนวที่ตั้งพระที่นั่งหลัก 3 หลัง ฝ่ายหน้า และพระที่นั่งฝ่ายใน 3 หลัง โดยมีลานขนาดใหญ่อยู่ด้านหน้า พระที่นั่งหลักองค์แรกสุด และสร้างอาคารพระราชฐานรองเป็นที่พำนักของพระโอรสและเหล่าสนมนางใน แยกออกจากแกนกลางแนวตั้งเหนือ-ใต้ ตรงแนวแกนพระที่นั่งฝ่ายในโดยเรียงเป็นแกนขวางแนวตะวันออกและตะวันตก อาคารเหล่านี้เรียงแถวจนสุดขอบกำแพงวังชั้นใน ผังอาคารที่สร้างตามตำแหน่งที่กำหนดไว้นี้ เป็นไปตามหลักภูมิลักษณะพยากรณ์ (ฮวงจุ้ย) ที่สัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องเพศหยิน (ชาย) และหยาง (หญิง) รวมถึงธาตุทั้ง 5 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ โลหะ ซึ่งเป็นธรรมชาติวิทยา ดังนั้นในสมัยหมิงพระราชฐานรองฝ่ายในแถบฝั่งตะวันตกให้เป็นที่อยู่ของพระโอรส ขณะที่ทางตะวันออกเป็นที่อยู่ของเจ้านายสตรี การก่อสร้างพระราชวังได้มีการจัดเตรียมวัสดุอุปกรณ์การก่อสร้าง โดยจัดหาวัตถุ

คุณภาพดีที่สุดจากทุกมณฑลทั้งใกล้และไกลทั่วทั้งจักรวรรดิจีน มีบันทึกใน ค.ศ.1406 ว่าจักรพรรดิหย่งเล่อส่งคณะทำงานก่อสร้างออกแสวงหาไม้เนื้อแข็งและหิน รวมถึงหาผู้เชี่ยวชาญเทคนิคการเผาอิฐและกระเบื้อง ไม้เนื้อแข็งที่ได้มีทั้งไม้เอล์ม (Elm) ไอค การบูร คาทาลปา และเฟอร์ จากมณฑลเจ้อเจียง เจียงสี หูหนานและหูเป่ย์ แต่ไม้หนานมู่ซึ่งเป็นไม้จากมณฑลเสฉวนที่ตั้งห่างจากปักกิ่งถึง 1,500 กิโลเมตร เป็นไม้ที่เหมาะสมที่สุดในการทำเสาและโครงสร้างพระที่นั่งองค์สำคัญในวัง ซึ่งต้องใช้จำนวนนับล้านต้น ชุงหนานมู่ต้องถูกนำมาตามลำน้ำสายเล็ก ๆ จากเทือกเขาในมณฑลเสฉวนในฤดูฝน จนถึงแม่น้ำแยงซีเกียง และถูกชักลากเข้าสู่ “คลองหลวง” (Grand Canal) อันเป็นคลองขุดเชื่อมเหนือ-ใต้ ระหว่างแม่น้ำแยงซีเกียงกับฮวงโหหรือแม่น้ำเหลือง หนานมู่ใช้เวลาเดินทาง 3-4 ปี กว่าจะถึงกรุงปักกิ่ง มีบันทึกไว้ว่าหลังการก่อสร้าง พระราชวังได้สะสมไม้หนานมู่ไว้เป็นไม้สำรองอยู่ถึง 380,000 ต้น ในปี ค.ศ. 1437 (และไม่น่าแปลกใจ เมื่อมีการซ่อมแซมพระราชวังต้องห้ามครั้งใหญ่ล่าสุดในปี ค.ศ. 2003 รัฐบาลจีนระดมจัดหาไม้เนื้อแข็งจากภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จนทำให้รัฐบาลไทยต้อง

ประกาศให้ไม้พยุงหรือไม้ประดู่ของไทยเป็นไม้หายากห้ามตัดหรือส่งออกขาย เนื่องจากเล้ากันว่าไม้พยุงเป็นไม้หลักที่ถูกนำไปซ่อมแซมพระที่นั่งในพระราชวังแห่งนี้) และก็คงไม่ต้องสงสัยว่า นี่คือ พระราชวังไม้ที่ใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่งของโลก

หินและหินอ่อนก็เช่นกันเป็นวัสดุที่นำไปใช้ปูพื้นลานใหญ่หน้าพระราชวังท้องพระโรงระเบียง และหอพระที่นั่งประจำประตูเมือง และยังใช้ทำเป็นแท่นฐานรองรับตัวอาคารพระที่นั่ง เนื่องจากเป็นข้อกำหนดทางฐานันดรศักดิ์ที่ผู้มีฐานะสูง ต้องสร้างอาคารยกพื้นสูงลดหลั่นตามฐานันดรศักดิ์ของแต่ละคน ด้วยเหตุนี้พระที่นั่งหลักฝ่ายหน้าจึงตั้งอยู่บนฐานระดับสูงสุดภายในพระราชวัง พระที่นั่งสำคัญทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายในที่อยู่แนวแกนกลางเหนือ-ใต้ ต้องยกพื้นฐานสูงถึง 3 ชั้น สูงกว่าอาคารตำหนักอยู่อาศัยทั่วไปในวัง หินมีค่าที่นำมาใช้แกะสลักลดหลั่นสำคัญใช้หินอ่อน อย่างหินแกะสลักนูนต่ำรูปมังกรที่วางพาดลาดตรงกลางเป็นเสมือนช่องทางเดินของจักรพรรดิสู่อาคารท้องพระโรงกลางนั้น ขุดจากเมืองฝางซางอยู่ห่างจากปักกิ่งทางทิศตะวันตกเพียง 50 กิโลเมตร การขนส่งหินอ่อนทำได้เฉพาะหน้าหนาวเท่านั้น โดยขุดร่องน้ำให้น้ำแข็งจับตัวเป็นระยะ ๆ เมื่อเวลาน้ำแข็งจับตัวแล้ว จึงใช้คนดึง 20,000 คน ชักลากนาน 28 วัน ถึงกรุงปักกิ่ง

แรงงานที่ทำงานก่อสร้างพระราชวังมีทั้งแรงงานเกณฑ์และแรงงานจ้างอย่างช่างฝีมือ นอกจากนี้ยังใช้แรงงานบังคับจากนักโทษ ในขณะที่ผู้คุมงานก่อสร้างคือ เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ และกระทรวงยุติธรรม ชื่อ หวงจิ้ง ซึ่งมีอำนาจคุมตัวนักโทษให้ทำงานโยธาได้

วัสดุก่อสร้างอื่น ๆ นำมาจากมณฑลรอบกรุงปักกิ่ง เช่น ปูนขาวจากมณฑลชานซีและเจียงสี ดินเหนียวสีแดงที่ไชยาเชื่อมแนวอิฐมาจากกระบวนการผลิตที่ขานตุง ดินเหลืองที่ไฉฝสมให้เกิดสีเหลืองสำหรับเคลือบกระเบื้องหลังคามมาจากมณฑลเหอเป่ย์ ทองคำเปลวใช้ลงทองทับเสามังกรสีแดงมาจากชูโจว อิฐเผามีหลากหลายประเภทสำหรับใช้ในงานก่อสร้างแต่ละประเภท เช่น พื้นลานหน้า

[พระที่นั่งเก้าเหลี่ยมหรือพระที่นั่งรักษาความกลมกลืน (Hall of Preserving Harmony) พระที่นั่งฝ่ายหน้าองค์ที่สาม]

[ประตูวิรุณหเทพ (Gate of Divine Prowess) ประตูกลางทิศเหนือทางออกพระราชวัง]

พระที่นั่งบุปผชาติวิมานหรือพระที่นั่งอัมรินทร์ปราสาทซึ่งในมณฑลชานตงที่การขนส่งต้องใช้กฎหมายบังคับให้เรือสินค้าที่ขึ้นล่องคลองหลวง ช่วยขนอิฐชนิดนี้มาด้วย ส่วนอิฐปูทางเดินในอาคารมีเนื้อแกร่งสีเข้ม ผลิตที่ซูโจวและช่างเจียวบรรทุกทางเรือผ่านคลองหลวงเช่นกัน

กระเบื้องมีหลากหลายสีและประเภท แต่กระเบื้องผลิตได้เองที่กรุงปักกิ่ง กระเบื้องเคลือบสีเหลืองใช้มุงหลังคาพระที่นั่งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน อาคารพระราชฐานรองลงมาด้วยกระเบื้องสีเทาเข้ม มาจากเตาผลิตกระเบื้องอยู่ทางตะวันออกเฉียงใต้ของเมือง ปัจจุบัน คือ อุทยานเกาเหรานติง (Taoranting Park) มีการใช้ดินขุดจากที่นี่เพื่อทำกระเบื้อง ขณะเดียวกันพื้นที่ที่ขุดได้จัดสร้างทะเลสาบหลิวลี่ชางขึ้นทางตะวันตกเฉียงใต้ของพระราชวัง ปัจจุบันพื้นที่ดังกล่าวเป็นศูนย์กลางการค้าโบราณวัตถุและหนังสือของกรุงปักกิ่ง ชื่อ “หลิวลี่ชาง” มีความหมายว่า งานเครื่องเคลือบ ซึ่งสัมพันธ์กับแหล่งทำเครื่องกระเบื้องในอดีต ภายหลังรัฐบาลราชวงศ์หมิงได้ออกกฎหมายย้ายโรงงานเหล่านี้ออกไปอยู่นอกเมืองเนื่องจากกลัวเพลิงไหม้ในกรุงปักกิ่ง

กระเบื้องมุงหลังคาอาคารต่าง ๆ ยังมีทั้งกระเบื้องทรงกลมและชนิดแผ่นเรียบ ใช้มุงส่วนชายคาและจั่ว มีการประดับมุงด้วยตุ๊กตากรอบกระเบื้องดินเผารูปสัตว์เทพนิยาย ซึ่งสัมพันธ์กับความเชื่อของชาวจีน ที่ว่าเป็นการประดับไว้เพื่อป้องกันภัยอันตรายต่าง ๆ รวมถึงวิญญูณชั่วร้าย นอกจากนี้มีท่อกระเบื้องดินเผารูปมังกรพ่นน้ำ ซึ่งเชื่อว่า มังกรอาศัยในท้องน้ำหรือต้นเมฆบนฟ้าเพื่อทำหน้าที่จัดสรรน้ำให้แก่โลกมนุษย์ มังกรเหล่านี้ยังมีท่าเลียบความหมายเชื่อมโยงกับเทพมังกรสวรรค์ในตำนานที่สัมพันธ์กับองค์จักรพรรดิ สันหลังคายังปรากฏรูปมังกรและหงส์หรือนกเขาไฟที่เป็นตัวแทนองค์จักรพรรดิ ในส่วนมุงชายคามักประดับด้วยรูปสัตว์มงคลอย่างสิงห์ กิเลน และด้านปลายสุดเป็นรูปบุคคลเพศชายซีหล่งไก่อ่ เล่ากันว่าเป็นตัวแทนเจ้าชายมินแห่งราชวงศ์หยี่ที่ก่อการกบฏและถูกบังคับให้แขวนคอตนเองที่ชายคา รูปปั้นประดับหลังคาจึงต้องการเตือนใจไม่ให้เกิดการต่อต้านองค์จักรพรรดิ นอกจากนี้สัตว์ที่ประดับมุงหลังคายังมีจำนวนนับ ซึ่งสัมพันธ์กับฐานันดรศักดิ์ของเจ้าของอาคาร แน่แน่นอนว่าพระที่นั่งที่

[ตุ๊กตากรอบกระเบื้องเคลือบขาวยุคราชวงศ์ชิง รูปปรมายาย์คัมภีร์มอพระเถระชาวอินเดีย ซึ่งเข้ามาเผยแพร่ทุกศาสนาในจีน จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์พระที่นั่งเชิงโรจน์อักษร (Hall of Literary Glory)]

ประทับองค์จักรพรรดิย่อมมีจำนวนสัตว์มงคลประดับมากที่สุด รองลงมาคือพระที่นั่งสำหรับตำแหน่งพระมเหสีหรือพระพันปีหลวง

เทียนอันสถานปนิทและวิศวกรผู้ออกแบบและได้ควบคุมงานช่างฝีมือทั้งหมด ซึ่งมีจำนวนนับแสนคน หัวหน้าช่างฝีมือล้วนแล้วแต่มาจากครอบครัวช่างฝีมือที่สืบทอดทักษะฝีมือและเทคนิควิทยาจากรุ่นสู่รุ่น ส่วนใหญ่เป็นช่างฝีมือที่เคยทำงานก่อสร้างพระราชวังที่นานกิงเมืองหลวงเก่ามาก่อน ว่ากันว่ามังกรสลักที่แท่นหินอ่อนหน้าพระที่นั่งองค์หลักคือ ใต้เทอเทียน หรือกลมกลืนสมบูรณ (Hall of Supreme Harmony) เป็นฝีมือของหัวหน้าช่างไม้ชื่อโก่วเซียง เขาเป็นชาวจูโจว

ลวดลายประดับภายในอาคารที่ผนังเพดานและเสา ส่วนใหญ่เป็นลายมังกรตรงส่วนปลายเป็นลายสวัสดิกะ ซึ่งหมายถึงโชคดี หรือไม้ก็ลายคางคาวซึ่งหมายถึงอายุยืนยาว นอกจากนี้ก็ใช้ลายดอกไม้ ใบไม้ และทิวทัศน์ต่าง ๆ ด้วย

พระราชวังต้องห้ามใช้เวลาสร้าง 3 ปี ตั้งแต่ ค.ศ. 1417-1420 พื้นที่ภายในพระที่นั่งหลักฝ่ายหน้ากว้าง 753 เมตร ยาว 961 เมตร

แนะนำพระที่นั่ง พระตำหนัก และสถานที่สำคัญในพระราชวังหลวง

ประตูทางเข้า

จุดเริ่มต้นของการเข้าสู่เขตพระราชวังต้องห้าม คือ ประตูทางเข้าด้านตรงกับศูนย์กลางแกนแนวตั้งเหนือ-ใต้ ประตูแห่งแรก คือ ประตูหูกเหิมหรือ ประตูขอบฟ้า (The Meridian Gate) เป็นประตูกำแพงพระราชวังชั้นนอก มีหอพระที่นั่งสองชั้นตั้งอยู่เหนือประตู เป็นพื้นที่ซึ่งองค์จักรพรรดิเสด็จออกกรีบบอกเมืองให้ทูตานุทูตเข้าเฝ้าไปจนถึงทรงใช้เป็นพื้นที่พิจารณาโทษทางการเมือง เช่น กบฏหรือเชลยสงคราม ซึ่งบุคคลเหล่านี้จะไม่สามารถล่องล้าเข้าสู่เขตพระราชวังได้ ถ้าหากผ่านประตูขอบฟ้าหูก-

[แม่น้ำทองคำหรือสุวรรณนที (The Golden Water River) ด้านหน้าประตูทางเข้าเขตพระราชฐาน]

เหมินเข้ามาแล้วจะต้องเดินข้ามสะพานหินอ่อนที่ทอดข้ามทางน้ำในพระราชฐานที่เรียกว่า แม่น้ำทองคำหรือสุวรรณนที ซึ่งเป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์บนสวรรค์ จากนั้นก็เป็นประตูทางเข้าสู่เขตพระราชฐาน ประตูชั้นที่สองนี้ คือ ประตูไห่เหอเตียนหรือประตูสว่างสวรรค์หรือประตูแห่งความกลมเกลียวอันสมบูรณ์ จากประตูแห่งนี้มองเห็นลานหินขนาดใหญ่อยู่ตรงหน้าและประตูจะอยู่ตรงจุดกลางของลานด้านเหนือแห่งนี้ ประตูทางเข้าสร้างเป็นอาคารชั้นเดียวเป็นโถงตกแต่งด้วยลายมังกรและสีเหลืองมีเสาแบ่งห้องเป็น 3 ช่องทาง เพื่อให้ช่องกลางเป็นทางเสด็จพระราชดำเนิน ส่วนข้างซ้าย (ตะวันออก) เป็นทางเข้าขุนนางฝ่ายพลเรือน (บุ๋น) และทางขวา (ตะวันตก) เป็นทางเข้าขุนนางฝ่ายทหาร (บู๊) ในสมัยราชวงศ์หมิง บางครั้งจักรพรรดิทรงใช้ลานและโถงทางเข้าเป็นที่เข้าเฝ้าของขุนนางและแขกเมือง แต่ราชวงศ์ชิงที่ไม่เคร่งครัดกับลัทธิพิธีและความเชื่อแบบขงจื้อ ใช้พื้นที่ทั้งด้านหน้าของประตูขอบฟ้าบ้างหรือพระที่นั่งฝ่ายหน้าหรือแม้แต่ประตูโถงเข้าฝ่ายในเป็นที่เข้าเฝ้า

เขตพระราชฐาน

การแบ่งพื้นที่เขตพระราชฐานของพระราชวังหลวงเป็นไปตามหลักการภูมิลักษณะพยากรณ์ โดยแบ่งออกตามพื้นที่กิจกรรมและที่ประทับระหว่างเพศชายและหญิง พระราชฐานจึงแบ่ง

ออกเป็น 2 ส่วน คือ พระราชฐานฝ่ายหน้าและพระราชฐานฝ่ายใน

พระราชฐานฝ่ายหน้า เป็นพื้นที่กิจกรรมและการปฏิบัติหน้าที่ขององค์จักรพรรดิ ซึ่งประกอบด้วยพระที่นั่งหลัก 3 องค์ ที่สร้างอยู่บนฐานแกนเหนือ-ใต้เดียวกัน คือ

พระที่นั่งไห่เหอเตียน (The Hall of Supreme Harmony) หรือพระที่นั่งกลมกลืนสมบูรณ์ ด้านหน้าเป็นฐานมีบันไดทางขึ้นและช่องกลางเป็นแผ่นลาดหินอ่อนแกะสลักรูปมังกร และมีเสารอบฐานแกะสลักรูปหงส์และมังกร อาคารพระที่นั่งเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส หลังคาโค้งลาดแอ่น ปลายจั่วประดับรูปสัตว์มงคลและใช้กระเบื้องเคลือบสีเหลือง ตัวอาคารเป็น 2 ชั้น ภายในเป็นท้องพระโรงตรงกลางประดิษฐานพระราชบัลลังก์ เหนือขึ้นไปเป็นเพดานแกะสลักลายมังกรประดับสีทอง เป็นที่ที่องค์จักรพรรดิใช้ประกอบพระราชพิธี โดยเฉพาะพระราชพิธีบรมราชาภิเษกของทั้งสองราชวงศ์ นอกจากนี้ยังเป็นที่ประกอบพระราชพิธีสำคัญประจำปี เช่นตรุษจีน พระราชพิธีฉลองเทศกาลฤดูหนาว ราชภิเษกสมรส เฉลิมพระชนมพรรษา และพระราชทานเลี้ยงต้อนรับเหล่าบัณฑิตที่สอบผ่านขั้นสุดท้ายของราชสำนัก และเป็นที่ประกาศแต่งตั้งพระมเหสี หรือแต่งตั้งแม่ทัพให้ออกปฏิบัติภารกิจสงคราม พระที่นั่งไห่เหอเตียนได้ชื่อว่าเป็นพระที่นั่งไม้ที่เก่าแก่ที่สุดและสูงใหญ่ที่สุดในบรรดาพระที่นั่งในเขตพระราชวัง

พระที่นั่งส่งเหอเตียน (Hall of Central Harmony) หรือพระที่นั่งศูนย์กลางแห่งความกลมกลืน เป็นพระที่นั่งอาคารสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดเล็กมีจั่วมรวมศูนย์กลางหลังคาเป็นยอดแหลมประดับด้วยตุ้มทรงกลมสีทอง เป็นพระที่นั่งเปลื้องเครื่องเมื่อเวลาจักรพรรดิเปลี่ยนเครื่องทรงภูษิตาภรณ์ เพื่อเสด็จออกพระราชพิธี ณ พระที่นั่งไห่เหอเตียน นอกจากนี้ยังเป็นห้องที่จักรพรรดิใช้จัดเตรียมพระราชพิธีพิชมงคล ซึ่งเป็นการประกอบพิธีการคัดเลือกเมล็ดพันธุ์พืชและเครื่องมือเกษตรกรรมในช่วงเริ่มฤดูกาลหว่านไถในเดือนยี่ตามปฏิทินจันทรคติ พิธีนี้จักรพรรดิในฐานะโอรสสวรรค์ ซึ่งเป็นผู้สื่อสารเชื่อมต่อระหว่างเวลาบนสวรรค์กับโลกมนุษย์ จะต้องทำหน้าที่กำหนดวันเวลาสำหรับการเกษตรกรรมในรอบปี ซึ่งจะต้องทรงเสี่ยงทายและพยากรณ์ โดยประกอบพิธีกรรมภายในพระที่นั่งนี้ ก่อนเสด็จไปประกอบพระราชพิธีพิชมงคลที่เขียนหนงถาน หอบูชาเทพเจ้าแห่งเกษตรกรรมที่ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของเขตเมืองชาวจีน พระที่นั่งองค์นี้เป็นอาคารทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัสครึ่งอิฐครึ่งไม้แบบสองชั้น ภายในเป็นท้องพระโรง ตรงกลางประดิษฐานบัลลังก์เป็นที่ประทับแบบเรียบ ๆ เช่นเดียวกับเสาไม้ในอาคารที่ไม่มีลวดลาย อย่างไรก็ตามจุดเด่นของอาคารอยู่ที่ภายนอก ฐานด้านเหนือเป็นแท่นหินลาดสลักลายมังกรและทางเดินหินอ่อนที่มีกำแพงหินสลักแบ่งช่องทางเดินเป็นสามช่องทาง

พระที่นั่งเป่าเหอเตียน (Hall of preserving Harmony) หรือพระที่นั่งรักษาความกลมกลืน เป็นพระที่นั่งฝ่ายหน้าองค์เดียวที่ไม่มีมีการใช้งานที่แน่นอน ในยุคราชวงศ์หมิงใช้เป็นหอเปลื้องเครื่อง แต่ในยุคราชวงศ์ชิงใช้เป็นที่พักผ่อนราชบัณฑิตของราชสำนักซึ่งเป็นการสอบขั้นสุดท้าย มีบันทึกว่าจักรพรรดิเฉียนหลงผู้เป็นทั้งนักการทหาร นักวิชาการ จินตกรวิ และยังทรงเป็นยิ่งกว่าจักรพรรดิด้วยการที่ทรงเป็นนักบริหารการศึกษา ทรงตรวจคำถามก่อนจัดทำเป็นข้อสอบแก่เหล่าบัณฑิต บางครั้งก็ออกข้อสอบด้วยพระองค์เอง บางปีข้อสอบจะถูกส่งออกมาจากที่ประทับฝ่ายในแบบสด ๆ ร้อน ๆ พระองค์ยังทรงใช้พระที่นั่งแห่งนี้ เป็นที่เลี้ยงรับรองต้อนรับบัณฑิตผู้สอบผ่านข้อเขียนหลวง

[โถงห้องพระโองการในพระที่นั่งเก้าเหอเทียนหรือพระที่นั่งรักษาความกลมกลืน]

พระราชฐานฝ่ายใน

เป็นพื้นที่ประทับส่วนพระองค์ขององค์จักรพรรดิ และเจ้านายฝ่ายในที่มีการวางผังพื้นที่แตกต่างจากบริเวณพระที่นั่งฝ่ายหน้า ในขณะที่ฝ่ายหน้าจะไม่มีการใช้พื้นที่ด้านฝั่งตะวันออกและตะวันตก หากแต่สร้างอาคารตามแนวยาวสองด้าน หันหน้าตรงกันโดยใช้ลานเดียวกับพระที่นั่งหลักเป็นอาคารที่มีหอประตูและระเบียงที่มีกำแพงฉนวนปิดกัน เพื่อใช้เป็นพื้นที่ปฏิบัติราชการส่วนงานสังกัดราชสำนัก ในขณะที่เขตพระราชฐานฝ่ายในนั้นกำแพงและประตูหอกันอาณาเขตแบ่งแยกออกจากฝ่ายหน้า โดยมีพระที่นั่งฝ่ายในตั้งอยู่ในแนวแกนกลางเหนือใต้แนวเดียวกับพระที่นั่งหลักฝ่ายหน้า หากแต่มีระดับความสูงของฐานต่ำกว่าและแบ่งพื้นที่สร้างอาคารชั้นเดียว เป็นอาคารรองสองฟากฝั่งตะวันออกและตะวันตก พระราชฐานฝ่ายในประกอบด้วย

ประตูเจียนจิงเหมิน (The Gate of Heavenly Purity) หรือประตูพิสุทธิ์สวรรค์ เป็นประตูทางเข้า 3 ช่องทางเข้าสู่เขตพื้นที่ฝ่ายในซึ่งสร้างเป็นโถงขนาดย่อม ในยุคราชวงศ์ชิง ซึ่งไม่เคร่งครัดต่อลัทธิพิธีปฏิบัติ ตั้งแต่สมัยจักรพรรดิคังฮี้เป็นต้นมา ทรงปรับช่องประตูกลางให้เป็นที่ประดิษฐานบัลลังก์ประทับ โดยใช้ฉากสีเหลืองบังด้านหลัง และลาดเสือ หน้าบัลลังก์สำหรับขุนนางคุกเข่าหรือนั่งจذبันทักทายรับสั่ง ทั้งนี้จักรพรรดิจะทรงเสด็จออกจากพระที่นั่งบรรทมฝ่ายใน การเลือกใช้ที่นี่เป็นสถานที่ว่าราชการ เนื่องจากตั้งอยู่ในตำแหน่งตรงกับทิศเหนือ ซึ่งเป็นตำแหน่งตามภูมิพยากรณ์กำหนดให้องค์จักรพรรดิใช้เป็นพื้นที่ทำหน้าที่ว่าราชการงานเมือง

เจียนจิงกงหรือพระตำหนักพิสุทธิ์สวรรค์ (Palace of Heavenly Purity) ถือเป็น อาคารสำคัญที่สุดในเขตฝ่ายใน เมื่อเดินเข้าจากประตูเจียนจิงพบทางเดินเข้าสู่พระตำหนักแทนที่จะพลาดด้วยหินขนาดใหญ่ได้เปลี่ยนเป็นหินอ่อนแทน

พระตำหนักตั้งอยู่บนฐานที่ระดับความสูงต่ำกว่ากลุ่มพระที่นั่งฝ่ายหน้า แต่ยังคงเป็นอาคารไม้สองชั้นตั้งตามด้วยงานช่างฝีมือ ภายในอาคารชั้นล่าง ตรงพื้นที่โถงกลางเป็นที่ประดิษฐาน

บัลลังก์ที่ประทับ มีฉากฉลุลายประณีตอ่อนช้อย กั้นระหว่างพระที่บรรทมซึ่งอยู่ด้านหลัง ในขณะที่พื้นที่ภายในทั้งสองชั้นด้านตะวันตกและตะวันออก กั้นแบ่งเป็นห้อง รวมโถงกลางเป็น 9 ห้อง แต่ละห้องตั้งเตียง 3 เตียง ในยุคราชวงศ์หมิงตอนต้นที่นี่เป็นที่ประทับบรรทมของมเหสีด้วย แต่ปลายราชวงศ์กลายเป็นที่อยู่ของบรรดาสนมแทน และจักรพรรดิได้ใช้ชั้นล่างของตำหนักนี้เป็นที่ประชุมเสนาบดีและเหล่าองคมนตรีด้วย จนถึงรัชกาลจักรพรรดิหย่งเจิ้งทรงเลือกพระตำหนักบรรทมที่หอพระที่นั่งเจริญปัญญา (The Hall of Mental Cultivation) แทนทำให้พระตำหนักนี้ถูกเปลี่ยนหน้าที่ให้เป็นสถานที่บริหารราชการแผ่นดิน รวมถึงเป็นที่รับรองราชทูตจากประเทศตะวันตก สิ่งประดับสำคัญในอาคารแห่งนี้ ได้ปรากฏผลงานศิลปกรรมด้านอักษรภาพจีน (Chinese Calligraphy) ที่เป็นลายพระหัตถ์และบทพระราชนิพนธ์ คำคมของจักรพรรดิราชวงศ์ชิงสององค์ที่ทรงเป็นนักปราชญ์และผู้รู้ในปรัชญาและหลักคิดแบบขงจื้อ คือ คังฮี้และเฉียนหลง ปัจจุบันอักษรภาพยังประดับอยู่ที่ป้ายเหนือบัลลังก์และที่เสาโถงห้องพระโองการ

[สิงโตสำริดที่เมียงตงบันไดทางขึ้นประตูกลมกลืนสมบูรณ์ (The Gate of Supreme Harmony)]

หน้าพระตำหนักแห่งนี้ ยังมีสถูปจำลองสำคัญ คือ หอจิงซาน (Jingshan Hall) ซึ่งมีหน้าที่คล้ายหอขวัญของรัฐเป็นสถูปโลหะทรงสี่เหลี่ยมสองชั้น ชั้นบนเป็นหลังคากลม ยอดประดับลูกทรงกลมตั้งบนฐานหินแกะสลักลายเมฆ หอนี้เป็นสัญลักษณ์แทนอำนาจของรัฐขององค์จักรพรรดิ

พระที่นั่งเจียวไต้เตียน (The Hall of Union) หรือพระที่นั่งสมานสุข เป็นพระที่นั่งที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ของฝ่ายใน เป็นอาคารไม้ ภายในโถงกลางเป็นท้องพระโรงที่มีการสลักไม้ลวดลายประณีตซับซ้อนเป็นลายหงส์มังกรคู่กัน ส่วนสำคัญ คือ เพดานเป็นผังรูปมณฑล ตรงกลางเป็นลูกกลมทาสีทองที่หมายถึงศูนย์กลางจักรวาลและสรวงสวรรค์ อย่างไรก็ตามลายหงส์บ่งบอกความหมายถึง มเหสีผู้มีหน้าที่ดูแลฝ่ายใน พระที่นั่งนี้จึงใช้เป็นที่ประกอบพิธีการรับรองพระสนมอย่างเป็นทางการ และพิธีสมโภชพระโอรส ซึ่งกำหนดให้จัดขึ้นในช่วงวันตรุษจีนและในวันเฉลิมพระชนมพรรษาของพระมเหสี นอกจากนี้ยังใช้เป็นที่ประกอบพระราชพิธีสำคัญของรัฐที่ถือเป็นหน้าที่เจ้านายสตรีตำแหน่งพระมเหสี นั่นคือ พระราชพิธีเลี้ยงตัวไหม ในช่วงฤดูการตัวไหมออกไข่ ในพระราชพิธีพระมเหสีต้องทรงถือศีลกินเจ 2 วัน และเสด็จออกจากพระที่นั่ง ผ่านประตูวิระเทพ (The Divine Prowess) ไปยังหอไหม (Silkworm Altar) ซึ่งอยู่นอกพระราชวัง ขบวนเสด็จประกอบด้วย องค์กรหญิง สนมนางใน เหล่าภริยาเสนาบดีและองครักษ์ 5,000 นาย เมื่อเสด็จถึงทรงตัดกิ่งใบหม่อนที่แรกผลิในรอบปี และเมื่อเส้นไหมที่ผ่านการสาวจากรังไหมซึ่งเตรียมพร้อมไว้แล้ว ทรงทำการทอไหมเพื่อให้เกิดการเริ่มต้นกระบวนการทอผ้าไหมประจำปีในราชอาณาจักร พระตำหนักแห่งนี้ยังเป็นสถานที่เก็บรักษาตราประทับของราชสำนักจำนวน 25 องค์ ที่ใช้งานประจำ ทั้งตราหยก ตราทองคำ และตราไม้จันทน์หอม

[นิทรรศการภาพชีวิตความเป็นอยู่ในราชสำนักกัณฑ์สมัยใหม่ภายในโถงทางเดินเชื่อมต่อพระที่นั่งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน]

[ห้องจัดแสดงภาพเขียนพระบรมสาทิสลักษณ์จักรพรรดิราชวงศ์ชิงตลอดโถงทางเดินเชื่อมต่อพระที่นั่งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน]

พระตำหนักคุณหญิง (The Palace of Earthly Tranquility) พระตำหนักแห่งโลกสันติสุข เป็นพระตำหนักเมื่อแรกสร้างในราชวงศ์หมิง ได้กำหนดให้เป็นที่พักของมเหสีคู่กับพระตำหนักพิสุทธีสวรรค์ที่ประทับขององค์จักรพรรดิ แต่ต่อมาเมื่อจักรพรรดิย้ายตำหนักประทับ มเหสีจึงต้องปรับเปลี่ยนตำแหน่งที่ประทับตาม พระตำหนักนี้จึงถูกใช้เป็นศาลเจ้า โถงกลางได้รับการดัดแปลงเป็นแท่นบูชาและประกอบพิธีกรรม ส่วนด้านตะวันออกเป็นหอเจ้าบ่าวเจ้าสาวในราชสำนัก ซึ่งในยุคราชวงศ์ชิงได้ปรับใช้เป็นห้องศาสนพิธีตามความเชื่อและประเพณีศาสนาของชาวแมนจู อย่างไรก็ตามในด้านสถาปัตยกรรมพระตำหนักนี้ต่างจากหอและพระที่นั่งองค์อื่น เนื่องจากไม่มีทางเข้าหอนที่เป็นโถงกลาง มีการเจาะช่องประตูหน้าต่างแบบเรียบง่าย ช่องหน้าต่างก็ใช้เทคนิคปิดกระดาดจากด้านนอกแบบดั้งเดิม และโถงด้านในสุดก็สร้างแท่นที่นอนยาวจรดผนังที่เรียกว่า กัง (kang) ซึ่งเป็นการก่ออิฐแดงที่ใช้เสื่อขาคินปูลาดยาวตลอดกำแพง ที่ผนังใช้เป็นที่แขวนคันครและธนู ในขณะที่ห้องด้านตะวันออกที่เป็นหอบ่าวสาวนั้น มีลวดลายประดับด้วยมังกรและหงส์ พร้อมด้วยอักษรภาพ ความว่า “ความสุขสองชั้น” (Double Happiness)

ในเขตพระราชฐานชั้นใน นอกจากพระที่นั่งฝ่ายในที่ตั้งอยู่บนฐานแนวตั้งแกนกลางเหนือ-ใต้แล้ว ยังมีผังอาคารรองที่แยกเป็นแกนนอนด้านตะวันตกและตะวันออกเรียงรายจนจรดกำแพงพระราชวัง ในสมัยราชวงศ์หมิงบรรดาเชื้อพระวงศ์ที่เป็นโอรสจะประทับในตำหนักด้านตะวันตกและพระธิดาตลอดจนสนมและเจ้านายสตรีจะประทับอยู่ทางฝั่งตะวันออกพร้อมกับข้าทาสบริวารและนางกำนัล ที่สำคัญ คือ บรรดาขันที ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่รับใช้ใกล้ชิดจักรพรรดิ มเหสี และเจ้านายสตรีชั้นสูงในราชสำนัก ในแต่ละตำหนักจะมีเรือนสามล้อมลาน (ซานเหอตั้ง) พื้นที่บริเวณลานมักตกแต่งเป็นสวนไม้ดอกไม้ประดับ ทำให้เห็นว่าตำหนักแต่ละหลังเป็นพื้นที่อยู่อาศัยของเจ้าของแต่ละคน

อุทยานหลวง

นอกเขตพระราชฐานชั้นใน ยังมีอุทยานหลวงขนาดใหญ่ที่ร่มรื่นด้วยต้นไม้ใหญ่โบราณและกลุ่มสวนไม้ตัด เป็นพื้นที่พักผ่อนขององค์จักรพรรดิเมื่อทรงเสด็จสิ้นราชกิจในแต่ละวันและต้องการ

การพักผ่อน อย่างไรก็ตามอุทยานหลวงสำคัญมีขนาดกว้างขวางถึง 12,000 ตารางเมตร มีการจัดวางผังต้นไม้ ศาลา สวนหิน ลานรูปปั้น และยังมีศาลาตกแต่งเป็นทางน้ำจิ๋วกววนสำหรับการละเล่นแต่งบทกวี จิบสุราที่เรียกว่าเกมลอยจอก ที่ใช้ถ้วยสุราลอยตามทางน้ำ เมื่อผ่านหน้าผู้เล่นคนใดและสุราถ่วงนั้นหยุดนิ่งลง ผู้เล่นคนนั้นต้องแต่งบทกวีให้สอดคล้องกับผู้เล่นก่อนหน้าตน ถ้าตอบบทกวีไม่ได้ต้องถูกปรับให้ดื่มสุราจอกดังกล่าว ว่ากันว่าเกมเล่นนี้เป็นของโปรดของจักรพรรดิเฉียนหลง อย่างไรก็ตามภายในพระราชวังหลวงแห่งนี้ ยังมีอุทยานขนาดเล็กตามตำหนักต่าง ๆ ที่ผู้พำนักสามารถตกแต่งสวนดอกไม้ของตนเองได้

ในเขตพระราชวังต้องห้ามยังมีอาคารสำคัญทางราชการร่วมอยู่ด้วย ไม่ว่าจะเป็นหอจดหมายเหตุราชสำนัก ห้องเก็บของสะสมโบราณมีคุณค่าของราชสำนัก (ของสะสมหลวงจำนวนหนึ่งได้ถูกจอมพลเจียง ไคเช็ค นำไปจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกรุงเทพฯ ประเทศไต้หวัน) หอพระ ฯลฯ

ประตูด้านท้ายพระราชวังต้องห้ามมีประตู 3 ด้าน ประตูกลางด้านเหนือท้ายพระราชวังคือประตูเหนือหรือเป่ยซางเหมิน ซึ่งตรงกับทางเดินขึ้นภูเขาจิงซาน (Jingshan Hill)

เขาจิงซาน

จิงซานลูกนี้เป็นเนินเขาที่มนุษย์สร้างขึ้นเป็นองค์ประกอบสำคัญของภูมิทัศน์พยากรณ์หรือฮวงจุ้ยของพระราชวังหลวง ซึ่งต้องมีด้านหน้าคือ ทิศใต้และทิศตะวันตกเป็นน้ำหรือสายน้ำ ส่วนด้านหลังหรือทิศเหนือเป็นภูเขา เขาจิงซานเมื่อแรกก่อสร้างมีชื่อว่า เหมยซาน แปลว่า เขาก่านหิน (The Coal Hill) ตั้งอยู่ ณ จุดตรงกลางของแกนกลางเหนือ-ใต้ อันเป็นที่ตั้งพระราชวัง ว่ากันว่าเป็นการนำถ่านหินจากมณฑลใกล้เคียงมาถมให้เป็นภูเขา

ตลอดไหล่ทางขึ้นเขามีศาลาพลับพลาเก๋ง 5 หลัง ตั้งเรียงเป็นแนวตามไหล่เขาในแนวแกนขวางตะวันออก-ตะวันตก จนถึงจุดสูงสุดเป็นที่ตั้งพลับพลาองค์ใหญ่ที่สุด ชื่อ ว่านซานติง ถือเป็นศูนย์กลางเขาลูกนี้ ในอดีตจักรพรรดิจีนทั้งสองราชวงศ์จะเสด็จขึ้นมาประทับที่พลับพลาสูงสุด เพื่อทอด

[อักษรภาพจีนแบบกราฟฟิค จัดแสดงภายในโรงปักทางเคเบิลเชื่อมต่อพระที่นั่งด้วยหน้าและด้วยใบ]

[หนึ่งในสี่หอคอยมุกำแพงพระราชวัง ซึ่งมีคูน้ำขนาดใหญ่ล้อมรอบ]

พระเนตรงานเฉลิมฉลองประจำปีทุกวันขึ้น 9 ค่ำ เดือน 9 ที่เรียกว่างานเฉลิมฉลองจงหยวน (Chongyang Festival) ซึ่งเป็นที่รู้จักคุ้นเคยของกลุ่มชาวไทยเชื้อสายจีนทั่วประเทศของเราว่า เทศกาลจงเจียหรือวันไหว้พระจันทร์ เป็นเทศกาลกลางฤดูใบไม้ร่วงที่เต็มไปด้วย บรรยากาศของจินตนาการและความฝันที่ผู้คนจัดงานตั้งโต๊ะสวยงามเพื่อไหว้พระจันทร์ และออกมาสังสรรค์ ชมจันทร์ แต่งบทกวี เล่ากันว่าพระนางซูสีไทเฮาโปรดงานนี้มาก ให้จัดงานเฉลิมฉลองขึ้นถึง 5 วัน 5 คืน

เขาจึงซานยังเป็นแหล่งความทรงจำที่สำคัญในค.ศ.1644 เมื่อหลี่จื้อเฉิง ผู้นำกองทัพชาวฮั่นก่อการยึดอำนาจและเข้าปกครองกรุงปักกิ่งได้ จักรพรรดิราชวงศ์หมิงองค์สุดท้ายจงเสิน Chongzhen ตัดสินพระทัยปลงพระชนม์ ด้วยการแขวนพระศอที่ได้ต้นไม้เก่าแก่ต้นหนึ่งทางตะวันออกของเขาหลูกี้

เขาจึงซานปัจจุบันกลายเป็นพื้นที่สวนสาธารณะ มีการปรับปรุงอาคารพลับพลาด้านเหนือและทิศเหนือให้เป็น “วังเยาวชน” (The Children Palace)

ถัดไปทางทิศเหนือของเขาจึงซานจะเป็นที่ตั้งของส่งกู่หลู (Zhonggulu หรือ The Bell-Drum Tower) ซึ่งก็คือ หอกลองและหอรฆฆัง เป็นจุดสุดท้ายที่ถือว่าเป็นองค์ประกอบภูมิทัศน์พยากรณ์ของพื้นที่พระราชวัง ต้องห้ามและเขตราชธานีชั้นในของปักกิ่ง ส่งกู่หลูหรือหอรฆฆังและหอกลอง ตั้งอยู่ปลายสุดตรงจุดกลางของแนวแกนเหนือ-ใต้ พระราชวังหลวง หอรฆฆังอยู่เหนือขึ้นไปจากหอกลองห่างกันเพียง 100 เมตร สร้างในค.ศ. 1420 ยุคราชวงศ์หมิงและมีการปฏิสังขรณ์ใหม่ในยุคราชวงศ์ชิง ค.ศ. 1747

หอกลองตั้งกลองหน้าเดียว 1 ใบ แต่แบ่งช่อง 24 ช่อง ซึ่งหมายถึง ลำแสงอาทิตย์ที่เปลี่ยนตำแหน่งตามเวลาในฤดูกาลรอบ 1 ปี ในขณะที่หอรฆฆังแขวนระฆังทรงถั่วหนัก 63 ตัน อยู่กลางเพดานชั้นสอง

ทั้งหอกลองและหอรฆฆัง ได้ปฏิบัติหน้าที่บอกเวลาให้ไม่ใช่เฉพาะแต่ชาววังเท่านั้น หากเป็นเสียงสัญญาณที่เที่ยงตรงให้ชาวเมืองปักกิ่งได้รู้เวลาด้วย ในอดีตทุกคนจะเรียกหทั้งสองนี้ว่า “กลอง ย่ำค่ำ ระฆังยามเช้า” นั้น หมายถึงบรรดาบ่าวไพร่และขันทีในราชสำนักต้องตื่นเพื่อถวายการรับใช้ จักรพรรดิและบรรดาเจ้านายทุกเช้าเมื่อได้ยินเสียงระฆังและเลิกงานเมื่อได้ยินเสียงกลอง เช่นเดียวกับชาวบ้านในกรุงปักกิ่งที่จะรู้เวลาทำงานและพักผ่อนของตัวเองด้วย

ความทรงจำและการเรียนรู้จากพิพิธภัณฑ์พระราชวังต้องห้าม

สำหรับนักท่องเที่ยวทั่วไปอย่างผู้เขียนคงไม่สามารถเยี่ยมชมพระราชวังแห่งนี้ได้อย่างจุใจด้วยข้อจำกัดของเวลา แต่จากโอกาสที่ได้เยือนที่นี่ถึง 2 ครั้ง ทำให้เก็บภาพความทรงจำการบริหารจัดการพื้นที่ให้ยังคงความเป็นพระราชวังในอดีตไว้ได้อย่างน่าสนใจ

อย่างแรกคงเป็นเรื่องความสามารถของการอนุรักษ์ปฏิสังขรณ์ตัวอาคารเกือบทั้งหมดไว้ได้ แม้ว่าในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 20 ในช่วงสุดท้ายของราชวงศ์ชิง พระราชฐานหลายแห่งถูกทำลายลงหลังจากยึดครองของกองทัพชาติตะวันตก และไม่มีกรมซ่อมแซมจนกระทั่งหลังชัยชนะการปฏิวัติ ค.ศ. 1949 ของกองทัพพรรคคอมมิวนิสต์จีน จึงเริ่มมีการบูรณะเท่าที่จำเป็นเนื่องจากข้อจำกัดด้านงบประมาณ การบูรณะครั้งใหญ่ทั้งหมดเกิดขึ้นเมื่อสภาวะเศรษฐกิจของประเทศมีความพร้อมในช่วงมหกรรมกีฬาโอลิมปิก ปี ค.ศ. 2002 ที่ประเทศจีนเป็นเจ้าภาพ หลักการบูรณะตามที่ปรากฏในภาพยนตร์สารคดีนั้นได้นำเสนอให้เห็นถึงผู้บริหารของพิพิธภัณฑ์ ได้ใช้หลักการอนุรักษ์และซ่อมสร้างเพื่อคงรักษาสถาปัตยกรรมดั้งเดิมด้วยช่างฝีมือชาวจีนที่มีคุณภาพสูง ทำให้อาคารต่าง ๆ ยังคงได้รับการรักษา แม้แต่พระราชวังหลักที่เป็นอาคารไม้ หรือบรรดาต้นไม้ใหญ่โบราณในอุทยานหลวง พบว่า หลายต้นเป็นไม้เก่าที่ปลูกไว้ตั้งแต่ยุคราชวงศ์หมิง และต้นไม้เหล่านี้ยังมีรูปทรงงดงาม รวมถึงชื่อที่ให้ความหมายมงคลตามคติความเชื่อแบบลัทธิขงจื้อ ด้วยหลักการเช่นนี้ พระราชวังต้องห้ามจึงเป็นโบราณสถานที่ยังคงสภาพสมบูรณ์ แม้ว่าจะไม่ได้เป็น

อนุสาวรีย์ที่มีชีวิต (living monument) อย่างพระราชวังในยุโรปและในประเทศไทยก็ตาม

อย่างที่สอง ผู้เขียนได้เคยรับรู้ว่ามีมรดกล้ำค่าทางศิลปวัฒนธรรมของประเทศจีนที่มีชื่อเสียงทั่วโลก น่าจะเป็นจิตรกรรมรวมถึงภาพอักษรศิลป์ ศิลปะวัตถุจากหยก กระเบื้อง แก้วและไม้ ซึ่งจักรพรรดิตั้งแต่สมัยราชวงศ์หมิงได้สะสมและเก็บรักษาในพระราชวังแห่งนี้ จักรพรรดิราชวงศ์ชิงก็ได้ดำเนินรอยตาม รัชกาลจักรพรรดิเฉียนหลงถือเป็นยุคทองของราชวงศ์ นอกจากทรงมีศิลปวัตถุที่สะสมจากรัชกาลก่อนแล้ว ยังทรงสะสมเพิ่มเติมรวมทั้งจัดทำทะเบียนวัตถุและจัดเก็บในหอหลวง เช่นเดียวกับเอกสารจดหมายเหตุของราชสำนักและหนังสือโบราณ ทราบมาว่าศิลปวัตถุชิ้นเยี่ยมจำนวนมากได้ถูกนำออกนอกประเทศโดยจอมพลเจียงไคเช็ค ผู้ก่อตั้งสาธารณรัฐจีนที่เกาะไต้หวัน ปัจจุบันได้รับการจัดเก็บและจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ประเทศไต้หวัน

ผู้เขียนจึงทั้งแปลกใจและทึ่งกับการแก้ปัญหาอันเนื่องจากของสะสมที่ไม่ได้มีอยู่ในพระราชวังอีกต่อไปแล้ว แม้ว่าจะมีทะเบียนรายชื่อ ภัณฑารักษ์พิพิธภัณฑสถานพระราชวังปักกิ่งสามารถจัดหาศิลปวัตถุที่ไม่ใช่ของสะสม หากแต่เป็นวัตถุใช้สอย เช่น ถ้วยโถกระเบื้องเคลือบและลายครามที่มีความประณีตงดงาม อันได้จากของขุดค้นทางโบราณคดี และได้รับบริจาคจากของสะสมส่วนบุคคล และนำมาจัดแสดงในอาคารซึ่งเคยเป็นห้องจัดเก็บของสะสมในวังหลวงแห่งนี้ ที่สำคัญพิพิธภัณฑสถานซึ่งมีอยู่ตามอาคารต่าง ๆ หลายแห่งภายในวัง ได้รับการจัดแสดงด้วยรูปแบบและเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ดูงดงามทันสมัยล้ำยุคและลงตัวกับสิ่งจัดแสดงที่เป็นศิลปะโบราณวัตถุ

นอกจากนี้ ภายในอาคารสำคัญที่เคยเป็นที่ประทับของบุคคลเชื้อพระวงศ์ชั้นสูง อย่างตำหนักที่ประทับของพระนางซูสีไทเฮา ก็เป็นเพียงอาคารเรือนสามล้อมลาน แบ่งเป็นห้องโถงรับแขก ห้องทรงงาน ห้องบรรทมและห้องพักผ่อน ได้จัดแสดงตู้ โต๊ะ ตั่ง เตียนนอนพร้อมเครื่องใช้อื่น เพื่อให้เรื่องเล่าถึงกิจวัตรประจำวันของพระนางจากมัคคุเทศก์ผู้มีชีวิตที่เสมือนจริงมากขึ้น

พระราชวังต้องห้ามจึงกลายเป็นพื้นที่ที่มีชื่อเสียงดึงดูดนักท่องเที่ยวต่างชาติทั่วโลกและนักท่องเที่ยวชาวบ้านที่เป็นชาวจีนจากทั่วทุกมุมของประเทศไทยที่มีพื้นที่เกือบครึ่งโลกให้เข้ามาเยี่ยมชม นักท่องเที่ยวจึงมีจำนวนนับหมื่นคนต่อวันได้ทำให้พื้นที่ในพระราชวังเต็มไปด้วยผู้คนแน่นขนัดไม่เว้นแม้แต่อุทยานหลวง จนอดทวนนึกถึงอดีตเมื่อครั้งพระราชวังยังเป็นพื้นที่ต้องห้าม ไม่นอนุญาตให้ใครทั้งสิ้นย่างกรายเข้าไปได้นอกจากชาวจีน หากปัจจุบันวังต้องห้ามที่กลายเป็นพิพิธภัณฑสถานได้เปิดรับสาธารณชนจำนวนมากหลายล้านคนเข้าเยี่ยมชม เท่านั้น

จดหมายเหตุจีน: เรียนรู้ระบบเอกสารจดหมายเหตุ

ดาวเรือง แฉกทอง

การจัดให้คณะกรรมการหอจดหมายเหตุฯ ศึกษาดูงานจดหมายเหตุและเอกสาร และเรื่องที่เกี่ยวข้อง เริ่มขึ้นในยุคแรกๆ ของการจัดตั้งหน่วยงาน โดยอดีตประธานคณะกรรมการหอจดหมายเหตุฯ และอดีตอธิการบดี อาจารย์ดร.ชาญวิทย์ เกษตรศิริ มีวัตถุประสงค์เพื่อให้คณะกรรมการฯ มีโอกาสเพิ่มพูนความรู้และประสบการณ์ การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในเรื่องราวที่เกี่ยวข้องในวงการจดหมายเหตุ อันจะเป็นประโยชน์ในการปฏิบัติงาน และการวางแผนการพัฒนาของหอจดหมายเหตุฯ ในอนาคต

ในโอกาสครบรอบ 20 ปี หอจดหมายเหตุฯ ในพ.ศ. 2554 (2534 – 2554) หอจดหมายเหตุฯ จึงจัดให้คณะกรรมการฯ ศึกษาดูงานจดหมายเหตุ ณ สาธารณรัฐประชาชนจีน ระหว่างวันที่ 31 พฤษภาคม – 4 มิถุนายน พ.ศ. 2554 นำทีมโดย ศาสตราจารย์ ดร.สมคิด เลิศไพฑูรย์ อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในฐานะประธานคณะกรรมการหอจดหมายเหตุฯ พร้อมกันนี้ผู้บริหารมหาวิทยาลัยและกรรมการหอจดหมายเหตุฯ ร่วมเดินทางในครั้งนี้ 7 คน และยังเปิดโอกาสให้บุคลากรหอจดหมายเหตุฯ มหาวิทยาลัยจากหน่วยงานอื่นร่วมเดินทางไปศึกษาดูงานในครั้งนี้ด้วย ได้แก่ หอจดหมายเหตุฯ มหาวิทยาลัยมหิดล หอจดหมายเหตุสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ และบริษัทรักลูก

[คณะผู้บริหารมหาวิทยาลัยปักกิ่งถ่ายภาพร่วมกับคณะผู้ศึกษาดูงานจากประเทศไทยหน้าอาคารรับรอง 1 มิถุนายน พ.ศ. 2554]

เอ็ดดูเท็กซ์ซึ่งกำลังทำงานการจัดแสดงนิทรรศการถาวรให้กับมหาวิทยาลัยมหิดลร่วมเดินทางด้วย รวมทั้งคณะ 19 คน ถือเป็นการเดินทางไปในนามมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งนอกจากจะศึกษาดูงานเฉพาะด้านจดหมายเหตุแล้ว ผู้บริหารมหาวิทยาลัยที่ร่วมเดินทางไปด้วย ยังได้มีการเจรจาการพบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและกระชับความสัมพันธ์กับผู้บริหารมหาวิทยาลัยปักกิ่ง (Peking University) และทำสัญญาความร่วมมือแลกเปลี่ยนทางวิชาการกับมหาวิทยาลัยเหรินหมิง (Renming University) ด้วย

การศึกษาดูงานจดหมายเหตุจีนในครั้งนี้มี 2 แห่ง คือ หอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยปักกิ่ง และหอจดหมายเหตุเทศบาลนครปักกิ่ง

ช่วงเช้าวันที่ 1 มิถุนายน 2554 กำหนดการเยี่ยมชมหอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยปักกิ่ง (Peking University Archives) เริ่มด้วยการพบปะเป็นทางการระหว่างผู้บริหารมหาวิทยาลัยทั้ง 2 แห่ง หลังจากนั้นจึงนำชมระบบงานของหอจดหมายเหตุ โดยเจ้าบ้านอาจารย์กัว อาจารย์ภาควิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยปักกิ่ง และอาจารย์ ดร.ถนอมวงศ์ ล้ำยอดมรรคผล คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งเดินทางไปช่วยสอนภาษาไทยที่มหาวิทยาลัยปักกิ่ง ได้ช่วยประสานงานให้

หอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยปักกิ่ง : มหาวิทยาลัยแห่งแรกของจีน

ประวัติดั้งเดิมของมหาวิทยาลัยปักกิ่ง ก่อตั้งขึ้นในค.ศ. 1898 เดิมชื่อ The Imperial University of Peking ในเวลาเดียวกันก็ได้จัดตั้งแผนกจัดเก็บเอกสารของมหาวิทยาลัยขึ้น ต่อมาในค.ศ. 1912 มหาวิทยาลัยแห่งนี้เปลี่ยนชื่อเป็น The National Peking University ทั้งนี้ส่วนแผนกจัดเก็บเอกสารก็ยังคงดำเนินการอยู่ เพื่อให้บริการแก่เจ้าหน้าที่ของมหาวิทยาลัยนำเอกสารที่จัดเก็บไปใช้ในการปฏิบัติงาน

ส่วนการจัดตั้งหอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยปักกิ่ง เพิ่งเริ่มจัดเก็บเอกสารการบริหารงานมหาวิทยาลัยเกิดขึ้น ในค.ศ. 1958 ขณะนั้นขึ้นตรงกับสำนักงานอธิการบดี ก่อนแยกตัวออกมาเป็นหน่วยงานอิสระในปี 1982

ค.ศ. 1993 มีการจัดตั้งหอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยปักกิ่งเป็นหน่วยงานอิสระขึ้นอย่าง

[ห้องคลังเอกสาร หอจดหมายเหตุ มหาวิทยาลัยปักกิ่ง]

เป็นทางการ เปิดให้บริการทั้งหน่วยงานภายในและหน่วยงานภายนอก หอจดหมายเหตุฯ มีพื้นที่ทั้งหมด 2,600 ตารางเมตร แบ่งเป็นคลังเก็บเอกสาร 800 ตารางเมตร ห้องอ่านเอกสาร 89 ตารางเมตร เจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานประจำ มี 5 คน และส่วนเจ้าหน้าที่อัตราจ้างชั่วคราวมี 5 คน ด้านโครงสร้างหน่วยงาน ประกอบด้วย แผนกเอกสารและคู่มือช่วยค้น แผนกจัดการและบริหารเอกสาร แผนกเทคนิค การบรรณธิการ และสำนักงานวิจัย แต่ละแผนกมีหน้าที่ความรับผิดชอบแตกต่างกัน คือ

แผนกเอกสารและเครื่องมือช่วยค้น มีเจ้าหน้าที่ปฏิบัติงาน 4 คน ทำหน้าที่ในการเผยแพร่เอกสาร จัดเก็บรวบรวม จัดเรียงและจัดทำคำอธิบายเอกสาร จัดทำเครื่องมือช่วยค้น และให้การฝึกอบรมเจ้าหน้าที่

แผนกจัดการและบริหารเอกสาร มีเจ้าหน้าที่ปฏิบัติงาน 4 คน ทำหน้าที่ในการประสานงาน และให้การอบรมแนะนำการบริหารงานเอกสาร การจัดการเอกสาร ไปจนถึงวิธีจัดเก็บเอกสารให้แก่เจ้าหน้าที่ในหน่วยงานทั้ง 82 แห่งภายในมหาวิทยาลัยปักกิ่ง ซึ่งจากการอธิบายเข้าใจว่าแต่ละหน่วยงานของมหาวิทยาลัยมีเจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานด้านเอกสาร 2 คน

หอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยปักกิ่ง จัดแบ่งกลุ่มเอกสารออกเป็น 5 กลุ่ม (fonds) คือ เอกสารที่เกี่ยวข้องกับมหาวิทยาลัยปักกิ่งตั้งแต่หลังการปฏิวัติค.ศ. 1949 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับมหาวิทยาลัยสังคมนิยมแห่งชาติตะวันตกเฉียงใต้ เอกสารที่เกี่ยวข้องกับมหาวิทยาลัยเหินซิง ซึ่งเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านของการเปลี่ยนแปลงมหาวิทยาลัย ทำให้มีการใช้ชื่อแตกต่างกัน และเอกสารที่เกี่ยวข้องกับมหาวิทยาลัยปักกิ่ง (ช่วงค.ศ. 1937 - 1945) ส่วนการจัดเรียงและจัดทำคำอธิบายเอกสารใช้หลักการจัดตามมาตรฐานงานจดหมายเหตุ คือ จัดตามระเบียบเดิม (principle of original order) และให้จัดอยู่ภายใต้แหล่งที่มาของเอกสาร (principle of provenance)

แผนกเทคนิค การบรรณธิการ และการวิจัย มีเจ้าหน้าที่ปฏิบัติงาน 2 คน ทำหน้าที่ประชาสัมพันธ์หอจดหมายเหตุ ดูแลรักษาระบบ รวบรวมข้อมูลจดหมายเหตุ และการวิจัย

ปัจจุบันเอกสารหอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยปักกิ่ง มีเอกสาร 10 กลุ่ม (fonds) คือ

[คณะฯ เก็บชมห้องจัดแสดงนิทรรศการ หอจดหมายเหตุ มหาวิทยาลัยปักกิ่ง]

1. เอกสารการบริหารงานมหาวิทยาลัย
2. เอกสารนักศึกษา
3. เอกสารทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี
4. เอกสารด้านการก่อสร้างพื้นฐาน
5. เอกสารส่วนบุคคล
6. เอกสารสิ่งพิมพ์เผยแพร่
7. เอกสารการบัญชี
8. โสตทัศนจดหมายเหตุ
9. เอกสารจดหมายเหตุที่จัดทำขึ้นเอง
10. เอกสารทางด้านกายภาพ

เกี่ยวกับสถิติผู้ใช้บริการจดหมายเหตุและจำนวนบัญชีช่วยค้นเอกสารในค.ศ. 2010 มีดังนี้

1. บัญชีช่วยค้น จำนวน 10,457 รายการ
2. ผู้ใช้บริการ จำนวน 1,395 คน
3. แฟ้มที่ให้บริการ จำนวน 5,448 รายการ

ในด้านพื้นที่นั้น หอจดหมายเหตุได้มีอาคารของตนเองเพื่อปฏิบัติงานด้านการจัดการจดหมายเหตุและเอกสารแล้ว มหาวิทยาลัยปักกิ่งยังจัดให้มีพื้นที่อาคารเฉพาะสำหรับจัดแสดงนิทรรศการแยกออกจากอาคารส่วนจดหมายเหตุ นิทรรศการดังกล่าวจัดแสดงในรูปแบบของนิทรรศการกึ่งถาวร เป็นการนำบทเขียน (script) เอกสารสำคัญ ของที่ระลึก เล่าเรื่องประวัติพัฒนาการและเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับมหาวิทยาลัยปักกิ่งไว้ด้วย

หอจดหมายเหตุเทศบาลนครปักกิ่ง (Beijing Municipality Archives)

พอดกบ่ายวันที่ 1 มิถุนายน พ.ศ. 2554 คณะก็ได้เดินทางดูงาน หอจดหมายเหตุเทศบาลนครปักกิ่ง

[แนะนำหอจดหมายเหตุ เทศบาลนครปักกิ่ง]

ณ หอจดหมายเหตุเทศบาลปักกิ่ง ที่นี้คณะฯ ของเราได้รับการต้อนรับจากเจ้าภาพด้วยการนำเข้าห้องประชุมของเทศบาลนครฯ ทีมผู้บริหารหอจดหมายเหตุเทศบาลนครฯ ระดับสูงที่มาให้การต้อนรับ คือ ผู้อำนวยการ หัวหน้าหอจดหมายเหตุ ผู้ช่วยหัวหน้าหอจดหมายเหตุ หัวหน้าแผนกและรองหัวหน้าแผนกเอกสารดิจิทัล

ผู้อำนวยการหอจดหมายเหตุเทศบาลนครปักกิ่ง กล่าวต้อนรับและแนะนำหน่วยงานโดยผ่านล่าม หนึ่งในนั้นก็คือ รองศาสตราจารย์ ดร.นิยม รัฐมฤต หัวหน้าภาควิชาภาษาจีน วิทยาลัยนานาชาติปรีดี พนมยงค์ หนึ่งในคณะผู้บริหารมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นั่นเอง หอจดหมายเหตุเทศบาลนครปักกิ่ง เป็นหอจดหมายเหตุระดับกลาง จัดตั้งเมื่อค.ศ. 1958 มีพื้นที่ประมาณ 20,000 ตารางเมตร มีเจ้าหน้าที่ปฏิบัติงาน 170 คน ปัจจุบันมีเอกสารในความรับผิดชอบ ประมาณ 2 ล้านรายการ ท่านผู้อำนวยการหอจดหมายเหตุฯ เล่าว่า เฉพาะเอกสารที่เป็นกระดาษถ้านำมาเรียงต่อกันวัดความยาวได้ประมาณ 15 กิโลเมตร เอกสารที่เก่าที่สุด ของหอจดหมายเหตุฯ มีอายุอยู่ในราวค.ศ. 1533 รวมถึงเอกสารในสมัยราชวงศ์หมิงและราชวงศ์ชิงอีกจำนวนหนึ่งซึ่งไม่มากนัก เอกสารการปกครองของนครปักกิ่ง เอกสารพรรคคอมมิวนิสต์นครปักกิ่ง และเอกสารของนครปักกิ่งก่อนปลดแอก เอกสารที่มีปริมาณมากที่สุด คือ เอกสารชุดการเปลี่ยนแปลงการปกครองหลังสมัยล้มเลิกระบอบฮ่องเต้ ตั้งแต่ ค.ศ. 1911 เป็นต้นมา

เอกสารในหอจดหมายเหตุเทศบาลนครปักกิ่ง ช่วงค.ศ. 1911 - 1949 ก่อนการสถาปนาสาธารณรัฐประชาชนจีน มีประมาณ 8 แสนกว่ารายการ การจัดเก็บดูแลรักษาเอกสาร ส่วนใหญ่จัดทำเป็นข้อมูลสำรองในรูปของไมโครฟิล์ม และเอกสารดิจิทัล ระบบหลังสุดเริ่มนำมาใช้ในค.ศ. 2002 ทำให้มีการนำเอกสารที่เป็นกระดาษ แผ่นเสียง คาสเซตเทป และภาพถ่าย สำรองข้อมูลในรูปของเอกสารดิจิทัล เพื่อรักษาเอกสารต้นฉบับ และเพื่ออำนวยความสะดวกให้แก่ผู้ใช้บริการ ทั้งนี้เอกสารต้นฉบับจะจัดเก็บในห้องที่มีระบบควบคุมอุณหภูมิและความชื้นสัมพัทธ์ โดยดำเนินการแล้วร้อยละ 60 เอกสารต้นฉบับที่เป็นกระดาษประมาณ 40 ล้านหน้า ดำเนินการสำรองข้อมูลในรูปของเอกสารดิจิทัลเรียบร้อยแล้ว และคาดว่าจะต้องใช้เวลาอีก 5 ปี จะสามารถดำเนินการให้แล้วเสร็จสมบูรณ์ทั้งหมด เอกสารที่นำ

[ซ้าย: ห้องซ่อมเอกสาร หอจดหมายเหตุเทศบาลนครปักกิ่ง
ขวา: ห้องสแกนเอกสาร หอจดหมายเหตุ เทศบาลนครปักกิ่ง]

[ห้องอ่านเอกสารหอจดหมายเหตุเทศบาลนครปักกิ่ง]

ไปจัดทำเป็นไมโครฟิล์ม ไม่อนุญาตให้ใช้เอกสารต้นฉบับ แต่จัดให้บริการทางอินเทอร์เน็ตผ่านเว็บไซต์ ปริมาณเอกสารที่ให้บริการผ่านระบบอินเทอร์เน็ตมีจำนวนประมาณ 2 ล้านหน้า

อันที่จริงหอจดหมายเหตุเทศบาลนครปักกิ่ง เริ่มนำเทคนิคการสำรองข้อมูลด้วยวิธีการ สแกนเอกสารจัดเก็บในฐานข้อมูลมาใช้ตั้งแต่เมื่อประมาณ 10 ปีที่แล้ว ทำให้เอกสารจำนวนหนึ่งที่สแกน ด้วยความละเอียดแค่ 70 พิกเซล ปัจจุบันเทคนิคการสแกนเอกสารมีการพัฒนามากขึ้น เอกสารที่สแกน ในยุคปัจจุบันจึงใช้ความละเอียด 200 พิกเซล ด้วยปริมาณเอกสารที่มากทำให้หอจดหมายเหตุฯ ต้อง มอบหมายให้เจ้าหน้าที่ทำหน้าที่สแกนเอกสาร จำนวน 50 คน ในขณะที่ข้อมูลจดหมายเหตุวีดิทัศน์ ระบบ VHS และแถบบันทึกเสียง ปัจจุบันหอจดหมายเหตุฯ ได้แปลงสัญญาณเป็นระบบดิจิทัลหมดแล้ว ทั้งนี้การจัดเก็บข้อมูลต้นฉบับได้กระทำในห้องที่มีระบบควบคุมอุณหภูมิและความชื้นสัมพัทธ์ โดยเฉลี่ย อุณหภูมิในห้องเก็บเอกสารประมาณ 20 องศาเซลเซียส และความชื้นสัมพัทธ์ 50 %

หอจดหมายเหตุเทศบาลนครปักกิ่งยังมีการจัดแสดงนิทรรศการด้วย แต่เนื่องจากสถานที่ ปัจจุบันไม่ได้ออกแบบพื้นที่สำหรับจัดนิทรรศการไว้แต่แรก จึงจำเป็นต้องใช้สถานที่ของสำนักงานเป็น ที่จัดแสดงนิทรรศการชั่วคราว เรื่องราวที่จัดแสดงในห้องนิทรรศการ คือ ประวัติความเป็นมาของเมือง ในแต่ละปีจะมีการจัดนิทรรศการขนาดใหญ่ ประมาณ 2 - 3 ครั้ง จึงต้องเช่าสถานที่จัดแสดงภายนอก และในขณะนี้หอจดหมายเหตุฯ กำหนดแผนการขยายพื้นที่ในระยะ 5 ปี คาดว่าจะมีพื้นที่เพิ่มรวมเป็น 101,000 ตารางเมตร ซึ่งจะรวมพื้นที่ส่วนจัดนิทรรศการด้วย

ในเรื่องการอนุรักษ์และคุ้มครองเอกสารผู้อำนวยการฯ เล่าว่า ค.ศ. 1988 รัฐบาลกลาง แห่งชาติได้ออกกฎหมายคุ้มครองเอกสารการบริหารงานของนครปักกิ่ง กำหนดให้จัดตั้งหน่วยงาน จดหมายเหตุ ให้ทำหน้าที่เก็บรักษาเอกสารจดหมายเหตุ หน่วยงานที่เป็นหอจดหมายเหตุระดับชาติ ที่เก็บรักษาเอกสารการบริหารงานของชาติ มี 2 แห่ง แห่งแรกคือ หอจดหมายเหตุแห่งชาติหมายเลข 1 ตั้งอยู่ที่กรุงปักกิ่ง เก็บรักษาเอกสารของพรรคคอมมิวนิสต์ เอกสารรัฐบาลกลาง เอกสารราชวงศ์ หมิง เอกสารราชวงศ์ชิง และเอกสารสมัยก่อนราชวงศ์ชิง และแห่งที่สอง คือ หอจดหมายเหตุระดับชาติ

หมายเลข 2 ตั้งอยู่ที่นครนานกิง จัดเก็บเอกสารตั้งแต่ ค.ศ. 1911 - 1949 และเอกสารเกี่ยวกับการล้ม เลิกระบอบการปกครองของฮ่องเต้

ทั้งนี้หอจดหมายเหตุแห่งชาติมีนโยบายการขอรับมอบเอกสารจากหน่วยงานราชการ มี เงื่อนไขว่า เมื่อดำเนินการจัดระบบและสแกนเป็นเอกสารดิจิทัลเรียบร้อยแล้ว หอจดหมายเหตุฯ ต้อง ส่งมอบข้อมูลดิจิทัลไฟล์ให้หน่วยงานเจ้าของเอกสาร ด้วย

การให้บริการ ผู้ใช้บริการเอกสารจะต้องกรอกข้อมูลขอใช้บริการที่เคาน์เตอร์บริการ และค้นรายการบัญชีเอกสารที่ชั้นบัญชีช่วยค้น และนั่งอ่านเอกสารในพื้นที่ห้องอ่านเอกสารที่จัดไว้ ให้ มีจำนวนถึง 4 ห้อง รวมขนาดพื้นที่ประมาณ 200 ตารางเมตร ส่วนการขอทำสำเนาเอกสารฉบับ สำเนาจะต้องมีตราประทับจากหอจดหมายเหตุฯ เพื่อยืนยันว่าเอกสารสำเนาฉบับนั้นมาจากต้นฉบับ ของหอจดหมายเหตุฯ และให้มีผลบังคับใช้อ้างอิงทางกฎหมาย ผู้ใช้บริการที่เป็นพลเมืองของประเทศ จีน สามารถเข้าค้นคว้าเอกสารได้โดยไม่มีข้อจำกัด ส่วนผู้บริการที่เป็นชาวต่างชาติต้องได้รับอนุญาต จากผู้อำนวยการหอจดหมายเหตุฯ

ภาพรวมการดำเนินงานเพิ่มประสิทธิภาพที่หอจดหมายเหตุทั้งสองแห่งของจีนครั้งนี้ ทำให้เรา ตระหนักถึงการให้ความสำคัญของเอกสารจดหมายเหตุ อันเป็นหลักฐานการศึกษาค้นคว้า และเป็นมรดก ของชาวจีนและรัฐบาลจีนปัจจุบัน และยังมีข้อสังเกตด้วยว่าระบบเอกสารของจีนมีการจัดการที่เป็นแบบ มาตรฐาน ซึ่งมีประสิทธิภาพ สำหรับการจัดเก็บในระบบจดหมายเหตุ เป็นต้นว่า ขนาดของกระดาษ ที่ใช้ในหน่วยราชการ มีขนาดและแบบที่เหมือนกันทั่วประเทศ ทำให้การเย็บเล่มรวมเป็นไปอย่างมี ระเบียบง่ายต่อการจัดเก็บ นอกจากนี้ระบบจดหมายเหตุของจีน ยังให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ที่มี การซ่อมแซมเอกสารตัวเขียน ซึ่งเป็นตัวอักษรภาพโดยใช้กระดาษสาจีนควบคู่กับการทำสำเนาเอกสาร ด้วยระบบสมัยใหม่

กิจกรรมหอจดหมายเหตุ และหอประวัติศาสตร์เกียรติยศแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปีพ.ศ. 2554

หอจดหมายเหตุและหอประวัติศาสตร์เกียรติยศแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้รับมอบหมายภาระงานการจัดการเอกสารและจดหมายเหตุ ครอบคลุมงานด้านการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมของมหาวิทยาลัย ด้วย ซึ่งสอดคล้องตามหลักยุทธศาสตร์แผนการพัฒนาศาสนสถานของสถาบันอุดมศึกษา ประกอบด้วยภาระงาน 2 ส่วน คือ การบริหารและดำเนินงานจดหมายเหตุและงานจัดแสดงนิทรรศการถาวรห้องอนุสรณสถานปรีดี พนมยงค์ และหอประวัติศาสตร์เกียรติยศแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

งานบริหารทั่วไป

งานจัดการจดหมายเหตุและเอกสาร

ลำดับ	ลักษณะงาน	จำนวน
1	ผู้ใช้บริการเอกสารในห้องอ่านเอกสาร	36 คน
2	ผู้ใช้บริการข้อมูลผ่านเว็บไซต์	2,064 ครั้ง
3	ผู้เยี่ยมชมห้องอนุสรณสถานปรีดี พนมยงค์ และหอประวัติศาสตร์ฯ	1,678 คน
4	งานประเมินคุณค่าเอกสาร	4,236 แฟ้ม

5	สแกนรูปภาพชุดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	1096 รูป
6	งานรับมอบเอกสาร	37 รายการ
7	โรงเรียนสาธิตมหาวิทยาลัยขอนแก่นขอศึกษาดูงานจกหมายเหตุ	9 คน

ผลงานสำคัญที่ดำเนินการในรอบปีที่ผ่านมา

1. งานสิ่งพิมพ์

จุลสารหอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์ฉบับที่ 15 จำนวน 2,000 เล่ม เป็นสิ่งพิมพ์เผยแพร่องค์ความรู้ด้านจดหมายเหตุ หลักฐานข้อมูลทางประวัติศาสตร์ และรายงานกิจกรรมของหอจดหมายเหตุและหอประวัติศาสตร์ฯ กำหนดเผยแพร่ในวันที่ 11 พฤษภาคม ของทุกปี ส่งให้ผู้บริหารมหาวิทยาลัย คณะ สำนัก สถาบัน และหน่วยงานอิสระ ห้องสมุดสถาบันอุดมศึกษาทั่วประเทศ หอจดหมายเหตุ และศูนย์เอกสารทั่วประเทศ สื่อมวลชนสายการศึกษา ศิลปวัฒนธรรม และผู้มีอุปการคุณของหอจดหมายเหตุและหอประวัติศาสตร์ฯ

2. งานจัดทำทะเบียน จัดเรียงและจัดทำคำอธิบายเอกสาร

- 2.1 เอกสารส่วนบุคคล ฯพณฯ สัญญา ธรรมศักดิ์
- 2.2 รูปภาพส่วนบุคคล ฯพณฯ สัญญา ธรรมศักดิ์
- 2.3 เอกสารส่วนบุคคลนายปรีดี-ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์

3. งานจัดทำฐานข้อมูลสิ่งพิมพ์ และ E-Book

- 3.1 จุลสารหอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์ ฉบับที่ 15
- 3.2 หนังสือธรรมศาสตร์ Guidebook
- 3.3 หนังสือประวัติศาสตร์บอกเล่าเตรียมปริญญา มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง
- 3.4 หนังสืออนามานุกรม 77 ปี 77 คำ

แผนงานในอนาคต

1. โครงการรวบรวมและจัดพิมพ์หนังสือชีวประวัติผู้ประศาสน์การ และอธิการบดี

เพื่อเป็นการบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับชีวประวัติของผู้ประศาสน์การ และอธิการบดีของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อันเป็นส่วนหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับประวัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งแสดงถึงนโยบาย แผนงาน วิสัยทัศน์ และทิศทางการบริหารของผู้บริหารมหาวิทยาลัย ในโอกาสที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ก่อตั้งครบรอบ 78 ปี อธิการบดีได้มอบหมายให้หอจดหมายเหตุและหอประวัติศาสตร์ฯ รวบรวมข้อมูลของผู้บริหารมหาวิทยาลัยตั้งแต่ก่อตั้งจนถึงปัจจุบัน เพื่อเป็นข้อมูลทางประวัติศาสตร์

ซ้าย: นักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม เยี่ยมชมห้องอนุสรณ์ฯ
ขวา: นักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม เยี่ยมชมหอประวัติศาสตร์ฯ

โดยศึกษาเกี่ยวกับชีวประวัติ แนวคิด นโยบาย แผนการทำงาน และวิสัยทัศน์ของผู้ประศาสน์การและอธิการบดีทุกท่าน นอกจากนี้ยังเป็นการเพิ่มคอลเลกชันให้หอจดหมายเหตุและหอประวัติศาสตร์ฯ ได้แก่ ข้อมูลเสียง รูปภาพ รวมทั้งเอกสารส่วนบุคคลของผู้บริหารมหาวิทยาลัย เพื่อประโยชน์ทางการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับประวัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ต่อไป

2. โครงการจัดทำหนังสือ "เล่าประวัติมหาวิทยาลัยผ่านจดหมายเหตุ"

เนื้อหาหนังสือเกี่ยวกับประวัติมหาวิทยาลัย ตั้งแต่ยุคโรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม ยุคสถาปนามหาวิทยาลัย จนถึงยุคปัจจุบัน (2554) โดยใช้รูปภาพเป็นสื่อในการเล่าเรื่อง ใช้การค้นคว้าต้นฉบับหนังสือและข้อมูลจากเอกสารจดหมายเหตุ และรูปภาพจากคอลเลกชันหอจดหมายเหตุ จำนวนพิมพ์ 2,000 เล่ม กำหนดเผยแพร่ในวันที่ 27 มิถุนายน 2555 พร้อมกันนี้ยังจัดแสดงนิทรรศการ เรื่อง "เล่าประวัติมหาวิทยาลัยในเผยแพร่ในช่วงเดือนพฤษภาคม 2555 ด้วย

